STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 03555

YIDISHE GESHIKHTE

Heinrich Graetz

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

פאַרלאַג
„צענ-
טראַל“
וואַרשע

יידישע געשיכטע

פון די עלטסטע צייטען ביז דער געגענוואַרט

זיעבען בענדער

אילוסטרירטע אויסגאַבע

פאַרלאַג ב. שימין, וואַרשע / פאַרקויף געז. „צענטראַל“ וואַרשע

דר. ה. גרעץ

יידישע געשיכטע

פיערטער באַנד

פון יהודה׳ס אונטערגאַנג ביז די גאונים

מיט אַ פאָרעדע וועגען גרעץ און זיין ביאָגראַפיע פון פ. לאַחאָווער
דער היסטאָריקער אַלס קינסטלער און שרייבער פון יעקב פיכמאַן
גרעץ און זיין מאָנומענטאַל ווערק פון דר׳ יצחק שיפער

פאַרלאַג ב. שימין וואַרשע / פאַרקויף געז. „צענטראַל״ וואַרשע

Printed in Poland

PROF. DR. H. GRAETZ
HISTORJA ŻYDÓW
:: :: :: :: :: ::
1 9 3 1

Zakład Graficzny „Stereotyp"
Warszawa, Nowolipki 7

גלות-עפּאָכע

די איבערגאַנגס-צייט

מטבעות צום זכר פון רוימ־שען נצחון
(Judea Copta — בעזיגטע יהודה)

ערשטעס קאַפּיטעל

די לאַגע אין יהודה און דער נייער גייסטיגער צענטר אין יבנה

מיט דעם אונטערגאַנג פון ירושלים אַלס צענטר פון יהודה׳ס נאַציאָנאַל־פּאָליטישען לעבען, הויבט זיך אָן אַ נייע, מערקווירדיגע עפּאָכע אין דער יודישער געשיכטע.

דער מעכטיגער שונא האָט אַלץ פערניכטעט; פון דער גאַנצער בעפעלקערונג אין יהודה איז נאָר אַ קליינער טייל איבערגעבליבען, און ער איז כמעט איינגאַנצען פערטריבען און צוטומעלט געוועזען פון דעם שרעקליכען חורבן. „דאָס גאַנצע לאַנד איז פוסט, חרוב און פערווילדעט; וועט דען אָט דער טויט־שוואַכער קערפּער זיך קענען דערהאַלטען? וועט די טאָכטער יהודה קענען נאָך ווען ס׳איז צו זיך קומען פון איהר שרעקליכען קלאַפּ? עס זענען, אמת, נאָך פערהאַן גרויסע יודישע קהלות אין סיריען און אין בבל, אין קליין אזיען און מצרים; די דאָזיגע קהלות האָבען אָבער די גאַנצע צייט געצויגען זייער גייסטיגע יניקה פון דער הייליגער יהודה׳שער הויפּטשטאָדט, פון ירושלים, און איצט שטעהען זיי אויך פערצווייפעלטע, דערשלאָגענע, ווי אָהן אַ זיכער׳ן פעסטען באָדען

אונטער די פּיס. וואָס וועט אַלזאָ זיין? ציִ איז ווירקליך נישט אָננעקומען די לעצטע שעה פאַר דעם טויזענד־יעהריגען יודישען שטאָאָט, און ער געהט אונטער, ווייל דאָס איז דער ווילען פון דער אויבערשטער השגחה?"— אַזעלכע טרויריגע געדאַנקען האָבען בעהערשט דעם מעהר ענטוויקעלטען עלעמענט פון די איבערגעבליבענע יודישע מאַסען, און אַנדערע פון זיי האָבען אַפילו בעטראַכט אָט די השערה פאַר אַ זיכערן פאַקט *).

און די פאָלגען פון דער דאָזיגער פערצווייפלונג זענען געווען פערשידען. אַ סך האָבען זיך איינגעצען דערווייטערט פון דער וועלט און פון אַלע לעבענס־תענוגים, זענען פערזונקען געוואָרען אין אַ אייביגען טרויער, כדי אויף אַזאַ אופן צו שטילען דעם צאָרן פון גאָט נעגען זיין פאָלק ישראל; אַנדערע, ווידער, וועלכע האָבען זיך בעזונדער שטאַרק גענומען צום האַרצען די אבידה פון בית המקדש, אַלס היילינער אָרט פון תשובה און חרטה פאַר גאָט, האָבען זיך אַריינגעוואָרפען אין די אָרעמס פון די יונגע קריסטליכע סעקטעס, אום אויסצופילען דעם חלל אין זייערע הערצער מיט קרבנות פון רייניע געפיהלען אין האָפנונגען אויף דער נאָהנטער „מלכות השמים". ווי אַזוי־זשע, פרעגט זיך, זענען עס נאָך אַלעם דעם די איבערגעבליבענע צוריסענע גלידער פון פאָלק דאָך בייגעקומען די שרעקליכע געפאַהר? ווי אַזוי־זשע האָבען עס די דאָזיגע צושפּליטערטע כחות בעוויזען, זיך צו דערהאַלטען, ווי איין גאַנצער, פעסטער אָרגאַניזם, אין דעם משך פון הונדערטער דורות?

די ערקלערונג פון דעם פאַקט, — וועלכער בלייבט דאָך איינע פון די מערקווירדיגסטע ערשיינונגען אין דער מענשליכער געשיכטע—ליעגט, ערשטענס, אין דעם איינענאַרטיגען גייסטיגען לעבען, מיט וועלכען דער יודישער שטאָם האָט זיך אויסגעצייכענט באַלד אין אָנהויב פון זיין ענטשטעהן. דורכגעדרונגען מיט אַ אונגעוועהנליכער אָנגעבוירענער רעליגיעזיטעט, מיט אַ טיעפען אָנגעבוירענעם זין פאַר דאָס איבערערדישע, הייליגע אין׳ם מענשלי-

---

*) עס איז בעקאַנט, למשל, דאָס אליעזר, דער העלדישער אָנפיהרער פון דער פעסטונג מסדה, האָט פאַר דעם, איידער ער האָט אַריינגעזעצט זיין שווערד צו זיך אין ברוסט, אַ פערצווייפעלטער אויסגעשריען, אַז גאָט האָט זיך פערביזערט אויף זיין אויסדערוועהלטען פאָלק און האָט איהם פער׳משפט צום אונטערגעהן.

בען לעבען, — איז דאָס יודישע פאָלק, אין תוך גענומען, לכתחילה
גלײַך אַזוי ווי בעשאַפען געוואָרען נישט פאַר קײן רעגולירטער
וועלטליכער מלוכה-מאַכט, וואָס מוז זיך שטיצען אויף דער פיזישער
קראַפט. די שענסטע און רײַכסטע גײַסטער פון דער יודישער אומה
זענען פון אײביג-אָן געווען געגען די פערטרעטער פון דער מלוכה,
און די לעצטע זענען, אײגענטליך, נאָר אויף אַזוי פיעל געווען ווירק-
ליכע מלוכה-מענשען, אויף וויפיעל זײ זענען פרעמד געווען דעם
אָריגינעלען יודישען גײַסט, אויף וויפיעל זײ זענען ווײַט געווען פון די
אײַגענטימליכע יודישע טראַדיציעס. אין דער צײַט, ווען די פאָרשטע-
הער פון דער מלוכה פלעגען זוכען צו ערציהען דעם פאָלק אויף די
אידעאַלען פון מאַכט און קראַפט, פון וועלטליכער גרויסקײַט און ערדי-
שער עשירות, — אין דער צײַט האָבען די אמת'ע לעהרער פון פאָלק
אונטערגעגראָבען דעם יסוד פון די דאָזיגע בעגריפען, פלאַנצענדיג
אין איהם דעם בעוואוסטזײַן פון זײַן הויכער שליחות, פון זײַנע געט-
ליכע אידעאַלען, די אידעאַלען פון גײַסטיגער רײַנקײַט און הײליגקײַט,
פון „לעבען ווי גאָט האָט געבאָטען", אָדער גאָר — אין גאָט און
מיט גאָט; און דאָס פאָלק האָט זיך צוגעהערט צו זײַנע לעהרער
מעהר ווי צו זײַנע פיהרער — די ערשטע זענען שטענדיג געשטאַנען
אויף זײַן זײַט, האָבען אויסגעדריקט זײַנע נויטען און פײַנען, און
אין זײַן נאָמען געקעמפפט אַנטקעגען די פערשכור'טע, אויסגעלאַסענע
אַריסטאָקראַטען —: די גאַנצע רײַהע דורות, וואָס איז אַריבער פון דער
צײַט, זינט דער דאָזיגער פערביטערטער קאַמפף האָט זיך אָנגעהויבען,
איז אײן גרויסער טריאומף פון דאָס געטליכע איבער דאָס ערדישע
אינ'ם יודישען פאָלקס-לעבען. פון דור צו דור האָט זיך די לעבענס-
אַנשויאונג פון דער נבואה, איהרע בעגריפען פון גאָט, מענש און וועלט,
איהר פאָרשטעלונג וועגען דער בעזונדער געטליכער שליחות פון דער
יודישער אומה, — אַלץ מעהר און מעהר אײַנגעזויגען אינ'ם בלוט
און מאַרך פון די יודישע מאַסען, און אַט די נבואה-בעגריפען,
וועלכע זענען מיט דער צײַט פערוואַנדעלט געוואָרען אין שטרענגע
קלאָר-בעשטימטע דינים, גזירות און חומרות, האָבען אַרויפגעלעגט אַ
אײַנענאַרטיגען שטעמפעל אויף דער גאַנצער פסיכיק פון דער יודישער
אומה. דאָס פאָלק האָט טיעף אינערליך נישט אָנערקענט קײן שום
מאַכט, אויסער דער אונבעגרענצטער אַלמעכטיגקײַט פון גאָט אין
הימעל; יעדער יחיד פון דער אומה האָט קודם כל געקוקט אויף זיך

ניִשט, ווי אויף אַ בירגער פון אַ בעשטימטער מלוכה, נאָר ווי אויף אַ מיטגליעד פון אַ בעשטימטען כלל, פון אַ בעשטימטען, אויסדער־וועהלטען שטאַם, וואָס האָט אויף זיך בעזונדערע פליכטען, און קיין זאַך האָט ניִשט אַזוי אָנגעגריפען און אויפגעבראַכט אָט די יחידים, ווי די פערלעצונג פון דעם רעליגיעזען געפיהל. ניִשט קיין בלויזע רעוואָלוצ־יאָנערען און פריהייטס־קעמפפער האָבען דורכגענעצט די ערד פון יהודה מיט זייער הייסען בלוט, נאָר פּועל מעהר — און אפשר בלויז — מערטירער, מענשען בעגייסטערטע פון אַ געוויסער רעליגיעזער פאָרשטע־לונג, וואָס האָבען זיך דערפאַר מוסר נפש געווען.

אָם יודישע פאָלק האָט, אויף אַזאַ אופן, ניִשט געקענט אונ־טערגעהן צוזאַמען מיט דער יודישער מלוכה שוין נאָר דערפאַר אַליין, וואָס אָט די ביידע בעגריפען זענען צווישען זיך די גאַנצע צייט ניִשט אָרגאַניש פעראייניגט געווען, און וועהרענד די מלוכה האָט כסדר געקרענקט און געגוסס'ט, האָט נאָך דאָס פאָלק געהאַט די גאַנצע סומע וואַקסענדע גייסטיגע כחות פון אַ געזונדטען, לעבענספעהיגען אָרגאַניזם; פאַקטיש זענען דאָ אָבער געווען אויך אַנדערע קרעפטען, וואָס האָבען שטאַרק מיטגעווירקט צו דערהאַלטען די גאַנצקייט פון דער אומה און איהר לייכטער צו מאַכען דעם איבערגאַנג פון איין לאַגע אין דער אַנ־דערער. אָט די קרעפטען זענען: דער שאָטען פון פּאָליטישער זעלבסט־שטענדיגקייט, וואָס האָט נאָך געשוועבט איבער אַ געוויסען טייל פון לאַנד (אין גליל), און בעזונדער דער נייער גייסטיגער צענטר פאַר דעם גאַנצען פאָלק, וואָס איז אויפגעבויט געוואָרען אויף די חורבות פון בית המקדש, נאָך איידער דער לעצטער איז געהאַט אונטערגע־גאַנגען אינגאַנצען. דאָס איז געווען אַ אונגעהויער וויכטיגער שריט פון איינעם פון די גרעסטע יודישע גייסטער, וועלכע דער נאַציאָנאַלער ערהאַלטונגס־אינסטינקט האָט שטענדיג אַזוי ווי צוגעגרייט פאָראויס פאַר יעדען קריטישען מאָמענט אין דער יודישער געשיכטע.

אין די ערשטע צעהנדליגער יאָהרען נאָכ'ן חורבן איז יהודה במעט אינגאַנצען פוסט געווען. די רוימישע רעגירונג האָט אפילו געפונען פאַר נויטיג, צו האַלטען אין לאַנד אַ בעזונדער פערטרעטער מיט אַ בעדייטענדער מיליטערישער מאַכט; די לעצטע האָבען אָבער, ווי ס'איז צו גלויבען, קיין גרויסע ארבייט ניִשט געהאַט, און אין דער

יִדישער געשיכטע איז פון זײ קײן זכר נישט איבערגעבליבען. די רע־
זידענץ פון די דאָזיגע פערטרעטער איז פערבליבען, ווי פריהער,
קסריה, וואָס איז איצט, אויף וועספּאַסיאַנ'ס בעפעהל, פערוואַנדעלט גע־
וואָרען אין א „רוימישער קאָלאָניע". א שטאַרקער מיליטערישער גאַרניזאָן
האָט זיך געפונען שטענדיג אויך אין ירושלים, חאָטש די שטאָדט איז
אינגאַנצען צעשטערט געווען, און, ווי יוסף־פלאַוויוס זאָגט עדות, „האָט
זיך גאָרנישט געלאָזען גלויבען, אז אויף דעם אָרט האָבען אמאָל מענ־
שען געוואוינט". דער גרעסטער טײל ערד פון די ידידה'שע שטעדט און
דערפער איז בעזעצט געוואָרען פון רוימישע קאָלאָניסטען, וועלכע פלע־
גען אפילו אװעקנעהמען די ערד מיט געוואַלד פון איהרע יודישע בעלי
בתים (סקריקון). בעזונדער האָבען זיך אָט די קאָלאָניסטען בעזעצט אין
דער פראָווינץ שומרון, און דאָ, נעבען דער הײליגער הויפּטשטאָדט
פון די שומרונים, שכם, האָט זיך מיט דער צײט אויסגעבילדעט דער
נײער רוימישער ישוב נעאַפּאָליס (נאַבלוס), וואו ס'האָט זיך געפונען
א צעאוס־טעמפּעל און א פּלאַץ פאַר די אָלימפּישע שפּיעלען. בעזעצט
פון יודען איז געבליבען נאָר דער דרום־מערב־טײל פון יהודה, אָבער
אויך דאָ האָט זיך די ערד איצט גערעכענט פאַר א אײגענטום פון דעם
רוימישען קײזערליכען הויז און די יודען האָבען פאַר זײער ערד געמוזט
אָבצאָהלען א געוויסען מס. צו דעם דאָזיגען ערד־אָבצאָהל איז נאָך צו־
געקומען דער יעהרליכער מס פון א האַלבען שקל (א ערך פון 65 ק.),
וואָס פלעגט שטרענג אויפגעמאָהנט ווערן פון אַלע יודען אין דער גאַנ־
צער רוימישער אימפּעריע פאַר דעם קאַפּיטאָלישען יופּיטער־טעמפּעל.
אָט דער „פיסקוס יודאַאיקוס" האָט פאַר די יודען געהאַט א בעזונדער
בעלײדיגענדע זײט, ווײל ער האָט געשטאַמט פון דעם האַלבען שקל,
וואָס די יודען פון אַלע לענדער פלעגען יעדער יעהרליך שיקען אלס
נדבה פאַר'ן בית המקדש אין ירושלים.

אין א פיעל בעסערער לאַגע האָבען זיך געפונען די יודען אין
גליל. דאָ האָט דער געטרײער רוימישער וואַסאַל אגריפּוס II נאָך אַלץ
געגאָלטען פאַר א קעניג, און נאָך דעם אויסגאַנג פון דער גרויסער
מלחמה האָט איהם וועספּאַסיאַן נישט אויפגעהערט אַרויסצעווײזען פער־
שיעדענע חסדים און טובות. פערברענגענדיג די מעהרסטע צײט אין
רוים, אין וועספּאַסיאַנ'ס הויף, האָט דער דאָזיגער „פּערטעטרישער
קעניג" דאָך נישט אײן מאָל זיך אָנגענומען פאַר זײנע דערשלאָגענע
ונטערטאַנען און אויסגעפּועל'ט פאַר זײ פערשיעדענע הנחות. נאָך א

גרעסערן אײַנפלוס אין דער ריכטונג האָט געהאַט אַגריפּוס'עס שוועסטער בערעניקאַ, די בערימטע אונבערוועלקליכע שענהײַט, וואָס האָט געלעבט אין טיטוס'עס פּאַלאַץ און געשפּילט די ראָליע פון אַ קומענדיגער רוימישער קײסערין. טיטוס'עס אײַפערזוכט צו דער יהודה'עאישער פּרינצעסין איז דערגאַנגען ביז אַזוי ווײַט, אַז ער האָט אַמאָל געלאָזען דערשטיקען זײַן געוועזענעם טיש-חבר צעצינאַ דערפאַר, וואָס ער האָט איהם חושד געווען אין געהײמע בעציהונגען מיט איהר. ווי ס'איז צו גלויבען, האָט טיטוס די ערשטע צײַט ווירקליך געמײנט, חתונה צו האָבען מיט בערעניקאַ'ן און נאָר דערמיט ערקלערט זיך דער פאַקט, וואָס דער אָרעאָפּאַג, דער ראַט פון די זעקס הונדערט און דאָס פאָלק פון אַטען האָבען געלאָזען אויפשטעלען בערעניקאַ'ן אַ מאָנומענט מיט אַ אויפשריפט, אין וועלכען זי ווערט בעטיטולט: די גרויסע קעניגין, טאָכטער פון דעם גרויסען קעניג יוליוס אַגריפּאַ. פון טיטוס'עס פּלאַן האָט זיך אָבער גאָרניט אויסגעלאָזען, ווײַל זײַן פאָטער, וועספּאַסיאַן, און מיט [illegible] די גאַנצע רוימישע אַריסטאָקראַטיע זענען געווען געגען דעם שיר[illegible]. [illegible]עניקאַ איז דאַן אַוועק פון רוים, און איז אַהין צוריקגעקומען ער[illegible] וועספּאַסיאַנ'ס טויט. איצט האָט זי שוין אָבער געהאַט געגען זיך אויך טיטוס'ען אַלײן, וועלכער איז פאַר דער צײַט אָבגעקיהלט געוואָרען צו איהר און האָט כסדר געזוכט, אונטערצוחנפה'נען דעם רוימישען פאָלק. דאָס האָט ג[illegible]אַכט אַ שטאַרקען אײַנדריק ניט בלויז אויף בערעניקאַ'ן, נאָר אויך אויף אַגריפּוס'ען; זײַ האָבען זיך בײדע צוריקגעצויגען אינגאַנצען פון דער רוימישער געזעלשאַפט און זײַ פערבראַכט די לעצטע יאָהרען אײַנזאַם און פערלאָזען אין זײַערע פּאַלעסטינישע נחלאות. אַגריפּוס האָט פון יענער צײַט אָנגעהויבען אַרויסצוווײַזען מעהר צוגעבונדענקײַט צו זײַנע ברידער-אונטערטאַנען, און זײַ האָבען זיך צו איהם אויך שטאַרקער צוגעבונדען. די בלוטיגע מלחמה האָט אין דער דאָזיגער פּראָווינץ אויך ניט איבערגעלאָזען נאָך זיך אַזאַ חורבן, ווי אין יהודה, — דאָ האָט דער קאַמפּף געדויערט בלויז עטליכע חדשים און האָט זיך געענדיגט מיט דער צושטערונג פון עטליכע פעסטונגען — און די צוויי גרויסע שטעדט צפורה און טבריה, זענען פערפולט געווען פון יודען, וואָס זענען געקומען אַהער זיך זוכען אַ שוץ אונטער די פליגלען פון דעם יודישען „קעניג“.

אַ דאַנק אַגריפּוס'עס השתדלות'ען האָבען זיך מיט דער צײַט

אויפגעבויט צוריק מעהרערע שטעדט אויך אין יהודה. עס איז רעסטאוירירט געוואָרען די האנדעלס-שטאָדט לידדא, די געגענד מיט רײַכע וואסער-קוואלען ארום חמת, און אויך יריחו. דאָ האָבען זיך געפונען רײַכע פלאנטאציעס פון די טײַערסטע באַלזאַם-פלאַנצונגען, איבער וועלכע ס'האָט זיך בעת'ן קריעג צופלאקערט א בלוטיג געשלעכט צווישען די רוימער און יודען, ווײַל די לעצטע האָבען עס געוואָלט בעסער אינגאנצען פערניכטען, אײדער איבערגעבען דעם שונא. געענדיגט האָט זיך דער סכסוך דערמיט, וואָס די פעלדער מיט די דאָזיגע טײַערע פלאנצונגען זענען איבערגעגאנגען אינ'ם רוימישען אוצר המלוכה, און בדי צו היטען אָט דעם געוואלדיגען מקור פון הכנסות און איהם נאָך צו פערגרעסערן, האָט וועספאסיאן געמוזט אײַנשטימען, צו לאָזען צוריק אויפבויען די שטאָדט און צוזוציהען אהער וואָס מעהר יודישע גערטנער. צוזאמען מיט די שטעדט אין דער געגענד פון ירדן, האָבען זיך צוריק ארגאניזירט מעהרערע יודישע ישובים אויך אין דער מערב-געגענד, ארום ים.

צו אגריפוס'ען האָבען זיך די איבערגעבליבענע יודען פון גליל און יהודה בעצויגען מיט ליבע, און ווען ער איז אמאל געקומען אין דרום-יהודה, איז די גאנצע בעפעלקערונג געלאָפען איהם בעגריסען. די ירושלאַימער יודען האָבען קודם כל געזעהען איצט אין אגריפוס'ן דעם שאָטען פון דער פריהערדיגער זעלבסטשטענדיגקײַט, און אָט די לעבעדיגע ערינערונג פון די בעסערע צײַטען האָט זײ מילד און ווײך געמאכט אויך צו די שווערע פערברעכענס, וואָס דער זעלביגער אגריפוס איז בעגאנגען געגען זײַן אומה, בעת דעם גרויסען פרײַהײַטס-קריעג.

דער עלענדער שאָטען-קעניג איז אָבער דאָך נישט אימשטאנד געווען, צו קאָנצענטרירען ארום זיך די אלע צושפּליטערטע אײַנצעלנע קהלות, וועלכע האָבען זיך נישט געהאַט, אָן וואָס אנצוהאלטען און זענען געווען אינגאנצען הילפלאָז נישט בלויז בנוגע צו זײער פּאָליטישער לאגע, נאָר אויך — און בעזונדער שטארק — בנוגע צו זײערע רעליגיעזע פליכטען. אזוי לאנג, ווי דער בית המקדש איז געשטאנען, האָבען די קרבנות געדיענט פאר דעם מיטעל-פונקט פון דער גאנצער רעליגיעזער פּראקטיק; האָט א יוד געזינדיגט אין וועלכער ס'איז הינזיכט, האָט ער געוואוסט, אז ער האָט צו ברענגען אזא און אזא קרבן און זײַן זינד וועט איהם פערגעבען ווערן. דער קרבן איז אויף אזא אופן געווען כמעט דער שטארקסטער באנד, וואָס האָט פערבונדען יעדען יחיד פון דער אומה מיט

דער גאָטהײַם; עס האָט אַלזאָ געקענט הײַסען, אַז איצט, אָהן בית המקדש און אָהן אַ מזבח, איז אינגאַנצען נישט מעגליך קײַן שום דערנעהנטערונג צו גאָט, אָדער גאָר, אַז גאָט האָט זיך אָבגעזאָגט פון זײַן פאָלק און װיל מעהר מיט איהם קײנע בעציהונגען נישט האָבען. דאָס זעלבע איז געװען אויך מיט דער בעשטימונג פון די צײַטען, װען עס געפאַלט אויס שבת און יום־טוב, און מיט די פּראַקטישע געבאָטען פון דעם אַלטעגליכען לעבען בכלל. אַט די אַלע פונקציעס האָבען אָנגעהערט צום סנהדרין אין ירושלים, װאָס האָט געדיענט אַלס העכסטער אויטאָריטעט פאַר דער גאַנצער אומה; אונטער די חורבות פון ירושלים איז אָבער אויך די אינסטיטוציע בעגראָבען געװאָרען, און דאָס פאָלק איז געבליעבען, װי אַ שיף אָהן אַ רודער. װאָס װעט־זשע װײַטער זײַן? װער װעט דעם פאָלק פיהרען און דעם ריכטיגען װעג װײַזען? װער װעט ערקלערן די געזעצען פון דער תורה און זאָגען, װאָס מ׳מעג און װאָס מ׳טאָר נישט, װאָס ס׳איז כשר און װאָס — טרפה, װאָס מ׳דאַרף און װאָס מ׳דאַרף נישט טאָן?

פון דער פערצװייפעלטער לאַגע האָט דעם פאָלק אַרויסגעהאָלפען דער גרויסער רבן יוחנן בן זכאי. אַט דער ליכטיגער און װײַטזיכטיגער גײַסט האָט געזעהען די געפאַהר, װאָס שטעהט פאַר דעם קיום פון דער אומה, נאָך איידער עס האָט זיך געענדיגט דער בלוטיגער אויפשטאַנד, און װי אַ נאָכפאָלגער פון דעם גרויסען הלל, איז איהם אויך געלונגען, די געפאַהר צו פערהיטען. ער האָט געשאַפען אַ נײַעם גײַסטיגען צענטער, װאָס האָט װידער פעראייניגט אַרום זיך אַלע צושפּליטערטע טײלען פון דער אומה און געדיענט אַלס פעסטען באָדען פאַר דער װײַטערדיגער ענטװיקלונג פון יודענטום.

רבן יוחנן בן זכאי איז געװען פון די אָנגעזעהענסטע געזעץ־לעהרער אין ירושלים, װען דער בית המקדש איז נאָך געשטאַנען. אין אַ אָבגעלעגענעם װינקעל פון גאָט׳ס הויז, װײַט פון דעם גאַנצען גאַסען־טומעל און פון אַלע פּאָליטישע אונרוהען, פלעגט ער זיצען מיט אַ רײהע תלמידים און לערנען מיט זיי גאָט׳ס תורה, גאָט׳ס געזעצען, און זײַן אָנזעהען אין ירושלים איז געװען אַזוי גרויס, אַז אויסער דעם נשיא פון סנהדרין, ר׳ שמעון בן גמליאל, האָט ער אויך געהאַט דאָס רעכט, מבטל צו זײַן אַן אַלטען אָנגענומענעם מנהג. פון דער נאַטור װייך און מילד און אינגאַנצען אַ תלמיד פון דעם גרויסען רודף שלום, הלל הבבלי, איז ר׳ יוחנן אויך געװען געגען די אַקטיװע אַרויסטרעטונגען פון די

פאנאטישע רעוואלוציאָנערען און ער האָט צוגערעדט די זעלאָטען, ווי זאָלען זיך בעסער אויסגלייכען מיט'ן שונא און שליסען שלום מיט איהם. ווען די בעלאַגערונג האָט זיך אָנגעהויבען און די זעלאָטען האָבען, אונטער דער געפאַהר פון טויט-שטראָף, פערבאָטען, צו פער־לאָזען די שטאָדט, האָט ר' יוחנן דאָך פעסט בעשלאָסען, צוצוקומען צום מעכטיגען שונא, כדי אויסצופועל'ן ביי איהם א רוהיגען ווינקעל פאַר דער יודישער געזעץ-לעהרע, פאַר דער ווייטערדיגער אויסבילדונג פון דעם יודישען גייסט. צו דעם צוועק האָט ר' יוחנן זיך פערטרויט פאַר איין אָנפיהרער פון די סיקאַריער-באַנדעס, אבא סיקרא, און א דאַנק יענעמס הילף איז עס זיינע צוויי תלמידים, יהושע און אליעזר, געלונגען, ארויסצוטראָגען איהם, ווי א טויטען, פון שטאָדט. דאָ איז ער געבראַכט געוואָרען פאַר טיטוס'ען און דער לעצטער האָט איהם פריינד־ליך אויפגענומען, ווייל עס איז בעקאַנט געווען, אז ר' יוחנן האָט אָנ־געהערט צו די לאָיאַלע בירגער און געראַטען, זיך אונטערצוגעבען. די דאָזיגע געטרייהייט פון דעם רוימישען האר האָט ר' יוחנן אויסגענוצט און איהם פאָרגעלעגט עטליכע בעשיידענע בקשות, פון וועלכע די בעדייטענדסטע איז געווען, צו לאָזען איהם, דעם פריעדליכען יודישען געזעץ-לעהרער, זיך בעזעצען אין דעם שטעדטיל יבנה, וואָס האָט זיך געפונען אויף דעם רוימישען געביעט, און גרינדען דאָרט א ישיבה. און טיטוס האָט די בקשה ערפילט — דעם רוימישען בעלאַגערער איז גאָר־נישט איינגעפאַלען אפילו א טראַכט צו טאָן, אז אָט די קליינע "ישיבה" וועט ווערן א קוואַל פון פרישע לעבענס-כחות פאַר דער דערשלאָגענער אומה, און זי וועט א דאַנק דעם מיט טויזענדער יאָהרען איבערלעבען איהם מיט זיין רוימערטום צוזאַמען!

אזוי האָט זיך ר' יוחנן מיט זיינע תלמידים בעזעצט אין יבנה, — א שטעדטיל נישט ווייט פון ברעג מיטעללענדישען ים, צווישען דער האַפענשטאָדט יפו און דער אַמאָליגער בעריהמטער פלשתים-שטאָדט אשדוד. אזוי לאַנג, ווי דער פערביטערטער קאַמפף האָט געשטורעמט אין דער הייליגער הויפּטשטאָדט און פאַר די ווענט פון בית המקדש, — האָט אָבער נאָך קיין רייד נישט געקענט זיין וועגען צוטרעטען צו א אינטענסיווער אקאדעמישער טעטיגקייט. ווען ס'איז אָנגעקומען קיין יבנה די טרויעריגע בשורה, אז ירושלים איז געפאַלען און דער בית המקדש שטעהט אין פלאַמען, האָבען ר' יוחנן מיט די תלמידים צוריסען אויף זיך זייערע קליידער און געוויינט, ווי מ'וויינט איבער א נאָהנטען מענשען,

וואָס איז געשטאָרבען; דער רבי האָט אָבער נישט געלאָזען די תלמידים
זיך איינגאַנצען מיאש זיין. די לעצטע האָבען געגלויבט, אַז דאָס גאַנצע
יודענטום איז אָרגאַניש פערבונדען מיט'ן בית המקדש און מיט די
קרבנות, און קוים איז גאָט'ס הויז חרוב געוואָרען, וועט דאָס יודענטום
שוין אויך מעהר קיין תקומה נישט האָבען. אויף דיים האָט זיי ר' יוחנן
ערקלערט, אַז דער בית המקדש מיט'ן מזבח איז איינגאַנצען געווען
נישט מעהר, ווי אַ טייל פון דאָס גאַנצע יודענטום, וואָס איז פיעל
העכער און ברייטער. זיך שטיצענדיג אויף פיעל פסוקים פון די נביאים,
האָט ער איבערצייגט די תלמידים, אַז די קרבנות אַליין זענען נישט
אַזוי וויכטיג, ווי דער זין זייערער און אַז גאָט פערלאַנגט נאָר אינער-
ליכע זיטליכקייט און נוטע מעשים, און נישט קיין קרבנות. די דאָזיגע
פריירע מיינונג וועגען דער בעדייטונג פון די קרבנות האָט געטוזט
אַרויסרופען ביי ר' יוחנן דעם געדאַנק וועגען שאַפען אַ נייעם מיטעל-
פונקט אָנשטאָט דעם בית המקדש, און ער האָט אָרגאַניזירט אין יבנה
אַ גרויסען בית דין (טריבונאַל), וואָס האָט פאַקטיש איבערגענומען
אין זיינע הענד אַלע פונקציעס פון דעם אונטערגעגאַנגענעם סנהדרין
אין ירושלים, און גערינט אַלס העכסטע געזעצגעבענדע אינסטיטוציע
פאַרן גאַנצען פאָלק. פון דער רוימישער זייט האָט מען דעם לאָיאַלען
ר' יוחנן קיינע שטערונגען נישט געמאַכט ביי דער גרינדונג פון דעם
בית דין, ווייסענדיג, אַז ער וועט זיך בעשעפטיגען בלויז מיט געזעל-
שאַפטליך-רעליגיעזע פראַגען און וועט זיך נישט צושרייבען קיין שום
פאָליטישע פונקציע; דאַגעגען האָבען זיך אין די יודישע ספערען נופא
געפונען בעדייטענדע געגנער פון אַזאַ אינסטיטוציע, אָנערקענענדיג, אַז
דאָס סנהדרין האָט בעזעסען די ענטשיידענדע געזעצגעבענדע מאַכט, נאָר
אַזוי לאַנג, ווי עס האָט זיך געפונען אין דעם לשכת הגזית פון בית
המקדש און האָט זיך גערעכענט פאַר איין טייל פון דעם אַלגע-
מיינעם רעליגיעזען צערעמאָניאַל אין גאָט'ס הויז; קוים
אָבער ווערט עס איבערגעטראָגען אויף אַנ'אַנדער אָרט, פערליערט עס דעם
גאַנצען געטליכען אויטאָריטעט און הערט אויף צו זיין די פערטרעטונג פון
דער אומה. ר' יוחנן האָט זיך אָבער פאַר דעם אַלעם נישט אָבגעשטעלט
און אַ דאַנק זיין פערזענליכער בעריהמטקייט אין אַלע קרייזען פון פאָלק,
איז איהם דאָך געלונגען, אויסצושטעלן די נייע אינסטיטוציע אויף אַ
פעסטען באָדען און צו געווינען פאַר איהר די נויטיגע שטיצע און סימ-
פאַטיע; אַזוי האָט דער גרויסער בית דין אין יבנה פערטרעטען פון

איצט דעם סנהדרין אין ירושלים און איז געוואָרען דער רעליגיעזער און נאַציאָנאַלער מיטעלפונקט פאר דער גאַנצער דיאספאָרא. דאָ פלעגט רעגולירט ווערן דאָס גאַנצע געזעלשאַפטליכע און רעליגיעזע לעבען פון פאָלק, דאָ פלעגט מען בעשטימען גענוי די צייט פון חדשים און יום-טובים, און פון דאַנען פלעגען שלוחים צושיקט ווערן אין אלע שטעדט פון סיריען און בבל, כדי איבערצוגעבען די דאָרטיגע יודישע קהלות די בעשטימונגען פון דעם גרויסען „בית דין" אין יבנה.

און דאָס פאָלק האָט זיך ביסליכווייז צוגעוועהנט צו דער נייער לאַגע. דערצו האָט אַ סך מיטגעווירקט דאָס, וואָס דער נייער גייסטיגער צענטער, פערטרעטענדיג פון איין זייט, דעם פלאַץ פון די קרבנות אין בית המקדש, האָט, פון דער צווייטער זייט, דאָך נישט פערקלענערט די הויכע בעדייטונג פון דער דאָזיגער טראַדיציע. דער בעשעפער פון דער נייער אינסטיטוציע, ר' יוחנן בן זכאי אליין, איז אויך נישט ארויסגעטרעטען געגען דעם עצם מהות פון די קרבנות; ער האָט נאָר געלערנט, אַז דערווייל, כל זמן דער בית המקדש איז צעשטערט און מ'קען קיין קרבנות נישט מקריב זיין, זאָל מען דאָס אויספילען מיט צדקה און מעשים טובים. דערביי האָט ער אָבער אויך נישט אויפגעהערט, צו פלאַנצען אין פאָלק די האָפנונג, אַז באַלד וועט גאָט אראָבשיקען זיין געזאַלבטען שליח, משיח'ן, און ירושלים צוזאַמען מיט'ן בית המקדש וועלען צוריק אויפגעבויט ווערן.

ר' יוחנן'ס טעטיגקייט אין יבנה גופא האָט זיך אויסגעדריקט אין אַ גאַנצער רייהע גזירות און תקנות, וואָס האָבען געהאַט דעם צוועק, צוצופאַסען דאָס איצטיגע רעליגיעזע און בירגערליכע לעבען פון דער אומה צו די נייע פאָליטישע בעדינגונגען. אַ סך מנהגים פון דער עבודה אין בית המקדש זענען דורך דעם בית דין איינגעפיהרט געוואָרען אויך אין דעם איצטיגען גאָטעסדיענסט (דאַוונען) צום אָנדענקען פון דער פערגאַנגענהייט (צו די געהערען, למשל, דאָס דוכנען, ד. ה. די פייערליכע צערעמאָניע ביי דער ענדע פון דאַוונען, ווען די כהנים בענשען דאָס פאָלק; דאָס שופר בלאָזען, די פיער מינים: אתרוג, לולב, הושענות און ערבות — אום סוכות א. א. וו.); געבליבען זענען אין זייער קראַפט אויך די פערשידענע געזעצען וועגען ברענגען מעשר די כהנים און די לויים — דאָס האָט געזאָלט דערמאָנען דעם פאָלק, אַז אַם די גאָט'ס דינער וועלען זיך אין גיכען צוריק אומקעהרען צו זייער הייליגער ארבייט. צו דעם צוועק פון איינפיהרען אַ אלגעמיינעם פאָלקס-

טרויער נאך דעם אומגעקומענעם בית המקדש, האט ר' יוחנן פעראָרדענט, אַז חתן-כלה זאָלען אין דעם טאָג פון זייער חתונה נישט טראָגען מעהר אויפ'ן קאָפּ קיין בלומען-קרענץ, ווי דאָס איז געוועזן איינגעפיהרט ביז דאַן, און עס זאָלען נישט געשפּיעלט ווערן דערביי קיין ליסטיגע נגונים.

אין פּאָליטישער הינזיכט איז ר' יוחנן אויך געגאַנגען אין די וועגען פון דעם גרויסען הלל, און ער האָט געזוכט דאָס אָנעקצושטעלען אלס יסוד פאַר דעם געמיינדע-לעבען, וואָס ער האָט געשאַפען. ער איז געוועזן פריינדליך געשטימט צו די געצענדינער און האָט זיי קיינע שטערונגען נישט געמאַכט, ווען זיי האָבען געוואָלט איבערגעהן צום יודענטום; דערמיט איז ער געוועזן פונקט דער היפך פון פיעל פון זיינע חברים, וועלכע זענען נאָכ'ן חורבן נאָך מעהר פערביסען געוואָרען געגען די געצענדינער. אַט די חברים האָבען אויסגעטייטשט, למשל, דעם פסוק: וחסד לאמים חטאת (די גנעדיגקייט פון די פעלקער איז זינד) אין דעם זין, אַז „די געצענדינער מעגען אונז גוטס טאָן, וויפיעל זיי ווילען, און זיי וועט דאָס אַלץ פערגעכענט ווערן פאַר זינד, ווייל וואָס זיי טוען, טוען זיי נאָר, כדי זיך צו רייצען מיט אונז"; דאַגעגען אָבער האָט איהם ר' יוחנן אויסגעטייטשט מיט אַ טיעפען געפיהל פון פריעדליכקייט און ריינער מענשענליעבע: „אַזוי ווי די קרבנות פערגעבען די זינד פון ישראל, אַזוי ווערט די זינד פון די פרעמדע פעלקער פערגעבען דורך גנעדיגקייט און מעשים טובים". פאָראויסזעהענדיג די געפעהרליכע פאָלגען, צו וועלכע עס קען ברענגען יעדע פערביסענע שטימונג פון פאָלק בנוגע צו דער רוימישער מאַכט, האָט ר' יוחנן געזוכט, צו ווירקען אויף די יודישע מאַסען און צו פלאַנצען אין זיי געפיהלען פון פריעדליכקייט און לאָיאַליטעט. דערפאַר טאַקי האָבען די ערשטע פלאַוויאַנישע מלכים, וועספּאַסיאַנוס און טיטוס, זיך בעצויגען נישט זעהר שטרענג צו די יהודה'עאישע קהלות. ביז דעם בלוטדורשטיגען דאָמיציאַן האָבען די פערבליעבענע יודען נישט געשפּירט קיין בעזונדער פּאָליטישען דרוק, און דאָס איינציגע, וואָס האָט פערוואונדעט זייער האַרץ און זיי דערמאָנט אָן דעם שרעקליכען חורבן, איז געוועזן דער מס פאַר דעם רוימישען יופּיטער-טעמפּעל. ר' יוחנן האָט אָבער פערשטאַנען, אויך די אויפרעגונג צו מילדערן, אַרויפלעגענדיג די שולד פון דער גזירה אויף די יודען אַליין. „אומגליקליך פאָלק! — האָט ר' יוחנן געקלאָגט — איהר האָט נישט געוואָלט דיענען דעם הימעל (גאָט),

מוזט איהר איצט דינען פרעמדע פעלקער; איהר האט נישט געוואלט צושטייער געבען איין האלבען שקל פאר דער עבודה אין בית המקדש, מוזט איהר איצט פופצעהן שקלים געבען פאר דער מלוכה פון אייער שונא; איהר האט נישט געוואלט האלטען אין ארדנונג אייערע וועגען און גאסען און פעסטונגען, מוזט איהר איצט היטען די קאזארמעס, כדי צו שיצען דעם קייזער'ס וויינגערטנער". מיט אזעלכע מיטלען האט ר' יוחנן בן זכאי געווירקט אויף די איבערגעבליבענע טיילען פון דער אומה, און פון דעם קליינעם מיטעלפונקט אין יבנה ארויסגעגעבען בעפעהלען און פעראָרדנונגען פאר אלע יודישע קהלות אין דער רוימישער אימפעריע און אין בבל.

פיעל דויערהאפטער און טיעפער איז אבער געוועזען די ווירקונג פון ר' יוחנ'ס אקאדעמישער טעטיגקייט. ר' יוחנן האט פערזאמעלט ארום זיך א רייהע תלמידים און געגרינדעט א פרייע אקאדעמיע אויף צו שטודירען די תורה אונטערן נאמען בית המדרש. אט דער בית המדרש איז געוועזען ארגאניש פערבונדען מיט'ן בית דין און די מיטגליעדער פון דער אקאדעמיע האבען זיך בעטהייליגט אויך אין דער אינסטיטוציע, וואס האט געדארפט רעאליזירען די טעארעטישע בעגרינדונגען פון געזעץ און איהר פראקטיש צופאסען צום לעבען. אלס לעהרער פון דער אקאדעמיע האט ר' יוחנן קודם כל איבערגעגעבען זיינע תלמידים דעם רייכען מאטעריאל פון מונדליכע מסורות, וואס האבען געשטאמט נאך פון די אוראלטע צייטען און זענען פערמעהרט און בערייכערט געווארען אין די ישיבות פון שמאי און הלל; דערצו זענען נאך צוגעקומען די לאגישע פארמולעס (מדות), וואס א דאנק זיי האבען די נייע געזעץ-איינפיהרונגען געקענט ארויסגעדרונגען ווערן פון דער תורה גופא. אט דער מאטעריאל פון מסורות, לאגישע יסודות צו דרשה'נען די תורה, פערשידענע גזירות, סיגים און תקנות, וואס זענען איינגעפיהרט געווארען אין פערשידענע תקופות פון פערשידענע אויטאריטעטען, — האט געדיענט אלס גרונד-שטאף פאר דער משנה (דאס איבערגעחזר'טע, צווייטע געזעץ) און דא, אין יבנה, האט ער אנגעהויבען סיסטעמאטיש בעארבייט צו ווערן. ער איז איינגעטיילט געווארען אין צוויי זעלבסטשטענדיגע טיילען: הלכה און אגדה; די הלכה האט זיך בעשעפטיגט מיט דער אויסטייטשונג און בעגרינדונג פון די געזעצען, מיט זייערע פראקטישע אויספיהרונגען און בכלל מיט אלץ, וואס שטיצט זיך אויף די געבאטען פון דער תורה; דאגעגען בע-

שטעהט די אגדה פון מאָראַלישע און טעאָלאָגישע דרשות, געבויט אויף די פערשידענע ספורים און מוסר־פסוקים פון דער תורה און די נביאים, וואָס האָבען נישט די קראַפט פון א פערפליכטונג. די אגדות האָבען געהאַט דעם צוועק, אויסצוטײַטשען דעם פשט פון פסוק און בעזונדער, צו פלאַנצען אין די צוהערער (די אגדות פלעגען אָממעהרס־טענטײל געדרשה׳נט ווערן פאַר׳ן המון) גוטע מדות, צוגעבונדענקײט צו די זכרונות פון דער אומה און וואַרימע געפיהלען בנוגע צו אַלע איהרע לײַדען, פרײַדען און האָפנונגען.

אין דעם לעצטען טײל, אין דער אגדה, זענען פון דעם גרויסען ר׳ יוחנן אויך פערבליבען גלענצענדע מוסטערן, וואָס זאָגען עדות אויף זײַן מילדער, עניוות׳דיגער און מענשענפרײַנדליכער נאַטור. ער פלעגט זאָגען: „אויב דו האָסט געלערנט א סך תורה, האַלט זיך נישט גרויס דערמיט, דען דו ביזט דערצו בעשאַפען געוואָרען״. ער האָט געפרעגט זײַנע תלמידים: „וועלכער איז דער גוטער וועג, וואָס דער מענש זאָל זיך בעהעפטען אין איהם?״ אויף דעם האָט רבי אליעזר געענטפערט: „א גוט אויג״; רבי יהושע — „א גוטער חבר״, רבי יוסי — „א גוטער שכן״; רבי שמעון — „זעהען די צוקונפט״ און רבי אלעזר האָט געענטפערט: „א גוט הארץ״. דאַן האָט רבן יוחנן געזאָגט: מיר געפעלען די רײד פון רבי אלעזר בן ערך בעסער פון אײַערע רײד, ווײל אין זײַנע רײד זענען שוין דאָ אײַערע אויך״.

ר׳ יוחנן איז געשטאָרבען אויף זײַן בעט אין די אָרעמס פון זײַנע תלמידים. די לעגענדע דערצעהלט, אז דער גרויסער חולה האָט פאַר׳ן טויט זיך שטאַרק פונאַנדערגעװײנט, און ווען זײַנע תלמידים האָבען איהם געפרעגט: „אונזער רבי, ליכט פון ישראל, רעכטער זײל, שטאַרקער האַמער, פאַרוואָס ווײנסטו?״ האָט ער זיי ערקלערט, אז ער שרעקט זיך פאַר דעם אלמעכטיגען „מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא״ און פאַר זײַן משפט. דאַן האָבען די תלמידים צו איהם געזאָגט: „רבי! בענש אונז״; אויף דעם האָט ער געענטפערט: „הלואי זאָל די מורא פאַר גאָט זײַן אויף אײַך אזוי שטאַרק, ווי די מורא פאַר מענשען״. דאָס איז געווען נישט בלויז א רעליגיעזע צוואה, נאָר אויך א נאַציאָנאַלע: דאָס פאָלק, וואָס האָט פערלוירען די מלוכה־דיסציפלין, דאַרף זיך אונטערגעבען דער דיסציפלין פון דעם געטליכען וואָרט און היטען זי אזוי שטאַרק פונקט, ווי ווען זי וואָלט געשטיצט ווערן פון א

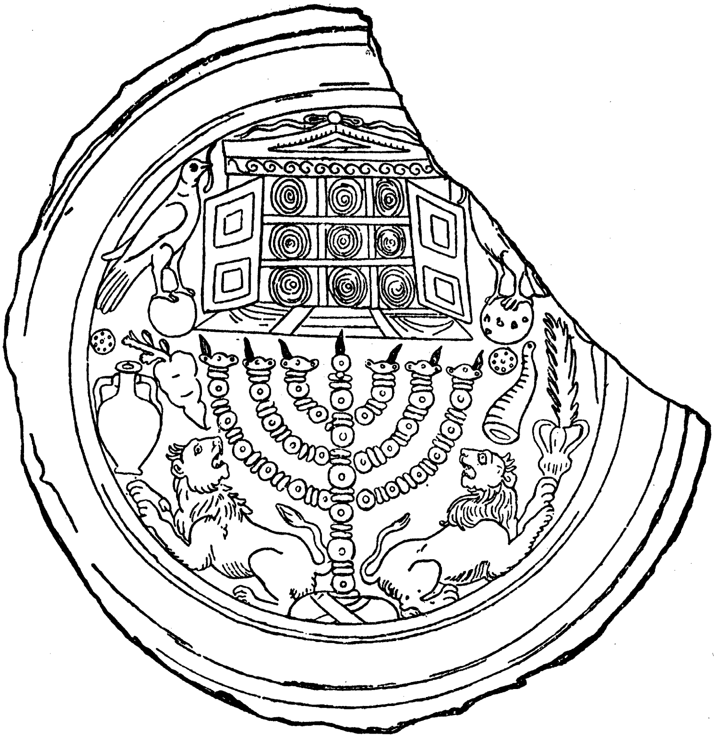

אַ געמאָלטער ארון־קדש אויף גאָלד־גלאָז

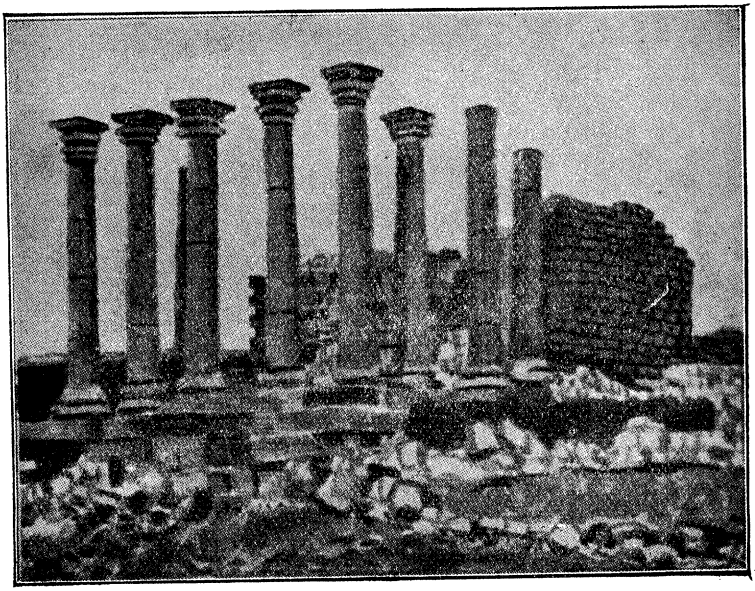

די אַלטע רואינען אין גרש (טראַנסיאָרדאַניע)

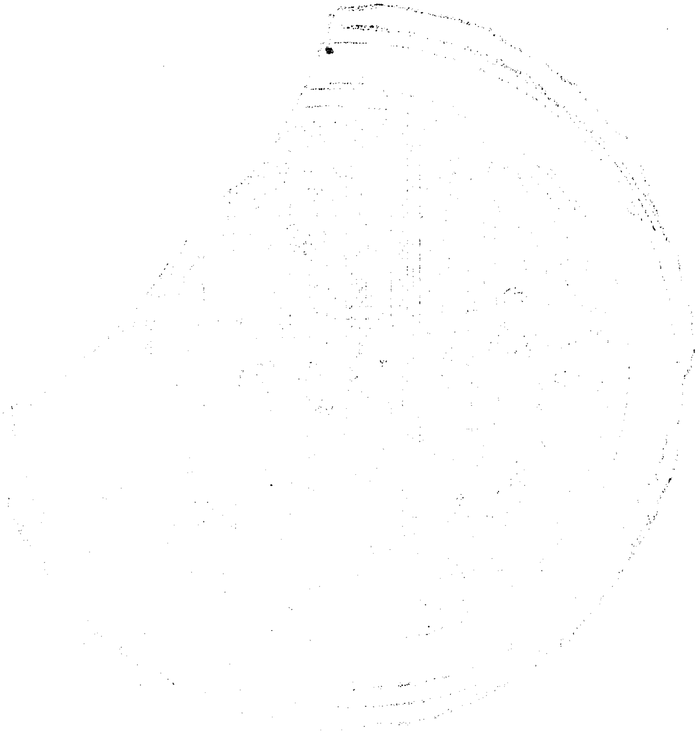

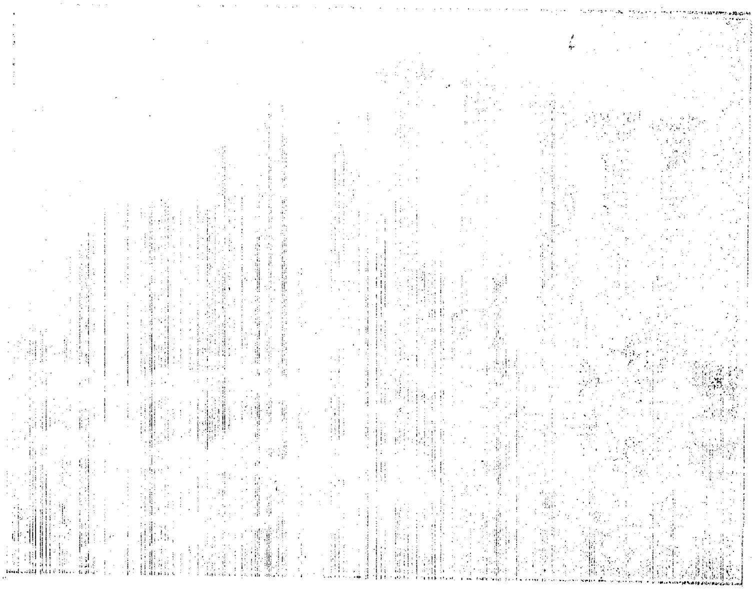

מענשליכער מאכט" *).
אזוי האט געלעבט און געווירקט דער מעכטיגער יודישער גייסט, וואס שטעהט ווי א ליכט-זייל אויף דער שוועל פון דער גאנצער נאך-חורבן׳דיגער ערא אין דער יודישער געשיכטע. ר׳ יוחנן האט פעראיי-ניגט די פערבליבענע צושפליטערטע גלידער פון דער אומה און גע-מאכט פון זיי איין גאנצען פאלקס-ארגאניזם, און אט דעם ארגאניזם האט ער פערזיכערט א וויטערדיגע זיכערע עקסיסטענץ דערמיט, וואס ער האט איהם בהדרגה ארויסגעפיהרט פון דעם רוישיגען, פערוויקעלטען מלוכה-לעבען און צוגעבראכט צו דעם שטיל אבער נישט ווענינער ריי-כען לעבען פון גוט ארגאניזירטע קהלות, פון גייסטיגע, איביגע שא-פונגען.
נאך ר׳ יוחנן׳ס טויט האבען זיינע תלמידים אבגעהאלטען א בע-ראטונג וועגען דער וויטערדיגער הנהגה פון די פאלקס-אנגעלעגענהיי-טען און וועגען דעם ארט, וואו עס זאל פארטגעזעצט ווערן די אנגע-הויבענע אקאדעמישע טעטיגקייט. די מעהרהייט פון די תלמידים איז געוועזען דערפאר, אז די ישיבה זאל וויטער אויך בלייבען אין יבנה; נאר איין רבי אלעזר בן ערך, ר׳ יוחנן׳ס ליעבלינג, איז בעשטאנען דערויף, אז די ישיבה זאל דורכאויס איבערגעטראגען ווערן אין חמת. און ער האט זיינס דורכגעפיהרט: גלויבענדיג, אז די איבריגע תלמידים וועלן זיך אהן איהם קיין עצה נישט קענען געבען, איז ער גלייך אוועק אין דעם דערביישאיגען שטעדטיל חמת און זיך געגרינדעט דארטין א אייגענע בעזונדערע ישיבה. זיין האפנונג האט זיך אבער נישט פער-ווירקליכט: א אבגעשניטענער פון דער ארומיגער וועלט און פון דעם לעבעדיגען געדאנקען-אויסטויש, זענען זיינע קענטנישען וואס וויטער אלץ שוואכער און ווניגער געווארען, און אין דער צייט, ווען ער, דער שטאלצער בן ערך, האט נישט איבערגעלאזען קיין זכר נאך זיך אין דער יודישער געשיכטע, האבען זיינע חברים פארטגעזעצט די אנגעהויבענע ארבייט פון זייער גרויסען רבי׳ן און זייער נאמען איז גע-בליבען צום אייביגען אנדענקען פאר די קומענדיגע דורות. אינ׳ם פארדערגרונד פון דער דאזיגער גרופע געטרייע תלמידים זענען ארויס-געטרעטען ר׳ גמליאל הנשיא, ר׳ יהושע בן חנניה, ר׳

*) דובנאוו.

אליעזר בן הורקנוס, און שפּעטער אויך ר׳ עקיבא בן יוסף, וועלכע האָבען געבילדעט דעם קבוץ פון די ערשטע תנאים.

יבנה איז אויף אזא אופן פערבליבען אויך אויף ווייטער דער אויפהאַלטונגס־אָרט פון דעם גרויסען בית־דין, און ממילא אויך דער גייסטיגער צענטר פאר דער גאנצער אומה; די אקאדעמישע טעטיגקייט האָט זיך אָבער פאָרט נישט דערהאַלטען בלויז אין יבנה אַליין, און מיט דער צייט זענען ענטשטאַנען נאָך צוויי גרויסע ישיבות, איינע אין לידא אונטער דער אָנפיהרונג פון ר׳ אליעזר, און די אַנדערע אין בקיעין (צווישען לידאַ און יבנה), אונטער דער אָנפיהרונג פון ר׳ יהושע. די פערטיעפונג און פערברייטערונג פון דער יודישער געזעצלעהרע האָט פון דער דאָזיגער צענטראַליזאַציע אַ סך פערדיענט; דער־פאר אָבער האָט שטאַרק געליטען דערפון איהר איינהייט און גאַנצקייט, וואָס איז נאָך געווען גאַנץ שוואַך בעפעסטיגט און האָט זיך געשטיצט ביז אַהער נאָר אויף דעם אויטאָריטעט פון דעם גרויסען רבן יוחנן. עס האָט זיך פון דאַסניי פונאַנדערגעקאָכט די אַלטע מחלוקת צווישען די בית שמאי און די בית הלל; יעדער ישיבה האָט אַנדערש אויסגעטייטשט די פסוקים פון דער תורה און ממילא אויך — אַרויסגעדרונגען פון זיי אַנדערע אָנווענדונגען בנוגע צו פּראַקטישע, אַלטעגליכע פראַגען; דאָס, וואָס אין איין אָרט איז געווען ערלויבט, איז פערבאָטען געווען אין אַ צווייטען, און „פון דער איין תורה — ווי די לעגענדע דריקט זיך אויס — זענען געוואָרען צוויי תורות״

אין אַט, אום אַ סוף צו מאַכען מיט די דאָזיגע מחלוקת׳ען, צו בעפעסטיגען די אָבגעשוואַכטע איינהייט פון יודענטום און זי צו בעשיצען אויך אויף ווייטער פון יעדען עהנליכען אָנפאַל, דאָס איז געוואָרען די לעבענס־אויפגאַבע פון רבן גמליאל II, וועלכע ער האָט זי דורכגעפיהרט מיט אַ אונגעוועהנליכער פעסטקייט און מיט דעם בעוואוסטזיין פון דער גרויסער נאַציאָנאַלער נויטווענדיגקייט, וואָס מאַכט וויין אפילו די האַרטסטע מיטלען.

רבן גמליאל איז געווען דער זוהן פון דעם נשיא ר׳ שמעון בן גמליאל, וועלכער האָט אָנגעהערט צו דער פּאַרטיי פון די מעסיגע זעלאָטען און איז געשטאַנען אַ געוויסע צייט בראש פון דער מלחמה געגען די רוימער. בעת דעם אונטערגאַנג פון דער יהודה׳שער מלוכה איז ר׳ גמליאל, וואַרשיינליך, נאָך יונג געווען און נישט צייטיג גענוג, אום איבערצונעהמען אַזא פערענטוואָרטליכען פּאָסטען, ווי ס׳איז געווען צו

יענער צייט די נשיאות (פאטריארכאט) איבערן סנהדרין און ממילא אויך איבער דער יודישער אומה; מעגליך איז אויך דאס, אז די רוימישע רעגירונג האט די ערשטע צייט געקוקט קרום אויפ'ן זוהן פון דעם פאטריאטישען פאטריארך און נישט געוואלט בעשטעטיגען די וואהל פון דער יהודה'עאישער אינטעליגענץ. די נשיאות איבערן סנהדרין איז דעריבער נאר צייטווייליג איבערגעגאנגען צו ר' יוחנן בן זכאי, און דעמאלס איז שוין אויך פאר אלעמען קלאר געוועזן, אז דער אסת'ער יורש פון דעם טיטול איז הלל'ס אייניקעל, וועמענס פאטער, זיידע און עלטער-זיידע עס זענען געוועזן נשיאים. נאך ר' יוחנן'ס טויט איז די נשיאות אלזא ממילא, אלס א זעלבסטפערשטענדליכער, נאטירליכער פאקט, איבערגעגאנגען צו דעם געזעצליכען יורש, און ווי ס'איז צו גלויבען, האט די רוימישע רעגירונג איצט שוין יא סאנקציאנירט די וואהל פון פאלק. צום אונטערשייד פון זיין זיידען, ר' גמליאל הזקן, האט מען דעם איצטיגען נשיא גערופען ר' גמליאל פון יבנה. פון זיין פריוואט-לעבען איז אונז ווייניג בעקאנט; דאס ביסעל אבער, וואס איז יא דערגאנגען צו אונז, זאגט עדות אויף זיין מענשליך-שענעם, מילדען כאראקטער. ער האט פערמאגט גרויסע נחלאות, וועלכע ער פלעגט געוועקגעבען ארימע גערטנער אין ארענדע פאר א קליינעם פרייז; ער האט געהאט שקלאפען, און אין דער בעציהונג איז בעזונדער ריהרענד זיין ליעבע צו דעם געצענדיענערישען שקלאף טאבו, וועלכען ער האט הארציג בעוויינט, ווען יענער איז געשטארבען, און האט איהם אפילו געוואלט בעפרייען פארן לעבען, נאר זיין שוואגער, ר' אליעזר, האט עס נעפונען פאר א פערברעך נעגען געזעץ. ר' גמליאל האט אויסער זיינע טיעפע קענטענישען אין דער יודישער געזעץ-לעהרע, בעזעסען אויך פיעל אלגעמיינע, וועלטליכע ידיעות: ער האט געקענט די גריכישע און לאטינישע שפראכען און איז געוועזן גוט בעהאווענט אין אסטראנאמיע. פון דער נאטור א קרענקליכער און שוואכער, האט ער דאך ארויסגעוויעזען א אונגעוועהנליכע ווילענס-קראפט, און דארט, וואו עס האט זיך געהאנדעלט וועגען כלל, וועגען דער אומה, — האט ער פון קיין שוואכקייט נישט געוואוסט

אלס נשיא (אויף רוימיש: פאטריארך) פון דער אומה האט ר' גמליאל געהאט אין זיין מאכט אויך געוויסע פאליטישע פונקציעס און עטליכע מאל האט ער געדארפט פערטרעטען די יודישע קהלות ביי דער רוימישער אדמיניסטראציע. די צייט פון זיין פאטריארכאט איז

געװען זעהר אַ אונרוהיגע, אַ אינװעניג, אַ אויסװעניג; פון איין זייט האָט די רוימישע רעגירונג, אונטער די בלוטיגע מלכים דאָמיציאַן און טראַיאַנוס, שטאַרק גערודפ'ט די יודען פון דער רוימישער אימפעריע און אַלע מאָל אַרויסגעגעבען געגען זיי נייע גזירות; פון דער צווייטער זייט, ווידער, האָט זיך אין דער יודישער וועלט גופא אָנגעהויבען דעמאָלס די שפּאַלטונג צווישען די אָרטאָדאָקסישע אָנהענגער פון די יודישע געזעצען און טראַדיציעס און די פערשידענע קריסטליכע סעקטעס, און ס'איז פאָרגעשטאַנען אַ בעדייטענדע געפאַהר, אַז די המוני'שע יודען זאָלען נישט איבערגעהן גאַנצע מאַסען אין די רייהען פון די יודען-קריסטען (יודעאָ-חריסטיאַנער). דער נשיא איז צוליעב דעם אַלעמען געצוואונגען געװען, אויסצוניצען זיין פאָלמאַכט מיט אַ געוויסער שטרענגקייט, מיט אַ געוויסער האַרטקייט אַפילו, אום צו קענען עפּעס אויפטאָן פאַר דער לאַגע, און דאָס האָט אַ סך געגעבען די מעגליכקייט, איהם צוצושרייבען פערשידענע בייזע און דעספּאָטישע כונות. רבן גמליאל האָט זיך אַוועקגעשטעלט פאַר אַ ציעל, צוריקצוגעבען דער נשיאות איהר כבוד און צו מאַכען איהר פאַר'ן צענטער פון דעם געמיינדע-לעבען, כדי די איינהייט פון דער יודישער געזעץ-לעהרע זאָל אויף ווייטער געשיצט זיין פון דער צושפּליטערונג, וואָס די דערמאָנטע ישיבות האָבען מיט זיך מיטגעבראַכט. זיין פּלאַן איז דעריבער געװען, אַז יעדער דין, איבער וועלכען עס קומט פאָר אַ מחלוקת צווישען די פערשידענע ישיבות, זאָל געבראַכט ווערן פאַרן סנהדרין, וואו די ענדגילטיגע ענטשיידונג געהערט צום נשיא; דערביי האָט ער אָבער נישט אַרויסגעוויזען קיין דעספּאָטישע נייגונגען און האָט זיך נישט ערלויבט צו ענטשיידען די צווייפעלהאַפטע פראַגען לויט זיין פערזענליכען איינזעהען; ער האָט נאָר פעראָרדענט, אַז דאָס סנהדרין זאָל צוטרעטען פון דאָס ניי צו קאָנטראָלירען די כללים און יסודות פון די בית שמאי און בית הלל, כדי דאַן דורך אַ אַלגעמיינער אָבשטימונג, איינמאָל פאַר אַלעמאָל פעסט צו בעשליסען, וועלכע כללים ס'דאַרפען אָנערקענט ווערן פאַר דעם יסוד פון דער יודישער געזעצגעבונג. דער אויפטו איז אָבער ר' גמליאל'ן נישט אַזוי לייכט אָנגעקומען; די לעגענדע דערצעהלט, אַז דריי מיט אַ האַלבען יאָהר האָבען זיך געצויגען די דאָזיגע אַקאַדעמישע זיצונגען פון סנהדרין, אין וועלכע ס'האָבען זיך בעטייליגט פערטרעטער פון ביידע פאַרטייען, און קיינע פון זיי האָט נישט געוואָלט נאָכגעבען פון איהרע מסורות און לאָגישע בעגרינדונגען. דאַן איז אַרויס

א בת קול פון הימעל און האט אויסגערופען: ביידע אי די כללים פון בית שמאי, אי פון בית הלל, זענען די רייד פון דעם לעבעדיגען גאט; אין דער פראקטיק אבער זענען גילטיג נאר די דינים פון בית הלל". די מעהרהייט מיטגליעדער פון סנהדרין איז איינגעגאנגען אויף דער געטליכער ענטשיידונג; נאר איין ר' יהושע האט זיך פון דעם בת קול אויך נישט געלאזען איבערצייגען; ער האט אויסגעשריען: „מיר רעכנען זיך נישט מיט קיין בת קול! די תורה איז נישט אין הימעל, נאר אויף דר'ערד". דער פערעקשנ'טער ווידערשטאנד, — וועלכען עס האט אונטערגעשטיצט אויך ר' גמליאל'ס שוואגער, ר' אליעזר — האט אבער דאך קיין ערפאלג נישט געהאט; ר' גמליאל האט אויסגענוצט אלע מיטלען, וואס ער האט נאר געהאט אין זיין מאכט, אלם נשיא, און האט ענערגיש דורכגעפיהרט די בעשטימונג פון דער מעהרהייט.

אזוי האט זיך דערווייל געענדיגט די גרויסע מחלוקת, און די יודישע געזעצלעהרע האט ענדליך דאך בעקומען א פעסטען איינהייטליכען יסוד, אין דער געשטאלט פון הלל'ס מסורות און כללים. פאר די יודישע מאסען איז אט די בעשטימונג געווען א אונגעהויערע פערלייכטערונג, ווייל זיי זענען א דאנק דעם בעפרייט געווארען פון א מאסע דריקענדע גזירות און חומרות אינ'ם אלטעגליכען לעבען; די פאנאטישע אנהענגער, ווידער, פון די דאזיגע חומרות זענען אויך אין קיין זאך נישט געשטערט געווארען, ווייל די בעשטימונג פון סנהדרין האט בכלל נישט געטראגען קיין רעפרעסיווען כאראקטער. קיינער האט די שמאי'איטען נישט געצוואונגען, צו ענדערן מיט אמאל זייער גאנצע ארט לעבען, לויט דעם גייסט פון די אנגענומענע בעשלוסען; יעדער איינציגער פאר זיך האט גאנץ פריי געקענט לעבען ווייטער אויך לויט זיינע שמאי'איטישע איבערצייגונגען, — עס האט זיך געהאנדעלט נאר וועגען דער אלגעמיינער נארמע, וועגען כלל. דא האט ר' גמליאל ארויסגעוויזען זיין גאנצע ענערגיע און זיין גאנצע מאכט, און דאס האט ארויסגערופען געגען איהם א שטארקע אפאזיציע; יעדער שריט פון דער מינדערהייט, צו שטערן דעם אנגענומענעם בעשלוס פון סנהדרין, איז שטרענג בעשטראפט געווארען, און דערביי האט זיך ר' גמליאל נישט אבגעשטעלט אפילו פאר די בעריהמטסטע געזעצלעהרער. און דאס איז נאך נישט אינגאנצען געווען: דער ענערגישער פאטריארך איז אזוי ווייט אוועק אין זיין אייפער פאר דער איינהייט פון דער יודישער געזעצלעהרע, אז ער האט בעפוילען, אינגאנצען נישט אריינצולאזען אין

דער ישיבה קיין נישט עהרליכע און קריענערישע תלמידים.

אט דער בעפעהל האט געמאכט א געוואלדיגען רושם, און פון אלע זייטען האבען זיך געהערט בעהאלטענע טענות געגען דעם דעספאָטישען נשיא, וועלכער וויל הערשען איבער דעם גייסט פון זיינע חברים און צווינגען זיי, צו דענקען אזוי ווי ער. דאָך האט דערווייל נאָך קיינער נישט געוואגט אפען ארויסצוטרעטען געגען דעם געאַכפּערטען ר׳ גמליאל׳ן, און דאס איז געשעהען ערשט דאן, ווען ער האט זיך ערלויבט, ארויפצולעגען די הארטסטע שטראָף, וואס ער האט געהאט אין זיין מאכט, דעם חרם (נדוי, שמתא), אויף דעם בעריהמטען געזעצלעהרער ר׳ אליעזר בן הורקנוס. זייענדיג א הייסער אנהענגער פון שמאי׳ס געזעצ-אויסטייטשונגען, האט ר׳ אליעזר זיך פעסט געהאלטען ביי די אלטע, שמאי׳איטישע, טראדיציעס, און איינמאל האט ער געגען דעם בעשלוס פון סנהדרין, וואס האט שוין געהאט געפסק׳עט די שאלה ווי די בית הלל, בעשטימט א דין לויט די בית שמאי. אלס שטראָף דערפאר, האט ר׳ גמליאל בעפוהלען, אויסצורופען א חרם אויף ר׳ אליעזר׳ן, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואס דער לעצטער איז געוועזען זיינער א שוואגער, אין ווען עטליכע חברים האבען איהם אויפמערקזאם געמאכט אויף ר׳ אליעזר׳ס גרויסקייט, האט ר׳ גמליאל אויסגערופען: „רבונו של עולם! פאר דיר איינעם איז אפען און ענטפלעקט, אז נישט צוליעב מיין כבוד און נישט צוליעב דעם כבוד פון מיינע עלטערן (הלל׳ס קינדער) האב איך דאס געטאן, נאר צוליעב דייז בביד עם זאלטז זיה נישט מעהרעז קיין מחלוקת ביי יודען!“

ר׳ גמליאל האט אבער א טעות געהאט, ווען ער האט געגלויבט אז איהם וועט זיך איינגעבען מיט אזעלכע מיטלען צו דערהאלטען די איינהייט און דעם פרעסטיזש פון סנהדרין. די רעפרעסיעס געגען איינצעלנע בעריהמטע מיטגליעדער פון דעם קאלעגיום זענען געווארען אלץ אפטער צוליעב דער אפאזיציע, וואס די דאזיגע מיטגליעדער האבען ארויסגעוויזען געגען די החלטות פונ׳ם נשיא, און דאס האט וויעדער געגעבען מאטעריאל פאר נייע קאנפליקטען. א בעזונדער שטארקען איינדריק האט געמאכט דער צוזאמענשטויס צווישען דעם מעכטיגען נשיא און דעם ארימען אבער בעליעבטען און איינפלוסרייכען ר׳ יהושע בן חנניה. ר׳ יהושע, א ארימער תלמיד חכם, וואס האט זיך געשפייזט פון זיין איינענער פיזישער ארבייט, האט זיך

אויסגעצייכענט מיט זײַן אומגעוועהנליכער גוטהערציגקייט און ענווות, און זענענדיג אויסערליך זעהר נישט שען, פלעגט ער דאָך מאַכען דעם בעסטען אײַנדרוק אויף מענשען, אַ דאַנק זײַנע טיעף־ און שאַרפזיניגע אײַנפּאַלען. בנוגע צו ר׳ גמליאל׳ן האָט ר׳ יהושע זיך אויך געפונען אין דער אָפּאָזיציע, חאָטש ער איז בכלל געווען פון הלל׳ס תלמידים און האָט אַ לאַנגע צײַט נישט אַרויסגעוויזען אָפען זײַן אומצופריעדענהייט מיט די בעשטימונגען פון נשיא. אײַנמאָל האָט זיך אָבער געמאַכט, אַז ר׳ גמליאל האָט בעשטימט דעם אָנהויב פון חודש תשרי — דער חודש, אין וועלכען עס געפאַלען אויס די גרעסטע יודישע יום־טובים און אויך יום כפור — לויט די לבנה־בעאָבאַכטונגען פון צוויי נישט קיין זיכערע עדות. ר׳ יהושע האָט אָנגעוויזען אויף אַ בעדײַטענדען פעהלער אין ר׳ גמליאל׳ס בעשטימונג און אויפגעפאָדערט די חברים פון קאָלעגיום, צו בעשטימען אַ נײַע בעאָבאַכטונג פון דער לבנה און ממילא אויך צו ענדערן די צײַט פון די יום־טובים. ר׳ גמליאל׳ס שטענדיגער אָנהענגער און פערעהרער, ר׳ יוחנן בן נורי, און דער רײַכער ר׳ דוסא בן הרכינס, זענען דאָס מאָל אויך געווען אויף ר׳ יהושע׳ס זײַט און האָבען צוזאַמען מיט איהם אָנערקענט, אַז די עדות זענען פאַלשע. דער נשיא האָט אָבער דורכאויס געוואָלט דער־האַלטען זײַן אויטאָריטעט, און ער האָט געשיקט זאָגען ר׳ יהושע׳ן: „איך בין גוזר אויף דיר, דו זאָלסט קומען צו מיר מיט דײַן שטעקעל און טאָרבע און געלד־בײַטעל אין דעם טאָג, וואָס לויט דײַן רעכנונג געפאַלט אויס אין איהם יום כפור“. ר׳ יהושע׳ן האָט דער דיקטאַטאָרישער בעפעהל שרעקליך אָנגעגריפען, און איהם איז שווער געווען צו פועל׳ן בײַ זיך, ער זאָל מחלל זײַן דעם הײליגען יום טוב; זײַנע חברים, צווישען זיי אויך ר׳ עקיבא און דער אַלטער ר׳ דוסא, האָבען איהם אָבער איבערצײַגט, אַז ער מוז פאָלגען דעם נשיא׳ס בעפעהל, „וואָרום אויב מיר וועלן נעהמען נאָכטראַכטען נאָך ר׳ גמליאל׳ס בית דין, דאַרפען מיר שוין נאָכטראַכטען אויך נאָך אַלע בית־דין׳ס, וואָס זענען געווען בײַ יודען פון משה רבינו ביז הײַנטיגען טאָג“. דאָס האָט אויף ר׳ יהושע׳ן געווירקט און ער איז געקומען אין דעם בעשטימטען טאָג צו ר׳ גמליאל׳ן, ווי יענער האָט איהם בעפוילען. פון דער גע־האָרכזאַמקייט איז ר׳ גמליאל אַזוי גערירט געוואָרען, אַז ער האָט איהם האַרציג אויפגענומען און געזאָגט: „קום אַרײַן אין פריעדען, מײַן רבי און מײַן תלמיד! מײַן רבי — אין חכמה, און מײַן תלמיד — ווײַל

דו האָסט מיר אַרויסגעוויזען אַזאַ געהאָרכזאַמקייט. וואויל איז דעם דור, אין וועלכען די גרויסע הערען זיך צו צו די קלענערע".

דער דאָזיגער שלום האָט זיך אָבער נישט לאַנג געהאַלטען. צוליעב די שטרענגע מיטלען, וואָס ר' גמליאל האָט אָנגעווענדט געגען זיינע געגנער איז געשאַפען געוואָרען אַ גאַנצע פּאַרטיי, וועלכע האָט זיך געשטעלט פאַר אַ ציעל, אַראָבצוזעצען דעם דיקטאַטאָרישען נשיא פון זיין שטוהל, און אַרויפצוזעצען אויף איהם אַן אַנדערן, אַ ווייניגער שטרענגען. אַזוי ווי ר' גמליאל האָט געהאַט אַ גרונד, חושד צו זיין ר' יהושע'ן, אַז ער שטעהט בּראש פון דער דאָזיגער רעוואָלוציאָנערער פּאַרטיי, האָט ער איהם נאָך עטליכע מאָל האַרט אָנגעגריפען. ר' יהושע'ס אָנהענגער האָבען דאָס גוט געדענקט, און ענדליך איז עס געקומען צו אַן אָפענעם אויסבּרוך, וואָס האָט זיך געענדיגט מיט אַ פאָלשטענדיגער איבּערקערעניש אין דעם סנהדרין פון יבנה. — דאָס איז פאָרגעקומען אויף דעם פאָלגענדען אופן: צווישען די תקנות, וואָס די אַנשי כנסת הגדולה האָבען מתקן געווען, זענען געווען אויך תפילות צוגעפּאַסטע צו יעדען קרבּן, וואָס זענען געווען אַ חוב פאַר אַלע יודען אי אין בּית המקדש, אי אויסער איהם. אָט דער מנהג, צו דאַוונען עטליכע מאָל אין טאָג, האָט זיך פּראַקטיצירט בּיי יודען פון גלות בּבל אָן; אַזוי אָבער, ווי אין בּית המקדש איז געווען נאָר אַ קרבּן תמיד של שחר (אַ שטענדיגער פריהמאָרגען-קרבּן) און אַ קרבּן של בּין ערבּים (פאַרנאַכטיגער קרבּן) און נישט קיין קרבּן פון בּיינאַכט, איז די תפילה פון בּיינאַכט אויך געווען נישט זעהר פערשפּרייט און אַ סך מיטגליעדער פון סנהדרין האָבען געהאַלטען, אַז דאָס מעריב דאַוונען איז נישט קיין פליכט פאַר אַלע. געגען דעם איז געווען ר' גמליאל, וועלכער האָט בּכלל געזעהען אין די תפילות אַ שטאַרקען חזוק פאַר דעם קיום פון דער אומה און האָט מתקן געווען, אַז יעדער יוד איז מחויב, צו דאַוונען דריי מאָל אין מעת לעת: אין דער פריה, פאַרנאַכט און בּיינאַכט. האָט זיך געמאַכט אַמאָל אַ מעשה, אַז איין תלמיד איז געקומען צו ר' יהושע'ן און האָט איהם געפרעגט: די תפילה פון בּיינאַכט איז אַ רשות פריי־ווילינע טעטיגקייט צי אַ חוב? און ר' יהושע האָט איהם געענטפערט: אַ רשות. דערנאָך איז דער זעלביגער תלמיד געגאַנגען צו ר' גמליאל'ן און האָט איהם אויך געפרעגט די זעלביגע שאלה, און ר' גמליאל האָט איהם געענטפערט: אַ חוב. האָט איהם דער תלמיד געפרעגט: סטייטש, ר' יהושע האָט דאָך מיר געזאָגט, אַז ס'איז אַ

רשות? האָט ר׳ גמליאל איהם געזאָגט: וואַרט, ביז די חכמים וועלן אַרייַנקומען אין בית המדרש, און ווען זיי זענען אַרייַנגעקומען, האָט ער געפסק׳עט, אז מעריב דאַוונען איז א חוב. דערנאָך האָט ער זיך געווענדט צו דעם גאַנצען קאָלעגיום מיט דער שאלה: קיינער קריגט נישט אויף דער בעשטימונג מיינער? און ר׳ יהושע האָט געענטפערט: ניין! דאָס האָט דעם שטרענגען נשיא שטאַרק אָנגעגריפען, און ער האָט אויסגעשריען: „יהושע! שטעל דיך אויף דיינע פיס און זאָל מען איבער דיר עדות זאָגען! האָט זיך ר׳ יהושע געשטעלט און געזאָגט: ווען איך וואָלט זיין א לעבעדיגער און ער א טויטער, קען א לעבעדיגער אָבלייקענען א טויטען; איצט אָבער, אז איך לעב און ער לעבט — ווי קען איין לעבעדיגער אָבלייקענען דעם אַנדערן? איז ר׳ גמליאל געזעסען און געדרשה׳נט און ר׳ יהושע איז אַלץ געשטאַנען אויף די פיס, ביז אַלע תלמידים זענען אויפגעקאָכט געוואָרען און האָבען א געשריי געטאָן צו חוצפית דעם מתורגמן (ערקלערער, אויסטייטשער): האַלט! און ער איז שטיל געוואָרען". דאָ האָבען זיך פון אַלע זייטען דער־הערט אויסרופען: „ווי לאַנג וועט ער איהם (יהושע׳ן) אַזוי מצער זיין! שוין דאָס דריטע מאָל פייניגט ער איהם! און ווער האָט שוין פון איהם נישט געליטען, — קומט לאָמיר איהם מעביר זיין פון דער נשיאות!" און דער גאַנצער קאָלעגיום איז גלייך צוגעטרעטען, אויסצעוועהלען א נייעם נשיא. דאָ זענען געווען שטימען פאַר דעם זעלבינען ר׳ יהושע, ר׳ גמליאל׳ס הויפט־געגנער, די מעהרהייט האָט אָבער נישט געפּועל׳ט ביי זיך, אַזוי שטאַרק צו קרענקען די אייגען־ליבע פון דעם אַלטען נשיא, און דער גורל איז געפאַלען אויף דעם יונגען ר׳ אליעזר בן עזריה, „וועלכער איז אי קלוג, אי רייך, אי א צעהנטער דור פון עזרא (הסופר), קלוג — אז מ׳וועט איהם פרעגען, וועט ער וויסען צו ענטפערן; רייך — אז מ׳וועט דאַרפען זיך משתדל זיין פאַר׳ן קייזער, וועט ער עס אויך קענען, און ער איז א צעהנטער דור פון עזרא׳ן — האָט ער זכות אבות און ר׳ גמליאל וועט איהם נישט קענען בעשטראָ־פען".

מיט דער בעשטימונג פון ר׳ אליעזר׳ן פאַר א נשיא, זענען אָבגעשאַפט געוואָרען די אַלע פעראָרדנונגען און בעגרענצונגען, וואָס זענען איינגעפיהרט געוואָרען פאַר ר׳ גמליאל׳ס צייטען. „אין יענעם טאָג האָט מען אָבגעזאָגט דעם שומר פון טהיר (פון בית המדרש) און ס׳איז גע־געבען געוואָרען רשות אַלע תלמידים אַרייַנצוגעהן". „דען ר׳ גמליאל

האט געהאלטען, אז לערנען מיט נישט קיין ערליכ׳ן תלמיד הייסט ריכטיג, ווי צו־ווארפען א שטיין צו דער עבודה זרה, און ר׳ אליעזר בן עזריה האט געדרשה׳נט: שטענדיג זאל א מענש עוסק זיין אין תורה און מצוות און אפילו שלא לשמה (נישט ערליך) ווארום פון שלא לשמה וועט ער קומען צו לשמה״. די רעפארם איז גלייך אויסגענוצט געווארען, און ווי די לעגענדע גיט איבער, זענען צוגעקומען אין יענעם טאג ביז דריי הונדערט בענק (לויט א צווייטען נוסח זיבען הונדערט בענק) אין בית המדרש; דערמיט האבען זיך אבער די פאלגען פון דער איבערקעהרעניש נישט געענדיגט. די ווירקונג פון די נייע וואהלען איז געוועזן אזוי בעדייטענד, אז דער טאג, ווען די געשעהעניש איז פארגעקומען, איז פערבליבען אין זכרון פון די ווייטע קומענדיגע דורות, ווי א בעריהמטער היסטארישער טאג (בו ביום, אותו היום). אונטער דעם פארזיץ פונ׳ם נייעם נשיא האט זיך דאס סנהדרין גענומען קאנטראלירען און פון דאס ניי דורכשטודירען די אלע געזעצבעשטימונגען און איינפיהרונגען, וועלכע זענען אנגענומען געווארען אונטער דעם איינפלוס פון ר׳ גמליאל׳ס אויטאריטעט אינ׳ם גייסט פון די בית הלל. פון די דאזיגע געזעצען זענען איצט א סך געענדערט געווארען; א גרויסע צאהל שאלות, איבער וועלכע ס׳האט זיך שוין פון יאהרען געצויגען א מחלוקת צווישען די בית שמאי און די בית הלל, זענען פון די „חכמי יבנה״ פערענטפערט געווארען אין דעם זין פון א פשרה: „נישט ווי דער און נישט ווי דער״; עס זענען פארגעקומען אויך פאלען, אז די בית הלל אליין האבען חרטה געהאט אויף זייערע פריהערדיגע בעשטימונגען און אנגעהויבען צו פסק׳נען געוויסע הלכות, ווי די בית שמאי. דערביי האט דער נייער נשיא אויפגעטאן נאך א וויכטיגע זאך: ער האט געלאזען צוזאמענרופען די יעניגע אלע, וואס האבען אליין געדענקט נאך די אויטאריטעטען פון די פריהערדיגע דורות און אויפגענומען פון זיי אלע מסורות, וואס זיי האבען געהאט. צווישען די דאזיגע עדות האבען זיך געפונען צוויי בעלי מלאכות פון ירושלים, וואס האבען איבערגעבראכט א וויכטיגע מסורה נאך פון שמעיה און אבטליון. דער פראטאקאל פון אט די היסטארישע זיצונגען איז דערגאנגען צו אונז אין א קליינעם טראקטאט פון דער משנה אונטערן נאמען „עדיות״.

פון די פראגען, וואס זענען בעהאנדעלט געווארען „אין יענעם טאג״, זענען בעזונדער וויכטיג די פאלגענדע צוויי, וואס האבען א

פרינציפיעלע, אלגעמיינע בעדייטונג. עס האט זיך געהאנדעלט וועגען א גר פון די עמונים, צי מעג ער נעהמען א יודישע טאכטער. ר׳ גמליאל האט געפסק׳ענט, אז ער טאר דאס נישט, זיך שטיצענדיג אויף דעם בפירוש׳ען פסוק: „לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה׳“ (עס זאל נישט אריינגענומען ווערן קיין זוהן פון עמון און מואב אין גאט׳ס געמיינדע); אויף דעם האט ר׳ יהושע געענטפערט: „צי זיצען דען די עמונים און מואבים אויף זייערע ערטער? עס איז דאך שוין לאנג געקומען סנחריב און האט אויסגעמישט די גאנצע וועלט“. אין דער צווייטער פראגע האט זיך געדרעדט וועגען דער הייליגקייט פון די צוויי ספרים, וואס די מסורה האט צוגעשריבען שלמה המלך, „שיר השירים“ און „קהלת“. די בית שמאי האבען אנערקענט, אז „קהלת“ איז געשריבען געווארען נישט מיט „רוח הקודש“ און דארף נישט אריינגענומען ווערן אין דער רייהע פון די „הייליגע שריפטען“. דאס זעלבע איז געוועזען אויך מיט „שיר השירים“; געזיעגט האבען אבער אין דער פראגע די בית הלל — דער נאמען שלמה המלך האט מציל געווען די צוויי שענע פערלען פון דער אלט־העברעאישער ליטעראטור.

א מערקווירדיגען איינדריק מאכט ר׳ גמליאל׳ס בעציהונג צו די אלע געשעהענישען פון „דעם טאג“, ווי זי ווערט געשילדערט אין דער לעגענדע. דער הייסער אנהענגער פון א צענטראלער אויטאריטעטער מאכט האט זיך איצט אליין אונטערגעווארפען דעם נייעם אויטאריטעט, און נישט אויפגעהערט זיך צו בעטייליגען אין די ווייטערדיגע פערהאנדלונגען פון סנהדרין; און נישט נאר דאס — ר׳ גמליאל האט איצט אליין אנערקענט, אז ער איז צו ווייט פערגאנגען אין דער פערטיידיגונג פון זיינע מיינונגען, און ער האט גענומען אויף זיך קודם כל, צו פערריכטען אט דעם פעהלער. „ר׳ גמליאל האט געזאגט: אויב ס׳איז אזוי וועל איך געהן איהם (ר׳ יהושע׳ן) איבערבעטען. ווען ער איז צוגעקומען צו ר׳ יהושע׳ס וואוינונג, האט ער געזעהען, אז די וואנט פון שטוב זענען שווארץ, און ר׳ יהושע זיצט און מאכט נאדלען“. דאס האט אויף דעם רייך־ערצויגענעם אריסטאקראט געמאכט א שווערען איינדריק, און ער האט זיך אבגערופען: איז דאס ווירקליך דיין פרנסה?! אויף דעם האט ר׳ יהושע איהם געענטפערט: „וועה איז צו דעם דור, וואס דו ביזט זיין מנהיג, און וועה איז צו דער שיף, וואס דו ביזט איהר פיהרער! דו ווייסט נישט דעם צער פון די תלמידי חכמים. מיט וואס זיי בעשעפטיגען זיך און פון וואס זיי לעבען“. האט ר׳ גמליאל געזאגט:

„דו ביזט געוועזן!" זאגט ער, — „זאלסט מיר מוחל זיין!" ר' יהושע האט זיך אבער נישט אומגעקוקט אויף איהם. דאן האט ר' גמליאל ווידער געבעטען: „טו דאס אין דעם זכות פון מיינע עלטערן"; דאס האט געווירקט: ר' יהושע האט איהם מוחל געווען און איז אליין געגאנגען זיך משתדל זיין, אז ר' גמליאל זאל צוריק בעקומען די נשיאות. איצט האט זיך עס געהאנדעלט וועגען דעם, ווי אזוי צו פועל'ן ביי ר' אלעזר'ן, אז ער זאל זיך אבזאגען פון דעם עהרענטיטול, וואס ער האט ערשט בעקומען, און די שליחות האט ר' עקיבא איבערגענומען אויף זיך. ר' אלעזר האט אבער גארנישט געקלערט איבער געוואלט זיך אנצוהאלטען אן דעם פאטריארכען-שטוהל, און ער האט גלייך אבגעטרעטען זיין פלאץ דעם נשיא בן נשיא; נאר כדי נישט צו פערשעמען אינגאנצען ר' אלעזר'ן, איז בעשלאסען געווארען, אז ר' גמליאל זאל עפנען און פיהרען די זיצונגען פון קאלעגיום צוויי שבתים, און ר' אלעזר — דעם דריטען שבת.

פון דאן אן איז די טעטיגקייט פון סנהדרין געגאנגען אהן גרויסע מחלוקת און שרייענדע סכסוכים. ר' גמליאל האט אויך ווייטער זיך בעמיהט מיט אלע כחות, אבצוהיטען די איינהייט און דעם אויטאריטעט פון דעם רעליגיעזען און נאציאנאלען צענטר; איהם האט זיך אבער פארט נישט געקענט איינגעבען, צו דערשטיקען אינגאנצען די פערשידענהייט פון די מיינונגען, וואס איז געלעגען אין'ם עצם מהות פון די פלפול'דיגע דרינגעגנישען און געזעץ-ערקלערונגען. „דער אקאדעמישער קאמפף אין בית מדרש האט זיך נישט געלאזען אונטערווארפען די שטרעבונג פון דעם פראקטישען פאלקס-פיהרער, וואס האט קודם כל געקלערט וועגען פערשטארקען די יודישע קולטורעלע אויטאנאמיע. ר' גמליאל'ן איז נאר געלונגען ווייטער צו מאכען אט דעם קאמפף און נישט צוצולאזען דערצו, אז ער זאל אננעהמען זעהר שארפע פארמען, ער איז אבער נישט אימשטאנד געווען, איהם צו בעזייטיגען אינגאנצען".

א דאנק ר' גמליאל'ס ענערגישער הנהגה איז דאס סנהדרין אין יבנה געווארען דאס הארץ פון דער יודישער אומה. די יודישע קהלות אין די ווייטסטע לענדער האבען געקוקט אויף דער נשיאות אין יבנה, ווי אויף א איבערבלייבעניש פון דער יודישער מלוכה, וואס ווערט פערטרעטען פון א אייניקעל פון דוד'ס הויזגעזינד, און זיי האבען אבגעגעבען דעם נשיא קעניגליכען כבוד. דער לעצטער האט בעזעסען די מאכט, צו בעשטימען ריכטער, פרנסים און אלע אנדערע פאסטענס

פאַר די קהלות פון דער גאַנצער דיאַספּאָראַ, און די רוימישע אַדמיניס־טראַציע האָט זיך כמעט גאָרנישט געמישט אין די יודישע אינערליכע אַנגעלעגענהייטען. ביי דער גאַנצער הייסער שטרעבונג פונ'ם נשיא צו איינהייט, האָט ער אָבער דאָך נישט געשטערט די פאַרשטעהער פון איי־גענע ישיבות אין זייער זעלבסטשטענדיגער טעטיגקייט; די לעצטע האָבען געהאַט דאָס רעכט, צו בעשטימען זייערע תלמידים פאַר ריכטער און פאָלקס־לעהרער, און אָט די בעשטימונג האָט געהאַט די פולע קראַפט, אפילו אָהן דער הסכמה פון נשיא. דער אַקט פון מסמיך זיין אַ תלמיד (געבען איהם דעם טיטול רבי, לעהרער) פלעגט צוגעהן זעהר פייערליך; אין דער געגענוואַרט פון צוויי מיטגליעדער האָט דער ראש ישיבה אַרויפגעלעגט די האַנד אויף דעם אָנערקענטען תלמיד, אַנגעטאָן אויף איהם די טאָגאַ פון אַ תלמיד חכם און איהם גערופען „רבי". די דאָזיגע סמיכה האָט, איבריגענס, קיין געמיינזאַמעס נישט געהאַט מיט דער סמיכה, וואָס מיר געפינען ביי די נביאים, וועלכע פלעגען אויך אָנשפּאַרען די הענד אויף די קעפ פון זייערע תלמידים, די בני הנביאים; דען דער בעגריף פון איבערגעבען דעם הייליגען גייסט איז בכלל פרעמד געוואָרען דאָס יודענטום נאָכדעם, ווי ס'האָ־בען זיך אויפגעהערט צו ווייזען אין איהם ערשיינונגען פון עכטער, געטליכער נבואה. די סמיכה פון די זקנים איז געווען נאָר אַ מין הסכמה אָדער עדות זאָגען אויף דעם מוסמך, אַז ער איז גענוג קאָמ־פּעטענט צו לעהרנען אַנדערע און צו ענטשיידען אַלערליי ריין־רעליגיע־זע, ווי אויך יורידישע שאלות. דער מוסמך פלעגט אויך קריגען דעם טיטול זקן, וואָס האָט געדיענט פאַר אַ אַטעסטאַט אויף צו קאָנען אַריינגענומען ווערן אַלס מיטגליעד אין סנהדרין

די עפענטליכע זיצונגען פון סנהדרין פלעגען אויך צוגעהן זעהר פייערליך. דעם העכסטען פּלאַץ האָט פערנומען דער נשיא, און פאַר איהם, אין אַ האַלבען קרייז, האָבען זיך אַרומגעזעצט די אַנגעזעהענסטע געזעצלעהרער. הינטער די דאָזיגע מיטגליעדער זענען געזעסען אין עטליכע שורות די „זקנים"; הינטער זיי ווידער זענען געשטאַנען די תלמידים און גאָר צו לעצט איז דאָס פאָלק געלעגען אויף דר'ערד און זיך צוגעהערט. עפנען די זיצונג פלעגט דער נשיא מיט וועלכער ס'איז הלכה אָדער מיט דעם אויסרוף: „פרעגט!", וואָס האָט געגעבען יעדערן פון קאָלעגיום דאָס רעכט, פאַרצולעגען זיינע ספיקות און שאלות. דער נשיא אַליין האָט נישט גערעדט צום גאַנצען סנהדרין; ווען ער האָט

געדארפט עפעס ענטשיידען, האט ער דאס אין קורצען איבערגעגעבען דעם מתורגמן, און יענער האט עס דערנאך גענוי מסביר געווען און ערקלערט פאר׳ן גאנצען עולם. בײַ יעדער שאלה זענען פארגעקומען דעבאטען, אין וועלכע ס׳האבען זיך בעטײליגט כמעט אלע מיטגליעדער, און נאר דער נשיא אליין האט געהאט דאס רעכט, זוי אבצושטעלען; ער פלעגט דערבײַ אויסרופען: נגמר הדין (ס׳זענען געענדיגט די פערהאנדלונגען), און נאכדעם איז מען צוגעטרעטען צו דער אבשטימונג, וואס פלעגט זיך אנהויבען בײַ דיני ממונות (געלד-פראגען) פון דעם גרעסטען מיטגליעד און בײַ דיני נפשות (קרימינאל-פראגען) פון דעם קלענסטען, כדי די קלענערע, נישט פעסט איבערצײַגטע מיטגליעדער פון געריכט זאלען נישט בעאײַנפלוסט ווערן אין זײַערע מײַנונגען פון די גרויסע.

בעזונדער וויכטיג און בעדײַטענד איז געווען די פונקציע פון סנהדרין בנוגע צו די בעשטימונגען פון די חדשים און יאהרען. די צענטראלע אינסטיטוציע האט געהאט אויף זיך די פליכט, צוצושטעלען אלע צושפרײַטע יודישע קהלות אין די ווײַטסטע לענדער גענויע ידיעות וועגען דעם, ווען עס געפאלען אויס די און די יום-טובים, און אזוי ווי ס׳זענען נאך דאן נישט געווען קיין פעסט בעשטימטע קאלענדאר-אויסרעכנונגען, האט דאס סנהדרין אין יבנה געמוזט אײַנארדנען גענויע אבסערוואציעס איבער די פאזיסען פון דער לבנה און בעזונדער איבער דאס ערשײַנען פון דעם ערשטען לבנה-שטרײַף, וואס האט זיך גערעכענט פאר דעם אנהויב פון יודישען חודש

אין פאלעסטינא גופא און אין בבל פלעגט די בעשטימונג פון דעם נײַעם חודש איבערגעגעבען ווערן אין די ווײַטערע קהלות דורך א ספעציעלען סיגנאל: שײַטערהויפענס, וואס פלעגען אנגעצונדען ווערן בײַנאכט אויף די שפיצען פון די הויכע בערג; די יודישע קהלות אבער אין די „מדינות הים״: מצרים, קליין אזיען, גריכענלאנד, וואוהין די סיגנאלען האבען נישט געגרײַכט, — האבען נישט געקענט וויסען גענוי דעם טאג פונ׳ם נײַעם חודש אזוי לאנג, ווי ס׳זענען נישט אנגעקומען צו זײַ די שלוחים פון סנהדרין, דעריבער האט מען מתקן געווען, אז די קהלות אויסער פאלעסטינא זאלען, פון ספק וועגען, פײַערן צוויי טעג יום טוב, אנשטאט אײַנעם, און אט דער מנהג פון די דאפעלע יום טובים (יום טוב שני של גליות) איז פערבליבען ביז אויף הײַנטיגען טאג.

מיט דעם צוועק, צו פערשטארקען די איינהייט פון דער אומה, האט ר׳ גמליאל מתקן געווען נאך א ווילכטיגע תקנה: ער האט צוזאמענגעשטעלט איין בעשטימטען נוסח פון שוהל-תפילות (דאוונען) פאר אלע יודען אין דער וועלט. אין דער צייט פון בית המקדש האבען ד תפילות, ווי מיר האבען שוין דערמאנט, געדיענט נאר אלס צוזאץ צו די קרבנות, נישט האבענדיג קיין זעלבסטשטענדיגע בעדייטונג; איצט אבער, ווען דער בית המקדש איז חרוב געווארען און דער קולט פון די קרבנות איז אונטערגעגאנגען, האבען די תפילות געמוזט בילדען דעם מיטעלפונקט פונ׳ם רעליגיעזען לעבען, און דאס האט ר׳ גמליאל פארגעזעהען. ער מיט זיין בית דין האבען אויסגעארבייט א פאלשטענדיגען טעקסט פון אלטעגליכע תפילות, וואס ענטהאלטען א רייהע לויב- און דאנק-מזמורים צו דעם איינציגען גאט פאר די גרויסע לעבענס-מתנות (ליכט, לעבען, גייסט א. א. וו.), וואס ער שענקט דעם מענשען טאג טעגליך, און דאן אויך עטליכע הארציגע בקשות נאציאנאלע: עס זאל צוריק אויפגעבויט ווערן די הייליגע שטאדט מיט׳ן בית המקדש, משיח זאל קומען און אויסלייזען יודען פון גלות און די יודישע אומה זאל בכלל צוריק בעקומען איהר אמאליגען גלאנץ, איהר אמאליגע גרויסקייט. ר׳ גמליאל איז געווען דער ערשטער, וואס האט איינגעפיהרט די שמונה עשרה (אכצעהן ברכות) אלס חוב פאר יעדען יודען דריי מאל אין טאג, און שמעון פקולי האט די ברכות רעדאגירט און צוזאמענגעשטעלט. נישט אלע געזעץ-לעהרער האבען אבער מסכים געווען צו דער נייער איינפיהרונג, און א בעזונדער התנגדות האט ארויסגעוויזען דער בעריהמטער ר׳ אליעזר בן הורקנוס, וועלכער האט אנערקענט, אז יעדעם געבעט (תפילה) דארף אויסדריקען א געוויסען לעבעדיגען געפיהל, א געוויסע שטימונג, און קוים מאכט מען עס פאר א קביעות, פאר א בעשטימטען איבינגען נוסח. פערליערט עס אינגאנצען דעם איינענטליכען כאראקטער און הערט אויף צו זיין א תפילה.

אין יענער צייט איז אויך איינגעפיהרט געווארען דער סדר פון דאוונען בצבור. לויט דעם סדר האט דער עפנטליכער גאטעסדיענסט בעקומען א גאנץ איינפאכע פארם: יעדער יוד, וואס האט דערגרייכט א געוויסע עלטער, אויב ער איז נאר נישט קיין פערברעכער, מעג ווערן דער „שליח צבור“, ד. ה. ער קען זיך אוועקשטעלן פאר׳ן עמוד און פארזאגען די תפילות אין נאמען פון דער גאנצער עדה.

דאָס רעליגיעזע לעבען פון פאָלק איז, אויף אזא אופן, אין אלע הינזיכטען רעגולירט געוואָרען דורכ'ן סנהדרין און דעם נשיא, און די צושטערונג פון בית המקדש האָט קיין גרויסען חלל נישט איבער־געלאָזען אין הארץ פון יודענטום. דאַוונען, לעהרנען תורה און די איבריגע אַנדערע מעשים טובים האָבען כמעט אינגאַנצען אויסגע־פילט דעם פלאַץ פון די קרבנות; מעשר די כהנים און לויים, פאה (די תבואה פון די עקען פעלדער) און די איבריגע שטייערן, וואָס האָבען זיך ביז דאַן פראַקטיצירט אין יהודה, האָבען נישט אויפגעהערט זיך צו פראַקטיצירען איצט אויך; די פערשיעדענע געזעצען, וואָס האָבען זיך געשטיצט ביז אהער אויף דער היילינקייט פון יהודה'ס ערד, זענען אויך געבליעבען אין זייער קראַפט, און בכלל האָט דאָס גאַנצע לעבען פון לאַנד נישט פערלוירען זיין פריהערדיגען כאַראַקטער. עס זענען נאָך צוגעקומען פערשיעדענע מנהגים, וואָס האָבען געזאָלט דער־האַלטען אין פאָלק דעם לעבעדיגען, טיעפען וועהטאָג איבער דעם אונ־טערגאַנג פון גאָט'ס הויז, און צוזאַמען דערמיט אויך די שטאַרקע האָפנונג, אַז באַלד וועלן זיך פאַר יהודה ווידער אומקעהרען איהרע ליכטיגע צייטען. די פאָלקס־לעהרע האָט פון איין זייט אַזוי ווי פער־פליכטעט יעדען יודען צו טרויערן איבער דעם חורבן פון ר' יהודה, און אין דער זעלביגער צייט אויך געטרייסט, געפלאַנצט אין די הערצער פון איהרע צוהערער די שענסטע האָפנונגען; די פיער תעניתים, וואָס די גולי בבל האָבען פרייוויליג גענומען אויף זיך, נאָכ'ן אונטערגאַנג פון ערשטען בית המקדש, זענען איצט צוריק איינגעפיהרט געוואָרען; דאַנעגען זענען פערבליעבען אין זייער קראַפט די טעג פון היסטאָרישע נאַציאָנאַלע שמחות.

אַזוי האָט אויסגעזעהען דאָס אינוועניגסטע יודישע לעבען. פון אויסווענדיג האָט זיך יודען געלעבט נישט שלעכט נאָר אונטער וועספּאַס־יאַנ'ען און טיטוס'ען; אונטער דאָמיציאַנוס'ען דאַגעגען האָבען די יודי־שע אונטערטאַנען אין דער גאַנצער רוימישער אימפּעריע געמוזט אויס־שטעהן אַ רייהע שווערע רעפּרעסיעס, און ווי דאָס פאָלק האָט שפּע־טער דערצעהלט, איז דער נשיא צו יענער צייט געפאָהרען קיין רוים, זיך משתדל זיין, אַז דער יודישער גורל זאָל פערבעסערט ווערן. דאָס זאָל האָבען געשעהען אין דער צייט, ווען דאָמיציאַנוס האָט פּלוצלינג גוזר געווען אויף אַלע יודען פון דער גאַנצער רוימישער אימפּעריע, אַז אין אַ משך פון דרייסיג טעג זאָל פון זיי קיין זכר נישט איבערבלייבען;

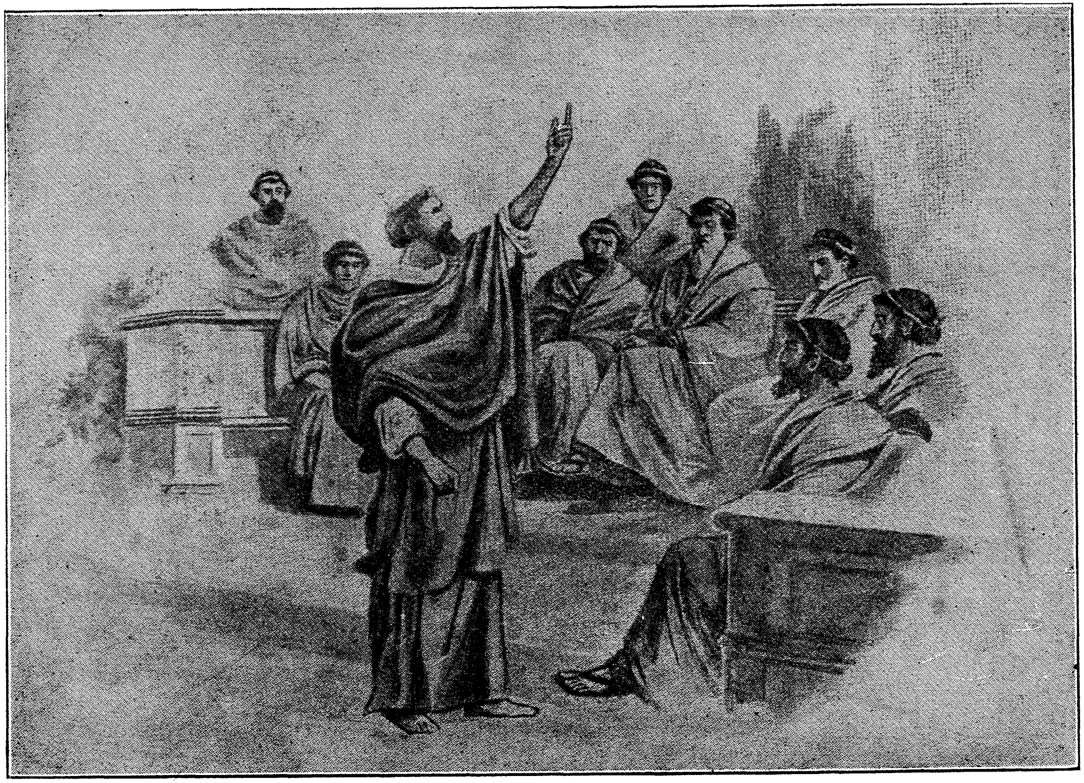

אַ דיסקוסיע

זיך דערוויסענדיג דערפון, האָט ר׳ גמליאל און מיט איהם זיינע חברים: ר׳ אלעזר בן עזריה, ר׳ יהושע בן חנניה און ר׳ עקיבא בן יוסף, אונטערגענומען אַ רייזע קיין רוים. דערביי דערצעהלט די לעגענדע, אַז דערהערנדיג דעם טומעל פון דער פרעהליכער שטאָדט און פון קאַפּיטאַלישען טעמפּעל, האָבען זיך ר׳ גמליאל, ר׳ יהושע מיט ר׳ אלעזר׳ן פונאַנדערגעוויינט, אויף וואָס ר׳ עקיבא האָט זיי געזאָגט: „וואָס עפּעס וויינען? ! אויב גאָט גיט אַזוי פיעל גוטס אַ נישט געהאָרכזאַמען פאָלק, טאָ וויפיעל-זשע האָט ער שוין אָנגעגרייט אין דער צוקונפט פאַר זיינע קינדער”. אָנקומענדיג אין רוים האָבען זיך די פיהרער פון דער אומה געווענדט נאָך הילף צו אַ בעקאַנטען רוימישען סענאַטאָר, וואָס איז געווען גוט געניינגט צום יודענטום, און די פרוי זיינע, וואָס האָט אויך שטאַרק געהאַלטען פון דער יודישער תורה, האָט איהם, דעם מאַן, צוגערעדט, ער זאָל זיך מקריב זיין פאַר „יודישקייט”. דאָס מקריב זיין זיך, האָט געהייסען פשוט: זיך נעהמען דאָס לעבען, ווייל ס׳האָט געהערשט אַ מנהג דאָרטין, אַז אויב איין סענאַטאָר איז געשטאָרבען, איידער ס׳איז אויסגעפיהרט געוואָרען די בעשטימונג פון סענאַט ווערט די לעצטע אָבגעלעגט אויף אַ געוויסער צייט. און דער יודענפריינדליכער סענאַטאָר האָט דעם קרבן געבראַכט: ער האָט זיך פערסמ׳ט, אָננעהמענדיג פאַרן טויט דעם יודישען גלויבען,*) און די גזירה איז אונטער דער צייט בטל געוואָרען.

אין צוזאַמענהאַנג מיט דער רייזע פון די יודישע פערטרעטער קיין רוים זענען דערגאַנגען צו אונז נאָך אַ מאַסע לעגענדעס, וואָס דערצעהלען וועגען רעליגיעזע און פילאָזאָפישע וכוחים, וועלכע זאָלען האָבען פאָרגעקומען צווישען די יודישע זקנים און פאָרשטעהער פון דער רוימישער אַריסטאָקראַטיע. די לעצטע האָבען געפרעגט: „אויב גאָט פעראַכט אַזוי דאָס געצענדיענסט, פאַרוואָס-זשע פערניכטעט ער נישט די געצען?” אויף דעם האָבען די „זקנים” געענטפערט: „ווען גאָט וואָלט מיט אַזעלכע מיטלען אויפוויזען די מענשליכע אַבערגלויבערייען, וואָלט איהם אויסקומען צו פערניכטען נישט בלויז די געצען, נאָר אויך די זון מיט דער לבנה און די שטערנס, וועלכע אַ סך געצענדיענער פערגע-

---

*) לויט אַנ׳אַנדער נוסח האָט דער קייזער בעשטראָפט מיט׳ן טויט דעם דאָזיגען סענאַטאָר דערפאַר, וואָס ער האָט אַרויסגעוויזען אַזאַ ליעבע צום יודענטום.

טערן. זאָל די גאַנצע וועלט דען אונטערגעהן צוליעב עטליכע שוטים?״ אַנאַנדער „מין״ (נאָמען פון אַ געוויסער קריסטליך-אַפּקורס׳ישער סעקטע) האָט געזאָגט ר׳ גמליאל׳ן: „איִיער גאָט איז אַ גנב — ער האָט איז שלאָף אַוועקגענגנב׳עט אַ זייט ביי אדם׳ען!״ אויף דעם האָט איהם ר׳ גמליאל׳ס טאָכטער געענטפערט: „גאָט האָט דאָ געהאַנדעלט ווי יענער גנב, וואָס איז אַריין אין אַ הויז, האָט צוגענומען אַ זילבערנע וואַזע און אַוועקגעשטעלט אויף איהר אָרט אַ גאָלדענע; ער האָט צוגענומען ביי אדם׳ען אַ זייט און האָט איהם געגעבען אַ שענע פרוי אַ מיטאַרבייטערין — אַזעלכע גנבים קען מען זיך ווינשען, צו האָבען אָפטער ביי זיך״.

נאָכדעם ווי די געפאַהר פון דער גזירה איז אַריבער האָט זיך די דעפּוטאַציע אומגעקעהרט צוריק קיין יהודה, און ר׳ גמליאל האָט זיך ווידער אַוועקגעשטעלט אויף דער וואַך פון דעם יודישען פאָלקס-לעבען. דאָס לעצטע האָט זיך כסדר ענטוויקעלט אין דער ריכטונג פון שטרענגער פרומקייט און גאַנץ-פאָרלכטינקייט; עס האָבען זיך ווייטער פראַקטיצירט די אַלע ריינהייטס-געזעצען (הלכות טומאה וטהרה) פון בית המקדש, האָטש אין אַנ׳אַנדער פאָרם. די פרומע פרושים האָבען זיך געהיט צו עסען זייערע אַלטעגליכע מאָלצייטען מיט דער זעלביגער ריינקייט און אָבהיטענדיג די זעלביגע אַלע געזעצען, וואָס די כהנים און לויים האָבען געמוזט אָבהיטען, עסענדיג זייערע הייליגע שפּייזען; די דאָזיגע פרושים האָבען זיך אויך שטאַרק אָבגעהיט פון בעריהרען אַ מת אָדער אַנדערע טמא׳דיגע געגענשטאַנדען, און האָבען זיך געשפּייזט נאָר מיט אַזעלכע תבואות, וואָס זייערע בעלי בתים האָבען פּינקטליך אָבגעשיידט פון זיי אַלע געהעריגע תרומות און מעשרות. אָט די אַלע האָבען געבילדעט אַ מין אָרדען אָדער ברודערשאַפט פון „חברים״ (אַזוי האָבען זיך די פרושים גערופען), וואָס האָט, ווי ס׳איז צו גלויבען, געהאַט אויך אַ פּאָליטישע שאַטירונג; ווער עס האָט געוואָלט אויפ-גענומען ווערן פאַר אַ חבר, האָט זיך געמוזט פערפליכטען צו היטען אַלע רעגעלן פון דער חבורה, און קוים האָט אימיצער זיך מיט עפּעס פערשולדיגט געגען דעם אָרדען, איז ער גלייך אויסגעשלאָסען געוואָרען. צונעהמען אַ נייעם חבר האָבען געקענט נישט ווייניגער, ווי דריי אַלטע, און די אַלע, וואָס האָבען געהאַט וועלכע ס׳איז שיכות צו דער רוימי-שער אַדמיניסטראַציע (מוכס׳ניקעס, אויפזעהער א. א. וו.) האָבען אין דעם אָרדען בכלל קיין צוטריט נישט געהאַט.

דעם היפּך פון די דאָזיגע „חברים״ האָבען פאָרגעשטעלט מיט

זיך די עמי הארצים ערד-ארבייטער. די ערשטע האבען געבילדעט אין א געוויסער מאָס די יודישע פאטריציער, אריסטאָקראטען, די לעצטע — דעם המון, די פלעבייער. צווישען אט די ביידע פאָלקס-קלאסען איז געלעגען א מורא'דיגער תהום; די עמי הארצים זענען שרעקליך פערווילדערט געוואָרען אין דער צייט פון די פאָליטישע איבער-קעהרענישען, און די גאָטספאָרכטיגע, געלעהרנטע „חברים“ האָבען גע-מוזט קוקען אויף זיי מיט א טיפער פעראכטונג. לויט די שילדערונגען פון די „חברים“ זענען די עמי הארצים געווען פאלש אין האנדעל, גראָב און ברוטאל אין פאמיליען-לעבען, ווילד און מערדעריש אין אומגאנג מיט מענשען און בכלל דער סימבאָל פון שלעכטס און זיטליכער פער-דאָרבענקייט; פון די רעליגיעזע געזעצען האָבען זיי אָבגעהיט נאָר יענע, וואָס האָבען געהערט צו זייערע רויהע אינסטינקטען, און אין אלע אנ-דערע הינזיכטען זענען זיי געווען חשוד אויף די שרעקליכסטע פער-ברעכענס. דער תהום און די שנאה צווישען די עמי הארצים און חברים איז דעריבער כסדר געוואקסען, און די זאך איז ענדליך דערגאנגען ביז אזוי ווייט, אז א חבר האָט נישט געגעסען ביי איין טיש מיט קיין עם הארץ און האָט זיך אָבגעהיט פון צוריהרען צו איהם, כדי נישט טמא צו ווערן. חתונה-פערבינדונגען צווישען די ביידע קלאסען זע-נען געווען א זעלטענהייט — עס ראָט געהייסען, אז „ווער עס מאכט חתונה זיין טאָכטער פאר אנ'עם הארץ טוט ריכטיג, ווי ווען ער וואָלט זי בינדען און אוועקלעגען פאר א לייב“ (די עמי הארצים פלעגען גראָב באהאנדלען זייערע ווייבער און זיי שלאָגען), און די שנאה פון די עמי הארצים, דאנקען, צו די תלמידי חכמים איז אין אלגעמיין געווען נאָך שטארקער, ווי ס'איז געווען די שנאה פון א גוי צו א יודען. „ווען זיי וואָלטען אונז נישט דארפען צום געשעפטס-פערקעהר, — האָט ר' אליעזר געזאָגט, — וואָלטען זיי אונז מערדעריש בעפאלען און גע-הרג'עט“, און ר' עקיבא, וועלכער האָט געשטאמט פון די נידריגע פאָלקס-שיכטען, האָט זיך אין די שפּעטערדיגע יאָהרען אליין מודה גע-ווען, אז זענענדיג אנ'עם הארץ האָט ער זיך געוואונשען: „הלואי זאָל איך בעגעגנען א תלמיד חכם אליין אין וועג, וואָלט איך, ווי אנ'עזעל איהם צובייסען“. דאָס איז געווען דער נאטירליכער פראָטעסט פון די פעראכטעטע און באיקאָטירטע, פאר וועלכע די אריסטאָקראטען-פרושים האָבען פערצוימט יעדען צוטריט צו זיך און צו דעם געטיינדע-לעבען.

און דיִ פאָלגען פון דער שפּאַלטונג האָבען זיך באַלד אַרויסגעוויזען. צוריקגעשטויסען פון יעדען אומגאַנג מיט דיִ העכערע קלאַסען, אויסגעשלאָסען פון יעדער בעטהייליגונג אין דעם לעבען פון דער קהלה, בערויבט פון יעדער גייסטיגער ווירקונג און אָהן אַ שום פיִהרער און ראַט־געבער, — האָבען זיך אָט דיִ פערגאַכטעטע פּאַריאַ'ם אַריינגעוואָרפען אין דיִ אָרעמס פון דעם יונגען קריסטענטום. נאָכפאָלגענדיג דעם געקרייציגטען „משיח" אַליין, וועלכער האָט זיין גאַנצע אויפמערקזאַמקייט געשענקט אָט דיִ „בעליידיגטע און דערשלאָגענע", האָבען דיִ ערשטע קריסטליכע שלוחים אויך זיך געדרעהט נאָר צווישען דיִ ניעדריגע שיכטען פון פאָלק, און דיִ לעצטע האָבען אַרויסגעוויזען אַ טיִפע עמפּפינדליכקייט פאַר דער נייער לעהרע. אויף דיִ פערגאַכטעטע און פערשטויסענע האָט געמוזט מאַכען אַ טיִפע ווירקונג דער פאַקט, וואָס דיִ הייליגע שלוחים זענען געקומען צו זיי, האָבען געגעסען און געטרונקען מיט זיי צוזאַמען, און דערצו נאָך פערזיכערט, אַז נאָר צוליעב זיי אַליין איז משיח געקומען און געקרייציגט געוואָרען, כדי זיי זאָלען אויך האָבען אַ טהייל אין דיִ אַלע גיטער פון דער בעסערער וועלט! דיִ געזעצלעהרע פון דיִ פּרושים האָט ביי זיי אַוועקגערויבט דיִ עלעמענטאַרסטע רעכטען, און דאָ האָבען זיי געהערט פון דעם הייליגען פּאַאולוס, אַז „נישט מיט מעשים און מצוות קען זיך דער מענש רעכטפאַרטיגען, נאָר מיט'ן גלויבען אין משיח'ן"; דאָס איינציגע וואָס זיי איז געבליעבען צו טאָן, איז דעריבער געוועזען, זיך צוצושליעסען צו דער נייער עדה, וואָס האָט זיי אויפגענומען מיט אָפענע אָרעמס און צוגעזאָגט צו עפנען אַלע טויערן פון דער הימעל־מלוכה.

דיִ געזעצלעהרער, פערטיִפט אין זייער אייפער פאַר דער פאַרמיִרונג פון דעם יודישען רעליגיעזען לעבען, האָבען אינגאַנצען פערזעהען יענע גרויסע מאַסען, פון וועלכע עס זענען שפּעטער אויסגעוואַקסען פערביטערטע געגנער פון דעם דאָזיגען לעבען, און נאָך איידער זיי האָבען בעוויזען, זיך אַרומצוקוקען, איז שוין געשטאַנען פאַר זיי אַ מעכטיגער שונא, מיט אַ פּאַרטיגער וועלט־ און לעבענס־אַנשויאונג, — אַ שונא, וואָס האָט מיט ריזיגע כחות זיך גענומען צושמעטערן און צושטורמען דעם פעלזען־פעסטען בנין פון טראַדיציאָנעלען יודענטום.

צווייטעס קאפיטעל

די פאלשטענדיגע שפאלטונג צווישען יודענטום און קריסטענטום; די ליטעראטור

מעכטיגע, גרויסע יודישע גייסטער האבען דערהאלטען דאס יודענטום, און אין דער צייט האבען אנדערע, נישט וועניגער מעכטיגע יודישע פערזענליכקייטען, צוזאמען מיט נאך שטארקערע היסטארישע כחות, געשאפען דאס קריסטענטום. א גליק פאר דער לעהרע פונ'ם גליל'ער איז געווען דאס, וואס דער ליידענשאפטליך-פייערדיגער, אונרוהיגער שאול פון תרסי (פאאולוס) איז פון א פערביסענעם, פאנאטישען געגנער, געווארען נישט בלויז א אנהענגער, נאר אויך איהר פרייעדיגער און הויפט-בעגרינדער; אהן פאאולוס'ען וואלט די יעזוס-בעוועגונג פערבליבען נישט מעהר ווי א האלב-איסיישע סעקטע, וואס שטיצט זיך אויף א קליינער גרופע עמי הארצי'שע חסידים און ענטוזיאסטיש-היסטערישע פרויען. עס זענען אבער געווען אויך אנדערע, היסטארישע און וועזענטליכע, אומשטענדען, וואס האבען א סך אויפגעטאן פאר דעם ערפאלג פון קריסטענטום; דא האט געשפיעלט א בעדייטענדע ראליע פון איין זייט דער אינדיפערענטיזם פון די גריכיש-געבילדעטע יודען בנוגע צו די געבאטען פין דער יודישער תורה, און פון דער צווייטער זייט, דער עקעל, וואס די בעסער געשטימטע עלעמענטען פון דער גריכיש-רוימישער וועלט, האבען אנגעהויבען פיהלען צו די געצענדיענערישע ווילדקייטען און איינערדענישען. די ערשטע, ווי

די איבענדערמאָהנטע יודישע עמי הארצים, האָבען אין פּאַאולוס'עס קריסטענטום געזעהען פאַר זיך אַ אונגעהויערע פערלייכטערונג: די דאָזיגע לעהרע האָט זיי אינגאַנצען בעפרייט פון די שווערע דינים און סיגים און געגעבען די מעגליכקייט, צו לעבען אין אַלע הינזיכטען גלייך מיט די גוים, פערבלייבענדיג דערביי גוטע יודען; די צווייטע ווידער, די גוים גופא, האָבען אַנשטאָט זייערע קערפּערליכע געצען בעקומען דאָ די בעגרייפליכע פאָרשטעלונג פון אַ געקרייציגטען משיח, אַ גאָט-מענשען און גאָט'ס זוהן — דאָס האָט פאַר זיי געבילדעט דעם לייכטסטען איבערגאַנג פון דער טראַדיציאָנעלער פיעלגעטערייַ צו דער געטליכער איינהייט פון יודענטום.

בעזונדער גינסטיג פאַרן קריסטענטום האָט געווירקט די צושטערונג פון בית המקדש און דער אויסערליכער אונטערגאַנג פון דעם יודישען נאַציאָנאַלען לעבען. די פערצווייפעלטע יודען האָבען זיך איצט גערן איבערגעגעבען דעם גלויבען אין די הימעל-חלומות און האָפנונגען פון דעם געקרייציגטען משיח. אין געוויסען הינזיכטען האָט די קריסטליכע לעהרע געבראַכט אויך ממשות'דיגע, פּאַקטישע נוצען; דאָס איז געווען אין יענער צייט, ווען די רוימישע אַדמיניסטראַציע האָט אַרויפגעלעגט אויף אַלע יודען פון דער רוימישער אימפּעריע אַ גרויסען קאָפּשטייער, און אַ סך יודען האָבען געפּרובט אינגאַנצען פערלייקענען זייער אַנגעהעריגקייט צו דער יודישער אומה. אונטער דער הערשאַפט פון די ערשטע צוויי פלאַוויאַנישע מלכים איז אַזאַ מין אויסערליכע אַסימילאַציע פון קיינעם נישט געשטערט געוואָרען; דער דריטער הערשער פון דער דינאַסטיע, דאָמיציאַן, האָט זיך אָבער בעצויגען צו די דאָזיגע יודען פיעל הארבער: ער האָט בעפוילען שטרענג צו אונטערזוכען יענע יודען, וואָס האָבען פערלייקענט זייער יודישקייט. דאָס האָט געצוואונגען די לעצטע צו זוכען פערשידענע מיטלען, און אַ סך האָבען אפילו געפּועל'ט בייַ זיך, צו לאָזען אָפּערירען דעם איינציגען יודישען צייכען אויף זייער לייב און איהם אונקענטיג צו מאַכען; געגען דעם איז שוין די רוימישע אַדמיניסטראַציע אינגאַנצען מאַכטלאָז געווען. דער פאַקט איז אָבער שטאַרק פערפאָלגט געוואָרען מצד דער יודישער געזעצגעבונג, וואָס האָט דערפאַר אָבגעזאָגט פון עולם הבא. און דאָ איז געקומען פּאַאולוס מיט זיין לעהרע, וואָס האָט בעפרייט אי פון מלה, אי פון אַלע אַנדערע מצוות און האָט נאָך צוגעזאָגט אַלע גליקען פון דער קומענדיגער מלכות השמים — דאָס האָט געמוזט מאַכען אַ שטאַר-

קען רושם אויף די יודען אין רוים און קליין אזיען.

אזוי איז פון פערשידענע זייטען געוואקסען די קהלה פון די קריסטוס-גלויביגע אין די ערשטע צעהנדליגער יאהרען נאכ'ן חורבן. דאס איז שוין נישט געווען קיין גרופע פון אונוויסענדע פלעבייער, פון מולס'ניקעס און ווייבער, נאר א בעשטימטע בעוועגונג מיט א מאסע אנהענגער פון די רייכע און אינטעליגענטע קרייזען, וואס האט אנגע-הויבען צו ווירקען, ווי א נייער עלעמענט אין דער מענשליכער געשיכ-טע. אין אלע גרעסערע שטעדט פון דער רוימישער אימפעריע האבען זיך געפונען קריסטליכע קהלות, וועלכע זענען שוין פאקטיש געשטאנען אויסער די ראהמען פון דעם יודישען לעבען, חאטש די רוימער האבען נאך אלץ געקוקט אויף זיי, ווי אויף יודען.

אנ'אנדער אויסזעהען, חאטש דעם זעלביגען תוך, האבען געהאט די קריסטליכע קהלות אין יהודה גופא; זיי האבען געבילדעט א בע-זונדער סעקטע אין קריסטענטום, א יודישע סעקטע מיט די יסודות פון ישו'ס לעהרע. שטעהענדיג נאך דערווייל אינגאנצען אויף דעם באדען פון פראקטישען יודענטום האבען אט די יודען-קריסטען אדער „מינים" (אביונים, נזירים) כסדר בעטאנט ישו'ס ווערטער: גלויבט נישט, אז איך בין געקומען מבטל זיין די געזעצען (פון דער תורה); ווער עס איז זיי מקיים און נישט זיי איבער אנדערע וועט גרויס זיין אין דער מלכות השמים". זייער בעציהונג אפילו צו קריסטוס'ן אליין האט זיך אויך שטארק אונטערגעשיידט פון דער בעציהונג צו דעם „בן אלהים", וואס פאאולוס האט געפרעדיגט. די יהודה'עאישע קריסטען, די וועלכע האבען ווירקליך געלעבט מיט'ן גליל'ער צוזאמען און אי-בערגענומען פון איהם דירעקט זיינע אידעען און מיינונגען, — זיי האבען איהם געהאלטען פאר א הייליגען גרויסען מענשען, וואס איז אויף א גאנץ נאטירליכען אופן געבוירען געווארען פון זיינע עלטערן מרים און יוסף וואס האבען געשטאמט פון דוד המלך. אט דער זוהן פון בית דוד האט מקרב געווען די מלכות השמים, ווייל ער האט מענשען געלעהרנט, זיך נישט גרויס צו האלטען, צו פעראכטען מא-טעריעלע עשירות און זיך צו שטיצען און צו ליעבען איינער דעם אנ-דערן, ווי ברידער, ווי קינדער פון איין טאטען — גאט. זייער לאזונג איז געווען ישו'ס אויסרוף: „גליקליך זענען די ארימע, דען זיי געהערט די מלכות השמים".

כדי צו פערשטארקען זייער איינפלוס, האבען אט די ערשטע און

אָריגינעלע קריסטליכע **קהלות** אָנגעווענדט די זעלביגע מיטעל, וואָס פּאַאולוס האָט אָנגעווענדט, כדי צו פּראָפּאָגאַנדירען זיין קריסטענטום. די מעהר געלעהרנטע צווישען די יהודה׳עאישע קריסטען האָבען צוזאַמענגענומען אַלע מסורות און לעגענדעס, וואָס האָבען נאָך פריש געלעבט אין זייערע קרייזען, און אויף דעם יסוד פערפאַסט ישו׳ס לעבענס־געשיכטע. אין דער לעבענס־בעשרייבונג, וועלכער זיי האָבען אָנגערופען עוואַנגעליום, איז צווישען די פערשידענע מעשות וועגען ישו׳ס הייליגקייט און זיינע מופתים, בעזונדער בעטאָנט געוואָרען די הייליגקייט, וואָס ישו האָט צוגעשריבען די געבאָטען פון דער תורה. געשריבען זענען די דאָזיגע עוואַנגעליען געוואָרען אין דער אומגאַנגס־שפראַך פון די דעמאָלדיגע יהודה׳עער: האלב העברעאיש און האלב אַראַמעאיש, און האָטש דער טאָן איז דאָ נישט אַזוי לויידענשאַפטליך־שטורמיש, ווי דער טאָן פון די פּאַאולי׳נישע בריעף, האָבען זיי דאָך צוגעצויגען אויף זייער זייט אַ בעדייטענדע צאָהל אָנהענגער פון די יודישע קרייזען. די לעצטע האָבען גאַנץ ווייניג געדאַרפט ענדערן זייערע ביז אַהעריגע לעבענס־מנהגים און אַמשטאַרקסטען האָט זיך זייער אָנגעהעריגקייט צום קריסטענטום אויסגעדריקט אין דעם, וואָס זיי האָבען אויפגעהערט האָפען אויף אַ ממשות׳דיגער נאַציאָנאַלער גאולה און זענען איינגאַנצען פערזונקען געוואָרען אין די מיסטישע חלומות וועגען דער נאָהנטער „מלכות השמים". זיי האָבען שטאַרק אָבגעהיט דעם איסיי׳ש־קריסטליכען מנהג פון טבילה און אויך די „הייליגע מאָלצייטען", וואָס האָבען זיך פּראַקטיצירט ביי די קריסטען פון אָנהויב אָן.

גענגען דער פערשפּרייטונג פון די דאָזיגע יודען־קריסטען, וואָס האָבען געשטעלט אין געפאַהר דעם קיום פון דער אומה און אונטערגעגראָבען דעם נאַציאָנאַלען יסוד פון יודענטום, האָט דאָס סנהדרין אין יבנה מתקן געווען פערשידענע תקנות, און דאָ האָט זיך אויך בעזונדער אויסגעצייכענט דער פּאַטריאַטישער נשיא, ר׳ גמליאל. ווי מיר האָבען שוין דערמאָנט, האָט דער לעצטער, צווישען די אַלטעגליכע תפילות, וואָס ער האָט מתקן געווען, אַריינגענומען אויך עטליכע, וואו ס׳האָט זיך גערעדט בעזונדער וועגען דער צוריק־אויפבויאונג פון ירושלים און דעם בית המקדש; און אַזוי ווי די „מינים" האָבען נישט געוואָלט אָנערקענען אָט די תפילות, האָט דאָס סנהדרין געפונען פאַר נויטיג אַרויפצולעגען אויף זיי אַ בעזונדער שטעמפּעל פון פעראַכטונג, און זיי אָבצוזונדערן פון דעם יודישען שוהל־ און געמיינדע־לעבען. צו

דעם צוועק האָט ר׳ גמליאל צוגעגעבען צו די אַכצעהן ברכות נאָך אַ ניינצעהנטע — געגען די מינים, וואָס איז דערגאַנגען צו אונז אין דעם געענדערטען נוסח פון דער ברכה: ולמלשינים אל תהי תקוה.

א צווייטער פאַל פון אַרויסטרעטען שאַרף געגען די „מינים״ איז פאָרגעקומען אין סנהדרין, ווען עס האָט זיך געהאַנדעלט וועגען דער בעדייטונג פון די עוואַנגעלישע שריפטען. אויף דער פראַגע, צי האָבען נישט די דאָזיגע שריפטען עפּעס אַ רעליגיעזען ווערט צוליעב די געטליכע נעמען, וואָס ווערען אין זיי דערמאָנט, — האָט ר׳ טרפון ערקלערט, אַז מ׳מעג זיי פריי פערברענען, נישט קוקענדיג אויף דער געטליכקייט פון די נעמען, מיט וועלכע זיי זענען פול. דערביי האָט ער צוגעגעבען די פאָלגענדע שאַרפע כאַראַקטעריסטיק: „ווען אַ רויבער וואָלט זיך גאַכיאָגען נאָך אײנעם, וואָלט פאַר איהם גלייכער זיין זיך צו ראַטעווען אין דער שטוב פון אַ געצענדיענער, איידער אין דער שטוב פון אַ „מין״. ווארום די „מינים״ ווייסען דאָך פון דער תורה און לייקענען זי אָב, און די געצענדיענער ווייסען נישט פון איהר״.

די געצענדיענער, וועלכע פּאַאולוס האָט געוואונען פאַר׳ן קריסטענטום האָבען ווידער געהאַט גאָר אַנ׳אַנדער פאָרשטעלונג פון דער נייער לעהרע. אין די קרייזען איז דער בעגריף פון אַ משיח־אויסלייזער אין דער שפּראַך פון די אַפּאָסטאָלען, אינגאַנצען פרעמד געוועזען און דער יחוס פון אַ בן דוד האָט דאָ אויך קיין שטאַרקען רייץ נישט געהאַט; דאָ האָט געקענט זיין די רייד נאָר וועגען אַ קאָנקרעטען געטליכען וועזען, וועגען אַ גאָט׳ס זוהן, און אַזוי האָבען זיך די ערשטע געצענדיענער־קריסטען ווירקליך אויסגעטייטשט די פּראָפּאַגאַנדאַ פון די יודישע אַפּאָסטאָלען; און קוים איז ווידער אָנגענומען געוואָרען דער בעגריף פון אַ גאָט׳ס זוהן, האָבען שוין ממילא געמוזט בעזייטיגט ווערען די אַלע ערשיינונגען און געשעהענישען אין ישו׳ס לעבען, וואָס האָבען איהם געשילדערט ווי אַ מענשען. די נאַטירליכע געבורט איז געוואָרען אַ מין פּראָפאַנאַציע (חלול הקודש, פערשוועכונג) און פון דאַנען איז שוין נאָר איין טריט געווען צו דער פאָרשטעלונג, אַז גאָט׳ס זוהן איז געבוירען געוואָרען פון אַ הייליגען גייסט

דאָ האָט בכלל געפעהלט דער יסוד פון דער אָריגינעלער קריסטוסלעהרע — די גריכיש־רוימישע געצענדיענער האָבען נישט געוואוסט נישט פון קיין תורה און נביאים, נישט פון קיין פּראַקטישע פערהייליגטע געבאָטען; דאָ האָט זיך אפילו נישט געלאָזען רײדען וועגען די וועזענטליכ

געבאָטען פון אָריגינעלען קריסטענטום: דאָס קאָמוניסטישע לעבען און
די פערהאַלטונג צו מאַטעריעלער עשירות — דאָס לעבען אין די שטעדט
אין דער ציוויליזירטער רוימישער אימפעריע האָט זיך נישט געלאָזען
איינשליסען אין די ראַהמען פון אַ אַסקעטישען וואַנדערער-לעבען אין
דער מדבר; דערבײַ האָבען די דאָזיגע געצענדיענער נישט געהאַט קיין
לעבעדיגע מסורות פון קריסטוס׳עס אייגענעם לעבען און ווירקען, און
דער פועל יוצא פון דעם אַלעם איז געווען, אַז יעדער העלעניסטישע
קהלה האָט זיך געהאַט איהר קריסטענטום. די קלײנע תלמידים האָבען
נאָכגעטאָן דעם גרויסען רבי׳ן, פּאַאולוס׳ען, און אויב ער האָט גע-
פונען אין דער קריסטוס-לעגענדע די טיעפקייט און ברייטקייט, וואָס
ער האָט געוואָלט אין איהר געפינען, האָבען זײ זיך אויך ערלויבט
אויסצוטײַטשען די דאָזיגע תורה יעדערער אויף זיין שטייגער. עס איז גע-
שאַפען געוואָרען אַ גאַנצע רייהע קלענערע און גרעסערע סעקטעס, און יעָ-
דע איינע האָט געהאַט אַנ׳אַנדער אַפּאָסטאָל מיט אַנ׳אַנדער לעהרע. בע-
זונדער שטאַרק איז געווען די צושפּליטערונג אין קליין אַזיען, אין די
„זיעבען שטערן און די זיעבען גאָלדענע לײַכטער” — די שטעדט: עפע-
זוס, סמירנאַ, פּערגאַמוס, טאַטיראַ, סאַרדעס, פילאַדעלפיאַ און לאַ-
אָדיציאַ. דער צענטער פון געצענדיענערישען קריסטענטום איז געווען
עפעזוס; דאָ האָט פון אייביג אָן געהערשט אַ פיינדליכע שטימונג געגען
יודען, און די דאָזיגע שטימונג האָבען די העלעניסטישע קריסטען איצט
איבערגעטראָגען אויף זייערע גלויבענס-ברידער פון יודישער אָבשטאַמונג.
דאָס ריס נאָכמעהר פערטיעפט דעם תהום צווישען די יודען-קריסטען
און זייערע געצענדיענערישע חברים, און דער קאַמפּף פון די ערשטע
געגען פּאַאולוס׳ען מיט זיינע תלמידים איז וואָס ווייטער אַלץ העפטי-
גער און שטורמישער געוואָרען. זײ האָבען נישט אויפגעהערט צו בע-
שולדיגען פּאַאולוס׳ען, אַפילו שוין נאָך זיין טויט, אַז ער האָט פער-
שפּרייט אַ פאַלשע תורה און האָט אַריינגעלעגט אין קריסטענטום אַזעל-
כע כונות, וואָס קריסטוס אַליין איז געווען געגען זײ. „ווי אַזוי האָט
זיך קריסטוס געקענט בעווייזען צו דעם אַפּאָסטאָל פון די געצענדיענער,
(פּאַאולוס׳ן) — האָבען די יודען-קריסטען געפרעגט — ווען ער לעהרנט
פונקט דעם היפך דערפון, וואָס קריסטוס האָט געלעהרנט?” און נישט
קענענדיג שענקען איהם דאָס, וואָס ער האָט געפּרײַדיגט פאַלשטענדיגע
פרײַהייט פון דער תורה און מצוות, האָט איהם יעדערער פון זײ גע-
קרוינט מיט אַנ׳אַנדער שפּאָט-נאָמען. בלעם, פערפיהרער, פאַלקס-

פֿערדאַרבער — דאָס זענען געוואָרען פּאַאולוס'עס געוועהנליכע עפּיטע-
טען און זײַנע תּלמידים האָבען פֿון די יודען-קריסטען בעקומען דעם
נאָמען „שול פֿון שטן".

די דאָזיגע שפּאַלטונג צווישען יודען- און הײדען-קריסטען האָט
אויסער דעם אָפֿיציעלען רײַן דאָגמאַטישען יסוד געהאַט, ווי ס'איז צו
גלויבען, אויך אַ פּאָליטישען הינטערגרונד. די יודען-קריסטען האָבען
געטראָגען אַ טיעפֿע שנאה אין הארצען צו די רוימער, צו די רוימישע
מלכים און פּראָקוראַטאָרען, און געזעהען אין זײ די פֿערקערפּערונג
פֿון אַלדאָס בײז און שלעכטס; אַ געווּיסע „נבואה" פֿון אײנעם פֿון די
יודען-קריסטען זאָגט פֿאָר רוים די שרעקליכסטע פּלאָגען און אומגליקען,
גאָרנישט אַהנענדיג אַפּילו, אַז אָט די שטאָדט וועט אַמאָל ווערן דער
וועלט-צענטער פֿון קריסטענטום; דאַגעגען אָבער די פּאַאול'ינישע שלוחים
האָבען כּסדר געלערנט וועגען אונטערוואַרפֿען זיך דער רוימישער מאַכט,
וועלכע איז בעשטימט פֿון גאָט. „יעדערער זאָל זיך אונטערגעבען דער
הערשענדער מאַכט, — האָט אײנער פֿון די שלוחים געלעהרנט — דען
עס איז נישטאָ קײן מאַכט נישט פֿון גאָט". אַזעלכע חניפה'דיגע שמײכ-
לערײַען בנוגע צו דער זינדיגער רוים האָבען געמוזט אויפֿרײצען די יו-
דישע מאַסען געגען דעם גאַנצען סיסטעם פֿון די נײַע קריסטען.

אַזוי זענען די יודישע אָנהענגער פֿון ישו'ס לעהרע געווען דערווײַל
אײנגאַנצען אַלײן: צו זײערע חברים געצענדיגער האָבען זײ זיך נישט
צוגעקלעפּט און זײערע יודישע ברידער האָבען זיך וואָס ווײַטער אַלץ
מעהר אָבגערוקט פֿון זײ. אין די ערשטע צײַטען האָט נאָך געהערשט
אַ געוויסער אויסערליכער פֿערקעהר צווישען די פּרושים געזעצלעהרער
און געצעהלטע יודיש-קריסטליכע פֿאָרשטעהער. דער שטרענגער ר'
אליעזר האָט זיך אָפֿט אונטערגעהאַלטען מיט דעם קריסט יאַקאָבוס, און
ווען ר' ישמעאל'ס אַ שוועסטערנזוהן האָט זיך געדאַרפֿט אויסהײלען פֿון אַ
גיפֿטיגען שלאַנגען-ביס, האָט ער געקלערט, זיך צו לאָזען „אָבשפּרע-
כען" דעם וועהטאָג פֿון דעם זעלביגען יאַקאָבוס'ען מיט קריסטוס'עס
נאָמען. עס האָבען זיך נאָך פּראַקטיצירט דאָן אַפּילו חתונה-פֿערבינדונ-
גען צווישען יודען און יודען-קריסטען, און דער תּהום צווישען די בײדע
פֿאָלקס-טײלען איז נאָך בכלל גאַנץ פֿלאַך געווען.

אָט דער צושטאַנד האָט אָבער לאַנג נישט געדויערט. דער זײ-
דעאַליזירטער און פֿערעהרטער גליל'ער האָט פֿון טאָג צו טאָג אַלץ
מעהר אָנגענומען די געשטאַלט פֿון אַ געטליכען וועזען און די בעגײס-

טערונג פאר איהם איז געוואקסען צוזאמען דערמיט, ווי דער פאקט האט אנגעהויבען ווערן א לעגענדע. וואס מעהר די יודישע אנהענגער האבען זיך פערטיעפט אינ'ם לעבען פון זייער משיח, אלץ מעהר האבען זיי גענומען שטודירען און פארשען די נביאים, כדי צו ענטפלעקען אין זיי אלערליי רמזים אויף אזא און אזא געשעהעניש אין ישו'ס לעבען, און דערנאך האט שוין געמוזט אלץ אזוי געשעהען — די רמזים פון דער נבואה האבען דאך געמוזט מקוים ווערן. די יודענקריסטען זענען דעריבער אויך נישט געבליבען ביי זייערע איינפאכע פארשטעלונגען פון ישו'ס משיח'טום, און אליין נישט פיהלענדיג דאס, האבען זיי זיך אלע מאל נעהנטער צוגענויגט צו די היידען-קריסטען, אין דער הינזיכט פון צושרייבען ישו'ן אלערליי געטליכע איינגענשאפטען און וואונדער-כחות. אזוי איז געוואקסען דער תהום צווישען דאס טראדיציאנעלע יודענטום און די יודיש-קריסטליכע סעקטעס; די „אביונים", וועלכע האבען אין געמיינזאמער, קאלעקטיווער ארימקייט שטרענג אבגעהיט אלע יסודות פון ישו'ס לעהרע, זענען וואס ווייטער אלץ ווענינער געווארען, און דאגעגען איז געוואקסען די צאהל פון די „נזירים", וועלכע האבען זיך אבגעזאגט אי פון דעם קריסטליכען קאמוניזם, אי פון דעם גרעסטען טייל געבאטען פון יודענטום. זיי האבען אבגעהיט מלה און שבת, דערביי האבען זיי אבער אויך געפייערט דעם טאג פון ישו'ס לעבעדיג ווערן — זונטאג. דאס האט, נאטירליך, געמוזט ארויסרופען געגען זיי פערשיעדענע פערפאלגונגען מצד דעם יודישען סנהדרין, און דער פרוד איז ממילא נאך שטארקער געווארען.

צו די „מינים" אדער יודען-קריסטען איז צוגעקומען מיט דער צייט נאך א נייע סעקטע. די נייע לעהרע פון דעם „גאט-מענשען", פעראייניגט מיט די פילאזאפישע פשט'לעך פון די אלעקסאנדרינישע אלעגאריסטען, — האט געשאפען גאר א נייע צונויפמישונג פון יודישע, קריסטליכע און מיסטישע עלעמענטען. פון דער צונויפמישונג האט זיך ביי די היידען-קריסטען ווידער אויסגעבילדעט א נייע לעהרע — די מיסטיק פון דער גנאזים. די דאזיגע לעהרע האט זיך בעשעפטיגט מיט דער אלטער פראגע: פון וואנען שטאמט דאס שלעכטס אין דער וועלט, און ווי לאזט זיך עס דאס שלעכטס בכלל צוזאמענפאסען מיט דעם בעגריף פון א גוטער און גערעכטער השגחה? — און האט זיך געפרובט פערענטפערן די שאלות מיט דער אנערקענונג פון א נייעם געטליכען בעוואוסטזיין. אין דעם קרייז פון אט די גנאסטיקער איז

שפּעטער אריבער דער בעריהמטער תנא אלישע בן אבויה, וואס האט בעקומען דערפאר דעם שימפּ־נאמען אחר; און ער איז נישט איינער געווען: צווישען די יודישע געזעצלעהרער גופא האבען זיך אויך געפונען עטליכע, וואס זענען בעאיינפלוסט געווארען פון דער גנאסטישער פילאסאפיע. אינ׳ם יסוד פון דער דאזיגער שטה איז געלעגען דער פּערסישער דואליזם, וואס בעשטימט א בעזונדער געטליכען מקור פאר גוטס און א בעזונדערן פאר שלעכטס, א בעזונדערן פאר ליכטיגקייט און א בעזונדערן פאר פינסטערניש, און געגען דער מיינונג איז פערפאסט געווארען די ברכה „יוצר אור ובורא חושך“, צו ווייזען, אז גאט איז דער בעשעפער אי פון ליכטיגקייט, אי פון פינסטערניש, אי פון גוטס, אי פון שלעכטס. די בעלי התלמוד זענען שארף ארויסגעטרעטען אויך געגען יענע, וואס האבען בעטאנט אין זייערע תפילות דעם בעזונדער נוסח: „דיך, גאט, לויבען די גוטע“ אדער „דיין נאמען ווערט דערמאנט צום גוטען“, ווייל זיי האבען געזעהען אין דעם א רמז אויף דער צוטיילונג פון גאט׳ס וועזען און אויף דער אנערקענונג פון צוויי בעזונדערע געטליכע כחות (שתי רשויות): א גוטען און א שלעכטען. צו דער זעלביגער עפּאכע געהערט אויך ר׳ אליעזר׳ס אויסרוף: „זאלען אלע וויסען און מאכען וויסען און טיעף איבערצייגט זיין, אז גאט איז דער בעשעפער, דער פיהרער א. א. וו., דאס הייסט: גאט איז דער גאט פון אלץ, דער גאט פון ליכטיגקייט און פינסטערניש, דער גאט פון קערפּער און פון גייסט — צוזאמען“.

אט די אלע אקאדעמישע ערקלערונגען זענען אבער דאך צו שוואך געווען צו בעשיצען דאס יודענטום פון די אנטי־יודישע עלעמענטען, וואס האבען זיך אנגעהויבען אלץ בולט׳ער און שארפער ארויסצעווייזען אין דעם לעבען און אידעען־גאנג פון די קריסטליכע סעקטעס. צו די אייביגע וכוחים און שארפע טעארעטישע ארויסטרעטונגען, זענען מיט דער צייט צוגעקומען אויך ממשות׳דיגע צוזאמענשטויסען, וואס האבען געטראגען א פערביטערטען, פיינדליכען כאראקטער, און סוף כל סוף האט זיך דאס סנהדרין געזעהען געצוואונגען, אוועקצושטעלן די פראגע שארף און קאטעגאריש: וועלכע שטעלונג דארף די יודישע קהלה אננעהמען בנוגע צו די יודען־קריסטען און צי דארפען נאך די לעצטע איבערהויפּט בעטראכט ווערן פאר מיטגלידער פון כלל ישראל?

און די ענטשיידונג איז אויך געווען קלאר און בעשטימט — עס איז בעשלאסען געווארען אוועקצושטעלן א ן׳אייזערנע וואנט צווישען יודען

און יודען=קריסטען. דאס סנהדרין האט פערבאטען צו קויפען פון די מינים פליייש, ברויט און וויין, כדי אויף אזא אופן איבערצורייסען יעדען פערקעהר צווישען די ביידע פאלקס=שיכטען; איבער די קריסטליכע ווערק איז אויסגערופען געווארען א חרם און מ'האט זיי פערגלייכט מיט כשוף=ספרים. דער־ביי איז שטרענג פערבאטען געווארען אויך זיך צו היילען מיט די לחשים און אבשפרעכענישען פון די קריסטען. די דאזיגע בעשלוסען זענען דורך בעזונדערע שלוחים צושיקט געווארען אין אלע יודישע קהלות, כדי זיי זאלען וויסען, ווי זיך צו בעגעהן מיט זייערע יודיש=קריסטליכע שכנים; די לעצטע זענען אבער פון די אלע גזירות וועניג נתפעל געווארען. זיי האבען נישט בלויז נישט פראטעסטירט געגען דעם, וואס מ'שליעסט זיי אויס פון דעם יודישען פאלק, נאר האבען נאך אליין אויך זיך אבגעזאגט פון זייערע ביזהעריגע שטאם= און גלויבענס=ברידער. די דאזיגע אבזאגונג איז פערפאסט געווארען אין דער פארם פון א בריעף צו „די העברעער"; אין דעם בריעף בעמיהט זיך דער געשיקטער שרייבער, ארויסצודרינגען ייייף א פלפולדיגען אופן פון די פסוקים פון די נביאים, אז ישו הנוצרי איז געווען דער כהן גדול אינ'ם גרויסען משכן פון דער געטליכער נאטור; „ער איז געקומען נאר איינמאל אינ'ם הייליגטום נישט מיט קיין בלוט פון שעפסען און קעלבער, נאר מיט זיין אייגען בלוט, און האט אויסגעלייזט די וועלט אויף שטענדיג".

„ישוע דער משיח — שרייבט אוים דער שרייבער פון בריעף — איז געווען נעכטין און ער איז דא היינט און וועט זיין אייביג; לאזט זיך נישט פערפיהרען פון פערשיעדענע פרעמדע תורות, דען בעסער איז פאר'ן הארצען, ווען עס שטיצט זיך אויף גנעדיגקייט און נישט אויף געזעצען וועגען עסען, — געזעצען, וואס טויגען נישט פאר'ן מענשען; מיר האבען א מזבח, וואס די משרתים פון משכן טארען אויך פון איהם נישט עסען, דען די קערפער=טיילען פון די קרבנות, וואס זייער בלוט איז געשפרענגט געווארען אין קדשי קדשים דורכ'ן כהן גדול צו פערגעבען די זינד, — זענען פערברענט געווארען מחוץ למחנה; דעריבער איז ישוע, ווען ער האט געהייליגט דאס פאלק מיט זיין בלוט, אויך געפּייניגט געווארען אויסערן טויער (פון שטאדט); לאמיר=זשע דעריבער ארויסגעהן צו איהם מחוץ למחנה און טראגען זיין שאנד; דא האבען מיר נישט קיין אייביגע שטאדט — מיר זוכען די שטאדט פון דער קונפט".

דאָס איז געווען אַ גרויסער מאָמענט ניט בלויז אין דער יודישער געשיכטע. דאָס יודענטום און דאָס קריסטענטום זענען זיך פונאַנדערגעגאַנגען אין צוויי פיינדליכע, אַנטקעגנגעזעצטע ריכטונגען, דער צווייג האָט זיך אָבגעריסען פון בוים און אַליין אָנגעהויבען וואָרצלען צו לאָזען, — וואָרצלען, וואָס האָבען כסדר געזוכט, צו פערשטעלן און צו דערשטיקען דעם גרויסען אַלטען בוים, פון וועלכען זיי האָבען אַמאָל זייער יניקה געצויגען.

און דער קאַמפף האָט זיך אַזוי גיך ניט געענדיגט. דער ערהאַלטונגס־אינסטינקט פון יודענטום האָט איצט אָנגעהויבען אַרבייטען מיט זיין גאַנצער קראַפט און די גייסטיגע פיהרער פון דער אומה האָבען זיך גענומען פאַר דעם אַלטען אויסגעפּרובטען מיטעל: אָבצוזוימען, אָבזונדערן. אַזוי ווי די ווירקונג פון דער גנאָסטישער לעהרע האָט פערכאַפט גאַנץ ברייטע קרייזען פון פאָלק, האָט ר׳ עקיבא פאָרגעלעגט, מ׳זאָל אינגאַנצען בעהאַלטען פאַר די ברייטערע מאַסען דעם טעקסט פון יענע שטעלן אין דער תורה און אין די נביאים, וואו עס רעדט זיך וועגען דער יצירה פון דער וועלט און וועגען דעם מהות פון דער העכסטער גאָטהייט (מעשי מרכבה), כדי אויף אַזאַ אופן אָװעקצונעהמען דעם באָדען פון די אַלע גנאָסטישע טרוימעריַיען און מעטאַפיזישע גריבלענישען. די עוואַנגעלישע בריעף, שריפטען און ווערק זענען אינגאַנצען פערבאָטען געוואָרען אין דער יודישער גאַס און די חכמים האָבען געלעהרנט, אַז לייענען ספרי מינים הייסט ריכטיג, ווי לייקענען אין דעם יודישען גאָט און אין דער יודישער תורה. די תנאים פון יענער צייט האָבען געטאָן פאַר׳ן יודענטום דאָס זעלבע, וואָס די נביאים האָבען געטאָן אין די אַלטע דורות: זיי האָבען אָבגעהיט די ריינקייט פון דער יודישער אמונה און דערהאַלטען אין פאָלק די ריינע בעגריפען פון יודענטום וועגען גאָט׳ס פערהעלטעניש צו דער וועלט און צו די מענשליכע מעשים. און ניט נאָר פאַר דעם גייסט, — זיי האָבען געזאָרגט אויך פאַר די מצוות, פאַר די פּראַקטישע געבאָטען פון דער תורה, ווייל די גנאָסטיקער האָבען געלעהרנט, אַז די געזעצען שטאַמען ניט פון גאָט אַליין, נאָר פון אַ קלענערן געטליכען כח; ווייל די קריסטען פון אַלערליי סעקטעס האָבען בכלל געזעהען אין די געבאָטען פון דער תורה, נאָר אַלעגאָרישע רמזים און בילדער, — האָט מען פון דער יודישער זייט בעטאָנט די בולשטעבליכע הייליגקייט פון געזעץ און זיין שטרענגע קראַפט. די מצוות פון דער תורה זענען ניט געגעבען

געוואָרען פון רחמנות וועגען אָדער צוליעב אַנדערע פערשטענדליכע מענשליכע כונות, נאָר ווײַל גאָט'ס אונבעגרײַפליכער ווילען איז אַזוי געווען, און „ווער עס זאָגט (צו גאָט): אויף אַ פויגעל-נעסט גרייכט דײַן רחמנות *), הײַסט מען איהם שווײַגען", „ווײַל ער מאַכט די מדות פון גאָט פאַר רחמנות-געזעצען און אין דער אמת'ען זענען זיי נאָר גזרות". אַזוי איז ביסליכווײַז אינגאַנצען אַוועקגעפאַלען די מאָראַליש-ערציהערישע בעדײַטונג פון געזעץ, און אויף דעם אָרט איז אין פאָלק בעפלאַנצט געוואָרען דער געדאַנק, אַז די געבאָטען פון דער תורה זע-נען בעפעהלען פון אַ שטרענגען האַר, פאַר דעם עובר זײַן פון וועלכע מ'ווערט שטרענג בעשטראָפט. דאָס איז געווען אַ ביטערער טעות, וואָס האָט זיך שעדליך אָבגערופען אויף דער גאַנצער שפּעטערדיגער ענט-וויקלונג פון יודענטום; פאַר דעם מאָמענט איז דאָס אָבער דורכאויס נויטיג געווען אלס געגענזאַץ צו די גריכלענישען און אלעגארישע פּשט'לעך פון די קריסטליכע גנאָסטיקער.

אין יענער עפּאָכע איז געמאַכט געוואָרען נאָך אַ וויכטיגער שריט, וואָס האָט אויך געהאַט אַ אונגעהויערע בעדײַטונג פאַר דעם קיום פון דער אומה: עס זענען אָנגענומען געוואָרען מיטלען אָבצוהיטען די גאַנצקייט פון די אַלט-יודישע הייליגע שריפטען און זיי ריין צו האַלטען פון יעדען פרעמדען עלעמענט. אין דער צײַט פון די כנסת הגדולה איז דער ציקל „הייליגע שריפטען" בעשטאַנען פון די דרײַ אָבטיילונגען: תורה, די אַלטסטע כראָניק (ביז'ן גלות בבל) און די נביא'ישע ביכער. פון יענער צײַט אָן איז אָבער געשאַפען געוואָרען נאָך אַ גאַנצע ליטע-ראַטור פון פּסאַלמען, משלים, פילאָזאָפישע און לירישע ווערק, אַפּאָ-קאַליפּטישע נבואות און נאָך אַזעלכע הייליגע ספרים, און די אַלע טיילען זענען ביסליכווײַז אײַנגעשלאָסען געוואָרען אין דער נײַער אָבטיי-לונג פון די הייליגע שריפטען, אונטערן נאָמען: כתובים. צו די זענען צוגעקומען נאָך אַ בעדײַטענדע צאָהל ווערק, וואָס זענען אין דעם גײַעם ציקל נישט אַרײַנגעגאַנגען, ווײַל מ'האָט זיי געפונען פאַר צו-וואַכעדיג, און זיי האָבען געטראָגען דעם נאָמען „ספרים חיצונים".

---

*) ווײַל עס שטעהט אין דער תורה: דו זאָלסט נישט אַוועקנעהמען די פויגעל-מוטער מיט איהרע קינדער צוזאַמען; שיק אַוועק פריהער די מוטער און דערנאָך נעהם דיר די קינדער.

דאָס סנהדרין אין יבנה האָט אָבער דעם צושטאַנד נישט געקענט אױ־
בערלאָזן אַזױ װי ער איז געװען; דער גאַנצער ציקל פון דעם גײַסטי־
גען אוצר, װאָס דאַרף דינען אַלס אַלגעמײַנעם הײליגטום פאַר דער
גאַנצער אומה, האָט אײנמאָל פאַר אַלע מאָל געמוזט אָ ב ג ע ש ל אָ ס ע ן
װערן, כדי עס זאָלן זיך אין איהם נישט אַרײַנרײַסן קײן זײַטיגע
װערק, און דאָ, בײַ דער געלעגנהײַט, איז דערװעקט געװאָרען אַ
פראַגע װעגען עטליכע פון די װערק, װאָס זענען שױן אַרײַן אין די
„שריפטען"; בעזונדערע װכוחים האָבען אַרױסגערופען די ספרים: „ש י ר
ה ש י ר י ם", װאָס זעהט אױס, װי אַ װעלטליך ליעבעס־ליעד אָהן אַ
שום רעליגיעזער שאַטירונג, און „ק ה ל ת", װאָס גראָבט אונטער מיט
זײַן סקעפּטיציזם די אמונה אין השארת הנפש. בײַ די װכוחים האָט
מען געפּרובט דערמאָנען אױך דאָס, װאָס װעגען די ספרים איז שױן
געװיזען אַמאָל אַ רײד בײַ די חכמים און מ'האָט זײ געװאָלט „ב ע ה א ל־
ט ע ן"; דאָס האָט אָבער ניט געװירקט, און סוף כל סוף איז בע־
שלאָסען געװאָרען, אײַנצושליעסען די בײדע ספרים, װאָס טראָגען אױף
זיך שלמה המלך'ס נאָמען, אין דער רײַהע פון די הײליגע שריפטען
(האגיאָגראַפען). דער װכוח װעגען די דאָזיגע ספרים האָט זיך געענדיגט
אין דעם „בעריהמטען טאָג" פון דער אַקאַדעמישער איבערקעהרעניש
אין יבנה, װען ר' גמליאל איז אָבגעזאָגט געװאָרען פון דער נשיאות,
און ר' עקיבא האָט װעגען דעם געזאָגט, אַז ס'קען נאָך זײַן אַ שטיקעל
קלערער װעגען „קהלת", אָבער נישט װעגען „שיר השירים". „ס'איז
נישט געװען — האָט ער אױסגערופען — אין דער װעלט נאָך אַזאַ גרױ־
סער טאָג, װי דער, װען ס'איז געגעבען געװאָרען שיר השירים. אױב
אַלע „שריפטען" זענען קודש (הײליג) איז דער ספר — קודש קדשים
(דאָס הײליגסטע הײליגטום)".

צו די „ספרים חיצונים" (אױסװעניגסטע װערק, אַפּאָקריפען),
דאַנקען, האָבען זיך די מיטגליעדער פון סנהדרין בעצױגען זעהר
שטרענג. זײ האָבען אָבגעשלאָסען די כתובים און צוזאַמענגעשטעלט
דעם גאַנצען ציקל פון די הײליגע שריפטען אין דער געשטאַלט, אין
װעלכער זײ האָבען זיך דערהאַלטען בײַ יודען ביז איצט (ת ו ר ה:
בראשית, שמות, ויקרא, במדבר, דברים; נ ב י א י ם: I יהושע,
שופטים, שמואל, מלכים; II ישעיה, ירמיה, יחזקאל, הושע, עמוס,
עובדיה, יונה, מיכה, נחום, חבקוק, צפניה, חגי, זכריה, מלאכי;
כ ת ו ב י ם: תהלים, משלי, איוב, שיר השירים, רות, איכה, קהלת,

אסתר, דניאל, עזרא, נחמיה, דברי הימים), און אזעלכע ווערק, ווי דער „ערשטער ספר המכבים", „בן סירא" זענען געבליבען אויסער דעם ביבלישען קאנאן. צו די ספרים חיצונים זענען צוגערעכענט געווארען אויך די אלע ווערק, וואס זענען געשאפען געווארען אין דער עפאכע פון די חשמונאים און די רוימישע פראקוראטארען, און האבען זיך פערדופען אויף אלטע אויטאריטעטען („תהלות שלמה", „ספר חנוך" און נאך אנדערע), אדער האבען מיחס געווען זייערע ערצעהלונגען צו די צייטען פון די אלטע מלכים („יהודית", „טוביה"). די גריכיש־געשריבענע ווערק פון דער יודיש־העלעניסטער ליטעראטור זענען אויך אריין אין דעם ציקל (די שפעטערדיגע מכבעער־ביכער, „שושנה", „חכמת שלמה"), און אזוי ווי דאס פאלק האט נישט שטארק אבגעהיט די דאזיגע וואלעדיגע ספרים, זענען א סך פון זיי פערלוירען געגאנגען און זייער גרעסטער טייל איז דערגאנגען צו אונז אין גריכישע איבערזעצונגען.

דעם זעלבינען גורל פון די אפאקריפען האבען געהאט אויך די אפאקאליפטישע ווערק, די אלעגארישע זעהונגען און נבואות. צו די ווערק פון דעם טיפ, וואס זענען געשאפען געווארען לויט דעם מוסטער פון „ספר דניאל", געהערן דער „פירטער ספר עזרא" און די „זעהונגען פון ברוך (בן נריה)". „אין געהיימע אלעגארישע בילדער ווערט דא (אין די ווערק) פארגעזאגט דער קומענדיגער גורל פון דער יודישער אומה, וואס האט נאר־וואס איבערגעלעבט א שרעקליכע קאטאסטראפע. די מחברים פון „עזרא" און „ברוך" טרייסטען דעם פאלק דערמיט, וואס די אלע צרות האט גאט אויף איהם אנגעשיקט, כדי איהם ריין צו מאכען פון זיינע זינד, און אין דער צוקונפט וועלן אנקומען פאר איהם ליכטיגע צייטען. „אט דער יאהרהונדערט ווערט זיך ענדיגען מיט עשו'ס ממשלה, און דער קומענדיגער וועט זיך אנהויבען מיט דער ממשלה פון יעקב'ן" (עזרא VI, 9); „ציון וועט זיין פערוויסט, דערנאך אויפגעבויט, דאן וועט זי ווידער פאלען און בלייבען וויסט ביז א געוויסער צייט, נאר צום סוף וועט זי בענייט און בערייהמט ווערן און וועט זיין געקרוינט אויף אייביג" (ברוך III, 34 — 31). די דאזיגע צוויי זעהונגען, וואס שטאמען פון ארץ ישראל, זענען געווען בעקאנט צווישען אלע יודישע קהלות אויך אין דער דיאספארא. עס האט זיך בעוויזען א גריכישע איבערזעצונג פון „ברוך", צו די זעהונגען פון „עזרא" זענען צוגעגעבען געווארען שטעלן מיט קריסטליכע

טענדענצען, און אט די אפאקריפען זענען דערנאך אריין אין דעם ביבלישען קאנאן פון דער קריסטליכער קירכע צוזאמען מיט נאך פיעל אנדערע „ספרים חיצונים״, וואס דער קאנאן פון סנהדרין האט זיי אויסגעשלאסען״ (דובנאוו).

א בעדייטענדער געווינס פאר דער ליטעראטור פון יענער עפאכע איז געווען די נייע גריכישע איבערזעצונג פון דער ביבעל. די נויטווענדיגקייט פון א נייער, ערליכער ביבעל-איבערזעצונג האט זיך שטארק געפיהלט אין די נאציאנאלע יודישע קרייזען צוליעב דעם, וואס די קריסטען האבען אויסגענוצט די אלטע איבערזעצונג פאר די צוועקען פון זייער פראפאגאנדא. זיי פלעגען לייענען ביי זייער גאטעסדיענסט קאפיטלען פון די נביאים אין דער אלעקסאנדרינישער איבערזעצונג פון די אזוי גערופענע זיעבעציגער (סעפטואגינטא), און כדי ארויסצובעקומען פון די הייליגע טעקסטען פערשיעדענע רמזים אויף קריסטוס׳עס לעבען און ווירקען, האבען זיי דארט געענדערט און צוגעגעבען געוויסע שטעלען—ווי פאר זיי האט געפאסט. עמפערט איבער די דאזיגע פאלשקייטען, האבען די אלעקסאנדרינישע יודען, פון זייער זייט, צוריק איבערגעמאכט די צוגעגעבענע נוסחאות, כדי צו בעזייטיגען פון דארטין די טענדעציעזע רמזים, און אזוי איז די סעפטואגינטא געווארען א מין קאמפפס-פלאץ, אויף וועלכען יעדערע פון די ביידע פארטייען האט איבערגעלאזען איהרע שפורען.

אין די קרייזען פון דעם סנהדרין אין יבנה איז דעריבער געבוירען געווארען דער געדאנק, צו שאפען א נייע פאלשטענדיגע איבערזעצונג פון די הייליגע שריפטען, און גראד האט זיך דארט געפונען איינער, וואס איז אמבעסטען פאסענד געווען פאר אזא ריזיגער און פעראנטווארטליכער אונטערנעהמונג; דאס איז געווען א געוויסער מיטגליעד פון א רייך-אריסטאקראטישער גריכישער פאמיליע, מיט׳ן נאמען עקילס, וואס איז איבערגעגאנגען צום יודענטום און איז געווארען א איבערגעגעבענער אנהענגער און פריינד פון די יודישע געזעצגעבער, ווי פון דער יודישער געזעצגעבונג גופא. עקילס איז לכתחילה גלייך צוגעגאנגען צו דער ארבייט מיט דעם צוועק, צו קעמפפען מיט די אלע קנייטשען און רמזים פון די קריסטליכע דרשנים, און בעזיצענדיג גרינדליך די ביידע שפראכען, העבראיש און גריכיש, האט ער זיך מיט א אונגעוועהנליכער פינקטליכקייט גענומען איבערזעצען די תורה ווארט ביי ווארט, נישט דורכלאזענדיג קיין ווארט, קיין אות. איהם איז די הייליגקייט פון

אָריגינאַל טײַערער געװען, װי די שענקײַט פון דער איבערזעצונג, און ער האָט זיך אָפט ערלויבט, צו פערבויגען אפילו די נאַטירליכע פאָרמען פון דער גריכישער שפּראַך דאָרט, װאו דאָס איז נויטיג געװען, כדי פּינקטליכער איבערצוגעבען דעם אינהאַלט פון טעקסט. װען ער האָט געענדיגט זײַן אַרבײַט האָט ער זי פאָרגעלײענט פאַר די געזעצלעהרער ר׳ אליעזר און ר׳ יהושע, און זײ זענען געבליבען שטאַרק צופרידען; דאָ האָט ער זיך אָבער בעקאָנט מיט ר׳ עקיבא׳ן און מיט זײַן מעטאָדע, אויסצוטײַטשען יעדען אות, יעדען תו פון דער תורה און אַרויסצודרינגען פון איהם אַ בעזונדער כונה, — און ער האָט זיך גענומען איבעראַרבײַטען די איבערזעצונג פון דאָס נײַ. אין דער צװײַטער איבערזעצונג האָט עקילס נאָך פּינקטליכער און בוכשטעבליכער איבערגעגעבען דעם העבּרעאישען טעקסט, און די אויטאָריטעטען פון קאָלעג־יום הזכּען אויסגעדריקט זײער טיעפע צופריעדענהײַט פון דער אַרבײַט אין דעם מאמר: „גאָט האָט בענאַבט יפת׳ן (דאָס גריכענטום) מיט אַ שענער שפּראַך, איצט װעט זי רוהען אין די געצעלטען פון שם (דאָס יודענטום)”. אויף װי װײַט עקילס׳עס װערטליך־טרײַע איבערזעצונג פון דער תורה האָט אויסגענומען אפילו בײַ די פּרימסטע איז צו זעהען דערפון, װאָס זי האָט בעקומען כמעט די הײליגקײַט, װי דער העברעאישער טעקסט, און דאָס סנהדרין האָט זי רעקאָמענדירט אַלע יודישע קהלות צו דעם צװעק פון עפענטליכע פאָרלעזונגען. אויף אַזאַ אופן איז די סעפּטואַגינטאַ אין די ערשטע צײַטען בּיסליכװײַז אַרויסגעשטופּט געװאָרען פון די יודישע קהלות און אפילו די קריסטליכע „אביונים” האָבען אויך זיך בענוצט בעסער בײַ זײער גאָטעסדיענסט מיט דער נײַער איבערזעצונג, װי מיט דער אַלטער. די דאָזיגע „אביונים” זענען אויך געװען נעגען די קינסטליך־פאַלשע נבואה־רמזים איבער ישו׳ס געטליכקײַט, און צװישען זײ מיט די איבריגע הײדען־ און יודען־קריסטען זענען אויף דעם באָדען פאָרגעקומען שטאַרקע סכסוכים. (עקילס, למשל, האָט איבערגעזעצט די װערטער פון ישעיה: „זעה, אַ יונגע פרוי איז מעוברת, װעט אַ זוהן געבוירען און איהם אַ נאָמען געבען עמנואל”, און די קריסטען האָבען געלײענט: „זעה, אַ יונג־פרוי װעט מעוברת װערן” — כדי אַרײַנצולעגען דעם נביא איז מויל אַ רמז אויף ישו׳ס געבורט פון אַ הײליגער יונגפרוי).

דער ערפאָלג און די פּאָפּולאַריטעט פון עקילס׳עס ביבעל־איבערזעצונג איז פון דעסטװעגען געװען גאַנץ װעניג דויערהאַפט. אין די

שפּעטערדיגע יאָהרהונדערטער בעגעגענט מען זי שוין זעהר זעלטען, און
צו אונז זענען דערגאַנגען פון איהר נאָר די קלײנע פראַגמענטען, וואָס
האָבען זיך דערהאַלטען אין דער ליטעראַטור פון די ערשטע קריסטלי-
כע לעהרער. לויט דעם מוסטער פון עקילס'עס איבערזעצונג איז שפּע-
טער געמאַכט געוואָרען דער כאַלדעאיש-אַראַמעאישער תרגום פון דער
תורה; דאָס איז דער תרגום אונקלוס (פערגרײזט פון עקילס), וואָס
איז גראַד זעהר פּאָפּולער געוואָרען צווישען אַלע יודען פון דער דיאַס-
פּאָרא, און דרוקט זיך נאָך ביז הײנטיגען טאָג צוזאַמען מיט'ן העברע-
אישען טעקסט.

א בעזונדער אָרט אין דער יודישער ליטעראַטור פון יענער עפּאָ-
כע פערנעהמען די ווערק פון יוסף בן מתתיהו אָדער, ווי מ'האָט
איהם שפּעטער גערופען, יאָזעפוס פלאַוויוס. נאָך דעם טרויערי-
גען אויסגאַנג פון דער גרויסער נאַציאָנאַלער מלחמה, אין וועלכער ער,
יוסף, האָט געשפּילט די ראָליע פון א פערדעטער, — איז פאַר איהם
צווישען די בעזיגטע קײן אָרט ניט געבליבען; ער איז דאַן אינגאַנ-
צען אריבער אין לאַגער פון די רוימער און האָט זיך מיט זײ ענג צו-
זאַמענגעלעבט. וועספּאַסיאַן האָט איהם געשענקט גרויסע שטרעקעס ערד
אין יהודה אָנשטאָט זײן נחלה נעבען ירושלים, וואָס איז פערנומען גע-
וואָרען פון דעם רוימישען גאַרניזאָן; יוסף איז אָבער אין יהודה ניט
פערבליבען; ער האָט אַוועקגעגעבען זײן ערד אין אַרענדע, און איז
אַלײן אַוועק, מיט טיטוס'ען צוזאַמען, קײן רוים, וואו ער איז פרײנד-
ליך אויפגענומען געוואָרען פון זײן קײזערליכען בעשיצער, און האָט בײ-
געוואוינט אַלע פײערליכקײטען און טריאומף-צוגען פון די פערשבור'טע
בעזיגעד איבער דער דערשלאָגענער יהודה. יוסף'ן איז אפילו געשענקט
געוואָרען דאָס רעכט, אַרויסצונעהמען זײנע פרײנד און בעקאַנטע פון
צווישען די געפאַנגענע און, ווי ס'איז צו גלויבען, האָט ער אָט דעם
זכות ברײט אויסגענוצט. פון דאַן אָן האָט ער פערבראַכט אין רוים א
ערך פון דרײסיג יאָהר, זיך געפינענדיג אין די העכסטע קרײזען פון
דער דאָרטיגער געזעלשאַפט. וועספּאַסיאַן האָט איהם געגעבען דעם טי-
טול „רוימישער בירגער" און בעשטימט א יעהרליכע פּענסיע, און די
זעלביגע גענײגטקײט האָבען איהם אַרויסגעוויזען אויך די שפּעטערדי-
גע פלאַוויאַנישע מלכים, טיטוס און דאָמיציאַן.

בײ זײן נאַנצער צוגעבונדענקײט צו די רוימישע האַרען און זײער
קולטור, האָט אָבער דער דאָזיגער געוועזענער חבר פון די יודישען

„פרושים“ דאך נישט געקענט רוהיג אריבערטראגען די פערפאלגונג, וואס זיינע ברידער האבען איהם ארויסגעוויזען, און ער האט כסדר געזוכט, זיך צו רעהאביליטירען, זיך ריין צו וואשען פון די אלע חטאים, וועלכע מ'האט איהם צוגעשריבען. ער האט געוואלט איבערצייגען זיינע צארענדיגע ברידער, אז אין דעם גאנצען אונגליק פון דער אומה זענען שולדיג געווען נאר די „רוצחים“-זעלאטען, וואס האבען אויפגערייצט געגען יהודה דעם כעס פון די אלמעכטיגע רוימער, און אזוי ווי ער האט בעזעסען א שטארקען ליטערארישען טאלאנט, האט ער זיך גענומען בעשרייבען דעם גאנצען מהלך פון די לעצטע יודישע מלחמות. געטריבען צו אזא ארבייט האט איהם אויך זיין פאטריאטישער געפיהל: די רוימישע היסטאריקער האבען פאלש בעשריבען די לעצטע מלחמה, און חוזק געמאכט פון די יודישע קעמפפער, — און מורא האבענדיג דערפאר, טאמער וועלן די רוימישע הארען געפינען אין זיין בעשרייבונג עפעס א פגיעה בכבוד פאר זיך, האט ער געגעבען דאס ווערק צו לייענען וועספאסיאנ'ען, טיטוס'ען, אגריפוס'ען און די איבריגע הויכגעשטעלטע אנטיילנעהמער פון דער גרויסער מלחמה. די לעצטע האבען בעשטעטיגט יוסף'ס בעשרייבונגען, און ערשט דאן האט ער דאס ווערק פובליקירט פריהער אין זיין אייגענער שפראך, העברעאיש *), און דערנאך אויך אין גריכיש. דאס ווערק האט זיבען טיילען און נעהמט ארום די גאנצע עפאכע פון די חשמונאים און אדום'ער, די הערשאפט פון די רוימישע פראקוראטארען ביז דעם העלדישען אויפשטאנד פון די פאטריאטישע זעלאטען, אין וועלכע דער אויטאר זעהט פון דעסטוועגען נישט מעהר, ווי א באנדע פערברעכערישע פאלקספערפיהרער, באנדיטען און „רוצחים“.

געענדיגט דאס ווערק וועגען דער לעצטער עפאכע פון דעם יודישען לעבען, האט זיך יוסף גענומען ארבייטען איבער א ווערק, וואס האט א אונגעהויערע בעדייטונג פאר דער יודישער היסטאריאגראפיע—די געשיכטע פון דער יודישער אומה, פון די אוראלטסטע צייטען ביז צו דעם אונטערגאנג פון בית שני. די „יהודה'עאישע אלטערטימער“ — אזוי האט יוסף אנגערופען זיין יודישע געשיכטע, וואס איז לכתחילה

*) דער העברעאישער טעקסט פון דעם ווערק איז מיט דער צייט פערלוירען געווארען, און צו אונז איז דערגאנגען נאר די גריכישע אויסגאבע.

גלײַך געשריבען געוואָרען אין דער גריכישער שפּראַך — ענטהאַלטען צוואַנציג ביכער, פון וועלכע די ערשטע צעהן גיעבען איבער דעם גאַנצען היסטאָרישען מאַטעריאַל פון די ביבעל־ווערק, מיט פערשידענע לעגענדאַרישע הוספות און בעלייַכטונגען; דאַגעגען בענעגנען זיך אין די אַנדערע צעהן ביכער פראַגמענטען פון אַזעלכע יודישע און גריכישע כראָניקעס, וועלכע זענען צו אונז גאָרנישט דערגאַנגען, און בנוגע, למשל, צו דעם לאַנגען פעריאָד פון די ערשטע חשמונאים ביז דעם יודיש־רוימישען קריעג (אַנ׳ערך פון צווײַ הונדערט יאָהר) איז יוספ׳ס ביַשרײַבונג אין זײַנע „אַלטערטימער״ כמעט דער אײַנציגער היסטאָרישער מקור, וואָס איז צוגעקומען צו אונז און האָט אונז געגעבען די מעגליכקײַט זיך צו אָריענטירען אין דעם תהום פון די פערנעבעלטע תּלמודישע לעגענדעס.

די „יהודה׳עאישע אַלטערטימער״ זענען דורכגעדרונגען מיט אַ רײַן נאַציאָנאַלען גײַסט. אין די שילדערונגען פון דער אַלטער יודישער פערגאַנגענהײַט, האָט טיטוס׳עס פאַוואָריט נישט געהאַט וואָס מורא צו האָבען דערפאַר, טאָמער וועט ער אָנגרײַפען די רוימישע אײַנגעליבענע, און ער האָט זיך באמת געגעבען די מיה, אויפצוהויבען דעם יודישען נאַציאָנאַלען כבוד, צו וואַרפען אַ העלע און ליכטיגע שײַן אויף דער יודישער תורה, אויף די גרויסע יודישע גײַסטער. מיט דעם ווערק האָט יוסף אַלזאָ געקענט אָבשוואַכען אין אַ געוויסער מאָס די שנאה, וואָס זײַנע ברידער האָבען געפיהלט צו איהם פאַר זײַנע פערראַטערישע מעשים; ער איז אָבער אַרײַנגעצויגען געוואָרען באַלד אין אַ שאַרפער פּאָלעמיק מיט אַ פערביטערטען געגנער, וועלכער האָט איהם געצוואונגען צוריק אויפצורודערן די אַלע אַמאָליגע וואונדען און זיי נאָך שטאַרקער פונאַנדערצורײַסען.

דער דאָזיגער געגנער איז געוועזען יוסטוס פון טבריה, דער פיהרער פון די דאָרטיגע זעלאָטען, וואָס האָט זיך בעטײַליגט אין דעם גליל׳עאישען אויפשטאַנד און אויך פערלאָזען די פאָהן אין רעכטען ברען פון קאַמפף. יוסטוס איז גלײַך נאָך די ערשטע צוזאַמענשטויסען אַריבער אין אַגריפּוס׳עס לאַגער: דער לעצטער האָט איהם מוחל געווען זײַנע רעוואָלוציאָנערע מעשים און געמאַכט פאַר זײַן סעקרעטאַר, און אַט דער געוועזענער פרײַהײַטס־קעמפפער איז איצט אויך אַרויסגעטרעטען מיט אַ ווערק וועגען דער לעצטער מלחמה, אין וועלכען ער האָט אָנגעקלאָגט יוספ׳ן אַלס רוימער־פרײַנד און אַלס הויפּטשולדיגען און הויפּט־

אנפיהרער פון דעם גאנצען גליל׳עאישען אויפשטאנד. דער צוועק פון דעם ווערק איז געווען, צו קאמפראמיטירען דעם פערהאסטען יוסף׳ן אין די אויגען פון זיינע אדונים; די לאגע אין רוים איז אבער איצט, אין דאמיציאנ׳ס צייטען, געווען אזעלכע, אז יוסף׳ן איז פשוט פארגעשטאנען א געפאהר פאר זיין לעבען, און דאס האט איהם געבראכט דערצו, אז ביי איהם איז רעכט געווארען, ארויסצוטרעטען מיט א אפענער גיפטיגער בעשולדיגונג געגען זיך אליין, אלס זוהן פון ״ן פאלק, אבי נאר זיך דערמיט ווי ס׳איז ריין צו וואשען פאר די רוימער. יוסף האט ארויסגעלאזען זיין „לעבענס-בעשרייבונג", וואו ער האט גערעדט הויפטזעכליך וועגען דער לעצטער מלחמה, און אין דער בעשרייבונג האט ער זיך בעמיהט צו דערוויזען, אז ער האט באלד פון ערשטען טאג אן פערראטען זיין פאלק, און נאך אלס קאמענדאנט פון דער יהודה׳עאישער פעסטונג אין גליל, האט ער שוין געזוכט מיטלען, ווי אזוי אריבערצוגעהן צו די רוימער.

די ווירקונג פון דעם בוך איז געווען אנ׳אבשטויסענדע, א עקעלהאפטע, און יוסף איז ווידער געווארען דער סימבאל פון אלדאס בייזעס און פאלשעס פאר דער גאנצער אומה. איהם איז אבער פארט נישט בעשערט געווען, צו שטארבען אין פאלשטענדיגער פעראכטונג, און גראד האט זיך איהם אין יענער צייט געמאכט באלד א גינסטיגע געלעגענהייט ארויסצוטרעטען אלס פערטיידיגער און בעשיצער פון דעם יודישען כבוד, וואס האט געמוזט ארויסרופען א טיעפע דאנקבארקייט צו איהם פון אלע יודישע קרייזען. יוסף איז ארוים מיט א ניי ווערק „געגען אפיאן" אדער „וועגען דער אלטקייט פון דעם יהודה׳עאישען פאלק"; — א ווערק, וואס האט פעראייביגט זיין נאמען אין דער יודישער געשיכטע אלס טיעפען דענקער, וועלכער איז ווירקליך דורכגעדרונגען געווען מיט א הייסער ליעבע צו זיין פאלק. „געגען אפיאן" איז א פייערדיגע פערטיידיגונג פון יודענטום געגען די אלע פאלשע אנפאלען און בלבולים, מיט וועלכע ס׳זענען בסדר ארויסגעטרעטען אלערליי יודאפאבען אין פערשיעדענע צייטען, אנהויבענדיג פון דעם עגיפטישען כהן מאנעטאן ביז דעם בערימטען חוצפה׳דיגען יודען-פרעסער א פ י א ן. דא האט זיך יוסף נישט געשייט אפילו פאר זיינע רוימישע בעשיצער, און פערטיידיגענדיג אין דעם ווערק מיט א בעזונדער גלוט די שענקייט און טיעפקייט פון די יודישע עטיש-רעליגיעזע אידעאלען, ערלויבט ער זיך זאגאר צו בעטאנען זייער יתרון אנטקעגען די זעלביגע אידעאלען פון דער גריכיש-

רוימישער קולטור. עס פיהלט זיך דא אין יעדער שורה דער טיפער גייסטיגער פאטריאטיזם פון דעם פאליטישען פערדעטער, — דאס שטאלצע בעוואוסטזיין פון דער אייגענער קולטורעלער גרויסקייט, די איבערציינונג פון דער אונגעהויערער בעדייטונג, וואס די יודישע וועלט- און לעבענס-אנשויאונג האט פאר דער גאנצער מענשליכער קולטור, און וואס מ'פערטיעפט זיך מעהר אין דעם קליינעם ספר קומט מען אלץ מעהר צו דעם אויספיהר, אז אט דער אריסטאקראטישער סאלאן-פילאזאף איז נאר על פי טעות אריינגעצויגען געווארען אינ'ם שטראם פון די פאליטישע טומלעניש. זיין איינציגעם פערברעכען איז געוועזען דאס, וואס ער האט געפועלט ביי זיך אמאל, איבערצונעהמען די קאמאנדא פון א רעוואלוציאנערען גארניזאן אין דער צייט, ווען ער האט, ערשטענס, נישט געגלויבט אינגאנצען אין דער רעוואלוציע און איז, צווייטענס, איבערהויפט נישט געוועזען קיין מענש פון קריעג און שווערד. די בלינדע אומשטענדען האבען דעם פרידליכען דענקער און היסטאריקער געמאכט פאר א פיהרער פון צוהיצטע, צורייצטע סאלדאטען— דערפון האט געבוים ארויסקומען נאר דאס, וואס ס'איז ארויסגעקומען: שוואכמוטיגע ארויסטרעטונגען, געפעהרליכער סקעפטיציזם און ענדליך אויך — פערראט.

דאמיציאן

דריטעס קאַפּיטעל

די ווייטערדיגע ענטוויקלונג פון יודענטום און דער נייער אויפשטאַנד געגען רוים

דער לייַבּ־טורעם פאַר דער גאַנצער יודישער אומה איז געווען דאָס סנהדרין אין יבנה, און וויל מען רעדען וועגען די פּערזאָנען, וואָס האָבען געשפּילט די הויפּט־ראָליע אין דער אינטענסיווער טעטיגקייט פון דעם דאָזיגען סנהדרין, מוז מען זיך אָבשטעלען אויף די פאָלגענדע פינף: דער נשיא רבן גמליאל, ר׳ אליעזר בן הורקנוס, ר׳ יהושע בן חנניה, ר׳ עקיבא בן יוסף און ר׳ ישמעאל בן אלישע.

אויב ר׳ גמליאל האָט פאָרגעשטעלט מיט זיך אין דעם קאָלעגיום די שטרעבונג צו איינהייט און אויטאָריטעט; די שטרעבונג, צו שאַפען א פעסטען מיטעלפונקט, וואו עס זאָל בעשטימט און נאָרמירט ווערן דאָס גאַנצע רעליגיעזע און נאַציאָנאַלע לעבען פון דער אומה, — האָט זיין שוואָגער ר׳ אליעזר דאָ פערטרעטען פונקט דעם היפך דערפון: די שטרעבונג, זיך פעסט צו האַלטען ביי דער אייגענער איבערצייגונג, אפילו אויך אין דעם פאַל, ווען זי געהט געגען דעם בעשלוס פון דער מעהרהייט. א אַנהענגער פון די בית שמאי, איז ר׳ אליעזר געווען געגען די אַלע נייע מעטאָדעס און פאָרמולעס (מדות) אויף צו דרשה׳־נען די תורה און אַרויסצודרינגען פון איהר געזעצען און כונות; פאַר איהם האָבען עקסיסטירט נאָר די מונדליכע מסורות. האָט ער

האָט איבערגענומען בירושה פון די אַלטע אויטאָריטעטען, און זיין לעבענס־אויפגאַבע איז אויך בעשטאַנען נאָר אין דעם, אָבצוהיטען דעם דאָזיגען איבערגענומענעם מאַטעריאַל און איהם איבערצוגעבען גאַנצערהייד די קומענדיגע דורות. זיין אונגעוועהנליכער זכרון האָט איינגעשלאָסען אין זיך אַ גאַנצען אוצר פון איבערגענומענע מסורות, און ר׳ יוחנן בן זכאי האָט געזעהען אין איהם „אַ אויסגעפלאַסטערטע ציסטערנע, אין וועלכער עס געהט נישט פערלוירען קיין טראָפּען״; ער האָט אָבער אויסגעמיטען יעדע שאלה, אויף וועלכער ער האָט קיין פאַרטיגע תשובה נישט געהאַט, און אין אַזאַ פאַל פלעגט ער ענטפערן: „דאָס האָב איך פון מיינע רביים נישט געלערנט״.

ר׳ אליעזר האָט אַלזאָ געבילדעט דעם קאָנסערוואַטיווען עלעמענט; ער איז געווען דער זכרון, די „אויסגעפלאַסטערטע ציסטערנע״, וואָס לאָזט קיין טראָפּען נישט אויסרינען, וועלכע לאָזט אָבער אויך קיין נייע טראָפּענס נישט אריינדרינגען; און אַזוי ווי די מעהרהייט פון קאָלעגיום איז שוין געווען דורכגעדרונגען מיט דעם גייסט פון הלל׳ס „מדות״, מיט דעם גייסט פון אויסטייטשען די ווערטער פון דער תורה און אַרויסדרינגען פון איהר אַלע געזעצען אויף אַ זעלבסטשטענדיגען, לאָגישען אופן, — זענען די צוזאַמענשטויסען צווישען איהם און דעם סנהדרין געווען אונפערמיידליך; דערצו איז ר׳ אליעזר געווען זעהר איינגעעקשנ׳ט און לא די, וואָס ער האָט נישט געוואָלט נאָכגעבען קיינמאָל פון זיין פרינציפּ, האָט ער נאָך געפאָדערט דורכאויס, אַז די צווייפעלהאַפטע הלכות זאָלען פּראַקטיש דורכגעפיהרט לויט זיין איבערצייגונג געגען דעם בעשלוס פון דער מעהרהייט. עס איז דעריבער געקומען ענדליך דערצו, אַז די חברים האָבען זיך פערביי׳זערט אויף איהם און אָנגעווענדט געגען איהם דעם שאַרפסטען מיטעל, דעם חרם. די הלכה, איבער וועלכער דער קאָנפליקט איז פאָרגעקומען, איז גראָד געווען נישט קיין זעהר וויכטיגע, עס האָט זיך אָבער געהאַנדעלט וועגען דעם דעספּאָטישען טאָן, וועגען דעם שטרענגען ענטפער אויף אַלע אַרגומענטען פון די חברים: „איך טרעט נישט אָב פון מיינע רייד״, — און דער חרם איז אויסגערופען געוואָרען. די שליחות, איבערצוגעבען דעם שטרענגען געזעץ־לעהרער די ידיעה וועגען דער האַרטער שטראָף, האָט ווידער איבערגענומען אויף זיך דער בעליעבטער ר׳ עקיבא. איינגעהילט אין שוואַרצען, האָט ער זיך אוועקגעשטעלט פאַר ר׳ אליעזר׳ן און געזאָגט מיט אַ ווייכער שטים: „מיר

דורכט, אז די חברים שיידען זיך אָב פון דיר״. ר׳ אליעזר׳ן זענען ארויסגעריסען טרערען פון די אויגען; ער האָט אָבער מקבל געווען אויף זיך די גזירה פון סנהדרין: „ער האָט צוריסען אויף זיך די קליידער, אויסגעטאָן די שיך און זיך אוועקגעזעצט, אָבגערוקט, אויף דר׳ערד״. די לעגענדע גיט דערביי צו, אז צוליעב ר׳ אליעזר׳ס טרערען, איז א דריטעל פון אלע תבואות און פרוכטען אין דער וועלט צוקלאפט געווארען און דאס טייג ביי די ווייבער אין די הענד איז געוואָרען פייכט. פון דאן אָן האָט ר׳ אליעזר געלעבט וויים פון זיינע חברים און וויים פון סנהדרין בכלל; וועהרענד דער צייט האָט ער געפרובט פערקעהרען מיט די יודען־קריסטען, וועלכע זענען נאָך דאמאלס נישט אָבגעריסען געווען פון דער יודישער קהלה, און ווען דאמיציאנ׳ס שלוחים האָבען אָנגעהויבען צו רודפ׳ען די קריסטען, זעהענדיג אין זיי א געפאהר פאר א נייעם פאליטישען אויפשטאנד (וויל לויט דער אמונה פון קריסטענטום האָט דער משיח, ישו, געשטאמט פון די מלכי בית דוד),— איז ר׳ אליעזר אויך אריינגעצויגען געווארען צווישען די בעשולדיגטע. דער טעות האָט זיך אָבער ארויסגעוויזען, און ווען דער שטאטהאלטער פון קסריה האָט זיך אויסגעדריקט: „ס׳איז אונמעגליך, אז א מיטגליעד פון סנהדרין זאל זיך אָבגעבען מיט אזעלכע נארישקייטען״, האָט ר׳ אליעזר איהם ערקלערט, אז ער האָט ווירקליך קיין געמיינזאמעס נישט מיט די קריסטען.

דער היפך פון ר׳ אליעזר׳ס פערגליווערטקייט און אייזערנער קאָנסעקווענץ איז געווען ר׳ יהושע בן חנניה. ער האָט אריינגעבראכט אין סנהדרין דעם נאָכגיעביגען, ביינזאמען, פשרה׳דיגען עלעמענט, און געשיצט אי די לעהרע, אי דעם פאָלק פון איבערטריעבענער איינזייטיגקייט. אלס לוי האָט ר׳ יהושע יונגערהייד נאָך געזעהען דעם גלאנץ פון בית המקדש, וואו ער האָט געזונגען מיט׳ן לויים־כאָר. ער איז אָבער נישט אריין אין די רייהען פון די קעמפפער, און ווען ר׳ יוחנן בן זכאי האָט פערלאָזען די בעלאגערטע הויפט־שטאָדט, איז ר׳ יהושע מיט איהם מיטגעגאנגען. נאָך ר׳ יוחנן׳ס טויט איז ר׳ יהושע געוואָרען איינער פון די זיילען פון קאָלעגיום; ער האָט אָבער דערביי זיין בעשעפטיגונג נישט אוועקגעווארפען, און א דאנק דעם טאקי, וואָס ער איז אין זיין אלטעגליכען לעבען געשטאנען נאָהנט צו די ברייטע שיכטען פון פאָלק, האָט ער געהאט אויף זיי זעהר א שטארקע ווירקונג.

ר׳ יהושע איז געווען אַ טיִפער ידען אין אַסטראָנאָמיע און האָט זיך בכלל בעשעפטיגט מיט פערשידענע פיזישע און מעטאַפיזישע וויסענשאַפטען; זיין הויפּט-טעטיגקייט איז אָבער דאָך געווען די יודישע געזעצלעהרע, און דאָ האָט ער זיך אינגאַנצען געהאַלטען ביי די כללים פון זיין גרויסען רבי׳ן ר׳ יוחנן בן זכאי. אַ מענש פון לעבען מיט אַ אָפּענעם, ליכטיגען בליק אויף גאָט׳ס וועלט, איז ר׳ יהושע געווען געגען יעדער פאָרם פון עקסטרעמער פרומקייט, פון אַסקעטיזם, און ווען ער האָט געזעהען, אַז ס׳ווערט נתרבה די צאָהל פון די פרושים-אַסקעטען, וואָס ווילען קיין פלייש נישט עסען און קיין וויין נישט טרינקען, ווייל מ׳פלעגט זיך דערמיט בענוצען אין בית המקדש צו קרבנות און נסכים, — האָט ער זיך געווענדט צו זיי מיט די שאַרפע ווערטער: „אויב אַזוי, דאַרפען מיר קיין ברויט נישט עסען, ווייל ס׳זענען בטל געוואָרען די מנחות *), און קיין וואַסער נישט טרינקען, ווייל ס׳זענען בטל געוואָרען די וואַסער-גיסונגען! דער תירוץ איז אָבער, אַז מ׳איז נישט גוזר אויף אַ צבור אַזאַ גזרה, וואָס דער צבור קען געגען איהר נישט ביישטעהן”. ר׳ יהושע איז געווען געגען די אַלע חומרות און גזירות, וואָס האָבען נישט געהאַט קיין שום מקור אין געזעץ, און זענען אַרויסגעגעבען געוואָרען נאָר אַלס אָבצוימונגען, כדי צו פערהיטען די געזעצען גופא, און ביי איינעם אַזאַ פאַל האָט ער דאָס פערגלייכט מיט אַ כלי אייל, אין וועלכער מ׳גיסט אַריין וואַסער: „וואָס מעהר וואַסער עס קומט אַריין, אַלץ מעהר אייל רינט אויס”. דאָס האָט געהייסען, אַז וואָס מעהר בעשרענקונגען און חומרות עס ווערן איינגעפיהרט איבעריגע, אַלץ מעהר געהט פערלוירען פונ׳ם עצם יודענטום, פון דער תורה גופא.

ר׳ יהושע׳ס ווירקונג אויף דער אויסבילדונג פון יודענטום איז געווען אונגעהויער גרויס און פרוכטבאַר; איהם איז אָבער בעדייטענד איבערגעגאַנגען דער חבר ר׳ עקיבא בן יוסף, וועלכער איז אָהן אַ שום צווייפעל געווען דער בעגאַבטסטער, אָריגינעלסטער און איינפלוס-רייכסטער צווישען דער רייהע גרויסע פערזענליכקייטען פונ׳ם דעמאָלדיגען סנהדרין. דאָס פאָלק האָט שפּעטער איינגעהילט די יוגענד-יאָהרען פון זיין געליבטען פיהרער אין אַ נעבעל פון פּאָעטיש-שענע, ראָמאַנטישע

---

*) אַ מין ברויט-קרבן.

לעגענדען ; פון דעם נעבעל שײַנט אָבער אַרויס אויך די ווירקליכקײַט פון זײַן אָבשטאַמונג, געבורט און ערציהונג. ר׳ עקיבא בן יוסף האָט געשטאַמט פון אָרימע גרים און אין דער יוגענד האָט ער זיך אויפגעהאַלטען אַלס פאַסטוך אין די גיטער פון דעם רײַכען כלבא שבוע. דער אָרימער פאַסטוך האָט אָבער בעזעסען אַ שטאַרקע צוציהונגסקראַפט, און די טאָכטער פון דעם ירושלים׳ער מאַגנאַט, רחל, האָט זיך אין איהם פערליעבט. זי איז זײַן מרוצה געוואָרען מיט איהם חתונה צו האָבען, אויב ער וועט אַוועק אין אַ ישיבה לעהרנען און ווערן אַ געבילדעטער מענש, און ר׳ עקיבא האָט די בעדינגונג אָנגענומען: ער האָט זיך אַוועקגעלאָזען וואַנדערן פון אײַן ישיבה אין דער אַנדערער, און זײַן נאָמען איז געוואַקסען פון יאָהר צו יאָהר. אונטער דער צײַט האָט זיך דער רײַכער אַריסטאָקראַט דערוואוסט פון זײַן טאָכטער׳ס ליעבע צו דעם אָרימען פאַסטוך און ער האָט זי אַרויסגעטריבען פון זײַן הויז; זי איז אָבער טרײַ געבליעבען איהרע געפיהלען, און נישט די שפּאָט פון אַלע, און אויך נישט דער הונגער איז אימשטאַנד געוועזען אויסצולעשען בײַ איהר אין האַרצען די גליהענדע ליעבע צו דעם וואַקסענדען געניע *). און זי האָט זיך דערוואַרט: דער פאַסטוך איז געוואָרען אײַנער פון די אָנגעזעהענסטע מיטגליעדער אין דעם סנהדרין פון יבנה, און באַלד אין זײַן אײַגענע ישיבה אין דעם שטעדטיל בני ברק (נעבען יבנה) געוואָרען אַ נײַער, געוואַלדיגער צענטר, וואָס האָט צוגעצויגען טויזענדער תלמידים פון אַלע עקען פון לאַנד.

פאַר דער וויסענשאַפט פון יודענטום, פאַר דער יודישער געזעצלעהרע איז ר׳ עקיבא געוועזען דער דירעקטער נאָכפאָלגער פון הלל הזקן בנוגע צו דעם גאַנג פון אויסטײַטשען די ווערטער פון דער תורה און נישט פערלאָזען זיך אויף דער מסורה אַליין; ער האָט אָבער אויף דעם יסוד געשאַפען אינגאַנצען אַ נײַעם בנין, „אַ נײַע שול“. זיך שטיצענדיג אויף הלל׳ס יסוד, האָט ר׳ עקיבא געשאַפען אַ אײַגענעם סיסטעם, פון וועלכען די קאָנסעקווענצען ענטוויקלען זיך שוין ממילא, פון זיך אַליין. דער דאָזיגער סיסטעם קוקט אויף דעם פערהאַנענעם מאַטעריאַל פון איבערגענומענע מסורות נישט, ווי אויף אַ טויטען אוצר, וואָס

---

*) די לעגענדע דערצעהלט, אַז זי האָט אַמאָל אין אַ שרעקליכער נויט [illegible]ירען איהרע שענע צעפּ און זיי פערקויפט פאַר ברויט.

וואקסט ניט און פערמעהרט זיך ניט און מוז זיך שטיצען נאר אויף דעם זכרון פון געצעהלטע מענשען; ר׳ עקיבא בעטראכט אט דעם מאטעריאל, ווי אנ׳אייביגען לעבעדיגען קוואל, אין וועלכען עס ענט־פלעקען זיך אלץ נייע אוצרות. אלס דעם העכסטען גרונדזאץ פון זיין סיסטעם האט ר׳ עקיבא אוועקגעשטעלט דעם כלל, אז דער הלכי׳שער (געזעצען־) טייל פון דער תורה איז אינגאנצען ניט גלייך צו די זעלבינע טיילען אין אנדערע געזעץ־ביכער. די מענשליכע אויסשפראך בענוצט זיך מיט געוויסע ווארט־קלאנגען, ווענדונגען, ווארט־בילדער, וויעדערהאלונגען, פערשענערונגען, — קורץ: מיט א געוויסער פארם, וואס האט גארניט צום עצם אינהאלט און איז אויסגערעכענט נאר פאר דעם שענערן קלאנג, פאר׳ן געשמאק; אנדערש איז עס אבער מיט דער אויסשפראך פון דער געטליכער תורה: דא איז קיין פארם אבסאלוט ניטא, דא איז אלץ אין אלט. דא איז ניטא איבעריג קיין ווארט, קיין בוכשטאב, קיין נקודה — יעדע נקודה, יעדער אויסדריק, יעדעס ביי־, נעבען־ און פערבינדונגס־ווארט האט א אייגענע, בעזונדערע, געטליכע כונה. צו הלל׳ס זיבען מדות, האט ר׳ עקיבא דעריבער צוגעגעבען א גאנצע רייהע נייע כללים און פארמולען, וואס האבען געגעבען די מעגליכקייט אנצושעפען גאנצע בערגער מיט הלכות אויף איין ווארט פון דער תורה. לויט דעם סיס־טעם איז יעדע געוועהנליכע אויסטייטשונג פון דער תורה שוין אליין געווארען א מקור פאר נייע שלום־פאלגערונגען, און אזוי האט זיך עס גענקענט ציהען ביז דאס אונענדליכע. „איך וועל מאכען אזוי, — האט ר׳ עקיבא זיך ארויסגערופען — אז די ווערטער פון די חכמים זאלען בלייבען אויף אייביג“, און ער האט דורכגעפיהרט זיין סיסטעם מיט א אונגעוועהנליכער פעסטקייט, זיך ניט אבשטעלנדיג אפילו פאר די שארפסטע קאנסעקווענצען. עס איז פארגעקומען א פאל, אז ר׳ עקיבא׳ס א תלמיד, נחמיה פון עמאוס (העמסוני), וועלכער האט זיך געהאלטען ביי זיין רבי׳ס סיסטעם און האט אויך גערדרשה׳נט אלע את׳ען פון דער תורה *), — האט זיך אבגעהאלטען צו דרשה׳נען דעם „את“ פו

*) את — דיענט אין העברעאיש אויף צו בעצייכענען די געגענווארטיגע פער־העלטעניש און די בעציהונג פון די ווערטער (פארטיקעל)

פסוק: „את ד׳ אלהיך תירא (פאר גאט, דיין גאט זאלסטו מורא האבען), ווייל ער האט נישט געפועל׳ט ביי זיך, צוצוגעבען נאך איין זאך אין זייער וועלט, וואס דער מענש זאל זיין פערפליכטעט, מורא צו האבען דערפאר אזוי ווי פאר גאט; דאן איז ר׳ עקיבא געקומען און האט געדרשה׳נט: „את ד׳״ — דאס מיינט מען: איהם און זיין תורה, דאס הייסט, אז אויסער גאט איז יעדער יוד מחויב זיך צו פארכטען אויך פאר דער תורה (אדער פאר תלמידי חכמים)

מיט זיין סיסטעם האט ר׳ עקיבא אויסגעבראכען א נייעם וועג און געעפענט נייע האריזאנטען אויף דעם געביעט פון דער יודישער געזעצפארשונג. די תורה שבעל פה, יעדע איינציגע פון די אלע מונדליכע דינים און גזירות, אויף וועלכע א סך האבען געקוקט, ווי אויף איינענע, ווילקירליכע אויפטועכצען, וועלכע האבען מיט דעם געטליכען ווילען גארנישט צו טאן, — האט איצט בעקומען א אנשפארונג אין וועלכען ס׳איז ווארט פון דער תורה, און א סך הלכי׳שע שטרייטיגקייטען זענען איצט ממילא איבערגעריסען געווארען. אויף די חברים פון קאלעגיום האט ר׳ עקיבא׳ס נייער סיסטעם געמאכט א אונגעוועהנליכען איינדריק, און אלע האבען מודה געווען, אז אהן דעם געניאלען אויפטו פון די נייע כללים, וואלטען די געזעצען פערגעסען אדער פערנאכלעסיגט געווארען. ר׳ עקיבא׳ס שארפזיניגע איינפאלען אין דער הינזיכט פון געפינען אין דער תורה א רמז אדער א אסמכתא (אנשפארונג) אויף וועלכער ס׳איז מסורה, האבען ארויסגערופען בעגייסטערונג און ערשטוינונג צוזאמען, און אזא גייסטיגער ריעז, ווי ר׳ יהושע בן חנניה, האט איינמאל אויסגעשריען: „א, ווען איינער וואלט אראבנעהמען די ערד פון דיינע אויגען, אונזער רבי, יוחנן בן זכאי! דו האסט אמאל געצווייפעלט ביי דער בעשטימונג פון איין הלכה, ווייל דו האסט נישט געקענט געפינען פאר איהר קיין מקור אין דער תורה, און אט איז געקומען ר׳ עקיבא און האט אזא מקור גלייך געפונען!״ מיט א עהנליכער בעגייסטערונג איז דורכגעדרונגען אויך דער אויסרוף פון דעם בעריהמטען ר׳ טרפון: „עקיבא! שיידען זיך פון דיר, הייסט ריכטיג, ווי שיידען זיך פון לעבען! מיט דיינע כללים מאכסטו צוריק לעבעדיג דאס, וואס די מסורה אליין האט פערגעסען״.

ר׳ עקיבא האט אונטערגענומען נאך א וויכטיגען שריט, וואס האט אויך געמאכט א גרויסען רושם אין דער אקאדעמישער וועלט. ביז איהם זענען די הלכות געלערנט געווארען אהן א צוזאמענהאנג און

פערשפרייטער פון דער תורה

ניִשט גרופּירטערהייד, אַזוי אַז עס האָט זיך געפאָדערט אַ אונגעוועהנליכער זכרון און אַ אונערמידליכע התמדה, כדי צו געדענקען זיי אין דיעם משך פון יאָהרען; דאָס האָט ר׳ עקיבא געוואָלט בעזייטיגען, און ער איז געקומען דעם זכרון צו הילף. ער דאָט גענומען סיסטעמאַטיזירען די הלכות און זיי צוזאַמענשטעלען גרופּעס־ווייז לויט׳ן אינהאַלט (וועגען שבת, וועגען ערות, וועגען געלד־ און קרימינאַל־ענינים א. א. וו.). אַזוי זענען ענטשטאַנען בעזונדערע, אָבגעטיילטע טעקסטען (מסכתות), און אין יעדער מסכתא האָט ער איינגעטיילט די געזעצען לויט דער צאָהל (צום ביישפּיעל: „ניין און דרייסיג אבות מלאכות (גרונד־אַרבייטען) זענען פערבאָטען אום שבת", „אין פופצעהן פעלען זענען די פרויען פריי פון יבום" א. נ. א.). די דאָזיגע „משניות דרבי עקיבא" האָבען געדיענט אַלס יסוד פאַר דער שפּעטערדיגער פאַלשטענדיגער סיסטעמאַטיזירונג פון דער משנה.

רייכע פּערלען זענען דערגאַנגען צו אונז פון ר׳ עקיבא׳ן אויך אין דעם מאָראַל־ און רעליגיעז־פילאָזאָפישען טייל פון תלמוד, אין דער אַזוי גערופענער אגדה. ער האָט געזאָגט: „אַלץ (וואָס דער מענש טוט) ווערט (פון גאָט) געזעהען, נאָר דער פרייער ווילען איז געגעבען, און די וועלט ווערט געמשפּט מיט גוטס, און אַלץ איז אָבהענגיג פון דער צאָהל מעשים, וואָס דער מענש איבט אויס" — דאָס קען גערעכענט ווערן פאַר אַ קורצער לעזונג פון דער אייביגער פראַגע וועגען דעם געגענזאַץ צווישען דער געטליכער השגחה און דעם מענשענס פרייען ווילען. זיין מיינונג וועגען גאָט׳ס בעציהונג צו דער יודישער אומה, האָט ער אויסגעדריקט אין דעם פאָלגענדען מאמר: טייער איז דער מענש, דען ער איז בעשאַפען אין גאָט׳ס געשטאַלט, נאָכמעהר טייער זענען די יודען, וואָס גאָט רופט זיי אָן: קינדער, און האָט זיי געגעבען אַ טייערע כלי — די תורה.

ר׳ עקיבא׳ס אָפּטימיזם האָט זיך ניִשט אָבגעשטעלט אפילו פאַר דעם גרויסען אונגליק פון דער אומה. די לעגענדע דערצעהלט: איינמאָל האָט ר׳ עקיבא געוואַנדערט אין דער געגענד פון דער פערוויסטער ירושלים צוזאַמען מיט ר׳ גמליאל הנשיא, ר׳ יהושע בן חנניה און ר׳ אליעזר בן עזריה. צוקומענדיג נעהנטער צום שטאָדט האָבען זיי געריסען קריעה, צום צייכען פון טרויער, און אַזוי זענען זיי צוגעגאַנגען צום בית המקדש־באַרג; דאָ האָבען זיי געזעהען, ווי אַ שאַקאַל איז ארויסגעלאָפען פון צווישען די חורבות פון בית המקדש, און זיי האָבען

זיך פונאנדערגעווײַנט, נאָר אײן ר׳ עקיבא האָט זיך געפרעהט. דאַן האָבען די חברים געפרעגט: „פאַרוואָס פרעהסטו דיך?“ — „פאַרוואָס ווײַנט איהר?“ האָט ער זיי געענטפערט מיט א פראַגע. — צי קען מען דען נישט ווײַנען, צוזעהענדיג, ווי דער קדשי־קדשים, וואו קײנער אויסער'ן כהן־גדול האָט נישט געטאָרט אַרײַנקומען, איז געוואָרען א אָרט פאַר ווילדע חיות?“ — אָט דעריבער טאַקי פרעה איך מיך — האָט ר׳ עקיבא געענטפערט; — אויב ס'איז מקוים געוואָרען די נבואה, אז ירושלים וועט ווערן א הויפען חורבות, מוז דאָך מקוים ווערן אויך די צווייטע כאַרזאָגונג פון אונזערע נביאים, — אז ירושלים וועט צוריק אויפגעבויט ווערן.

א בעזונדער פלאַץ אין דעם „כ ר ם ש ב י ב נ ה“ (דעם ווײַנגאָרטען אין יבנה: דאָס סנהדרין) האָט פערנומען ר׳ י ש מ ע א ל ב ן א ל י ש ע. אין דער אויסטײַטשונג פון געזעץ האָט ער פערטרעטען דעם נאַטירליכען זין און, אזוי צו זאָגען, דעם געזונטען מענשען־פערשטאַנד, און דאָס האָט איהם אַוועקגעשטעלט אין א שאַרפער אָפּאָזיציע בנוגע צו דעם פלפול'דיגען לעהר־סיסטעם פון דעם געניאַלען ר׳ עקיבא. —

א זוהן פון דעם לעצטען כהן גדול אין ירושלים, איז ר׳ ישמעאל, אלס קינד נאָך, אוועקגעפיהרט געוואָרען נאָכ'ן חורבן קײן רוים צוזאַמען מיט אלע געפאַנגענע; דאָ האָט ער דורך א צופאַל צוגעצויגען אויף זיך די אויפמערקזאַמקײַט פון דעם בעריהמטען ר׳ יהושע בן חנניה (ווען יענער איז געוועזען אין רוים) און דער לעצטער האָט איהם אויסגעקויפט און אוועקגעפיהרט קײן יהודה, וואו ער איז אין גיכען געוואָרען א אָנגעזעהענער מיטגליעד פונ'ם סנהדרין אין יבנה. פון איהם ווערט אויך דערצעהלט, אז ער האָט פערווענדט זײַן גאַנץ פערמעגען, אויסצוהאַלטען און צו שטיצען די אָרימע מײדלעך, וועלכע זענען פעראָרימט און פעריתומ'ט געוואָרען אין דער צײַט פון אויפשטאַנד.

אי'ם נעגענזאַץ צו ר׳ עקיבא'ס כלל, אז די געטליכע תורה איז פול מיט רמזים און כונות, ווײַל זי איז אינגאַנצען אינהאַלט און האָט קײן פאָרם נישט, — האָט ר׳ ישמאעל כסדר בעטאָנט, אז „די תורה בענוצט זיך מיט א מענשליכער אויסשפּראַך“ (דברה תורה כלשון בני אדם) און האָט אויך וויעדערהאָלונגען, ווענדונגען, וואָרט־בילדער און רעדנערישע אויסמאָלונגען—צו דעם צוועק פון פערשענערן די פ אָ ר ם. דרשה'נען די אותיות אָדער די בײַ־ און נעבען־ווערטער פון דער תורה, הײַסט אלזאָ בשום אַרײַנלעגען אין די דאָזיגע ווערטער אײגענע, פאַלשע

כונות—אַזעלכע, וואָס זענען גאָרנישט געווען במציאות אין דעם געטליכען געדאַנק. ווי-זשע דען, אלזאָ, זאָלען די מונדליכע מסורות צוזאַמענגעבונדען ווערן מיט דער תורה? אויף דעם זענען פערהאַן הלל׳ס זיעבען מדות. אָט די מדות דרשה׳נען נישט די אותיות און נקודות פון דער תורה, נאָר דעם זין, די לאָגישע כונה פון דעם געזעץ אין אלגעמיין, אַזוי ווי ער איז אויסגעדריקט אין דער שפּראַך פון געזעצגעבער, און זיי, די מדות גופא, לאָזען זיך אויך אַרויסדרינגען פון דעם זין פון דער תורה. ר׳ ישמעאל האָט צו די דאָזיגע זיעבען מדות צוגעגעבען נאָך זעקס, און די אַלע דרייצעהן כללים זענען אָנגענומען געוואָרען אלס יסוד פאַר דער יודישער געזעץ-אויסטייטשונג צוזאַמען מיט ר׳ עקיבא׳ס סיסטעם: ביידע זענען געבליבען גלייכבערעכטיגט און די חכמים פון די שפּעטערדיגע דורות האָבען זיך מיט ביידען גלייך בענוצט אין זייער אַקאַדעמישער טעטיגקייט. ווי דער גרעסטער טייל פון די מעהר-בעדייטענדע קאָלעגיום-מיטגלידער, האָט אויך ר׳ ישמעאל געהאַט אַ אייגענע ישיבה מיט אַ סך תלמידים, און די הלכות פון דער ישיבה זענען דערגאַנגען צו אונז אין תלמוד אונטער דעם בעזונדערן נאָמען „תנא דבי ר׳ ישמעאל“ (אין ר׳ ישמעאל׳ס ישיבה איז געלעהרנט געוואָרען).

די דאָזיגע פינף זיילען פון סנהדרין — ר׳ גמליאל, דער פערטרעטער פון קאָנצענטרירטער איינהייט, ר׳ אליעזר בן הורקנוס, דער דערהאַלטער פון די מסורות, ר׳ יהושע, דער קלוגער פערמיטלער און אויסגלייכער פון שאַרפע סתירות, ר׳ עקיבא, דער שאַרפזיניגער געזעץ-ערקלערער און סיסטעמאַטיקער, און ר׳ ישמעאל, דער פערטרעטער פון דעם פשוט׳ען פערשטאַנד — האָבען צוגעבראַכט ביז אַ בעשטימטען פעסטען פונקט דעם אויסבילדונגס-פּראָצעס פון יודענטום. זיי האָבען אַרויפגעלעגט אַ אייגענאַרטיגען שטעמפּעל אויף דעם גאַנצען בנין פון דער יודישער געזעצלעהרע, און אַ דאַנק זיי איז די לעצטע אַזוי געקרעפטיגט געוואָרען, אַז זי האָט בעקומען די מעגליכקייט נישט בלויז ביישטעהן געגען יעדען איינפלוס, נאָר אויך אויסצואיבען אַ גאַנץ בעדייטענדען איינפלוס אויף אַנדערע. עס איז כסדר געוואַקסען די צאָהל פון די אינטעליגענטע געצענדיענער, וואָס זענען איבערגעגאַנגען צום יודענטום, און ווען מ׳נעהמט אין בעטראַכט די שווערע קרבנות, וועלכע אַזאַ מין געצענדיענער האָט געמוזט נעהמען אויף זיך, צושליסענדיג זיך צו דער יודישער אומה, מוז מען אָנערקענען, אַז דאָס יודענטום אין

זיין טראדיציאנעלער, ארטאדאקסישער געשטאלט, האט בעזעסען נישט קיין קלענערע צוציהונגס-קראפט, ווי דאס בענייטע, אבסטראקטע יודענטום — דאס יודענטום פון די קריסטליכע שלוחים. די לעצטע האבען געוואנדערט פון שטאדט צו שטאדט אלס מיסיאנערען-פראפאגאנדיסטען, און גערעדט און איבערצייגט און אלערליי מופתים געוויזען און אלץ נאכגעגעבען, אבי צו געווינען נייע נפשות פאר זייער לעהרע; דער ניי-בעקעהרטער קריסט האט קיינע פליכטען אויף זיך נישט גענומען, ער האט זאגאר זיינע אלטע לעבענס-מנהגים נישט גענדארפט ענדערן און געקענט בלייבען וויטער אין דעם קרייז פון זיין פאמיליע, דען עס האט געהייסען ביי די שלוחים: „ווען א ברודער (קריסט) האט א אונגלויביג (געצענדיענעריש) ווייב, און זי לאזט עס זיך געפעלען, צו בלייבען וואוינען ביי איהם, זאל ער זיך פון איהר נישט שיידען. און ווען א (גלויביגע) ווייב האט א אונגלויביגען מאן, און ער איז מרוצה צו וואוינען ביי איהר, זאל זי זיך פון איהם נישט שיידען".

בנוגע צום יודענטום איז אבער די זאך גאנץ אנדערש צוגעגאנגען. יודיין האבען אין דער צייט קיין מיסיאנערען נישט געשיקט, און לא די, וואס זיי האבען זיך נישט געיאגט נאך קיין גרים, האבען זיי נאך געמאכט די לעצטע פיעל שוועריגקייטען, ווען יענע האבען זיך שוין געהאט ענטשלאסען דעם שריט צו מאכען. זיי האבען זיך געמוזט אינגאנצען אבשיידען פון זייערע פאמיליעס און אבזונדערן פון זיי אין עסען, אין טרינקען און אין דעם גאנצען אל־עגליכען לעבענס-פערקעהר, און נישט קוקענדיג אויף דעם אלעמען, זענען דאך פארגעקומען אפטע פאקטען פון איבערגעהן צום יודענטום אין די מזרח-לענדער, אין קליין אזיען און בעזונדער אין רוים, — אין דער הויפט-שטאדט פון דעם לאנד, וואו די יודען זענען שוין דאן אויך אכזריות'דיג פערפאלגט און גערודפ'ט געווארען.

צופרידענהייט און א געוויסען שטאלץ האט ארויסגערופען אין די יודישע קרייזען דאס איבערגעהן צום יודענטום פון דעם גריכישען אריסטאקראט עקילס. ער האט געשטאמט פון דער געגענד פאנטוס, וואו ער האט געהאט גרויסע נחלאות און א מאסע שקלאפען, און זייענדיג א מענש מיט טיעפע עטישע נייגונגען און א גרינדליכער פילאזאפישער בילדונג, האט ער פערלאזען דאס היידענטום און זיך צוגעשלאסען צו די רייהען פון די היידען-קריסטען; באלד האט ער אבער זיך אבגעזאגט פון קריסטענטום און איהם אויסגעביטען אויף דער

לעהרע פון די יודישע חכמים. דעם יודענטום איז עקילס טריי געבליעבען זיין גאנצען לעבען, און ער האט אבגעהיט די שווערסטע פליכטען— ווי איינער פון די פרימסטע צווישען די יודען פון יענער צייט. ווען זיין פאטער ז.״ל געשטארבען, און די ברידער האבען איהם ארויסגעצאהלט זיין חלק ירושה פאר די געצענבילדער, וואס זיי האבען געירשה׳נט, האט ער פון דעם געלד קיין הנאה נישט געוואלט האבען און האט עס אריינגעווארפען אין ים.

בעזונדער בעריהמט האט זיך עקילס געמאכט אין דער יודישער וועלט מיט זיין איבערזעצונג פון דער ביבעל, וועגען וועלכער מיר האבען גערעדט אין דעם פריהערדיגען קאפיטעל. אט די ארבייט האט איהם אריינגעבראכט אין דעם ענגען קרייז פון די גרויסע תנאים, און זיין ליעבע צו ר׳ גמליאל׳ן איז געווען אזוי שטארק, אז ווען דער לעצטער איז געשטארבען, האט ער, צום צייכען פון טרויער, געלאזען פערברענען א מאסע טייערע כלים און קליידער.

אין דער וועלט-שטאדט רוים האט די ערשיינונג פון איבערגעהן צום יודענטום אנגענומען כמעט א מאסען-האפטען כאראקטער. רוימער פון די העכסטע געזעלשאפטליכע קרייזען, זענענדיג דורכגעדרונגען מיט דער ערהויבענקייט פונ׳ם גאט פון ישראל, מיט דעם גייסט פון זיין מערקווירדיגער געשיכטע און מיט די עטיש-רעליגיעזע יסודות פון זיין לעהרע, — זענען געווארען אדער האלבע גרים און האבען אבגעהיט געצעהלטע יודישע מצוות, אדער זיי זענען אינגאנצען אריבער אין דער יודישער קהלה. דער שארפזיכטיגער רוימישער היסטאריקער טאציטוס קען זיך די ערשיינונג נישט ערקלערען, וואס די רוימער אין זיין צייט פעראכטען זייערע געטער, זאגען זיך אב פון זייער פאטערלאנד, פון זייערע עלטערן, קינדער און שוועסטער, נאר אום זיך צוצושליעסען צו די יודען; א עהנליכע פערוואונדערונג האבען מיר שוין, אין א פריהערדיגען קאפיטעל, ציטירט פון דעם בעריהמטען סאטיריקער יובענאל, און ווי ס׳איז אנצונעהמען האט עקסיסטירט אין רוים א גאנצער בעזונדער קרייז פון איבערצייגטע אנהענגער פון יודענטום, קאנצענטרירט ארום דעם בעריהמטען *עפאפראדיטאס*, דעם איבערגעגעבענעם פריינד פון יוסף בן מתיתיהו אדער יאזעפוס פלאוויוס. פון די אלע פאקטען האט אבער קיין איינער נישט געמאכט אזא רושם אין רוים, ווי דער פאקט מיט דעם אלטען פעטער פון קייזער און געוועזענעם צווייטען קאנסול *פלאוויוס קלעמענס*, וועלכער האט ארויסגעוויע-

זײַן אַ באַזונדער הײסע ליבע צום יודענטום.

די ידיעה, אַז אַ פערוואַנדטער פון קײזער, אַ פעטער פון דעם רשע, וואָס האָט חרוב געמאַכט דעם בית המקדש, איז געוואָרען אַ הײסער אָנהענגער פון יודענטום, האָט זיך דערטראָגען ביז צו דעם קרײז פון די געזעץ־לעהרער אין פּאַלעסטינאַ און אַרויסגערופען דאָרטין פאַנטאַסטישע האָפנונגען. דאָס איז געוועזען גראָד אין דער צײַט, ווען דאָמיציאַן האָט דערהויבען צווײ זיהן פון דעם זעלביגען קלעמענס און זײ געמאַכט פאַר צעזאַרען, וואָס עס האָט געהײסען, אַז דער פאָטער פון דעם קומענדיגען קײזער זאָל זײַן אַ הײסער אָנהענגער פון יודען און יודענטום!

אונטער דער צײַט האָט זיך דער בלוטדורשטיגער דאָמיציאַן דערוואוסט פון דער עפּידעמישער נײַגונג צום יודענטום, וואָס האָט אַרומגעכאַפּט די אַריסטאָקראַטישע שיכטען פון דער רוימישער געזעלשאַפט, און ער איז געוואָרען שרעקליך אויפגעקאָכט אױ געגען די דאָזיגע פערדעטערישע רוימער, אױ געגען דער „אפּיקורסישער" אומה בכלל. עס זענען נישט דערגאַנגען צו אונז קײן גענויע קוועלען וועגען דאָמיציאַנ׳ס טעטיגקײַט אין זײַנע לעצטע יאָהרען; עס איז אָבער באַקאַנט, אַז ער האָט געלאָזען אויספיהרען אַ מאַסע טויט־שטראָפען איבער הויכגעשטעלטע רוימער פאַר זײערע נײַגונגען צום יודענטום, און לויט אײן נוסח האָט זיך דער זעלביגער קלעמענס אויך געפונען צווישען די דאָזיגע קרבנות *).

צו יענער צײַט געהערט, ווי ס׳איז צו גלויבען, אויך דער שרעקליכער באַפעהל, אויסצוטויטען פאַר אײן מאָל אַלע יודען פון דער רוימישער אימפּעריע, — דער באַפעהל, וואָס צוליעב איהם זענען די פיהרער פון דער אומה געפאָהרען קײן רוים זיך משתדל זײַן און באַטען. די רעטונג פון דער גזירה איז געקומען אונערוואַרטעט, אָהן דער הילף פון די שלוחים: די הויפּישע פערשווערונג, אין וועלכער ס׳איז אַרײַנגעגאַנגען אויך זײַן פּרוי, האָט ענדליך באַפרײַט דער רוימישער וועלט פון דער שרעקליכער חיה אין מענשענגעשטאַלט.

*) דעם צווײטען נוסח האָט בען מיר שוין איבערגעגעבען אין אַ פריהערדיגען קאַפּיטעל. לויט איהם האָט ער זיך אַלײן דאָס לעבען גענומען, כדי אויף אַזאַ אופן צו ראַטעווען די יודען פון דער געפאַהר, וואָס זײ איז פאָרגעשטאַנען.

דאָמיציאַנ׳ס נאָכפאָלגער איז געווען דער עהרוואירדיגער זקן נערווא. גערעכט, קלוג און מענשענפריינדליך, האָט איהם געפעהלט נאָר די יוגענד אליין, כדי צו בעפעסטיגען זיינע נייע אָרדנונגען און צוריק אויפשטעלן דעם בנין פון דער רוימישער מלוכה, וואָס איז צושפּליטערט און רואינירט געוואָרען פון דאָמיציאַנס גרויזאַמע אכזריות׳ען, און אין דער קורצער צייט, וואָס ער איז געזעסען אויף דעם רוימישען טראָן (פון סעפּט. 96 ביז יאַנ. 98), האָט ער אויך בעוויזען אַ מאַסע אויפצוטאָן, ווי פאַר דער אַלגעמיינער אָרדנונג אין לאַנד, אַזוי פאַר די גערודפ׳טע יודען און גרים. ער האָט אַרויסגעגעבען אַ געזעץ, לויט וועלכען דאָס אַריבערגעהן צום יודענטום האָט זיך נישט גערעכענט פאַר קיין אַקט פון כפירה, און דערצו האָט ער אין אַ גרויסער מאָס פערלייכטערט אויך די צוואַנג פון דעם שענדליכען יודענשטייער. לויט זיין פעראָרדנונג האָבען אינגאַנצען אויפגעהערט די אכזריות׳דיגע העצעס געגען יענע יודען, וואָס האָבען זיך געוואָלט אויסבעהאַלטען פון דעם אָבצאָהל, און די בעדייטונג פון דער הנחה איז געווען אַזוי גרויס פאַר די יודען פון דער רוימישער אימפּעריע, אַז זיי האָבען געלאָזען אויסגיעסען אַ ספּעציעלע מטבע צום אָנדענקען פון דעם דאָזיגען קייזערליכען חסד. די מטבע האָט געהאַט אויף איין זייט דאָס בילד פון קייזער, און אויף דער צווייטער זייט אַ פּאַלמע (סימבאָל פון דער מלכות יהודה) מיט׳ן אויפשריפט: Físci Judaiaí Calumnia subtada (די אָנקלאָגען וועגען דעם יודענשטייער זענען אָבגעשאַפט).

ווי געזאָגט, איז די הערשאַפט פון דעם דאָזיגען מענשליכען הערשער געווען גאַנץ ווייניג דויערהאַפט: ער איז געשטאָרבען און האָט איבערגעלאָזען פאַר אַ יורש דעם שפּאַניער אולפּיוס טראַיאַנוס. מיט דער טראָן־בעשטייגונג פון דעם לעצטען הויבען זיך צוריק אָן די אַלטע פיינדליכקייטען און רייבונגען צווישען די יודען און רוימער, און באַלד זענען די ביידע פעלקער ווידער געשטאַנען מיט וואָפען אין די הענד איינס געגען דאָס אַנדערע.

דער מעכטיגער בעזיגער פון די דאַקיער ביים דונאַי, האָט געחלומ׳ט וועגען די לאָרבער־קרענץ פון אַלעקסאַנדער דעם גרויסען, און זיין בליק איז געפאַלען אויף די לענדער פונ׳ם וויטען מזרח. איבעראַלע וועלט־טיילען האָבען געפלאַטערט די אייזערנע פליגעל פון דעם רוימישען אָדלער, נאָר דאָרט, אין די טיפענישען פון אזיע, האָבען זיך געפונען צוויי גרויסע, בליהענדע לענדער פרייע, זעלבסט־

שטענדיגע. דאס האט שטארק געררייצט די איינגעליעבטע פון דעם קייזער מיט די גרויסע חלומות, און ער האט זיך פערנומען דורכאוים, זיי אוועקצולעגען פאר די פיס פון זיין טראן. ער האט זיך אוועקגעלאזען קיין מעסאפאטאמיע (בבל) און ארמעניע און איז צוגעקומען ביז דער הויפטשטאדט פון פארטיען; דער קאמפף איבער די דאזיגע פראווינצען איז איהם נישט שווער אנגעקומען, און ער האט געקיינט האפען, אז באלד וועט ער האבען אין זיין מאכט די ביידע טעריטאריעס צווישען פרת און חדקל און צווישען אינדוס און גאנגעס. דא איז אבער, גאר אונערווארטעט, אויסגעוואקסען א נייע קראפט, וואס האט צושטערט אלע פלענער פון דעם גרויסען הערשער.

די יודען, אנגעקומענע פון נאכ'ן חורבן, ווי אויך אלט-בעזעסענע, האבען דא געלעבט אין גרויסע מאסען און פערנומען אליין גאנצע פראווינצען, וואו זיי האבען געהאט אייגענע פיהרער מיט גאנץ זעלבסטשטענדיגע אינערליכע פערוואלטונגען. די דאזיגע יודען האבען זיך געפיהלט גאנץ גוט אונטער די פארטישע מלכים, און זעהענדיג איצט פאר זיך די געפאהר, ארונטערצופאלען אונטער דעם שרעקליכען יאך פון די צושטערער פון זייער פרייהייט, פאטערלאנד און בית המקדש, — האבען זיי בעשלאסען זיך צו נעהמען פאר'ן געוועהר. נציבין, וועלכע איז געוועזן אינגאנצען בעפעלקערט פון יודען, האט ארויסגעוויזען א שטארקען ווידערשטאנד און האט אבגעהאלטען די מעכטיגע רוימער א לאנגע צייט אויסער די טויערן פון שטאדט; מוטיג געקעמפפט געגען טראיאנ'ס מחנה האט אויך דאס פירשטענטום אדיאבענע, וואס איז בעהערשט געווארען פון א יודישען קעניג (א אייניקעל פון מונבז המלך), און אויב טראיאנ'ען האט זיך איינגעגעבען צו דערשטיקען דעם אויפשטאנד, האט דאס איהם אבער דאך נעהנטער צו דער פערווירקליכונג פון זיין חלום נישט צוגעפיהרט. אין דער צייט, ווען ער האט געהאלטען דעם קאמפף פאר געענדיגט און האט זיך אומגעקעהרט מיט זיין מחנה קיין אנטיוכיא (115), האבען די איינגענומענע פראווינצען צוריק אויפגעהויבען די פאהן פון אויפשטאנד, און אזוי האט זיך די מלחמה פערשלעפט אויף א לאנגע צייט.

די אויפרעגונג צווישען די יודען פון דער דיאספארא איבער טראיאנ'ס ארויסטרעטונגען איז דערווייל געוואקסען פון טאג און האט זיך אלץ מעהר און מעהר פערשפרייט. אויסער די פארטישע לענדער האבען זיך גרויסע יודישע מאסען געפונען אויך אין סיריען, קליין אזיע, מצרים

און צפון אפריקא ; דאס זענען געווען אנטלאפענע פון דער גרויסער שחיטה אין יהודה, וועלכע האבען זיך קיים געראטעוועט אין די קהלות פון זייערע ברידער און געבראכט מיט זיך דעם פרישען ווערהטאג אי־בער דער פערלוירענער היימאט און דעם גיפטיגען האס צו די בלוטי־גע בעזיעגער. אט די אויפגערייצטע שטימונג געגען די רוימער איז איבערגעגאנגען אויך צו די אלטבעזעסענע יודען פון די אלע קהלות, און אין פיעל ערטער האט די דאזיגע שטימונג געבראכט צו ערנסטע צוזאמענשטויסען צווישען די רוימער און יודען.

דער ערשטער אויסברוך פון דעם יודישען צארן אויסער די גרענ־ביצען פון יהודה איז פארגעקומען אין אלעקסאנדריע, אין 73־טען יאהר, נאך דעם טרויעריגען עפילאג פון דער גרויסער מלחמה, ווען די אנטלאפענע פון דער לעצטער פעסטונג מסדה זענען אנגעקומען מאסען־וויז קיין מצרים און האבען איבערגעגעבען אלע איינצעלהייטען פון דעם שרעקליכען חורבן און פון דער אכזריות, מיט וועלכער די רוימער זענען זיך בעגאנגען מיט זייערע קרבנות. עס האט געשמעקט מיט א ווידערהאלונג פון די אלע שרעקליכע סצענעס אויף דעם עגיפ־טישען באדען ; ווי אומעטום, איז אבער די יודישע אריסטאקראטיע דא אויך געווען גענוג מיושב׳דיג, נישט צו דערלאזען צו אזא שריט, און די געקומענע פאנאטישע זעלאטען זענען געצוואונגען געווען זיך צו־צושפרייטען איבערן לאנד. דא זענען פיעל פון זיי אריינגעפאלען אין די הענד פון דער רוימישער אדמיניסטראציע, וועלכע האט זיי אנגע־טאן די שרעקליכסטע יסורים און געצוואונגען, צו אנערקענען זיך פאר געטרייע אונטערטאנען פון דעם רוימישען קייזער. נישט אלע מאל אבער איז דאס די רוימער געלונגען : די פערעקשנ׳טע זעלאטען זענען דא אויך נישט ווייכער געווארען און האבען דעם שונא נישט געוואלט באלגעבען.

אויף דעם יסוד פון די אלע פאקטען האט דער רוימישער פרא־קוראטאר אין אלעקסאנדריע זיך געאיילט, צו־ווייסען צו געבען אין רוים וועגען דעם אויפשטאנד פון די יודען אין עגיפטען, און דאס האט דעם בייזען וועספאסיאנ׳ען אריינגעבראכט אין אזא גרימצארן, אז ער האט בעפוילען צו בעשטראפען די יודען אין עגיפטען מיט דער הארב־סטער שטראף. וואס ער האט נאר געקענט פאר זיי צוטראכ ען ; פער־מאכען דעם טעמפעל אין לעאנטאפאליס. וואס איז געשטאנען איבער צוויי הונדערט יאר און האט געדיענט פאר דעם צווייטען רעליגיעזען

צענטער — נאָך דעם בית המקדש אין ירושלים. דערביי זענען אַלע כלים פון דעם טעמפעל קאָנפיסקירט געוואָרען פאַר דעם רוימישען אוצר המלוכה, און דער בנין אַליין איז פערמאַכט און פערחתמ׳עט געוואָרען.

דערמיט האָבען זיך אָבער די אונרוהען נאָך נישט געענדיגט. אין דער זעלביגער צייט, ווען וועספּאַסיאַנ׳ס משרתים זענען געווען פערנומען מיט די יודישע זעלאָטען אין עגיפּטען, האָט אין דער שכנות׳דיגער קירענייקע אויפגעפלאַקערט אַ נייע בעוועגונג. דאָ האָט דער אָנגעקומענער קנאי יהונתן צונויפגענומען אַרום זיך ביז צוויי טויזענד מאַן פון דער יודישער בעפעלקערונג אין שטאָדט, און האָט געפּרובט זיך אַנטקעגען שטעלען די רוימישע סאָלדאַטען. נאַטירליך האָט אויך דער אויפשטאַנד זיך געענדיגט נישט בעסער פון די פריהערדיגע; דער רוימישער פערוואַלטער פון דעם ליבישען ראַיאָן, קאַטולוס, האָט ענדליך דאָך צושלאָגען דעם הייפעל יודישע פּאַטריאָטען; דערביי האָט ער דעם דערמאָנטען יהונתן געפאַנגען און אַוועקגעפיהרט קיין רוים, אַלס הויפּט-אָנפיהרער פון דער גאַנצער בעוועגונג. דער זעלביגער קאַטולוס האָט זאָגאַר געפּרובט אַריינציהען די אָנגעזעהענע יודען פון אַלעקסאַנדריע און רוים (צווישען די לעצטע אויך דעם בעריהמטען יאָזעפוס פלאַוויוס,) אַלס מיטשולדיגע אין דעם בונד. דער אויפטו האָט זיך איהם אָבער נישט איינגעגעבען: די אַלע בעשולדיגטע זענען בעפרייט געוואָרען, און זיין גאַנצען כעס האָט וועספּאַסיאַן אויסגעלאָזען צו דעם געפאַנגענעם יהונתן, וועלכען ער האָט פערורטיילט צו שווערער לייב-שטראָף און דערנאָך איהם געלאָזען פערברענען לעבעדיגערהייד.

אַזוי האָט זיך געענדיגט דער זעלאָטישער שטורם, וואָס האָט אויפגעטרייסעלט אַלע יודישע קהלות פון דער רוימישער אימפּעריע. די שטרייטיגקייטען און אויפשטאַנדען האָבען נאָכמעהר פונאַנדערגעבלאָזען די שנאה, וואָס האָט פון אייביג-אָן געהערשט צווישען דער גריכיש-רוימישער בעפעלקערונג און זייערע יודישע שכנים, און די לעצטע האָבען אָנגעהויבען מאַסען-ווייז אויסצעוואַנדערן אין די פּאַרטישע לענדער, בעזונדער אין בבל. אַמגליקליכסטען זענען געוועזען די יודען, וואָס האָבען אויסגעוואַנדערט קיין צפון-אַראַביען און זיך בעזעצט אין דער געגענד פון מעדינאַ; זיי איז געלונגען, צו גרינדען דאָרטין אַ נייעם זעלבסטשטענדיגען יודישען ישוב, וואָס האָט עקסיסטירט ביז זיעבעטען יאָהרהונדערט. אין די ערשטע יאָהרען האָבען אָבער די יודען אין די פּאַרטישע לענדער זיך אויך גאַנץ גוט געפיהלט. אַ דאַנק

דער שוואַכקייט פון דער אָרטיגער אדמיניסטראַציע, זענען דאָ די יודישע קהלות אינגאַנצען זעלבסטשטענדיג געווען אין זייערע אינערליכע אָנגעלעגענהייטען. און מיט דער צייט האָבען זיך געבילדעט בײַ זיי גרויסע צענטערן פאַר דער יודישער געזעצלעהרע, וואָס האָבען געדינט אלס יסוד פאַר דער שפּעטערדיגער תלמוד'ישער אקאַדעמיע.

געקרעפטיגט און אָבגעפרישט אונטער דער פּאַרטישער ממשלה, האָבען אָט די יודישע צענטערן אַלזאָ געמוזט טראָגען אין האַרצען אַ שטאַרקע שנאה צו זייערע אַמאָליגע רוימישע פערפאָלגער, און איצט, ווען די לעצטע האָבען זיי דאָ אויך געפונען און געוואָלט אַרויפלעגען זייער האַנד אויף דער יודישער פרייהייט, — האָט זיך דאָס גאַנצע יודענטום אַ טרייסעל געטאָן. די האָפנונג, וואָס די גייסטיגע פיהרער האָבען נישט אויפגעהערט צו פלאַנצען אין פאָלק, — די האָפנונג, אַז באַלד וועט דער בית המקדש צוריק אויפגעבויט ווערן — האָט גענעהרט דעם פרייהייטס-גייסט פון דער יוגענד און איהם שטענדיג וואַך געהאַלטען, און דערצו איז נאָך צוגעקומען די חוצפה'דיגע אכזריות, מיט וועלכער די רוימישע סאָלדאַטען האָבען בעהאַנדעלט די אייגנגענומענע בעפעלקערונגען; דאָס האָט דעם יודישען צאָרן אינגאַנצען צופלאַקערט, און דער רעוואָלוציאָנערער שטורם האָט זיך, ווי אַן אוראַגאַן, דורכגעטראָגען דורך אַלע יודישע קהלות, ווי אין די פּאַרטישע אַזוי אויך אין די לענדער פון דער רוימישער אימפּעריע. „ניעדער מיט די רוימער!" דאָס איז געוואָרען דער לאָזונג פון דער גאַנצער דיאַספּאָראַ, און באַלד זענען אויך פיהרער אויסגעוואַקסען, וואָס האָבען זיך אַוועקגעשטעלט בראש פון די אויפגערעגטע מאַסען, און אָבגעווענדט דעם שטראָם פון זייער כעס און פערביטערונג אין איין בעשטימטער ריכטונג.

דעם ערשטען סיגנאַל צו דער בעוועגונג האָבען געגעבען די צוויי ברידער יוליאַנוס און פּאַפּאָס פון אַלעקסאַנדריע, וועלכע זענען אָנגערופען געוואָרען „דער שטאָלץ פון ישראל". זיי האָבען אַרויסגערופען צום קאַמפּף די יודען פון דער פּראָווינץ קירעניייקע, און פון דאַנען האָט זיך דער אויפשטאַנד פונאַנדערגעטראָגען איבער אַלע רוימישע געביעטען אין אַפריקא, וואו עס האָט זיך געפונען אַ קלייגער טייל פון דעם רוימישען מיליטער. פון די קירעניייאישע יודען גופא האָט זיך אויך אויסגעטיילט בעזונדער אַלס אָנפיהרער אַ געוויסער אַנדרעאַס אָדער, לויט אַן אַנדער נוסח, לוקואַס, און באַלד האָט דער אויסברוך אָנגענומען אַ ערנסטען שטורמישען כאַראַקטער. די יודען האָבען זיך

אַרויפגעוואָרפען אויף דער שוואַך־בעשיצטער רוימישער בעפעלקערונג מיט אַ אונגעוועהנליכער פערביטערטקייט, און ווען מ'זאָל אפילו אָננעהמען, אַז די שילדערונגען פון די רוימישע קוועלען וועגען די דאָזיגע געשעהענישען זענען שטאַרק איבערגעטריבען, בלייבט אָבער אַלץ דער פאַקט, אַז די אויפגעקאָכטע יודישע מאַסען האָבען זיך אַכזריות'דיג נוקם געווען אין זייערע פערפאָלגער און געצוואונגען די געפאַנגענע רוימער, זיך צו האַכפערן מיט ווילדע חיות.

געשטילט די צורייצטע נקמה־אינסטינקטען אינ'ם בלוט־שטראָם פון דער קירענייאישער געצענדיענערישער בעפעלקערונג *), — האָבען זיך די יודישע פאַטריאָטען נאָך נישט אָבגעשטעלט: זיי האָבען זיך פעראייניגט מיט זייערע ברידער אין עגיפטען. דאָ האָבען זיי צושלאָגען די מחנה פון דעם אַלעקסאַנדרינישען שטאַטהאַלטער לופוס, וואָס איז זיי אַרויס אַנטקעגען, און די גאַנצע פראָווינץ איז אַריינגעפאַלען אין זייער הענד. דאָס האָט אַרויסגערופען אַ פערביטערטען צאָרן ביי דער געצענדיענערישער בעפעלקערונג פון אַלעקסאַנדריע גופא און זי האָט מיט דער זעלביגער אַכזריות אויסגעהרג'עט די יודישע איינוואוינער פון שטאָדט; באַלד זענען אָבער אָנגעקומען די יודישע זיגער פון קירענייקע, און האָבען זיך נוקם געווען פאַר די אומגעקומענע ברידער. זיי זענען בעפאַלען אַלעקסאַנדריע און האָבען זי אויף אַזוי פיעל חרוב געמאַכט, אַז די שטאָדט האָט שפּעטער געמוזט כמעט פון דאָס־ניי אויפגעבויט ווערן. לופוס מיט זיינע רוימישע מחנות האָט נישט געקענט אָבהאַלטען דעם שטראָם פון די צעווילדעטע יודישע שאַרען, און די אַנגסט פון די גריכען און רוימער אין דער עגיפטישער הויפט־שטאָדט איז געווען אַזוי גרויס, אַז מאַסען פון זיי זענען אין דער פינסטער אַנטלאָפען אויסערן שטאָדט, און יעדער מינדסטער גערויש האָט אויף זיי אַ טויט־ציטערניש אָנגעוואָרפען. אויף דער אינזעל ציפערן (קפריסין), וואו יודען האָבען שוין געוואוינט אַ לאַנגע צייט און געהאַט אַ סך שוהלען, האָט זיך געשטעלט בראש פון דעם אויפשטאַנד אַ געוויסער אַרטעמיאָן, און אויך דאָ איז די אָרטיגע בעפעלקערונג אינגאַנצען הילפלאָז געווען געגען דעם ווילדען אויסברוך פון דער יודישער נקמה;

*) לויט די דערמאָנטע גוזמא'דיגע רוימישע קוועלען זענען אין יענע טעג געפאַלען פון יודישע הענד ביז 220,000 געצענדיענער.

די הויפטשטאָדט פּאַלאַמיס, איז צושטערט געוואָרען, און לויט אַ געוויסער איבערגעטריבענעם היסטאָרישען מקור, האָבען די יודען אויסגעהרג'עט אויף דער אינזעל איבער 240,000 גריכען.

די ידיעות וועגען מאַסען-שחיטות פון גריכען און רוימער דורך יודישע רעוואָלוציאָנערען האָבען געצוואונגען טראַיאַנוס'ען אַנצונעהמען ענערגישע מיטלען. פון בבל, וואו ער האָט זיך דאַן געפונען, האָט ער אַוועקגעשיקט אַ שטאַרקע מיליטערישע מאַכט, אונטער דער אָנפיהרונג פון מאַרטיוס טורבאָ מיט דעם אויפטראַג, צו דערשטיקען די יודישע מרידה אין מצרים, קירענייקע און אויף דער אינזעל ציפערן. געגען די יודען פון די אַזיאַטישע פּראָווינצען האָט טראַיאַן אַוועקגעשיקט אַ צווייטע מחנה און האָט זי איבערגעגעבען זיין ליעבלינגס-גענעראַל, דעם מאַוריטאַנישען פירשט לוזיוס קוויעטוס, וועלכען ער האָט דערנאָך בעשטימט פאַר זיין נאָכפאָלגער אויף דעם רוימישען טראָן. דער יודישער אויפשטאַנד האָט אַלזאָ אַרומגענומען טראַיאַנ'ען פון פערשידענע זייטען, און ווען עס וואָלט זיין מעהר אחדות, מעהר סיסטעם אין דעם דאָזיגען ווילדען אויסברוך פונ'ם ביז אַהער אונטערדריקטען פאָלקס-צאָרן, וואָלט אפשר דער מעכטיגער ריזען-קערפער פון דער רוימישער אימפּעריע שוין דעמאָלט (117 — 116) בעקומען יענעם האַרטען שטויס, וואָס ער האָט בעקומען אין עטליכע הונדערט יאָהר אַרום פון די צפון-לענדישע באַרבאַרען.

פון די אַוועקגעשיקטע מחנות האָט די ערשטע ענטוויקעלט אַ שטאַרקע און אויסגערעכענטע מלחמה-טעטיגקייט. טורבאָ איז זעהר פאָרזיכטיג צוגעגאַנגען צו די צענטערן פון דעם יודישען אויפשטאַנד אין די פּראָווינצען, וואָס זענען איהם איבערגעגעבען געוואָרען, און נאָך אַ רייהע בלוטיגע צוזאַמענשטויסען איז עס די רוימער געלונגען צו ווערן די בעלי בתים פון דער לאַגע, אַ דאַנק זייער גרעסערער צאָהל קריעגס-געלערנטע סאָלדאַטען און בעזונדער אַ דאַנק דעם, וואָס זיי האָבען אַרויסגעשטעלט גאַנצע מחנות רייטער-סאָלדאַטען געגען די שלעכט בעוואָפענטע יודישע מאַסען. די יודישע קעמפפער זענען איצט אַלזאָ אַריינגעפאַלען צו זייערע פריהערדיגע קרבנות אין די הענד, און די לעצטע האָבען זיך אָן זיי ביטער נוקם געוועזן. די רוימישע לעגיאָנען האָבען אַרומגערינגעלט די יודישע געפאַנגענע און מיט די שפּיזען זיי דורכגעשטאָכען, דערביי האָבען זיי די פרויען געשענדעט און געטויט אויף דעם גרויזאַמסטען אופן. טורבאָ האָט געלאָזען הרוב מאַכען אויך

די אוראַלטע אַלעקסאַנדריניִשע גרויסע שוהל, וואָס איז געווען אַ וואונדער־ווערק פון דער עגיפּטיש־גריכישער אַרכיטעקטור. דער זאַל פון שוהל איז געווען אַזוי גרויס, אַז אין די ווײַטערע ווינקלען האָט מען נישט געהערט דעם חזן׳ס שטימע, און בײַ יעדעם מאָל, ווען דער עולם האָט געדאַרפט ענטפערן „אמן", האָט מען געמוזט געבען דערצו אַ בעזונדער סיגנאַל (אויפהויבען אַ פאָהן); די דאָזיגע שוהל איז די גאַנצע צײַט געשטאַנען, ווי אַ דאָרן אין די אויגען פון די געצענדינער, און האָט שוין געהאַט אַ סך קלעפּ איבערגעטראָגען; מיט דעם לעצטען פּאָגראָם איז זי אָבער אינגאַנצען צושטערט געוואָרען, און צוזאַמען מיט איהר איז אונטערגעגאַנגען אויך דער גלאַנץ פון דער יודישער קהלה אין אַלעקסאַנדריע.

געענדיגט זײַן אַרבײַט אין מצרים, האָט טורבאָ אַריבערגעפיהרט זײַן מחנה אויף דער אינזעל ציפּערן, וואו ער האָט די יודישע אײַנוואוינער אינגאַנצען פערטיליגט. און די אָרטיגע בעפעלקערונג האָט זיך נאָך דערמיט נישט געשטילט; איהר שנאה צו די יודען איז געווען אַזוי שטאַרק, אַז זי האָט געשאַפען אַ געזעץ, לויט וועלכען קײַן אײַנציגער פון דעם יודישען שטאַם טאָר קײנמאָל נישט בעטרעטען די ערד פון דער אינזעל, אפילו אין דעם פאַל פון אַ שיפס־בּרוך.

מיט נישט קײַן קלענערן ערפאָלג און מיט נישט ווייניגער אַכזריות האָט געפיהרט דעם קאַמפּף געגען די יודען פון בבל און אַרמעניען דער צווײַטער „בערוהיגער", קוויעטוס. הײַזער, גאַסען, וועגען און שטעגען זענען בעדעקט געוואָרען מיט טויטע יודישע קערפּער׳ס, און אַלם בעלוינונג פאַר דער דאָזיגער טעטיגקײַט, האָט איהם טראַיאַן בעשטימט פאַר אַ שטאַטהאַלטער איבער גאַנץ פּאַלעסטינא מיט בעזונדערע ברײַטע פאָלמאַכטען. אַזוי ווי דער אַלגעמײַנער פאָלקס־שטורם האָט פערכאַפּט אויך די יודען פון פּאַלעסטינא, האָט קוויעטוס גלײַך געפונען אַ גינסטיגען באָדען פאַר זײַן אכזריות׳דיגער „בערוהיגונג". טויזענדער יודישע קרבנות האָבען ווידער אָנגעפילט די שטעדט פון יהודה, און דער טרויער איבער די געפאַלענע איז געווען אַזוי גרויס, אַז דאָס סנהדרין האָט בעשטימט אַ נײַעם טרויער־צײַכען צום אָנדענקען פון דעם גרויסען פאָלקס־אונגליק — די כלות אין דעם טאָג פון דער חתונה זאָלען נישט טראָגען די געוועהנליכע בלומען־קרענץ.

נאָך די אַלע נצחונות איבער די יודישע מורדים האָט טראַיאַן אַלײן געמוזט פון דעסטוועגען פערלאָזען די אײַנגענומענע פּאָזיציעס אויף

דעם פארטישען בארדען, און דערביי האט ער זיך אויך געמוזט אבזאגען פון זיין גאנצען פלאן, צו פערוואנדלען דאס פארטישע לאנד אין א רוימישער פראווינץ; דאס איז פאר דעם שטאלצען טרוימער געווען א צו=שטארקער קלאפ און זיין געזונד איז דערפון שטארק רואינירט געווארען. אין א קראנקען צושטאנד האט מען איהם געבראכט קיין אנטיוכיא, און פון דארטין האט מען איהם צוגעפיהרט ביז ציליציע, וואו ער איז געשטארבען (117).

טראיאנ'ס הערשאפט איז געווען א בלוטיגע עפאכע אין דער יודישער געשיכטע. צום בעדויערן, זענען צו אונז נישט דערגאנגען קיין גענויע היסטארישע קוועלן וועגען אלץ, וואס איז פארגעקומען אין יענער וויכטיגער צייט, און מיר מוזען זיך בענוגנען מיט די פערנעבעלטע לעגענדעס, אין וועלכע ס'איז גאנץ שווער אויסצוגעפינען דעם פאקטישען קערן. איין תלמוד'ישע לעגענדע דערצעהלט: טראיאנ'ס ווייב האט געבוירען א קינד תשעה באב ביינאכט, ווען אלע יודען זענען געזעסען אויף דר'ערד און האבען געקלאגט אויף דעם חורבן פון בית המקדש, געשטארבען, ווידער, איז דאס קינד אום חנוכה, ווען אלע יודישע הייזער זענען געווען פייערליך אילומינירט צום אנדענקען פון די מכבי'שע נצחונות. און מוסרים האבען זיך געפונען, וואס האבען דערטראגען דער קייזערין, אז יודען האבען געטרויערט, ווען דער יורש-עצר איז געבוירען געווארען, און געפראוועט א יום=טוב — ווען ער איז געשטארבען, האט דאס דער קייזערין אריינגעבראכט אין גרויס גרימצארן און זי האט אוועקגעשריבען צו איהר מאן, דעם קייזער: איידער דו געהסט בערוהיגען די בארבארען, בערוהיג בעסער די יודען, וואס האבען אן דיר מורד געווען. און טראיאן האט איהר געפאלגט: ער האט זיך ארויפגעזעצט אויף א שיף, און א שטארקער ווינט האט איהם געבראכט קיין יהודה בלויז אין פינף טאג, אנשטאט דעם, וואס געוועהנליך האט דאס געמוזט דויערן פיעל לענגער. ארויפגעטרעטען אויף דער יודישער ערד, האט טראיאנוס=קיסר געטראפען די חכמים, ווי זיי האבען געדרשה'נט דעם פסוק: „גאט וועט אויף דיר אנשיקען א ווייטען פאלק פון עק וועלט, וואס וועט קומען צופליהען מיט דער געשווינדקייט פון א אדלער". האט ער צו זיי געזאגט: „איך בין דער אדלער! איך האב געדארפט פאהרען צעהן טאג און בין איינגעפאהרען אין פינף!"—און ארומרינגלענדיג די יודען מיט זיינע לעגיאנען האט ער זיי געלאזען אויסהרג'נען; דערנאך האט דער קיסר זיך געווענדט צו די

יודישע פרויען און געזאָגט צו זיי: „גיט זיך אונטער מיינע לעגיאָנען. ווען נישט — וועל איך טאָן מיט אייך דאָס זעלבע, וואָס מיט אייערע מענער"; אויף דעם האָבען איהם די פרויען געענטפערט: „טו מיט די קלענערע דאָס, וואָס דו האָסט געטאָן מיט די גרעסערע". דאַן האָבען די רוימישע סאָלדאַטען זיי אַלעמען אויסגעהרג'עט און דאָס בלוט פון די פרויען האָט זיך צוזאַמענגעגאָסען מיט'ן בלוט פון די מענער: עס איז געוואָרען איין גרויסער בלוט-שטראָם, וואָס האָט זיך געצויגען אַזש ביז דער אינזעל ציפערן.

די העלדען פון דער לעגענדע, די קייזערין **פלאָטינאָ**, האָט ווירקליך געשפּילט אַ בעדייטענדע ראָליע אין דעם רוימישען הויף-לעבען פון איהר צייט, און נאָר אַ דאַנק איהר איז נישט דערפילט געוואָרען טראַיאַנ'ס לעצטער ווילען, אַז קוויעטוס זאָל זיין דער יורש פון דעם רוימישען טראָן. זי האָט געגעבען צו וויסען דער אַרמעע, אַז איהר מאַן האָט בעשטימט אַלס זוהן און טראָן-יורש זיין פערוואַנדטען **עליוס** **האַדריאַן**, און דער לעצטער איז גלייך געקרוינט געוואָרען פאַר אַ הערשער פון דער רוימישער אימפּעריע.

טראַיאַן

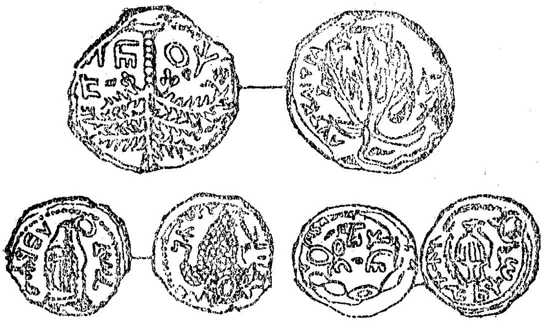

מטבעות פון די צייטען פון בר-כוכבא

פיערטעס קאַפּיטעל

די בלוטיגע מלחמה אין יהודה

אַרויפטרעטענדיג אויף דעם רוימישען הערשער-שטוהל האָט האַדריאַן געפונען פאַר זיך אַ ריי־הע פעלקער אין אַ רעוואָלוציאָנערען צושטאַנד און עטליכע פּראָווינצען, וואָס האָבען זיך אויך געקליבען אָראָבצעוואַרפען פון זיך די קייטען פון דער רוימישער איבערהערשאַפט. די דאָזיגע שטימונג האָט זיך בעזונדער שטאַרק פונאַנדערגעפלאַקערט נאָכ'ן טויט פון דעם אייזערנעם טראַיאַנוס-קיסר, און באַלד זענען אַלע מזרח- און מערב-לענדער געוועזען אַרומגענומען פון אַ שטאַרקען רעוואָלוציאָנערען פלאַם, וואָס האָט געקענט ווערן שטאַרק געפעהרליך פאַר דער גאַנצקייט פון דער מעכטיגער רוימישער אימפּעריע; און אָט דער צושטאַנד האָט אַרויפגעוואָרפען אַ שרעק אויף דעם נישט זעהר קריגערישען נייעם הערשער: ער האָט אָנגעהויבען צו געהן אויף פּשרות, נאָכצוגעבען. זיין ערשטער שריט אויף דעם וועג איז געוועזען דאָס, וואָס ער האָט זיך אינגאַנצען אָבגעזאָגט פון יעטוועדער פּרעטענזיע אויף די פּאַרטישע לענדער און זיי איבערגעלאָזען די פריהערדיגע מושלים; דאַן זענען געקומען די איבריגע רעוואָלוציאָנערע פעלקער, וועלכע ער האָט אויך בעהאַנדעלט מיט דער זעלביגער נאָכגיעביגקייט, און ענדליך די אויפגערעגטע יודען פון דער רוימישער אימפּעריע, וואָס האַדריאַן האָט זיך אַרויסגעוויזען זעהר פריינדליך צו זיי. ער האָט בעזייטיגט פון זיין אמט אין פּאַלעס-

טינא דעם אַלזריות׳דיגען קוויעטוס, און חאַטש ער האָט געהאַט דערביי
גאָר אַנ׳אַנדער כונה, — די כונה, פּטור צו ווערן פון אַ געפעהרליכען
פּרעטענדענט אויף דעם רוימישען טראָן—האָבען די יודען דאָך געזעהען
אין דעם אַקט אַ חסד פון קייזער און האָבען דאָס אפילו בעטראַכט פאַר
אַ ישועה פון הימעל. קוויעטוס האָט גראָד געהאַט בעקומען דאָן אין
זיינע הענד אַלס געפאַנגענע די צוויי בעריהמטע יודישע פיהרער, יוליאַ-
נוס און פּאַפּאָס, וועלכע ער האָט זיך געקליבען צו טויטען, און נאָר
האַדריאַנ׳ס בעפעהל האָט זיי מציל געווען פון דער אַלזריות׳דיגער
שטראָף. „ווען אייער גאָט איז אַזוי שטאַרק, — האָט זיך דער מעלטי-
גער קוויעטוס, ווי די לעגענדע דערצעהלט, געווענדט צו די געפאַנגע-
נע — טאָ זאָל ער אייך מציל זיין פון מיינע הענד״. אויף דעם האָבען
די פעראורטיילטע געענטפערט: „דו ביזט גאָרנישט ווערט, אַז גאָט זאָל
צוליעב דיר ווייזען אַ נס, דען דו ביזט נישט קיין זעלבסטהערשער, נאָר
אַ אונטערטאַן פון אַ העכערער מאַכט״; און אין דעם אויגענבליק, ווען
די געפאַנגענע זענען געפיהרט געוואָרען צו דעם מערטירער-טויט, איז
אָנגעקומען דער שליח מיט דעם בעפעהל, וואָס האָט אַראָבגעזעצט דעם
בלוטיגען שופט פון זיין ריכטער-שטוהל און אָבגעשאַפט זיינע משפטים.
דער טאָג פון דער דאָזיגער ישועה איז געפייערט געוואָרען, ווי אַ נאַצי-
אָנאַלער געדענק-טאָג, אונטער דעם נאָמען יום טראַיאַנוס (12 אָדר) *).

אָט די אַלע נאָכגיעביגקייטען פון דעם נייעם הערשער האָבען
אַרויסגערופען צווישען די יודישע מאַסען פון דער דיאַספּאָרא פערשיע-
דענע פאַנטאַסטישע האָפנונגען. אַזוי ווי אַלע יודישע אויפשטאַנדען געגען
די רוימער האָבען געצויגען זייער יניקה נאָר פון דער פערביטערטער
טיעפער שנאה, וואָס די יודען האָבען געטראָגען אין הארצען צו די
צושטערער פון בית המקדש, איז די צוריק-אויפבויאונג פון דעם זעלבען
געוואָרען דער איינציגער וועג אויף צו דערהאַלטען די פריעדליכע שטי-
מונג צווישען דער יודישער בעפעלקערונג, און ווען די פיהרער פון יו-
דענטום האָבען דאָס ערקלערט האַדריאַנ׳ען, האָט ער אויסגעדריקט זיין
בערייטקייט צו פערווירקליכען דעם פאָרשלאַג. זיין שרעק פאַר פערווי-
קעלטע מלחמות, וואָס האָבען געקענט אַרויסשטעלן גרעסערע קריעגס-

*) די פאָלקס-מסורה האָט צוזאַמענגעבונדען די געשעהענישען פון טראַיאַנוס׳-
עס פּערטרעטער, קוויעטוס, מיט׳ן נאָמען פון טראַיאַנוס׳ען אַליין.

העלדען פון איהם, און דערצו זיין שוואכקייט, אויפצושטעלן צוריק די חורבות פון בעריהמטע אלטע שטעדט, האבען זיך דא פעראייניגט, צו בעפריעדיגען דעם הארציגסטען יודישען פערלאנג. כדי צו צוטרעטען צו דער רעסטאוראציע פון בית המקדש האט מען געמוזט פריהער די גאנצע שטאדט לעבעדיג מאכען, און באלד זענען הונדערטער ארבייטער אוועקגעשטעלט געווארען (אונטער דער אויפזיכט פון דעם בעריהמטען עקילס) ארום די חורבות פון דער פערוויסטער הויפטשטאדט.

די קאסטען פון דער דאזיגער בענייאונג זענען געזאמעלט געווארען פון פאלק, און בראש פון אט דער זאמלונגס-טעטיגקייט זענען אוועקגעשטעלט געווארען די זעלביגע צוויי פיהרער, וועלכע זענען א דאנק האדריאנ׳ס בעפעהל נצול געווארען פון טויט. זיי האבען ארגאניזירט עטליכע צענטערן פאר דער געלד-זאמלונג, און עס האט זיך אנגעהויבען א לעבהאפטע בעוועגונג צווישען אלע יודען פון דער דיאספארא; פון אלע זייטען האבען זיך געטראגען גרויסע סומען געלד, די בעגייסטערונג פון די יודישע מאסען איבער דער האפנונג, ווידער צו האבען א הייליגען מיטעלפונקט, איז געוואקסען פון טאג, און די פליגלען פון דער יודישער פאנטאזיע האבען זיך שטארק פונאנדערגעשפיעלט; א געוויסער יודיש-גריכישער דיכטער האט פעראייביגט די פרעהליכע שטימונג, וואס האט געהערשט דעמאלט צווישען יודען, אין שענע גריכישע פערזען. ווי זיינע פארגענגער מיט׳ן מויל פון דער סיבילע, אזוי רעדט דער דיכטער אויך פון דער נאהנטער משיח-צייט, פון דעם גרויסען נצחון, וואס דאס יודענטום וועט אבהאלטען איבערן היידענטום, און וועגען די אלע גליקען, וואס הויבען זיך אן מיט דער הערשאפט פון דעם „בלאנדלאקיגען גוטהערציגען קייזער“.

אויף וויפיעל אבער די יודען האבען זיך געפיהלט גליקליך פון דער גרויסער האפנונג, ווידער צו האבען זייער צענטר, זייער הייליגטום, אויף אזוי פיעל זענען די ק ר י ס ט ע ן נישט צופריעדען געווען פון האדריאנ׳ס אויפטו. זיי האבען די גאנצע צייט כסדר געפלאנצט אין זייערע צוהערער דעם געדאנק, אז ישו, אלס געטליכער משיח, האט בעפרייט דער וועלט פון קרבנות און דעריבער מאקי איז דער בית המקדש חרוב געווארען, און דא האט גאר געהאלטען דערביי, אז דער בית המקדש זאל צוריק אויפגעשטעלט ווערן! אזא פאקט האט געקענט צו-נישט מאכען אלע זייערע סברות און פשט׳לעך, און דער בעריהמטער אלעקסאנדרינישער אפאסטאל ב א ר נ א ב א ס געפינט פאר נויטיג צו פערהאפען

די געפֿאַהר און זי פֿאַראויס אויסצוטייטשען. ער שרייבט צו זיינע חברים: „די יעניגע, וועלכע האָבען דעם בית המקדש צושטערט, וועלען איהם צוריק אויפֿבויען! דאָס וועט געשעהען. דורך זייערע מלחמות איז ער פֿון די שונאים צושטערט געוואָרען, איצט וועלען זיי און די דיענער פֿון זייערע שונאים איהם צוריק אויפֿבויען, אָבער נאָר צוליעב דעם, כדי די הייליגע שטאָדט, דער בית המקדש און דאָס פֿאָלק ישראל זאָלען ווידער איבערגעגעבען ווערן (צו די פֿיינד)".

צוזאַמען מיט די קריסטען האָבען די אַלטע יודישע שונאים, די שומרונים, אויך קרום געקוקט אויף דער ווידער-אויפֿבויאונג פֿון דער יודישער הויפּטשטאָדט. זיי האָבען, ווי זייערע עלטער-זיידעס אַמאָל, אין דער צייט פֿון כרש מלך פרס, געמסר'ט די יודען פֿאַר דער צענטראַלער רעגירונג און איהר געגעבען צו פֿערשטעהן, אַז די אויפֿגעבויטע הויפּטשטאָדט מיט'ן בית המקדש וועט אויפֿמונטערן דעם יודישען פֿאָלק און איהם טרייבען צו נייע אויפֿשטאַנדען און איבערקעהרענישען. און די מסירות האָבען געווירקט: אין דער צייט, ווען דער רוימישער פֿערטרעטער אין פּאַלעסטינא האָט צוגעזאָגט די יודען אַלע גליקען און פֿרייהייטען, האָט האַדריאַן אַליין שוין אָנגעהויבען צוריקצוציהען זיין אַמאָליגע הבטחה. אין אָנהויב האָט ער פֿון דעסטוועגען מורא געהאַט, אָפֿען צוריקצונעהמען זיין וואָרט, און ער האָט אָנגעהויבען אָבצוציהען די אַרבייט מיט פֿערשידענע תרוצים און הינטערשפּיצלעך (ער האָט, למשל, געפֿאָדערט, אַז דער בית המקדש זאָל אויפֿגעשטעלט ווערן נישט אויף דעם פֿריהערדיגען פּלאַץ); ביסליכווייז האָט ער אָבער אינגאַנצען אַראָבגעוואָרפֿען די מאַסקע און דאָ איז קלאָר געוואָרען זיין אמת'ע כונה: ער האָט ווירקליך בעשלאָסען, צוריק אויפֿצושטעלען די פֿערוויסטע ירושלים, אָבער נישט **אַלס יודישע הויפּטשטאָדט, נאָר אַלס געצענדינערישער צענטער פֿאַר די מזרח-לענדער מיט אַ גרויסען יופּיטער-טעמפּעל.**

די קלאַנגען וועגען דער דאָזיגער שרעקליכער ענדערונג האָבען אַרויסגערופֿען אַ שטאַרקע אויפֿרודערונג אין דער יודישער וועלט. עס האָט געהייסען, אַז דער רוימישער העררשער האָט **חוזק געמאַכט** פֿון דער יודישער אומה און זי **אָבגענאַרט**, און דאָס האָט נישט געקענט פֿערבלייבען אָהן אַ שאַרפֿען פּראָטעסט. זאָל יעדער יוד מיט זיין לעבען אָבצאָהלען דעם שונא פֿאַר דער גרויסער נאַציאָנאַלער בעליידיגונג — דאָס איז איצט געווען די שטימונג פֿון דער אויפֿגערעגטער

יודישער יוגענד, און דער שאטען פון דעם קומענדיגען בלוטיגען אויפשטאנד האט שוין געשוועבט איבער די יודישע בערגער און טאלען. די מיושב'דיגע זקנים האבען אבער אויך נישט געשוויגען; זיי האבען רוהיגער און ניכטערער געקוקט אויף דער לאגע און האבען פארגעזעהען די אלע שרעקליכע פאלגען, צו וועלכע עס קען פיהרען א פאלקס־אויפשטאנד נעגען רוים. בראש פון דער דאזיגער פארטיי איז געשטאנען דער בערימטער ר' יהושע בן חנניה, וועלכער האט נאך ר' גמליאל'ס טויט געשפיעלט די הויפט־ראליע אין דער טעטיגקייט פון סנהדרין, און ווען די אויפגעקאכטע פאלקס־מאסען האבען זיך פערזאמעלט אינ'ם עמק יזרעאל, גרייט זיך ארויפצווארפען, ווי צורייצטע חיות, אויף די פערדרעטערישע רוימער, איז ר' יהושע אוועק אהין און האט זיך געווענדט צו די פערזאמעלטע מיט בערוהיגענדע רייד. ר' יהושע האט גערעדט צום פאלק אין יענער פארם, וועלכע איז אמבעסטען צוגעפאסט, צו שטילען דעם גלות פון א אויפגערייצטער מאסע: ער האט אין א שענעם משל געשילדערט דעם ביטערען צושטאנד פון דער יודישער לאגע, ווי זי איז אין דער ווירקליכקייט. „א לייב האט אויפגעגעסען זיין פערצוקונג און א ביין איז איהם געבליעבען שטעקען אין האלז; האט דאס איהם שטארק וועה געטאן, און ער האט צוגעזאגט א גרויסע בעלויהנונג יענעם פון די חיות, וואס וועט איהם דעם ביין פון האלז ארויסציהען. איז געקומען דער באטשאן, האט אריינגעשטעקט זיין לאנגען שנאבעל ביים לייב אין האלז און האט דעם ביין ארויסגעצויגען; און ווען ער האט געפרובט דערנאך בעטען זיין בעלויהנונג, האט דער לייב זיך אבגערופען: דאנק גאט, וואס דו האסט דיין קאפ ארויסגעצויגען פונ'ם לייב'ס האלז. אזוי זענען מיר אויך: — האט ר' יהושע געענדיגט זיין משל — מיר דארפען צופריעדען זיין, וואס מיר זענען ארויס גאנצערהייד פון די הענד פון דער דאזיגער אומה".

ר' יהושע'ס מוסר האט געווירקט פאר דעם אויגענבליק און די יודישע מאסען האבען זיך דערווייל אבגעהאלטען פון אקטיווע ארויסטרעטונגען; די שנאה צו דעם רוימישען הערשער האט אבער דאך נישט אויפגעהערט צו גליהען ביי זיי אין די הערצער. כאראקטעריסטיש ביי דעם פאקט איז דאס, וואס האדריאנ'ען אליין האבען יודען גארנישט געגעבען צו פיהלען דערווייל די ענדערונג, וואס איז פארגעקומען אין זייער בעציהונג צו איהם. אויף זיינע רייזעס איבער קליין אזיע און סיריען האט ער בעזוכט אויך יהודה, און די בעפעלקערונג

האט איהם אויפגענומען מיט אזא הארציגער פייערליכקייט, אז דער סענאט האט געפונען פאר נויטיג צו פעראייביגען די דאזיגע רייזע איבער יהודה דורך א ספעציעלער מטבע. דא איז אויף איין זייט געשטאנען אויסגעמאלט דער קייזער אנטקעגען א פרויען־געשטאלט (מלכות יהודה) נעבען א מזבח, אויף וועלכען ביידע האבען זיך געקליבען מקריב צו זיין א קרבן. דערביי זענען געשטאנען צוויי־דריי קינדער (די דריי פאלעסטינישע פראווינצען) און האבען דערלאנגט דעם קייזער פאלמען־צווייגען צום צייכען פון שלום.

באלד האט זיך אבער אנגעהויבען ארויסצעווייזען די אמת'ע בעציהונג פון די ברייטע פאלקס־מאסען צו די רוימער און זייער הערשער. דער לעצטער האט זיך אלץ מעהר און מעהר צוזאמענגעלעבט מיט דעם געדאנק, צו מאכען ירושלים פאר א צענטער פון גריעכישע רייען אין גאנצען מזרח, און דאס האט כסדר פערשטארקט און פונאנדערגעבלאזען די פערביטערונג פון די יודישע מאסען, וועלכע האבען געזעהען אין האדריאנ'ס שריט די פאלשטענדיגע פערניכטונג פון דעם יודישען נאציאנאלען לעבען.

עס האבען זיך אנגעהויבען אין יהודה אינטענסיווע פארברייטונגען צו דער נאהנטער מלחמה. די יודישע שמידערייען, וואס האבען געגאסען כלי־זיין פאר'ן רוימישען חיל, זענען אויפמערקזאם געווארען אויף דעם, אז אין ניכען וועלן זייערע אויסארבייטונגען פערנוצט ווערן אין קאמפף מיט די פערטיידיגער פון דעם יודישען כבוד, און דאס געוועהר איז פון איצט אן געארבייט געווארען אזוי, אז עס זאל נישט שעדליך זיין. די מערות אין די בערג פון יהודה האבען געדינט די פערשוואורענע מחנות אלס בעהעלטעניש פאר די געזאמעלטע קריגס־מכשירים און אויך אלס גינסטיגע פאזיציעס צו בעפאלען דעם שונא פון הינטען; דערביי האט דער בעריהמטער ר' עקיבא אויך אנטוויקעלט א ענערגישע קאנספיראטיווע טעטיגקייט מיט דעם צוועק, אויפצוהויבען די שטימונג פון פאלק. דער דאזיגער פלאמענדער גייסט, וואס איז נאך ר' יהושע'ס טויט אנערקענט געווארען פאר דעם ראש פון סנהדרין, האט פעסט געגלויבט אין דעם ערפאלג פון דער איצטיגער פאטריאטישער בעוועגונג און איז איבערצייגט געווען, אז דאס איז דער לעצטער קריזיס, נאך וועלכען עס וועלן זיך אנהויבען די ליכטיגע צייטען פאר דער דערשלאגענער יהודה. ער האט דעריבער געמאכט איצט א רייזע איבער אלע יודישע קהלות אין קליין אזיע, בבל און

פאלעסטינא און אומעטום געוועקט, געמונטערט און גערופען צום קאמפף מיט רוים פאר דער בעפרייאונג פון פאטערלאנד.

אזוי זענען סיסטעמאטיש בעזארגט געווארען אלע נויטיגע הכנות צום אויפשטאנד. די ארבייט איז צוגעגאנגען אזוי פלאנמעסיג און געשיקט, אז אין דעם משך פון דער גאנצער צייט האט די רוימישע אדמיניסטראציע קיין זאך נישט בעמערקט, און זי האט זיך געכאפט ערשט דאן, ווען אלץ איז שוין גרייט געווען און דער אויפשטאנד האט זיך שוין פונאנדערגעפלאקערט. געוועהר, קאמוניקאציאנס־מיטלען, סאלדאטען — אלץ איז געווען גענוג און אין א גלענצענדער ארדנונג. און ווי פון זיך אליין איז אויסגעוואקסען א מעכטיגער קריגס־פיהרער, וועלכער האט מיט זיין פערזאן נאכמעהר פערשטארקט די פאטריאטישע בעגייסטערונג און דעם קריגערישען מוט פון די יודישע מחנות. דאס איז געווען א געוויסער בר־כוזיבא (פון דער שטאדט כוזיב), א מענש מיט א אונגעוועהנליכען מוט, וועלכער האט דער אבגעשוואכטער רוים פון דער דעמאלדיגער צייט כערשאפט נישט ווייניגער צרות, ווי דעם בעריהמטען האניבאל אין די אמאליגע צייטען. פון בר כוזיבא'ס אבשטאמונג און יוגענד איז קיין שפור נישט איבערגעבליבען אין דער יודישער פאלקס־לעגענדע. ווי יעדער רעוואלוציאנס־העלד, איז ער אויך פלוצלונג אויסגעוואקסען פון פאלק און האט זיך גלייך אוועקגעשטעלט איבער איהם, ווי דער איינציגער מיטעלפונקט פון דער גאנצער בעוועגונג, ווי די צענטראלע פערזאן פון דעם גאנצען מענשענשטראם, צו וועלכער אלע מוזען זיך צוהערן. זיין ווירקונג איז געווען שטארק און בעצויבערנד נישט בלויז אויף די ברייטע מאסען, נאר אויך אויף די גרויסע געצעהלטע גייסטער פון דער אומה, און פון די האט זיך בעזונדער אויסגעצייכענט ר' עקיבא. ווען ער האט דאס ערשטע מאל דערזעהען דעם העלדישען פיהרער, האט ער מיט התפעלות אויסגערופען: „דאס איז דער מלך המשיח!" און געלייענט אויף איהם דעם פסוק: דרך כוכב מיעקב (ס'איז אויפגעגאנגען א שטערן פון יעקב); פון דאן אן האט איהם דאס פאלק אנגעהויבען רופען בר כוכבא (דער זוהן פון די שטערן) און אונטער דעם שטאלצען נאמען איז זיין אנדענקען פערבליבען אויך אין דער געשיכטע. — בכלל האט ר' עקיבא'ס בעגייסטערונג א סך געווירקט, אויפצוהויבען פון איין זייט די שטימונג פון פאלק בנוגע צו דעם ערפאלג פון דער רעוואלוציאנערער בעוועגונג, און פון דער צווייטער זייט — צו פערגרעסערן ביי בר־כוכבא'ן אליין די

מײנונג װעגען זיך, װעגען זײן אלמעכטיגקײט. ר׳ עקיבא האט געגלויבט, אז נאך דעם איצטיגען אויפשטאנד װעלן זיך אנהויבען די צוגעזאגטע משיח׳ס צײטען, און ער האט אויסגעטײטשט אויף זײן צײט חגי׳ס נבואה: „נאך א װײלע, און איך װעל הימעל און ערד מאכען ציטערן, אומװארפען דעם טראן פון די מלוכות און פערטיליגען די מאכט פון די געצענדיענער”. עס האבען זיך, אמת, געפונען אויך מעהר מיושב׳דיגע צװישען די גײסטיגע פיהרער פון דער אומה, װעלכע האבען געקוקט אויף ר׳ עקיבא׳ס ענטוזיאזם, װי אויף א פאלשער אילוזיע, װי אויף א גײסטיגער פערבלענדעניש, און אײנער האט אפילו אפען און ענטשלאסען געזאגט צו איהם: „עקיבא! גראז װעט ארויסװאקסען פון דײנע באקען און דער בן־דוד (משיח) װעט נאך אלץ נישט זײן!” ר׳ עקיבא׳ס אײנפלוס אויפן פאלק איז אבער פיעל שטארקער געװען, און קוים האט ער געקוקט אויף בר־כוכבא׳ן, װי אויף א שליח פון גאט, װאס האט אויסצופילען א גרויסע שליחות און דערגרעהנטערן די נאציאנאלע גאולה, האט זיך דאס גאנצע פאלק אויך בעצױגען צו איהם מעהר, װי צו א געװעהנליכען װעלטליכען פיהרער. די גאנצע בעװעגונג האט בעקומען א געװיסע רעליגיעזע שאטירונג און פון אלע לענדער זענען גרויסע מחנות יודישע קעמפפער געקומען צו דעם פערעהרטען מלך המשיח און זיך אװעקגעשטעלט אונטער זײן פאהן. צו די לעצטע זענען צוגעשטאנען מאסען פון די שכני׳שע געצענדיענער, װעלכע האבען אויך געקרעכצט אונטער דעם שװערען רוימישען יאך און זיך געװאלט פון איהם בעפרײען, און עס האט אויסגעזעהען, אז דער מעכטיגער בנין פון דער רוימישער אימפעריע װעט דא בעקומען א געװאלטיגען קלאפ אז די מיט צרות צוזאמענגעהאלטענע גליעדער פון דעם ריזיגען ארגאניזם װעלן בײסליכװײז צופאלען. מיר האבען נישט קײן גענױע קװעלען װעגען דער װירקליכער צאהל פון די קעמפפער, װאס בר־כוכבא האט געהאט אין זײן מאכט; אויף װיפיעל אבער ס׳איז צו אורטײלען לױט דער מוטיגער און פרעהליכער שטימונג, װאס האט געהערשט אין די רעװאלוציאנערע רײהען, קען מען אננעהמען פאר נישט איבערטריבען די צאהל פון פיער הונדערט טױזענד, װי זי איז אנגעגעבען אין א יודישער קװעלע, אדער זאגאר פינף הונדערט אכציג טױזענד מאן, — װי עס גיט אן דער גריכישער היסטאריקער דיא קאסיוס. מיט אזא ארמעע אין די הענד האט זיך בר־כוכבא געפיהלט גאנץ מונטער, און לױט א געװיסער לעגענדע זאל ער זיך אפילו האבען ארויסגערופען: „גאט! העלף נאר

די נישט אונזערע שונאים; מיר וועלן זיך שוין אליין העלפען!" די זעלבינגע לעגענדע דערצעהלט אויך, ז בר־כוכבא האט איינגעפיהרט א געוויסען עקזאמען פון העלדענמוט פאר די, וואס האבען געוואלט אריינטרעטען אין זיין חיל: יעדער סאלדאט האט זיך געמוזט אליין אבהאקען איין פינגער. געגען דער איינפיהרונג זענען אבער שארף ארויסגעטרעטען די געזעצלעהרער אינ׳ם נאמען פון דער תורה, וואס פערבאט אזעלכע מעשים; דעמאלט האט בר־כוכבא אויסגעפונען אנ׳אנדער מיטעל, אויסצופרובען די גבורה פון זיינע סאלדאטען: ער האט געהייסען יעדערן אויסרייסען מיט׳ן ווארצעל א צעדערבוים פון וואלד לבנון.

געגען דער דאזיגער ריעזיגער קראפט איז דער רוימישער שטאטהאלטער אין יהודה גארנישט בכח געווען אויפצוטאן. ער האט זיך אפילו געפרובט עטליכע מאל אנטקעגענשטעלן די יודישע מחנות און דערשטיקען דעם אויפשטאנד מיט אכזריות׳דיגע מיטלען; געענדיגט האבען זיך אבער די אלע צוזאמענשטויסען מיט דעם נצחון פון די יודישע פאטריאטען, די צאהל פון וועלכע ס׳איז כסדר געוואקסען. רופוס (אזוי האט געהייסען דער רוימישער שטאטהאלטער אין יהודה פון יענער צייט; אין דער תלמודישער לעגענדע איז ער בעקאנט אונטערן נאמען טורנוסרופוס) איז געלאפען מיט זיין גארניזאן פון איין פעסטונג אין דער אנדערער און אין דעם משך פון איין יאהר (פון 132 ביז 133) זענען ביז פופציג בעפעסטיגטע פלעצער און איבער ניין הונדערט אפענע שטעדט און דערפער אין יהודה, גליל און שומרון איבערגעגאנגען צו די רעוואלוציאנערען אין די הענד. אין דער רייהע פון די דאזיגע שטעדט איז, ווי ס׳שיינט, געווען אויך ירושלים אליין, און צו יענער צייט דארף מען צושרייבען די בראנזענע און קופערנע מטבעות מיט די אויפשריפטען: „שמעון" (בר־כוכבא) אויף איין זייט, און „לחרות ירושלים" (צו דער בעפרייאונג פון ירושלים) — אויף דער צווייטער.

ענדליך האבען זיך אין רוים דערטראגען ידיעות וועגען דעם אויפשטאנד אין יהודה און וועגען די שרעקליכע מפלות פון דעם דארטיגען רוימישען שטאטהאלטער; דאס האט אויף האדריאנ׳ען געמאכט א שווערען איינדריק און ער האט גלייך ארויסגעשיקט קיין פאלעסטינא א גרויסע מחנה סאלדאטען. די דאזיגע מחנה איז צוזאמענגעשטעלט געווארען פון די לעגיאנען, וואס האבען זיך ביז אהער געפונען אין פעניציען, עגיפטען, אראביען, מעזיען און מויריטאניען; די שיפען פון סיריען און פעניציען האבען אט די לעגיאנען אראבגעזעצט אויף די ברעגען

פון פאַלעסטינאַ און צוזאַמען מיט דער נייער אַרמעע זענען אויך אָנגעקומען די בעריהמטע רוימישע קריעגס-פיהרער פובליוס מאַרצעלוס, דער שטאַטהאַלטער פון סיריען, און לאָליוס אורביציוס, דער פריהערדיגער שטאַטהאַלטער פון ניעדער-דייטשלאַנד. די ביידע העלדען האָבען אָבער דעם רוימישען חיל קיין ישועה נישט געבראַכט; זיי האָבען אויך נישט געקענט ביישטעהן נעגען דעם אָנגריף פון די יודישע מחנות, און ביי די איצטיגע צוזאַמענשטויסען איז אויך דער נצחון געבליבען אויף דער יודישער זייט.

איבער די רוימישע געפאַנגענע האָבען די פאַטריאָטען דאָס מאָל קיינע אכזריות'דיגע מעשים נישט אויסגעאיבט; דאַגעגען האָט אָבער בר-כוכבא זיך זעהר פיינדליך פערהאַלטען צו די יודען-קריסטען, וואָס האָבען געלעבט אין יהודה. זיי זענען צו יענער צייט נאָך מעהר פערהאַסט געווען פון די רוימער גופא — אַלע האָבען אויף זיי געקוקט, ווי אויף פעררעטער און שפיאָנען. אין דעם בענייטען מלוכה-וועזען, ווען אַ סך יודישע געזעצען זענען צוריק אריין אין זייער קראַפט, האָבען די ריכטער אַרויסגעגעבען שטרענגע שטראָפען נעגען די דאָזיגע כלומרש'טע יודען, וואָס האָבען זיך מיט אַ פערביטערטער עקשנות אָבגעזאָגט אַ אָנטייל צו נעהמען אין דער גרויסער מלחמה פאַר דאָס זיין אָדער נישט-זיין פון דער יודישער אומה, און נאָך געשטיצט אָפט די רוימער, — האָטש ס'ווערט דערביי אין ערגעץ נישט דערמאָנט קיין טויט-שטראָף, ווי עס גיבען אָן פאַר אַ פאַקט די שפּעטערדיגע קריסטליכע קוועלען *).

אַזוי האָט זיך די מלחמה געצויגען גאַנצע צוויי יאָהר (134 — 132), און די רוימער האָבען פאַר זיך קיין אויסוועג נישט געפונען;

*) מיט דעם צוועק נאָכמעהר אָבצוזונדערן די יודישע מאַסען פון די יודען-קריסטען האָט דאָס סנהדרין פון יענער צייט איינגעפיהרט אַ בעדייטענדע תקנה; אַזוי ווי די קריסטען האָבען אָנגעהויבען זיך צו בענוצען אין זייערע תפילות מיט דעם ווערבינען טיטול פאַר קריסטוס'ן, מיט וועלכען די יודען האָבען גערופען נאָר גאָט אַליין (האַר, אדוני), — האָט דאָס סנהדרין פעראָרדענט, אַז די יודען זאָלען אין זייערע תפילות און בעגריסונגען זיך נישט בענוצען מיט דעם פולען נאָמען אדוני, נאָר מיט דער פיער-זילביגער בעצייכנונג (יהוה).

די נײַע צוגעשיקטע מחנות זענען אײנע נאָך די אנדערע צוקלאַפּט געוואָרען, און מיט יעדען נצחון פון דער יודישער מחנה איז אלץ גרעסער געוואָרען די געפאהר, עס זאָלען זיך נישט צושליעסען צו איהר די לענדער פונ'ם גאנצען מזרח. דאָס האָט געצוואונגען האדריאנ'ען, ער זאָל זיך אָנהויבען בעציהען צו דעם אויפשטאנד פיעל ערנסטער, ווי ער האָט זיך בעצויגען צו איהם ביז אהער; ער האָט אָבגערופען פון דער ווײַטער בריטאניען דעם בעריהמטען יוליוס סעווערוס און האָט איהם אוועקגעשיקט קײן יהודה. דער דאָזיגער העלדישער קריעגס-פיהרער, וואָס האָט נאָר וואָס געהאט אונטערדריקט דעם פאטריאָטישען אויפשטאנד פון די פרײַהײַטס-ליעבענדע ענגלענדער, איז אָנערקענט געוואָרען פון האדריאנ'ען פאר דעם אײנציגען, וואָס איז אימשטאנד זיך צו פערמעסטען מיט דעם יודישען פײַערדיגען פאטריאָטיזם.

בײַ זײַן אָנקומען אויפ'ן קריעגס-פּלאַץ האָט סעווערוס געפונען פאר זיך פון דער יודישער זײַט א אויפגעמונטערטע און גוט אוועקגעשטעלטע אַרמעע, אונטער דער אָנפיהרונג פון א גלענצענדען קריעגס-העלד. ער האָט דעריבער נישט געוואָל'ט בײַ זיך, ארויסצוטרעטען אין א אָפענער מלחמה מיט דעם צענטר פון דער יודישער מחנה, און האָט זיך בעגרענעצט מיט קלענערע אָנפאלען אויף די פונאנדערגעוואָרפענע יודישע מיליטער-אָבטײלונגען. ווי וועספּאסיאן, האָט אויך סעווערוס בעזונדער אויסגערעכענט אויף דעם מאנגעל אין לעבענס-מיטעל, וואָס וועט זיך סוף כל סוף דאָך מוזען אָנהויבען צו פיהלען אין דעם קלײנעם אײַנגעשלאָסענעם לאַנד, וואו אלע בירגער האָבען פערלאָזען זײערע פעלדער און אקער-אײַזענס און זיך גענומען פאר'ן שווערד און שפּיז. זײַן ערשטע טעטיגקײט איז אלזאָ בעשטאנען נאָר אין דעם, וואָס ער האָט געזעהען אָבצושנײַדען אלע וועגען צום לאַנד און צו פערטיליגען די קלײנע יודישע וואנדער-טרופּען. אזא טאקטיק פאָדערט א סך צײַט, זי פיהרט אָבער זיכערער צום ציעל, און סעווערוס האָט געהאט גענוג געדולד, זיך צו האלטען בײַ דער טאקטיק ביז'ן לעצטען אויסגאנג פון דעם שרעקליכען קריעג. די מלחמה האָט זיך געצויגען יאָהרע-לאנג; די רוימער זענען אָבער וואָס ווײַטער אלץ שטארקער און פעסטער געוואָרען און האָבען ענדליך אָנגעהויבען אָבצונעהמען בײַ די יודען צוריק די אלע אײַנגענומענע פּאָזיציעס. בײַ די צוזאמענשטויסען האָבען זיך אָהן א שום צווײַפעל אָבגעשפּיעלט וואונדערבארע סצענעס פון העלדענמוט און אויפגעפלאַמטען פאטריאָטיזם; עס זענען אָבער, לײַדער, קײנע

קוועלן נישט דערגאַנגען צו אונז מיט פּרטים וועגען דעם דאָזיגן
קאַמף אויף לעבען און טויט פון דער יודישער אומה. די העלדישע
מעשים פון בר גיורא און יוחנן פון גוש=חלב זענען פאַראייביגט געוואָ=
רען — אפשר געגען זיין אייגענעם ווילען — אין די היסטאָרישע ווערק
פון זייער גרעסטען שונא, און דאַנקען האָבען די לעצטע קריגס=
גבורות פון די יודישע העלדען, די לעצטע שטורם=אויסברוכען פון דער
יודישער לעבעדיגער קראַפט, — נישט געפונען פאַר זיך קיין גריפעל,
וואָס זאָל זיי אויפצייכנען אויף היסטאָרישע טאָוולען פאַר די קומענדיגע
דורות. און נישט בלויז די יודישע, אפילו די רוימישע שילדערונ=
גען פון דעם קריג, וואָס זענען פאַרצייכענט געוואָרען פון דעם רעד=
נער אַנטאָנוס יוליאַנוס — זענען אויך פאַרלוירען געגאַנגען. דער=
גאַנגען צו אונז פון יענער מערקווירדיגער עפּאָפּעע זענען נאָר עטליכע
תּלמודישע לעגענדעס, וואָס שילדערן די יודישע העלדישקייט, די יודי=
שע טויט=מוטיגע בעגייסטערונג. די פופציג בעפעסטיגטע פלעצער
וועלכע האָבען זיך געפונען אין די יודישע הענד, זענען אַלע צוריק
איבערגעגאַנגען צו די רוימער, און די לעצטע פעסטונג, אין וועלכער
ס'האָבען זיך אַנגעקלאַמערט די איבערגעבליבענע יודישע קעמפער,
איז געווען ביתר, אַ יונגע שטאָדט נישט ווייט פון ים, צו דרום זייט
פון קסריה. דאָ האָבען זיך אַרום בר כוכבא'ן צוזאַמענגענומען אַלע
אַנטלאָפענע און געראַטעוועטע פון גאַנצען לאַנד, און די בעלאַגערונג
פון דער פעסטונג איז סעווערוס'ען נישט לייכטער אָנגעקומען, ווי
וועספּאַסיאַנ'ען ירושלים ביי דעם פריהערדיגען אויפשטאַנד. די אונטער=
ערדישע הויהלען און וועגען האָבען אַ לאַנגע צייט פאַרזאָרגט דער בע=
פעלקערונג מיט נאַהרונגס=מיטעל און אַ טייכעל, וואָס זאָל זיך האָבען
געפונען אין שטאָדט, האָט זי געשיצט פון וואַסער=מאַנגעל; ענדליך
איז אָבער אויך אָט דער לעצטער ווינקעל פון לאַנד געפאַלען. וועגען
די סבות פון דעם רוימישען נצחון זענען פאַראַן אין דער לעגענדע
עטליכע נוסחאות. לויט איין נוסח האָבען צוויי שומרונים איבערגעגעבען
די רוימער דעם פּלאַן פון די אונטערערדישע וועגען; לויט אַ צווייטען
— האָבען די רוימער איינגענומען דעם טייכעל און עס האָט אויסגע=
פעהלט וואַסער, און לויט אַ דריטען — איז די עראָבערונג פון ביתר אין
אַלגעמיין געווען אַ רעזולטאַט פון פאַררעטערישען שפּיאָנאַזש. עס האָט
זיך דערצעהלט אין פאָלק, אַז אַ געוויסער בעריהמטער צדיק, מיט'ן
נאָמען ר' אלעזר פון מודעין, האָט זיך אָ געקליידט אין אַ זאַק

מיט אש און געפאסט און גאט געבעטען, ער זאל זיך מרחם זיין איבער דער אונגליקליכער שטאדט און נישט איבערגעבען זי דעם שונא אין די הענד. האבען די תפילות געווירקט און דער רוימישער שר, מיעד פון דעם הארטנעקיגען פערביטערטען קאמפף, האט שוין געוואלט אינגאנצען אויפגעבען די בעלאגערונג. דאן איז צו איהם געקומען א שומרוני און געזאגט: דו וועסט איינגעהמען די שטאדט, ווען דו וועסט געפינען א מיטעל ארויפצעווארפען א חשד פון פעררראט אויף איהר היילינגען שוצגייסט, אויף דעם אלטען ר' אלעזר'ן; „רען אזוי לאנג — האט ער צוגעגעבען — ווי די דאזיגע הון װאלגערט זיך אין אש, וועט ביתר נישט איינגענומען ווערן". און דער זעלבינגער שומרוני האט זיך אליין גלייך גענומען דורכצופיהרען דעם טייוולאנישען פלאן. ער האט זיך דורך א אונטערערדישען גאנג ארייננעגנב'עט אין שטאדט און צוקומענדיג צו דעם היילינגען ר' אליעזר, האט ער איהם עפעס איינגערוימט אין אויער; פערזונקען אין זיינע תפילות האט זיך דער היילינגער זקן גארנישט צוגעהערט צו דעם שפיאנ'ס רייד און איהם גארנישט בעמערקט; די ארומיגע אבער, וואס האבען צוגעזעהען די סצענע, האבען דאס דערטראגען צו בר-כוכבא'ן, און ער האט געלאזען ברענגען צו זיך דעם שומרוני, וועלכער האט דא פערענדיגט זיין אנגעהויבענע ארבייט. אויף בר-כוכבא'ס פראגע: וואס ער האט גערעדט מיט ר' אליעזר'ן? האט דער שומרוני געענטפערט: „וועל איך דיר זאגען דעם אמת, וועט מיך מיין הארר טויטען, וועל איך דיר דעם אמת נישט זאגען — וועסט דו מיך טויטען; וויל איך שוין בעסער דורך דיין האנד פאלען, איידער פערראטען די סודות פון מיין הארר". פון דער תשובה האט בר-כוכבא געדרונגען, אז ס'עקסיסטירט עפעס א פערראטערישער אבמאך צווישען ר' אליעזר'ן מיט'ן אויסוועניגסטען שונא, און ער האט דעם ערשטען, וועלכער איז געוועזען זיינער א נאהנטער קרוב, אויך גערופען צו זיך און געפאדערט פון איהם אן ערקלערונג וועגען זיינע אונטערהאנדלונגען מיט'ן שונא'ס שליח. ר' אליעזר האט אויף דעם געענטפערט, אז ער ווייס גארנישט פון וואס צו זאגען, און דאס האט דעם צורייצטען קריעגס-פיהרער ארייננעבראכט אין אזא גוימצארן, אז ער האט דעם קוים-לעבעדיגען גרויסען זקן א שטויס געטאן מיט'ן פוס, און יענער איז אנידערגעפאלען — טויט. באלד דערויף האט זיך געהערט א בת-קול פון הימעל: „דו האסט דעם ארעם פון ישראל געלעהמט און זיין אויג געבלענדעט, דערום וועט דיין ארעם געלעהמט און דיין אויג געבלענדעט

ווערן״; און אין דעם זעלביגען טאָג איז ביתר געפאלען און בר־כוכבא געטויט געוואָרען. די דאָזיגע לעגענדע איז אויך די איינציגע יודישע קוועלע, וואו עס רעדט זיך וועגען דער ענדע פון דעם געוואלטיגען יודישען העלד. שפּעטער האָט מען דערצעהלט, אז איין רוימישער סאָלדאט האָט געבראַכט בר־כוכבא׳ס קאָפּ און זיך בערימט, אז ער האָט דעם העלד געטויט; דאָס האָט זיך אָבער ארויסגעוויזען פאר א ליגען, דען מ׳האָט דערנאָך געפונען בר־כוכבא׳ס קערפּער ארומגעוויקעלט פון א שלאַנג, און סעווערוס האָט זיך אויסגעדריקט: ״ווען א גאָט וואָלט דעם מענשען נישט טויטען — קיין מענשענקראַפט וואָלט איהם קיינמאָל נישט ביינעקומען״.

די רוימישע סאָלדאטען, וואָס האָבען זיך אריינגעריסען אין דער איינגענומענע שטאָדט, האָבען זיך גענומען פאר זייער געוועהנליכער אַרבייט אין אזא פאַל: די שחיטה צווישען דער שטאָדטישער בעפעלקערונג איז געווען אזוי שרעקליך, אז די פערד זענען ביז די נאָזער געגאַנגען אין בלוט, און דער שטראָם פון דעם דאָזיגען בלוט האָט זיך, ווי א טייך, געצויגען ביז צום ים, וואָס איז געווען א מייל ווייט פון שטאָדט, און האָט מיטגעצויגען מיט זיך שווערע פעלזענשטיינער. דריי הונדערט יונגע קעפּליך פון יודישע קינדער האָט מען געפונען צושמעטערט אָן איין שטיין, און פון דער גאַנצער יוגענד אין ביתר זאָל זיך האָבען געראַטעוועט, נאָר דער איינציגער זוהן פונ׳ם פּאַטריאַרך. די פערטילינונג האָט ארומגענומען דער גאַנצער מענליכער בעפעלקערונג, און ווען די פרויען פון די אויסגעהרג׳עטע האָבען געוואָלט בעשטעטיגען פאר די בית דין׳ס דעם פאַקט פונ׳ם טויט פון זייערע מענער — האָבען זיי קיין לעבעדיגע עדות נישט געפונען. די אלגעמיינע צאָהל פון די געפאַלענע און געפאַלענע אין דעם איצטיגען, בר־כוכבא׳שען קריעג דערגרייכט אין דער יודישער מסורה ביז צו א אונגעהויערען ציפער, און דאָך ווערט זי בעשטעטיגט אויך פון א רוימישער קוועלע. דער גוט־אינפאָרמירטער גריכישער היסטאָריקער דיאָ קאַסיוס דערצעהלט, אז אויסער די אומגעקומענע פון הונגער און פייער, זענען אויפ׳ן שלאַכטפעלד אליין געפאלען ביז פינף הונדערט טויזענד מאַן; דער דאָזיגער מענשען־חורבן דאַרף אָבער צוגעשריבען ווערן נישט נאָר די יודישע מחנות אליין — אויך די רייהען פון דעם רוימישען חיל זענען אויסגעראָטען און פערטיליגט געוואָרען. א גרויסער טייל פון די רוימישע לעגיאָנען האָט זיין לעבען איבערגעלאָזען אין די יהודה׳עאישע

בערגער און טאלען, און ווען האדריאן האט זיך געווענדט צום סענאט מיט דער ידיעה וועגען סעווערוס'עס נצחון, האט ער נישט געוואגט, אנצוהויבען די ערקלערונג מיט דעם געוועהנליכען נוסח: „איך און די ארמעע געפינען זיך אין א גוטען צושטאנד", וויל צופיעל טויזענדער לעבענס פון דער דאזיגער ארמעע האט דער נצחון געקאסט. איבער דעם טעם האט דער סענאט אויך נישט בעשטימט קיין טריאומף=צוג פאר'ן קייזער, ווי דער מנהג איז געווען, און נאר סעווערוס אליין האט בעקומען דעם עהרען=צייכען פון א טריאומפאטאר.

מיט דעם אונטערגאנג פון דער שטאדט ביתר (135) איז נאך די מלחמה אינגאנצען נישט געענדיגט געווען. עס זענען נאך געבליבען פונאנדערגעווארפען איבער'ן לאנד א רייהע קלענערע אבטיילונגען פון דער יודישער מחנה, וואס פלעגען זיך בעהאלטען אין די מערות און וועלדער און אנפאלען פון הינטען אויף די רוימער. כדי צו פערלעשען די דאזיגע לעצטע האלאוועשקעס פון דעם גרויסען פייער, האט סעווערוס צושטעלט מעהרערע וואך=פאסטענס אין פערשידענע פונקטען פון לאנד אזוי, אז די, וואס זענען נצול געווארען פון איין וואך, האבען געמוזט אריינפאלען אין די הענד פון דער אנדערער. אזוי זענען ביםליכווייז אלע סאלדאטען אויסגעהרג'עט, אלע אויפגעשטאנענע שטעדט און דערפער פערברענט און דאס גאנצע לאנד חרוב ומוחרב געווארען. די געפאנגענע, וועלכע זענען בעשטאנען אממעהרסטען פון נישט דערוואקסענע קינדער און פרויען, האט מען טויזענדער=ווייז צונויפגעשלעפט אויף די שקלאפען=מערק אין חברון און עזה, און צוליעב דעם, וואס די אנגעבאטענע סחורה איז אזוי פיעל געווען, זענען די געפאנגענע אוועקגעגעבען געווארען פאר'ן קלענסטען פרייז דעם ערשטען און בעסטען. די איבערגעבליעבענע פון דער אונגעהויערער שקלאפען=מחנה זענען אוועקגעפיהרט געווארען קיין עגיפטען, און דא זענען מאסען פון זיי אומגעקומען איי וועג פון הונגער און פון ים=שטורעם. עס זענען נאך אבער אלץ געבליעבען אנטלאפענע, וואס זענען געלעגען בעהאלטען אין אבגעלעגענע מערות, אום איבערצווארטען די שרעקליכע יאגד פון די רוימישע סאלדאטען; נישט האבענדיג קיין שפייז=מיטלען האבען זיך אט די אונגליקליכע געשפייזט מיט דעם פלייש פון די מתים, וואס זענען אין אנהויב הויפענס=ווייז געלעגען אנגעווארפען אויף די פעלדער. אזוי ווי די יאגד פון די רוימער האט זיך אזוי גיך נישט געענדיגט, און די בעהאלטענע האבען געמוזט לעבען

אין זייערע הויהלען א לאנגע צייט, האבען זיי זיך צוגעוועהנט צו דעם שרעקליכען געשמאק פון מענשענפלייש, און יעדען טאג האט אנ'אנדערער פון די הויהל-איינוואוינער געמוזט ארויסגעהן און אויפזוכען דעם קערפער פון א געפאלענעם. האט זיך געמאכט איינמאל, — דערצעהלט די לעגענדע — אז איינער פון די אונגליקליכע האט גענומען פון דר'ערד א טויטען קערפער און האט דערקאנט אין איהם זיין פאטער. איז ער אוועק צוריק אין דער מערה און גע'אגט צו די חברים, אז ער האט גארנישט געפונען; האבען זיי ארויסגעשיקט א צווייטען שליח און דער האט יא געבראכט א קערפער, וועלכען מ'האט גלייך אויפגעגעסען. דערנאך האט זיך אבער דער זוהן דערוואוסט, אז דאס איז געוועזן דער זעלביגער קערפער, וועלכען ער האט איבערגעלאזען, האט ער זיך פונאנדערגעוויינט און געשריען: „וועה צו די קינדער, וואס שטילען זייער הונגער מיט'ן פלייש פון זייער פאטער", און שפעטער האט מען געלייענט אויף זיי די נבואה פון יחזקאל: לכן אבות יאכלו בנים בתוכך ובנים יאכלו אבותם (דערום וועלן עלטערן עסען זייערע קינדער ביי דיר און קינדער — זייערע עלטערן). די רוימער האבען אבער די אונגליקליכע דאס דאזיגע עלענדע לעבען אויך נישט פערגונען; מ'האט זיי דורכאויס געוואלט ארויסקריגען פון זייערע בעהעלטענישען, און שלוחים האבען אויסגערופען אין גאנצען לאנד, אז יענע, וועלכע וועלן זיך פרייוויליג אונטערגעבען, וועט מען שענקען דאס לעבען. מיט אזעלכע מיטלען איז די רוימער געלונגען, צונויפצוזאמלען טויזענדער פון די דאזיגע בעהאלטענע אין דעם טאל רמון (בקעת רמון), פון וואנען ס'איז ארויס דער ערשטער סיגנאל צום קאמפף. דא האט דער רוימישער אריסטאקראט זיך אויסגעלאכט פון די לייכטגלויביגע, און געזאגט: „איידער איך וועל האבען אויפגעגעסען דעם קולען מיט דעם שטיקעל הון, וועל איך זוכען איינעם פון זיי און איהם נישט געפינען", — און די ארומיגע סאלדאטען האבען מיט זייערע שווערדען און שפיזען שוין געזארגט דערפאר, אז דער גרויסער זיגער זאל קיין יינגער נישט בלייבען. גליקליך זענען געוועזן נאר יענע, וועלכע האבען געוויזען אריבערצוגעהן די גרענעצען פון בבל און אראביען—אהין האט די רוימישע אכזריות נישט געקענט דערגרייכען. אין די לענדער, דאנעבען, פון דער רוימישער אימפעריע אויסער יהודה האבען די יודען אויך געפיהלט אויף זיך האדריאנ'ס גרימצארן: ער האט איינגעפיהרט פאר זיי א בעזונדער לייב-אבצאהל, וועלכער איז ניך פיעל דריקענדער

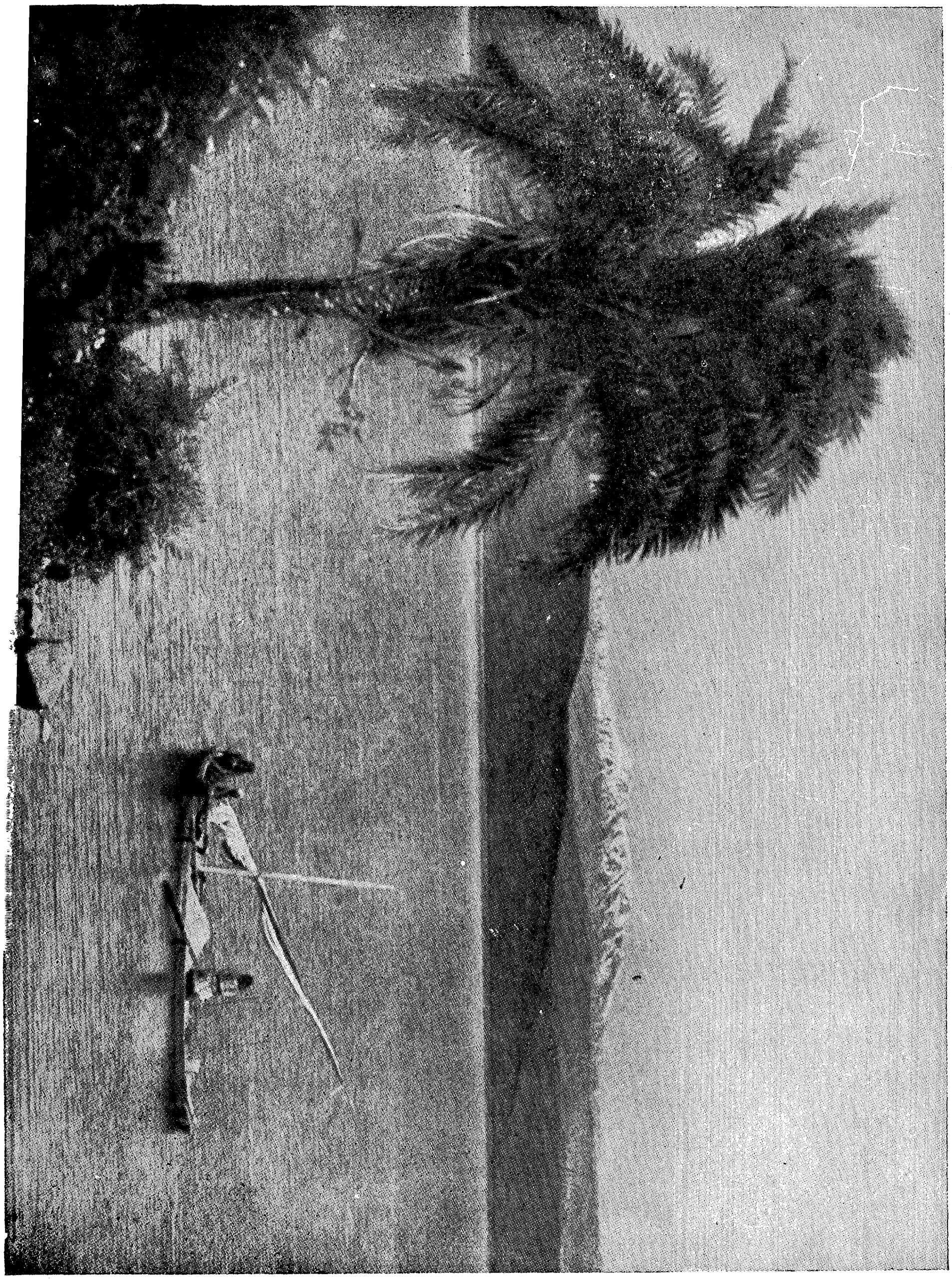

געווען פון דעם יודענשטייער, וואס וועספאסיאן האט אויף זיי ארויפגעלעגט.

אזוי האט זיך געענדיגט דער שטורמישער אויסברוך פון דעם יודישען פרייהייטס-גלוט, וואס האט אין דעם משך פון דעם לעצטען יאהרהונדערט איינגעשלונגען א גרויסען טייל פון גאנצען פאלק. די יודישע אומה האט ווידער בעקומען אזא קלאפ, וואס וואלט גענוג זיין צו פערטיליגען דעם שטארקסטען פאלקס-ארגאניזם; די יודישע אומה איז אבער נישט פערטיליגט געווארען. עס האבען זיך נאר טיעפע און געדיכטער אנגערוקט די שווארצע וואלקענס אויף דעם יודישען הימעל; יודען האבען פון איין זייט טיעפער אראבגעבויגען דעם קאפ צו דר'ערד און פון דער צווייטער זייט — העכער אויפגעהויבען די אויגען צום הימעל; אין דער יודישער גאס האט מען אויפגעהערט צו לאכען, און „פון דעם לעצטען אויפשטאנד (פולמוס) האט מען גוזר געווען, אז די כלה זאל נישט געטראגען ווערן אין איהר חופה-שטוהל דורכ'ן שטאדט".

און אט דער פאקט, וואס זיינע לעגיאנען זענען אימשטאנד געווען, צו פערניכטען נאר דאס יודישע לאנד, אבער נישט די יודישע אומה, — האט האדריאנ'ען נישט געלאזען רוהען. הויפענס פון צעהנדליגער טויזענדער אומגעקומענע יוד'ען האבען בעדעקט די מיט בלוט דורכגעווייקטע פעלדער פון זייער פערוויסטען פאטערלאנד; דאס האט אבער נאך נישט געשטילט דעם נקמה-דורשט פונ'ם רוימישען הערשער. ער האט געוואלט דורכאויס דאס גאנצע יודישע פאלקס-טום פערניכטען, די גאנצע אומה אונטערברעננגען, און ער האט זיך גענומען דורכפיהרען די דאזיגע אויפגאבע מיט א אונגעוועהנליכער פערביסענקייט און אכזריות.

האדריאנ'ס ערשטער שריט אויף דעם וועג איז געווען דאס, וואס ער האט דעם פריהערדיגען טיניוס-רופוס צוריק בעשטימט פאר א פראקוראטאר איבער יהודה. די כונה פון דער בעשטימונג איז געווען בולט און אפען: רופוס האט גוט געקאנט דאס יודישע לעבען און איז דער איינציגער אימשטאנד געווען, דורכצופיהרען די נייע געזעצען, וועלכע האבען געהאט דעם צוועק, איבערצורייסען די אלע גייסטיגע און רעליגיעזע פעדים, וואס האבען צונויפגעבונדען די איבערגעבליעבענע גליעדער פון פאלק און געמאכט פון זיי איין גאנצען ארגאניזם, כדי ארויסצורייסען דעם לעבענס-נערוו פון דער יודישער אומה: די איבערגעבליעבענע חורבות פון ירושלים מיט'ן בית המקדש, האט רופוס

זיך קודם כל גענומען, צו פערניכטען די דאזיגע שפורען. ער האט געהייסען אפריינייגען דעם בית-המדרש-בארג פון דעם הויפען שטיינער און באלקענס, וואס זענען דא געלעגען אנגעווארפען נאך פון טיטוס'עס צייטען אן, און געלאזען דורכאקערן דעם גאנצען שטח פון דער ערד, אויף וועלכען ס'איז געשטאנען דער בית המקדש. די שטאדט אליין, דאגעגען, האט האדריאן געלאזען פון דאס ניי אייפבויען, און איצט האט איהם שוין קיינער נישט געשטערט, צו מאכען ירושלים פאר א געצענדינערישען צענטר. ער האט בעזעצט די שטאדט מיט אויסגעדינטע רוימישע סאלדאטען, גריכען, סירער, פעניציער און בכלל מענשען פון די פערשידענסטע נאציאנאליטעטען — אויסער דער יודישער. די נייע שטאדט האט בעקומען דעם נאמען עליא קאפיטאלינא (לכבוד דעם קייזער עליא האדריאן און דעם גאט יופיטער פון קאפיטאליום) און איז געבויט געווארען לויט דעם גריכישען סטיל, מיט צוויי מארק-פלעצער, א פאלקס-טעאטער און אנדערע עפענטליכע געביידען. אויפ'ן ארט, וואו דער בית-המקדש איז געשטאנען, איז אויפגעשטעלט געווארען א גרויסארטיגער יופיטער-טעמפעל און דא האט זיך אויך געפונען האדריאנ'ס סטאטוע. ווי ס'גיט איבער א קריסטליכע מסורה, איז אויף דעם ארט, וואו ס'האט זיך געפונען קריסטוס'עס קבר, אויפגעשטעלט געווארען א טעמפעל פאר דער געטין ווענערא, און אזוי האבען זיך דא געפונען סטאטוען און בילד-זיילען פון נאך אנדערע גריכישע און פעניצישע געטער. אויף דעם וועג, וואס האט געפיהרט צו בית לחם, איז אויפגעשטעלט געווארען א זייל מיט א חזיר-קאפ, וואס האט די יודען בעזונדער שטארק געקרענקט. געשוינט זענען נישט געבליבען אויך די שומרונים; אויף דעם בארג גריזים, וואו ס'איז אמאל געשטאנען זייער הייליגער טעמפעל, האט האדריאן אויך געלאזען אויפשטעלען א יופיטער-טעמפעל.

דערביי אליין האט זיך אבער האדריאנ'ס פערניכטונגס-פאליטיק נאך נישט אבגעשטעלט. ער האט זיך גענומען פאר א מוסטער דעם אמאליגען סירישען דעספאט אנטיוכס עפיפאנעס, און ווי יענער האט ער אויך אנגעהויבען אנצעווענדען די אכזריות'דיגסטע, שרעקליכסטע צוואנגס-מיטלען, כדי אבצורייסען די יודען פון זייער אמונה, פון זייערע לעבענס-מנהגים. די הארטסטע שטראפען זענען בעשטימט געווארען פאר'ן אבהיטען די דריי הויפט-יסודות פון דעם יודישען רעליגיעזען לעבען: מלה, שבת פון לעהרנען די תורה. נישט אונבעשטראפט זע-

בין אָבער געבליבען אויך דאָ וועניגער בעדײַטענדע געביעטען פון דער יודישער תורה און אַפילו יענע מנהגים, וואָס האָבען געהאַט בלויז אַ געזעלשאַפטליכען, און נישט קיין רעליגיעזען יסוד. כדי זיך צו בעוואָרענען פון געהיימע פערברעכענס געגען די דאָזיגע בעפעהלען, האָט רופוס אָרגאַניזירט אַ גאַנצען שטאַב פון שפּיאָנען און מוסרים, וואָס האָבען נאָכגעשפּירט די טריט פון יעדען יודען און פאַר'ן היטען דעם מינדסטען יודישען מנהג — גלייך איבערגעגעבען אין די הענד פון דער אַכזריות'דיגער בעשטראָפונגס-מאַכט. אַזוי האָבען זיך אין דער יודישער געשיכטע ווידער איבערגעחזר'ט די מורא'דיגע פּלאָגען און צרות פון עפּיפאַנעס'עס צײַטען, און דער אונטערשיעד צווישען די בײדע דעספּאָטען איז בעשטאַנען נאָר אין דעם, וואָס האַדריאַן האָט קיין פּאָזיטיווע געצענדיענערישע מעשים נישט געפאָדערט פון זײַנע יודישע קרבנות. נישט קענען אָבהיטען די יודישע געבאָטען איז אָבער פאַר יודען אויך גענוג שרעקליך געוועזען, און דער גאַנצער פעריאָד פונ'ם חורבן ביתר ביז האַדריאַנ'ס טויט ווערט אין דער יודישער פאָלקס-מסורה בעצייכענט אַלס די צײַט פון גזירות, רדיפות און שמד.

שרעקליכער נאָך פון אַלץ איז געוועזען דאָס, וואָס ס'איז בטל געוואָרען דער גרויסער גײַסטיגער צענטער אין יבנה, און די ברייטערע מאַסען פון פאָלק האָבען נישט געוואוסט, ווי זיך נוהג צו זײַן: צי זאָלען זיי זיך שטרענג האַלטען בײַ דעם געבאָט פון דער תורה און דערפאַר זייער לעבען מקריב זײַן, אָדער זיי זאָלען מציל זײַן דאָס לעבען און זיך אונטערגעבען אויף דער צײַט דער טרויעריגער נויטווענדיגקייט. כדי צו בעשטימען די לאַגע, זענען זיך די איבערגעבליבענע געזעץ-לעהרער צונויפגעקומען אויף אַ געהיימער בעראַטונג אין לידדאַ; דאָ האָבען זיך אין אָנהויב די מיינונגען צוטיילט. אַנדערע האָבען זיך ארויסגעזאָגט דערפאַר, אַז יעדער יוד איז מחויב זיך מוסר נפש צו זײַן, זײַן לעבען אַוועקצוגעבען פאַר יעדען געבאָט אין דער תורה, אָהן אַ שום אונטערשיעד, צי די זאַך, וואָס מ'צווינגט איהם צו טאָן, איז אַ האַרבעס פערברעכען, צי אַ לײַכטעס; און דאַגעגען האָבען אַנדערע ערקלערט, אַז עובר זײַן געצוואונגענערהייד הייסט נישט עובר געוועזען, און אַז דאָס איז געגען דעם גײַסט פון דער תורה גופא, אַוועקצוגעבען דאָס לעבען אַפילו פאַר דעם האַרבסטען פון איהרע געבאָטען; אַט די געזעצלעהרער זענען דעריבער געוועזען דערפאַר, אַז בײַ די איצטיגע שרעקליכע רדיפות מעג מען אַפילו עבודה זרה דינען — אַבי לעבען צו בלײַבען. ענדליך איז אָבער געלונגען צו גע-

פינען א מיטעל-וועג צווישען די דאָזיגע עקסטע מיינונגען, און נאָך דער אָבשטימונג איז בעשלאָסען געוואָרען, אַז אויף אַלע מצוות פון דער תורה מעג מען עובר זיין, אום נישט געטויט צו ווערן, אויסער אויף די דריי: עבודה זרה (געצענדיענסט), גלוי עריות (זנות) און שפיכות דמים (מאָרד). דאָס איז געווען אַ נאָרמע פאַר׳ן כלל; עס האָבען זיך אָבער געפונען מאַסען פרטים (איינצעלנע), וואָס האָבען זיך מיט דער נאָרמע נישט גערעכענט: זיי האָבען אָבגעהיט אַלע געבאָטען פון דער תורה און דערפאַר דאָס לעבען אוועקגעגעבען. אין דער הינזיכט האָבען אַ בעזונדער העלדענמוט אַרויסגעוויזען די געזעצלעהרער גופא, וועלכע זענען אַממערסטען פערפאָלגט געוואָרען פון די רוימישע שפיאָנען. זיי פלעגען זיך פערקלייבען אויף די וויטסטע דעלער און דאָרטין לעהרנען מיט זייערע תלמידים, און ווען ר׳ עקיבא האָט אַמאָל אין אַזאַ מאָמענט בעמערקט אַ רוימישען שפיאָן, האָט ער געהייסען די תלמידים לייענען די תפילה „שמע ישראל" שטילערהייד, כדי דער שפיאָן זאָל זיי נישט דערהערן. די גאַנצע ביטערע דערשלאָגענקייט פון יענער שרעקליכער צייט, איז אויסגעדריקט אינ׳ם מאמר פון דעם בערימטען ר׳ ישמעאל: „פון דעם טאָג, וואָס די מלכות רומי האָט זיך פערשפרייט און אָנגעהויבען גוזר צו זיין אויף אונז שווערע גזירות, און איז מבטל תורה און מצוות, און לאָזט אונז נישט מל זיין אונזערע קינדער, — וואָלט זיין דאָס בעסטע, אַז מיר זאָלען גוזר זיין אויף זיך אַליין, נישט צו נעהמען קיין ווייבער און נישט צו האָבען קיין קינדער, כדי אברהם׳ס געשלעכט זאָל כלה ווערן פון זיך אַליין".

נישט ווייניג איז געווען די צאָהל אויך פון יענע, וואָס האָבען זיך גאָרנישט געוואָלט אויסבעהאַלטען פון די רוימישע בעאַמטע און אָפען אָבגעהיט די מינדסטע געבאָטען פון יודענטום, זיך גאָרנישט רעכענענדיג מיט דער מורא׳דיגער שטראָף. אויף די דאָזיגע „יודען פון ארץ ישראל אין דער צייט פון שמד, איז — ווי ס׳דריקט זיך אויס אַ תלמודישע אגדה — געלייענט געוואָרען דער פסוק: לאוהבי ולשומרי מצותי (צו מיינע ליעבהאָבער און היטער פון מיינע געבאָטען). מ׳פרעגט איהם: פאַרוואָס געהסטו געטויט ווערן? ווייל איך האָב געהאַלטען דעם לולב; פאַרוואָס געהסטו געהאַנגען ווערן? ווייל איך האָב געגעסען מצה אום פסח; פאַרוואָס געהסטו פערשטיינט אָדער געקעפּט ווערן? ווייל איך האָב געלערנט תורה און מל געווען מיין קינד". דאָס זענען געווען די געוועהנליכסטע שטראָפען און אויך די לייכטסטע, דען פיעל

שרעקליכער פון די, איז געווען די לאנגע פון יענע, וועלכע זענען פערארורטיילט געווארען צו לעבעדיגע ענויים, צו לאנגזאמע גיהנם־יסורים. די מסורות וועגען יענע שטראפען זענען איינפאך שוידערהאפט: „אייזערנע קוגלען האט מען ארונטערגעלעגט די פערארורטיילטע אונטער די ארעמס און קנוילען פון וואל האט מען געווייקט אין וואסער און ארויפגעלעגט אויפ'ן הארצען פונ'ם פערארורטיילטען, כדי דאס פייער זאל איהם נישט ארורכנעהמען גלייך און ער זאל נישט באלד שטארבען"; „די מלכות האט גוזר געווען, אז ווער עס לעגט תפילין, דעם זאל מען דעם שעדעל צושמעטערן", און נאך אזעלכע מורא'דיגע גרויזאמקייטען, וואס געהען איבער די שרעקליכסטע פארשטעלונג פון דער מענשליכער פאנטאזיע. פערבאטען געווארען איז אויך די יודישע קליידונג, און אין מדרש דערצעהלט זיך: „איינמאל האבען צוויי תלמידים פון ר' יהושע געענדערט זייער קליידונג אין דער צייט פון שמד. האט זיי אנגעטראפען איין רוימישער אויפזעהער, און געזאגט צו זיי: זענט איהר די קינדער פון דער תורה — גיט אוועק דאס לעבען פאר איהר; און אויב איהר זענט נישט איהרע קינדער — פארוואס־זשע גיט איהר אוועק דאס לעבען? האבען זיי צו איהם געזאגט: מיר זענען איהרע קינדער און גיעבען אוועק פאר איהר דאס לעבען, נאר ס'איז נישט דער מענשליכער שטייגער, בידים דאס לעבען אוועקצוגעבען".

און נאך דער גאנצער שמירה מיט די אלע אונמענשליכע שטראפען, וואלטען די פרומע יודישע מאסען דאך אימשטאנד געווען ווי ס'איז אבצונארען די רוימישע אויפזעהער, — ווען נישט געוויסע יודישע פעררעטער, וועלכע זענען געשטאנען ביי דער זייט פון דער רוימישער אדמיניסטראציע און איהר אויפמערקזאם געמאכט אויף אלע בעהאלטענע קנייטשעלעך פון דער יודישער תורה און אויף די אלע תחבולות, מיט וועלכע די יודען בענוצען זיך, כדי פערבייצוגעהן דעם בעפעהל פון דער מאכט. דאס זענען געווען אממעהרסטענטייל געוויסענלאזע קאריעריסטען, וואס האבען פערקויפט זייער נשמה פאר דעם דאנק פון האר, און אנדערע פון זיי האבען אנגעהערט צו די גנאסטישע פארטייען, וועלכע האבען געהאלטען פאר א הייליגע פליכט צו שטערן די טעטיגקייט פון די פראקטישע יודישע געבאטען. צו די דאזיגע פערביטערטע שונאים פון דעם יודישען געזעץ האט אנגעהערט אויך דער בעריהמטער גיזעץ־לעהרער אלישע בן אבויה, וועלכער איז איבערגעגאנגען צו די

טינים און האָט בעקומען דערפאַר דעם נאָמען אחר (אַנ׳אַנדערער). ער האָט געלעהרנט די רוימישע אויפזעהער, אונטערצושיידען א ווילכטיגען רעליגיעזען אקט פון א נישט ווילכטיגען און צו וויסען, וואָס עס הייסט א אמת׳ער פערברעך געגען דעם יודישען דין. די לעצטע זענען אויף אזא אופן בעקאַנט געוואָרען מיט אַלע איינצעלהייטען פון דעם יודיש-רעליגיעזען לעבען און האָבען שוין דערשמעקט פון דער וויַיטען, וואו עס קומט פאָר א רעליגיעזע האַנדלונג.

די בעקאַנטשאַפט פון די רוימער מיט דעם כאַראַקטער פון דער יודישער אומה איז דערגאַנגען ביז אַזוי וויַיט, אז זיי האָבען אָנגעהויבען מיט א בעזונדער אַכזריות צו פערפאָלגען די פאַקטען פון לערנען מיט תלמידים און זיי געבען סמיכה. מיט די פערפאָלגונגען האָבען האַדריאַנ׳ס שלוחים געטראָפען דאָס יודענטום אינ׳ם געפעהרליכסטען פונקט, דען ביי די בעדינגונגען פון יענער צייַט זענען די דאָזיגע צוויי וועגען געבליבען כמעט די אייִנציגע אויף צו דערהאַלטען די אומה. די געזעצלעהרער, וועלכע מ׳האָט געחאַפּט לערנענדיג מיט תלמידים, זענען בעשטראָפט געוואָרען מיט א אַכזריות׳דיגען טויט, און דעם זעלביגען סוף האָבען געהאַט אויך יענע, וואָס האָבען געגעבען סמיכה ווען ס׳איז פון די יונגע געלערנטע. פאַר אָט דעם לעצטען פערברעך זענען אפילו די קהלות פעראַנטוואָרטליך געווען: די שטאָדט מיט דער גאַנצער סביבה, וואו ס׳איז פאָרגעקומען דער אַקט פון סמיכה, זענען פערברענט און צושטערט געוואָרען. — אין די פערפאָלגונגען זאָל אויך דער דערמאָנטער אַחר א גרויסע שולד האָבען; ווענינגסטענס ווערט פון איהם דערצעהלט, אַז ער האָט א סך געזעצלעהרער איבערגעגעבען די רוימער אין די הענד, און אויף די יונגע תלמידים האָט ער אויך געפּרובט ווירקען, זיי אָבצורייסען פון דער יודישער געזעצלעהרע.

ביי אַזא לאַנגע האָבען זיך, נאַטירליך, געמוזט געפינען אויך מעהר מיושב׳דיגע, רוהיגערע, וואָס האָבען געראַטען זיך אונטערצוגעבען און איבערצוואַרטען די שלעכטע צייַט. צו די האָט אָנגעהערט אויך ר׳ יוסי בן קסמא; פון איהם ווערט דערצעהלט, אַז ווען ר׳ חנינא בן תרדיון איז געקומען צו איהם, האָט ער זיך צו איהם געווענדעט מיט די ווערטער: „חנינא מיין ברודער! דו ווייסט נישט, אַז גאָט אַליין האָט דער אומה איבערגעגעבען די מאַכט! זי האָט זיין בית המקדש חרוב געמאַכט, זיין פּאַלאַץ פערברענט, אויסגעהרג׳עט זיינע פרימסטע

און בעסטע קינדער, — און דאָך לעבט זי נאָך; און איך האָב געהערט זאָגען פון דיר, אז דו זיצט און ביזט עוסק אין לערנען, נעהמסט צונויף אַרום דיר תלמידים און האַלסט אַ ספר תורה אין שוים — מיך וועט נישט וואונדערן, ווען מ׳וועט דיך מיט דיין ספר תורה צוזאמען פערברענען!"

פאַר זיינע פריעדליכע געדאַנקען איז דער דאָזיגער ר׳ יוסי שטאַרק חשוב געווען אין הויף פון דעם רוימישען שטאַטהאַלטער, און ווען ער איז געשטאָרבען זענען אַלע רוימישע גדולים נאָכגעגאַנגען נאָך זיין ארון. זיין ווירקונג אויף די חברים איז אָבער געווען זעהר אַ שוואַכע, און ווען מ׳האָט דעם זעלביגען ר׳ חנינא ווירקליך געחאַפּט שפּעטער לערנענדיג מיט תלמידים, האָט ער זיך אַפילו נישט געפּרובט אָבלייקענען, און אָפען ערקלערט: „איך האָב עוסק געווען אין לערנען, ווי מיין גאָט האָט מיך געבאָטען".

צו דעם דאָזיגען ר׳ חנינא האָט די פאָלקס־מסורה צוגעגעבען נאָך ניין הייליגע מערטירער, וואָס האָבען זיך מקריב געווען פאַר דעם קיום פון דער יודישער תורה; דאָס זענען די בעריהמטע „עשרה הרוגי מלכות", פון וועלכע די לעגענדע ווייסט צו דערצעהלען אזעלכע ריהרענדע און שוידערהאַפטע פאַקטען, און דער וויכטיגסטער פון וועלכע ס׳איז געווען ר׳ עקיבא. אָט דער געוועזענער פייערדיגער אַגיטאַטאָר פאַר דעם אויפשטאַנד געגען רוים, האָט זיך נאָך דעם שרעקליכען אויסגאַנג פון דעם גרויסען חלום, איבערגעגעבען מיט דעם גאַנצען גלות פון זיין נשמה דער גייסטיגער ערציהונג פון פאָלק און דער ענטוויקלונג פון דער יודישער געזעצלעהרע. ער האָט פאָרטגעזעצט זיין אַקאַדעמישע טעטיגקייט אין דעם קרייז פון אַ גאַנצער רייהע תלמידים, חאָטש ער האָט געזוכט דערביי ווי ווייט מעגליך איז געווען, זיך אויסצובעהאַלטען פון דעם רוימישען שפּיאָנאַזש. אומזיסט האָט איהם פּפּוס בן יהודה געוואָרענט, ער זאָל זיך נישט איינשטעלן צו לעהרנען מיט זיינע תלמידים, ווייל די בליקען פון די שפּיאָנען לויערן אויף איהם און וועלן איהם ענדליך פון דעם בעהאַלטענסטען ווינקעל אויסגעפינען; ר׳ עקיבא האָט איהם אויף דעם געענטפערט מיט דעם פאָלגענדען משל: „אַ פוקס איז אַמאָל געשטאַנען אויפ׳ן ברעג פון אַ טייך און געזעהען, ווי די פיש אין וואַסער יאָגען זיך און שפּרינגען איבער פון איין אָרט אין אַנדערן. „פון וועמען אַנטלויפט איהר עם?" האָט דער פוקס געפרעגט. „מיר אַנטלויפען — האָבען די פיש געענטפערט — פון די

נעצען, וואָס די מענשען שטעלן אָן, אונז צו פאַנגען". דאַן האָט דער פוקס געזאָגט: קומט=זשע אַרויס אויף דער יבשה וועל'מיר לעבען איך מיט אייך צוזאַמען, ווי עס האָבען געלעבט מיינע עלטערן מיט אייערע. אויף דעם האָבען די פיש זיך אָבגערופען: דו ביזט עס דער פוקס, וואָס מ'רופט דיך: דער קלוגסטער פון אַלע חיות, דו ביזט דאָך גאָר אַ נאַר; מה=דאָך אין וואַסער, אין'ם קוואַל פון אונזער לעבען, האָבען מיר מורא, היינט אויף דער יבשה, וואו מיר קענען נישט לעבען, דאַרפען מיר דאָך געוויס מורא האָבען. אַזוי זענען מיר אויך: אויב מיר שרעקען זיך פאַר אַ געפאַהר, לעהרנענדיג די תורה, וועגען וועלכער עס שטעהט געשריבען: כי היא חייך וארך ימיך (זי איז דיין לעבען און דיין לאַנגיעהריגקייט), טאָ וואָס=זשע וועט שוין זיין, ווען מיר וועלן זיך אינגאַנצען אָבשיידען פון איהר?"

אין אַ קורצער צייט אַרום איז פפוס'עס נבואה מקוים געוואָרען: מ'האָט ר' עקיבא'ן געכאַפּט לעהרנענדיג מיט די תלמידים און אַריינגעזעצט אין געפענגעניש, דאָ האָט רופוס איהם בעהאַנדעלט מיט דער גרעסטער אַכזריות, וועלנדיג אויף אַזאַ אופן בויגען די רעליגיעזע עקשנות פון דעם גרעסטען יודישען אויטאָריטעט. ער האָט איהם אָבגעהאַלטען אַ לאַנגע צייט אין געפענגעניש אונטער דער שטרענגסטער שמירה. די חברים=געזעצלעהרער, וועלכע זענען אָהן ר' עקיבא'ן געבליבען פעריתום'ט און אָהן אַ רבי'ן, האָבען אָבער אָנגעווענדט אַלע מעגליכע מיטלען, כדי צוצוקומען צו דעם גרויסען געפאַנגענעם און צו בעקומען פון איהם אַ תשובה אויף די צווייפעלהאַפטע שאלות. עס האָט געטראָפען, אַז מ'האָט געגעבען אַ שליח דריי הונדערט דינאַריעס (דינרים), ער זאָל זיך איינשטעלען און אַריינקומען צו ר' עקיבא'ן. אַמאָל פלעגט מען זיך דערביי בענוצען מיט אַ פשוט'ען געשיקטען איינפאַל; אַזוי האָט זיך ר' יוחנן הסנדלר איינמאָל פערשטעלט פאַר אַ פעדלער (הויזירער), און פערביי=געהענדיג פאַר'ן טהיר פון געפענגניש, האָט ער אויסגעשריען: „ווער קויפט נאָדלען! גאָפּלען! אַז ס'איז פאָרגעקומען אַ חליצה צווישען איהם און איהר — ווי איז דער דין?" און ר' עקיבא האָט איהם אַרויסגעענטפערט דורכ'ן פענסטער: אַ שפינדעל האָסטו? א. אַ. וו. — ס'איז כשר".

אַזוי איז ר' עקיבא אָבגעזעסען אין תפיסה יאָהרען=לאַנג, און ווען רופוס האָט געזעהען, אַז די עקשנות פון דעם גרויסען יודישען געזעצלעהרער איז פיעל שטאַרקער פון זיינע צוואַנגס=מיטלען, האָט ער

געגלויבט, זיך נוקם צו זײַן אָן איהם מיט אַ מורא׳דיג-אַכזריות׳דיגער טויט-שטראָף: ער האָט געלאָזען אָפּשינדען ר׳ עקיבא׳ן דאָס לײַב פון די בײנער מיט אײַזערנע קאמען; דער עקזאלטירטער הימעל-מענש האָט זיך איהם אָבער אויך איצט נישט אונטערגעגעבען: ר׳ עקיבא האָט מיט אַ אונגעוועהנליכער רוהיגקײַט איבערגעטראָגען די שרעקליכע יסורים, און זײַנע ליפּען האָבען נישט אויפגעהערט צו שעפּטשען די תפילה: „שמע, ישראל, ד׳ אלהינו, ד׳ אחד!”. די דאָזיגע קאלטקײַט האָט איבערראַשט דעם אכזריות׳דיגען בלוט-שופט, רופוס׳ען, און ער האָט אויסגערופען: „צי ביזטו נישט אַ כשוף-מאַכער, און מיט כשוף מאַכסטו דיר אַזוי לײַכט דײַנע וועהטאָגען?” אויף דעם האָט ר׳ עקיבא געענטפערט: איך בין נישט קײַן כשוף-מאַכער, נאָר מײַן גאנצען לע-בען האָב איך געלײַענט דעם פסוק: ואהבת את ד׳ אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך (דו זאָלסט ליעב האָבען גאָט דײַן גאָט מיט׳ן גאַנצען הארצען, מיט דער גאַנצער נשמה און מיט׳ן גאנצען פערמעגען); דאָס ערשטע און דאָס דריטע האָב איך מקיים געווען: איך האָב ליעב געהאַט גאָט מיט׳ן גאַנצען הארצען און מיט׳ן גאנצען פערמעגען. דאָס צווײטע אָבער איז מיר נאָך נישט צו דער האַנד געקומען; איצט-זשע, ווען ס׳האָט זיך מיר געמאַכט מקיים צו זײַן דעם „ובכל נפשך” — זאָל איך איהם נישט מקיים זײַן?” און ר׳ עקיבא האָט נישט אויפגעהערט צו לײַענען די תפילה, ביז ער האָט אויסגעהויכט זײַן נשמה מיט דעם אויסרוף, וואָס ענטהאַלט אין זיך דעם תמצית פון גאַנצען יודענטום — „ד׳ אחד!” (גאָט איז אײנציג).

דער טויט פון דעם גרויסען פיהרער, וואָס איז געווען נישט ווייניגער אונגעוועהנליך פון זײַן לעבען, איז געבליעבען אַלס מוסטער פאַר די קומענדיגע דורות און די גאַנצע מערטירער-גרופּע איז אָנגערופען געוואָרען אויף זײַן נאָמען: „ר׳ עקיבא מיט די חברים”. די אַקאַדעמישע קרײַזען האָבען מיט ר׳ עקיבא׳ס טויט פערלוירען דעם שאַרפזיניגסטען געזעצ-לעהרער, דעם רבי׳ן, און זיי האָבען געזאָגט: „פון ר׳ עקיבא׳ס טויט זענען די אָרעמס פון דער תורה געבראָכען און די קוועלען פון דער חכמה — פערשיט”.

מיט נישט קײַן קלענערער גײַסט-שטאַרקײַט און הײליגען העלדענ-מוט האָט זיך אויסגעצײַכענט אויך דער מערטירער-טויט פון דעם דער-מאָנטען ר׳ חנינא בן תרדיון. איהם האָט מען אײַנגעוויקעלט אין די פּאַרמעטען פון זײַן ספר-תורה און אַזוי אַרויפגעלעגט אויף אַ שײַטער-

הויפּען פון טרוקענע צווייגלעך; דערביי האָט מען, כּדי צו פערשטאַרקען און צו פערלענגערן די העלישע יסורים, אַרויפגעלעגט איהם אויפן הארצען געווייקטע, נאַסע וואָל־קנוילען. די אַכזריות פון דעם טויט איז געווען אזוי שרעקליך, אַז דער תּלין אַליין האָט שוין דאָס נישט געקענט אַריבערטראָגען און געראַטען ר׳ חנינא׳ן, ער זאָל אַראָבנעהמען די קנוילען פון האַרצען, כּדי ער זאָל גיכער פערברענט ווערן. ר׳ חנינא האָט זיך אָבער דערפון אָבגעזאָגט, ווייל ער האָט געזעהען אין דעם אַ אַקט פון זעלבסטמאָרד. דאָס האָט דעם פּראָפעסיאָנעלען רוצח אינגאַנצען פון די כּלים אַרויסגעבראַכט: „ער האָט פערגרעסערט די פלאַמען, האָט אַראָבגענומען די קנוילען פון ר׳ חנינא׳ס האַרץ און איז אַליין אויך — אַריינגעשפּרונגען אין פייער“. צוזאַמען מיט ר׳ חנינא׳ן איז פערארורטיילט געוואָרען צום טויט אויך זיין פרוי, און זייער טאָכטער איז אוועקגעפיהרט געוואָרען אין אַ בּית־הזונות.

פון די איבריגע מערטירער זענען דערגאַנגען צו אונז פּרטים נאָר וועגען ר׳ ישמעאל בן אלישע, ר׳ שמעון, ר׳ חוצפּית המתורגמן, ר׳ ישובב הסופר און ר׳ יהודה בן בבא. דער לעצטער האָט זיך געשראָקען דערפאַר, עס זאָל נישט איבערגעריסען ווערן די גאַנצע קייט פון דער מסורה, ווייל אָהן דער סמיכה פון די אומגעקומענע „זקנים“ וועלען די איבערגעבליבענע תּלמידים קיין אויטאָריטעטע קראַפט נישט בעזיצען; ער האָט דעריבער צוזאַמענגענומען זעקס פון ר׳ עקיבא׳ס בעסטע תּלמידים, און האָט זיי מסמיך געווען. געטאָן האָט ער עס „צווישען צוויי גרויסע בערג און צוויי גרויסע שטעדט — צווישען אושא און שפרעם“; דאָ האָט ער אַרויפגעלעגט זיינע הענד אויף די בעריהמטע תּלמידים: ר׳ מאיר, ר׳ יהודה ברבּי אלעאי, ר׳ שמעון בן יוחאי, ר׳ יוסי בן חלפתא, ר׳ אלעזר בן שמוע און ר׳ נחמיה, — און זיי דערמיט אויטאָריזירט אַלס זעלבסטשטענדיגע געזעצלעהרער און ריכטער; דערווייל איז אָנגעלאָפען אַ מחנה רוימישע סאָלדאַטען, האָט ר׳ יהודה אויסגעשריען צו די תּלמידים: „קינדער! אַנטלויפט!“ האָבען זיי צו איהם געזאָגט: „און וואָס וועט מיר דיר זיין?“ אויף דעם האָט ער געענטפערט: „איך ליעג פאַר זיי, ווי אַ פערלאָזענער שטיין“. דאַן זענען די תּלמידים זיך צולאָפען אין פערשיעדענע זייטען, און פון דעם גרויסען זקן זענען די סאָלדאַטען נישט אָבגעטרעטען פריהער, ביז זיי האָבען צולעכערט זיין קערפּער, ווי אַ זיפּ.

אויסער די הרוגי מלכות פון דעם אַקאַדעמישען קרייז זענען

געווען אויך אַנדערע, וואָס זענען אומגעקומען מיט דעם שטראַהלענקראַנץ פון אַ מערטירער־קרוין אויף די קעפּ. פון די האָבען זיך בעזונדער אויסגעצייכענט די בעריהמטע צוויי אַנפיהרער פון דעם פריהערדיגען אויפשטאַנד, יוליאַנוס און פּאַפּאָס. צוליעב זייער גרויסען אַנזעהען, האָט מען זיי פאָרגעלעגט, זיי זאָלען בלויז טרינקען וואַסער פון אַ קאָלירטען גלאָז, כדי די אַרימיגע זאָלען עס אָננעהמען פאַר געצענוויין; זיי האָבען זיך אָבער דערפון אויך אָבגעזאָגט און זיך אונטערגעוואָרפען די אכזריות׳דיגסטע יסורים.

אזוי האָט זיך האַדריאַן נוקם געווען אָן די איבערגעבליבענע פון דעם גרויסען אויפשטאַנד; און נישט נאָר די לעבעדיגע—אויף די טויטע האָט זיך זיין צאָרן אויסגעגאָסען. ער האָט בעפוילען, נישט צו לאָזען מקבר זיין די אַלע געפאַלענע און פערמשפּט׳ע. די פעלדער און וועגען פון יהודה זענען אַלזאָ פערוואָרפען געווען מיט טויטע קערפּערס, און דערפון האָבען זיך פערשפּרייט איבערן לאַנד פערשידענע מגפות. מיט דער אונמענשליכקייט האָט האַדריאַן געוואָלט אָבשרעקען די איבערגעבליבענע טיילען פון דער אומה, זיי זאָלען מעהר נישט וואַגען צו חלום׳ען וועגען בעפרייען זיך פון רוים, אוי ערניעדריגען די יודען אין די אויגען פון די שכני׳שע בעפעלקערונגען, אוי פּשוט אויסראָטען דעם לעצטען געדעכעניש פון דער יודישער אומה אויף יהודה׳ס ערד. דערגרייכט האָט ער אָבער נישט מעהר, ווי די ערשטע צוויי, די יודישע אומה איז געבליבען, ווי אַן׳אייביגער מאָנומענט אויף די חורבות פון אַלע אַלטע קולטור־פעלקער — די מעכטיגע רוים אויך איינגעשלאָסען. דער גייסטיגער העראָאיזם פון די „באַרבאַרישע יהודה׳ער" האָט שפּעטער אין ערשטוינונג אַריינגעבראַכט זאָגאַר האַדריאַנ׳ען אַליין, און לויט אַ יודישער מסורה זאָל ער אפילו האָבען זיך אַרויסגערופען איינמאָל: „גרוים איז דאָס שעפעלע, וואָס שטעהט צווישען זיבעציג וועלף!"

אַ געוויסע ווירקונג אין דער הינזיכט פון אָבשוואַכען דעם צובונד צו דער יודישער אומה האָט האַדריאַנס אינקוויזאַטאָרישע טעטיגקייט געהאַט אויף די יודען־קריסטען. פערפאָלגט פון די יודישע פּאַטריאָטען אין דער צייט פון אויפשטאַנד, זענען זיך די דאָזיגע יודען־קריסטען צולאָפען אין די שטעדט אויף יענער זייט ירדן און האָבען זיך דאָרטין אויפגעהאַלטען; דער אונגליקליכער אויסגאַנג פון דעם קריעג מיט זיינע טר[illegible] פאָלגען האָט אָבער געמוזט ווירקען אויך אויף זיי. אין דעם

„שקוץ משומם" (דער יופּיטער־טעמפּעל), וואָס האַדריאַן האָט אוועקגעשטעלט אויפן הר הבית, האָבען זיי געזעהען אַ צייכען פון דעם שרעקליכען וועלט־געריכט, וואָס דערנעהנטערט זיך, פון דעם שרעקליכען טאָג, ווען ישו וועט זיך ווידער בעווייזען אין די וואָלקענס; דערבּיי האָבען האַדריאַנ'ס אכזריות'דיגע פערפאָלגונגען זיי אויך נישט אויסגעמיטען, דען די רוימישע בעאַמטע האָבען נישט געמאַכט קיין חלוק צווישען אַ יודען און אַ קריסט. דאָס האָט געצוואונגען די פונאַנדערגעוואָרפענע קריסטליכע גרופּען, זיך צוזאַמענצורעדען, און זיך איינמאָל פאַר אַלע מאָל אָבצורייסען אינגאַנצען פון דער יודישער אומה. די אַרבּייט פון דורכפיהרען דאָס, האָבען גענומען אויף זיך צוויי לעהרער פון דער קריסטליכער קירכע, קוואַדראַטוס און אַריסטידעס; זיי זאָלען האָבען צוגעשטעלט האַדריאַנ'ען אַ געשריבענע ערקלערונג וועגען דעם, אַז דאָס קריסטענטום איז אַ זעלבּסטשטענדיגע רעליגיע, וואָס האָט קיין צוזאַמענהאַנג נישט מיט'ן יודענטום, און די אָנהענגער פון דעם נייעם גלויבען דאַרפען נישט ליידען פאַר די זינד פון יענע, מיט וועלכע זיי האָבען קיין געמיינזאַמעס נישט. פון יענער צייט אָן דאַטירט זיך די פאָלשטענדיגע פעראייניגונג און פערשמעלצונג פון די מעהרסטע יודישע מיט די געצענדינערישע קריסטליכע סעקטעס, וועלכע האָבען זיך שוין לאַנג געהאַט אָבגעריסען פון דעם יודישען נאַציאָנאַלען אָרגאַניזם. די יודען־קריסטען האָבען אויפגעהערט צו היטען די עטליכע מצוות פון דער יודישער תורה, וואָס זיי פלעגען ביז דאַן נאָך אָבהיטען, האָבען אָנגענומען דעם אינהאַלט פון קריסטענטום אין דער געשטאַלט, ווי ער האָט זיך אויסגעבילדעט צווישען די געצענדינערישע קריסטען, און האָבען צום ערשטען מאָל אוועקגעשטעלט בּראש פון זייער געמיינדע, אַלס בּישאָף, דעם נישט־געמל'טען מאַרקוס. אַזוי ווי די קריסטען האָבען זיך צוגעחנפה'ט צו האַדריאַנ'ען און אויסגעפועל'ט בּיי איהם גרויסע חסדים און הנחות, האָבען זיך געפונען אויך אַ סך יודען, וואָס זענען אַריין אין זייער קהלה, וועלנדיג אויף אַזאַ אופן זיך בּעפרייען פון די שרעקליכע רדיפות און פערפאָלגונגען; דאָס האָט נאָכמעהר פונאַנדערגעריסען די שוואַכע פעדים, וואָס האָבען צונויפגעבונדען דאָס יודענטום מיט'ן קריסטענטום, און פון דאַן אָן זענען אָט די בּיידע וועלט־ און לעבענס־אַנשויאונגען שוין געשטאַנען איינע אַקעגען דער אַנדערער נישט ווי פיינדליכע גליעדער פון איין און דעם זעלבּיגען שטאַם, נאָר ווי צוויי גאַנץ זעלבּסטשטענדיגע רעליגיעזע אָרגאַניזאַציעס

פינפטעס קאַפּיטעל

דער נייער צענטער אין גליל

די מלחמה מיט האַדריאַנ׳ען איז געווען די לעצטע פּראָבּע פון דער יודישער אומה, זיך צו בּעפרייען פון דעם רוימישען יאָך מיט דער הילף פון איהר פיזישער קראַפט. דאָס פאָלק האָט צוזאַמענגענומען זיינע לעצטע כּחות און איז געגאַנגען זיך שלאָגען אויף לעבען און טויט מיט זיין אייבּיגען שונא; געענדיגט האָט זיך אָבּער דער קאַמפּף אויך דאָס מאָל מיט׳ן נצחון פון שונא, און יהודה איז געלעגען האַלבּ אַ טויטע פאַר זיינע פיס. די שטעדט צושטערט, דאָס לאַנד פערוויסט, די איינוואוינער טויט אויפ׳ן שלאַכטפעלד אָדער אויפ׳ן עשאַפאָט, פערשטעקט אין אַ פינסטערער מערה אָדער אין די אָרעמס פון שונא גופא — אַזוי האָט אויסגעזעהען דער גאַנצער דרום־טייל פון לאַנד (יהודה) נאָך דעם „חורבן ביתר״. אויסער דער נייער אויפגעבּויטער „עליאַ קאַפּיטאָלינא״, וואָס איז אויסגעוואַקסען אויף די חורבות פון ירושלים, און וואו קיין יוד האָט ניט געטאָרט אַריינקומען, זענען די אַלע געוועזענע בּליהענדע שטעדט געבּליבּען כּמעט אָהן אַ שום בּעפעלקערונג, און דער זעלבּיגער גורל איז אויסגעפאַלען אויך אויף דעם שטעדטיל יבנה, וואו ס׳האָט זיך געפונען דאָס בּעניימטע סנהדרין. די פערוויסטונג פון דרום־פּאַלעסטינא איז געווען אַזוי גרויס, אַז דער גאַנצער טערמין יהודה (Judaea) האָט פון דעמאָלט אָן אויפגעהערט בּענוצט צו ווערן

אין די רוימישע דאָקומענטען און אָנשטאָט איהם איז דאָרט אריין אין געברויך דער טערמין סיריא-פּאַלעסטינא (Syria Palaestina).

מעהר בעפעלקערט, כאָטש אויך געגוג פערוויסט, איז געבליבען דער צפון-טייל פון לאנד, דאָס אַזוי גערופענע גליל. אהין האָבען איצט אויסגעוואַנדערט די אַלע, וועלכע האָבען זיך געראַטעוועט פון האַדריאַנ'ס פערפאָלגונגען, און דאָרט איז געלעגט געוואָרען דער יסוד פאַר אַ נייעס פאָלקס-צענטר. דאָס איז פאָרגעקומען נאָכדעם, ווי האַדריאַן איז געשטאָרבען (138), און עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ שטאַרקע רעאַקציע געגען זיינע אַכזריות'ען און רדיפות. אויפ'ן רוימישען טראָן איז אַרויף אַנטאָנינוס פּיוס (אַנטונינוס-קיסר), און ער האָט אָבגעשאַפט די אַלע עדיקטען, וואָס זענען אַרויסגעגעבען געוואָרען געגען דער יודישער אמונה; אויף זיין ספּעציעלען בעפעהל איז יודען ערלויבט געוואָרען אָבצוהיטען אַלע געבאָטען פון זייער גלויבען, צווישען די אויך דעם געבאָט פון מלה, וועלכער איז פריהער פערבאָטען געווען אַלס אַ אַקט פון קאַסטראַציע *).

פאַר דער דאָזיגער אָבשאַפונג פון די שרעקליכע „שמד-גזירות" האָבען די זיך יודען אַליין משתדל געווען, און לויט אַ געוויסער תּלמודישער לעגענדע, איז די זאַך פאָרגעקומען אויף דעם פאָלגענדען אופן. אין קסריה, די רעזידענץ פון דעם רוימישען שטאַטהאַלטער, האָט זיך געפונען אַ פאָרנעהמע רוימישע מאַטראָנע, וואָס האָט שטאַרק מיטגעפיהלט די יודישע צרות און האָט דערביי געהאַט אַ שטאַרקען איינפלוס אויף די פאָרשטעהער פון דער רוימישער אַדמיניסטראַציע. האָבען זיך צו דער מאַטראָנע געווענדט דער תנא ר' יהודה בן שמוע מיט זיינע חברים, און געפרעגט ביי איהר אַנ'עצה, וואָס צו טאָן געגען די אונמענשליכע פערפאָלגונגען, וואָס די יודען האָבען אויסצושטעהן פון דער רוימישער מאַכט; אַלס ענטפער אויף דעם האָט זיי די מאַטראָנע געראַטען, זיי זאָלען זיך פּרובען בעטען רחמים ביי דער העכערער אַדמיניס-

*) קאַסטרירען — הייסט מסרס זיין, אַראָבנעהמען דעם מענליכען גליעד.— בנוגע צו פרעמד-גלויבינגע איז דער פערבאָט געגען מלה איצט אויך פערבליבען אין זיין קראַפט; צוזאַמען דערמיט איז געבליבען אין זיין קראַפט אויך דער בעפעהל, וואָס האָט פערבאָטען יודען אריינצוקומען אין „עליא קאַפּיטאָלינא" (די געוועזענע ירושלים).

טראַציע — אפשר וועט זי ווײַכער ווערן ; און די שלוחים האָבען אַזוי געטאָן ; זיי האָבען זיך אָוועקגעשטעלט בײַנאַכט פאַר׳ן פּאַלאַץ פון שטאַטהאַלטער און געוויינט און געשריִען : „גאָט אין הימעל ! צי זענען מיר דען נישט אײַערע ברידער, קינדער פון איין פאָטער ! צי זענען מיר דען נישט פון איין מוטער געבוירען ! מיט וואָס זענען מיר ערגער פון אַלע פעלקער, וואָס איהר זענט גוזר אויף אונז אַזעלכע שווערע גזירות !״ די דאָזיגע בקשה האָט געווירקט, און אין אַ קורצער צײַט אַרום איז אָנגעקומען די בשורה, אַז אַלע פריהערדיגע גזירות זענען אָבגעשאַפט. דער טאָג, ווען די בשורה איז אָנגעקומען, איז אַרײַנגענומען געוואָרען אין רײַסטער פון די נאַציאָנאַלע געדענק-טעג : עס האָט געהײַסען, אַז דאָס פאָלק איז ווידער פרײַ געוואָרען.

די ידיעה, אַז די רדיפות און גזירות געגען דער יודישער אמונה זענען בטל געוואָרען, האָט זיך גלײַך פונאַנדערגעטראָגען אין אַלע לענדער, וואו די איבערגעבליבענע פון דעם גרויסען שטורם האָבען עמיגרירט, און פון אַלע זײַטען האָבען אָנגעהויבען אָנקומען צוריק קיין פּאַלעסטינא מאַסען אַנטלאָפענע און בעהאַלטענע. צווישען די לעצטע האָבען זיך געפונען אויך די זעקס תלמידים פון דעם בעריהמטען ר׳ עקיבא, וועלכע ר׳ יהודה בן בבא האָט געגעבען סמיכה. זיי זענען געהאַט אַנטלאָפען קיין בבל, און האָבען שוין געוואָלט דאָרטען עפנען ישיבות ; איצט אָבער האָבען זיי זיך אומגעקעהרט אינ׳ם לאַנד פון דעם געוועזענעם גרויסען גײַסטיגען צענטר. די דאָזיגע ערשטע שוואַלבען פון דער קומענדיגער גײַסטיגער אויפלעבונג האָבען זיך גלײַך צונויפגעזאַמעלט אין דעם היסטאָרישען רמון-טאָל (בקעת רמון), צו בעשטימען די יאָהרען און די חדשים, ווײַל אין די אַלע יאָהרען פון שמד האָט מען נישט געקענט רעגולירען דעם שמיטה-יאָהר און דאָס האָט געקאָנט ברענגען צו גרויסע אונאָרדנונגען אין דעם יודישען קאַלענדאַר-וועזען. דאַן האָבען זיי זיך בעזעצט אין דעם גליל׳עאישען שטעדטיל אושא. און זיך ערקלערט אַלס אַ קליין סנהדרין, דערבײַ האָבען זיי זיך נישט בענוצט מיט זײַער אויטאָריטעט, און געגיכט צוצוציהען קיין אושא די לעבען-געבליבענע געזעצלעהרער פון אַלע עקען לאַנד.

אַזוי איז דער צוריבענער, מיט בלוט פערגאָסענער און האַלבגוסס׳ער פאָלקס-אָרגאַניזם שוין צו זיך געקומען, און די געזעצלעהרער האָבען זיך ווידער גענומען, אײַנצופליעסען אין איהם מוט און שטאַרקײַט. די מיטגליעדער פון דער איצטיגער גרופּע תנאים

האָבען פאָרטגעזעצט די טעטיגקייט פון זייערע פאָרגענגער און ווידער צוזאַמענגעקניפּט די מסורה, — האָטש זייער צאָהל איז געווען נישט גרויס. די בעדייטענדסטע פון דעם איצטיגען קאָלעגיום זענען געווען ר׳ שמעון, אַ זוהן פון דעם לעצטען פּאַטריאַרך ר׳ גמליאל, ר׳ נתן פון בבל, ר׳ מאיר און ר׳ שמעון בן יוחאי. דער ערשטער, ר׳ שמעון בן גמליאל, האָט זיך מיט נסים געראַטעוועט פון האַדריאַנ׳ס האַנד און איז אַנטלאָפען קיין בבל; אַלס געזעצליכער יורש פון דעם פּאַטריאַרכען-טיטול האָט ער אָבער נישט געקענט בלייבען פון דער מייטען, ווען עס האָט זיך צוזאַמענגעשטעלט אַ נייער סנהדרין, און קומענדיג קיין אושא איז ער ווירקליך גלייך אויסגעקליבען געוואָרען פאַר דעם נשיא פון קאָלעגיום. דעם קאָמפּלעט פון דער נשיאות האָבען אויסגעפילט ר׳ נתן פון בבל אַלס „אב בית דין” און ר׳ מאיר אַלס „חכם”. אין דער ערשטער צייט זענען אַפילו פאָרגעקומען פערשידענע סכסוכים צווישען דעם נשיא און די איבריגע מיטגלידער פון קאָלעגיום, און עס האָט געהאַלטען דערביי, אַז מ׳האָט זוהן זאָל געשעהען דאָס איינענע, וואָס מיט׳ן פאָטער: מ׳זאָל איהם מעביר זיין פון דער נשיאות; מיט דער צייט האָט זיך אָבער איינגעגעבען די סוכסוכים אויסצוגלייכען און ר׳ שמעון איז געבליבען אויף זיין הויכען פּאָסטען. צו דעם שלום האָט פיעל געהאָלפען דאָס, וואָס די סכסוכים זענען אַממעהרסטענטייל געווען פּרינציפּיעלע (ווייל ר׳ שמעון, ווי זיין פאָטער, האָט אויך כסדר געשטרעבט צו פערגרעסערן דעם אויטאָריטעט און די איינהייט פון סנהדרין), און קיינער האָט דעם יונגען נשיא נישט געקענט חושד זיין אין פּערזענליכע פּניות. די כאַראַקטעריסטיק פון דעם לעצטען שפּיעגעלט זיך אַמבעסטען אָב אין דעם אַפאָריזם, וואָס איז דערגאַנגען צו אונז פון איהם אין די „פּרקי אבות”: „אויף דריי זאַכען שטעהט די וועלט: אויף **אמת, גערעכטיגקייט** און **שלום**”.

די אָריגינעלסטע און בעדייטענדסטע פּערזענליכקייט פון יענעם קרייז איז אָבער געווען נישט די פונ׳ם נשיא; ר׳ שמעון האָט בעקומען די נשיאות און איז געווען דער קאָפּ פון סנהדרין נאָר צוליעב זיינע דינאַסטישע רעכט אויף דעם טיטול; פיעל גרעסער און בעדייטענדער איז אָבער געווען די טעטיגקייט און די ווירקונג פון דעם דערמאָנטען ר׳ מאיר. וועגען דער אָבשטאַמונג פון דעם דאָזיגען גרויסען גייסט האָבען זיך אין פאָלק אַרומגעטראָגען פערשידענע נוסחאות, און לויט איין

אנדתא זאָל ער זאָגאַר האָבען געווען אַנ'אייניקעל אָדער אַנ'אור־אייניקעל פון דעם רוימישען קייזער נ ע ר אָ (נירון־קיסר), וועלכער איז, ווי די מזרח־פעלקער האָבען געגלויבט, נישט געהרג'עט געוואָרען, נאָר אַנט־לאָפען ערגעץ אין טיעף אזיען און זיך דאָרט מגייר געווען. ווי דער גרעסטער טייל פון די תנאים האָט זיך ר' מאיר אויך געשפּייזט פון אַ מלכה: ער איז געווען אַ איבערשרייבער און פלעגט מאַכען קאָפּיעס פון די הייליגע שריפטען. אַזוי ווי ער האָט ערפונדען אַ מיטעל, צו מאַכען דעם כתב גלאַנצענדיגער און דויערהאַפטיגער (ער האָט אַריינגעטאָן אינ'ם טינט קופּער־וויטריאָל; אויף גמרא־לשון: ק נ ק נ ת ו ם), איז ער געווען בעריהמט אין זיין פאַך און האָט פערדיענט דריי שקלים אַ וואָך; דערפון האָט ער צוויי דריטעל אויסגעגעבען פאַר זיין פאַמיליע און מיט דעם איבריגען געשטיצט די אָרימע חברים.

ר' מאיר האָט געהאַט פאַר אַ פרוי די געלערנטע טאָכטער פון דעם בעריהמטען ר' חנינא בן תרדיון, מיט'ן נאָמען ב ר ו ר י ה, און אַזוי ווי די צווייטע טאָכטער פון דעם מערטירער איז, צוזאַמען מיט'ן פאָטער'ס טויט, אַוועקגעפיהרט געוואָרען אין אַ שאַנד־הויז, האָט ער זיך, גלייך ווי ער איז צוריקגעקומען קיין פאַלעסטינא, גענומען זוכען דער שוועגערין, כדי זי צו בעפרייען. ער איז געגאַנגען פון איין שטאָדט אין דער אַנדערער, און ווען ער איז געקומען אין דער שטאָדט, וואו זיין ווייב'ס שוועסטער האָט זיך ווירקליך געפונען, האָט ער פריהער געוואָלט דערגעהן, צי זי איז נאָך ריין; צו דעם צוועק האָט ער זיך פערשטעלט פאַר אַ רוימישען ריטער, און ווען ער איז איבערצייגט געוואָרען אין איהר אונשולד, האָט ער אונטערגעקויפט די שומרים און זי אַרויסגענומען. ווען די אַדמיניסטראַציע האָט זיך דערוואוסט פון דעם פאַקט, האָט זי אַרויסגעשיקט שלוחים, נאָכצויאָגען די אַנטלאָפענע; ר' מאיר האָט זיך אָבער זעהר געשיקט געשפּיעלט זיין ראָליע אַלס רוימער, און אַזויערנאָך איז איהם געלונגען זיך אַרויסצודרעהען פון דער געפאַהר. בעקאַנט איז אויך די ריהרענדע אגדה, וואָס שילדערט די גייסטיגע גרויסקייט פון ר' מאיר'ן מיט זיין פרוי, די בעריהמטע ב ר ו ר י ה. „ס'איז געווען אַ מעשה ביי ר' מאיר'ן, אַז ער איז געזעסען און האָט געדרשה'ט צו מנחה־צייט שבת, און אין דער־היים זענען דערווייל געשטאָרבען זיינע צוויי קינדער. וואָס האָט געטאָן זייער מוטער? האָט זי זיי אַוועקגעלעגט אויפ'ן בעט און איבערגעדעקט מיט אַ ליילעך. איז אָבענד איז ר' מאיר געקומען פון בית המדרש

פרעגט ער: וואו זענען מיינע צוויי קינדער? זאגט זי: זיי זענען אוועק אין בית מדרש. שטוינט ער: איך האב דאך געקוקט אין בית המדרש און האב זיי נישט געזעהען? האט זי איהם געגעבען א כוס צו הבדלה און ער האט הבדלה געמאכט, דערנאך האט ער זיך ווידער געוועגדט צו איהר: מיינע קינדער וואו זענען? און זי האט איהם ווידער געענטפערט: זיי זענען אוועקגעגאנגען דארטין-און-דארטין און וועלן באלד קומען. דאן האט זי איהם דערלאנגט צום עסען, און ווען ער האט אבגעגעסען האט זי זיך אבגערופען: רבי, איך האב צו פרעגען א שאלה: איינער האט ביי מיר איינגעלעגט א פקדון און איצט וויל ער איהם אבנעהמען; זאל איך איהם אבגעבען, צי נישט? האט ער צו איהר געזאגט: מיין טאכטער! ווי שיקט זיך עס, נישט אבצוגעבען יענעמס פקדון? אויף דעם האט זי געענטפערט, אז אהן זיין וויסען האט זי עס נישט געוואלט אבגעבען; דערביי האט זי איהם אנגענומען פאר'ן האנד, צוגעפיהרט צום בעט און אבגעדעקט דאס ליילעך. האט ער דערזעהען זיינע צוויי טויטע קינדער און זיך פונאנדערגעוויינט, און זי האט געזאגט: רבי, דו האסט דאך אליין געזאגט, אז מ'דארף אומקעהרען דעם פקדון, ווען יענער קומט איהם מאהנען; עס שטעהט געשריבען: ד' נתן, ד' לקח, יהי שם ד' מברך (גאט האט געגעבען, גאט האט גענומען: זאל גאט'ס נאמען זיין געבענשט)".

די חברים אין קאלעגיום האבען געקוקט אויף ר' מאיר'ן, ווי אויף א גייסטיגען ריזע, "וואס רייסט אוים בערג און צומאהלט זיי איינעם מיט'ן אנדערן", און דערצו איז ער געווען אזוי זעלבסטשטענדיג אין זיינע מעשים און מנהגים, אז ער האט זיך ערלויבט זאגאר צו שטעהן אין בעציהונגען מיט דעם פערדעכטיגען אלישע בן אבויה (אחר) און צו לעהרנען פון איהם געוויסע צווייפעלהאפטע הלכות. אויף די פארווארפען פון זיינע חברים, וואס האבען געקוקט קרום אויף די בעציהונגען, האט ר' מאיר געענטפערט: "איך האב געפונען א מילגראם; זיין קערן האב איך אויפגעגעסען און די שאלעכץ אוועקגעווארפען". ער האט אמאל בעגלייט זיין אפיקורסי'שען רבי'ן צו-פוס, זיך אונטערהאלטענדיג מיט איהם אין לעהרנען, וועהרענד יענער איז געזעסען אויף זיין אייזעל. פלוצלינג האט זיך אחר אבגערופען צו זיין תלמיד-בעגלייטער: "מאיר, קעהר דיך אום. דא ענדיגט זיך א תחום-שבת". — "קום דו אויך צוריק", האט זיך ר' מאיר געפרובט. — "פאר מיר, האט אחר געענטפערט, זענען פערשלאסען אלע טויערן פון תשובה,

און עס איז שוין לאנג ארוים א בית-קול און געזאגט: „קערט זיך אום אלע פערפיהרטע קינדער, אויסער אלישע-אחר, וועלכער האט דערקענט מיין כח און מורד געווען אן מיר". שפעטער, ווען אחר איז קראנק געווארען, איז ר' מאיר געקומען צו איהם און ווידער געבע- טען: „קעהר דיך אום", און אלישע „האט זיך פונאנדערגעוויינט און איז געשטארבען וויינענדיג".

אדאנק די בעציהונגען מיט זיין גנאסטישען רבי'ן, האט ר' מאיר אליין זיך אויך אפט אונטערהאלטען מיט נישט יודישע פילאזאפען. א בעזונדער הארציגע פריינדשאפט האט געהערשט צווישען איהם און דעם נעא-פלאטאניקער איינימאס פון גדרה, וועלכער איז געווען א שטארקער פערעהרער פון יודענטום און האט געהאלטען, אז פלאטא מיט פיטאגאראס'ן האבען געשעפט זייער חכמה פון דער יודישער תורה, און ווען דער לעצטער האט געטרויערט נאך זיינע עלטערן איז דער גרויסער יודישער געזעצלעהרער געגאנגען איהם טרייסטען. די דאזיגע טאלעראנץ האט ר' מאיר ארויסגעוויזען נישט בלויז בנוגע צו איינציגע פארשטעהער פון דער געצענדינערישער וועלט, נאר בנוגע צו דער גאנצער געצענדינערישער וועלט בכלל; ער האט געלערנט: „פון וואנען ווייסען מיר, אז א געצענדינער, וואס איז עוסק אין דער תורה, האט דעם דין, ווי א כהן-גדול? ווייל עס שטעהט געשריבען: „אלה החקים והמשפטים, אשר יעשה אותם האדם וחי בהם" (דאס זענען די געזעצען, וואס דער מענש דארף זיי אבהיטען און לעבען מיט זיי): עס שטעהט האדם (דער מענש), דאס הייסט, אפילו א געצענדינער האט דעם דין ווי א כהן-גדול, אויב ער איז עוסק אין דער תורה".

בנוגע צו דער הלכי'שער מסורה האט זיך ר' מאיר געהאלטען ביי דעם סיסטעם פון זיין רבי'ן, ר' עקיבא. די חברים האבען געזאגט אויף איהם, אז מ'קען קיינמאל נישט דערגעהן געגוי, וואס ער וויל, ווייל ער פלעגט מיט זיינע שארפזיניגע פשט'לעך און פלפולים ברענגען בעווייזען אי פאר, אי געגען דער בעשטימונג פון א געזעץ, און אפט- מאל האט ער זאגאר בעוויזען מיט זיין שארפער דיאלעקטיק — מתיר צו מאכען דאס, וואס איז אין דער תורה גופא בפירוש פערבאטען, אדער פערקעהרט. צווישען זיינע תלמידים האט זיך געפונען איינער מיט'ן נאמען סומכוס, וועלכער האט זיך אויך אויסגעצייכענט מיט זיין אונגעוועהנליכער חריפות און פלפול'דיגע געניג, האבען די חכמים געזאגט אויף איהם מיט א שארפער איראניע: ער איז א גרויסער חריף,

נאָר פּסק'נען אַ שאלה בײַ יודען קען ער נישט. די דאָזיגע התנגדות צו דעם גײַסט פון פּילפּול און שאַרפזיניגע סאָפיזמען האָט זיך אַרויסגעוויזען אין אַ געוויסער מאָס אויך בנוגע צו ר' מאיר'ן אַליין, און אַ סך פון זײַנע הלכות זענען נישט אָנגענומען געוואָרען אין דער פּראַקטיק.

ר' מאיר האָט פאָרטגעזעצט ר' עקיבא'ס טעטיגקייט נישט נאָר אין דעם סיסטעם, ווי אַזוי צו דרשה'נען די הלכות פון דער תורה, — ער האָט זיך אויך פאַרנומען מיט דער סיסטעמאַטישער צוזאַמענשטעלונג פון די געזאַמעלטע געזעצען און מסורות. דאָס איז געווען אַ העכסט דרינגענדע בעדערפעניש אין יענער צײַט פון רדיפות און מערטירער-טויטען, וואָס האָט פּלוצלינג אָבגעריסען פון לעבען כמעט אַלע בעדײַטענדע געזעץ-לעהרער, און ר' עקיבא'ס תלמיד האָט דאָס דאָזיגע בעדערפעניש גלענצענד אויסגעפילט. ער האָט צונויפגענומען דעם גאַנצען לעהר-מאַטעריאַל פון די גרויסע רבּיים, און איהם סיסטעמאַטיש בעאַרבייט אונטער דעם טיטול משנה.

אַ רײַכע און פילזײַטיגע פּערזענליכקייט איז געווען אויך דער צווייטער פון קאָלעגיום, ר' שמעון בן יוחאי, וועלכער האָט געהאַט זײַן ישיבה אין דעם גליל'עאישען שטעדטיל תקוע. אים געגענזאַץ צו זײַן פאָטער יוחאי, וועלכער איז געווען אַ גרויסער חשוב בײַ די רוימישע בעאַמטע, איז ר' שמעון געווען אַ ביטערער שונא פון די רוימער און זייער קולטור, און ווען ער האָט זיך אַמאָל ערלויבט, צו זידלען די „מלכות הרשעה" פאַר אַ גרויסען עולם, האָט מען עס דערטראָגען צו דער אַדמיניסטראַציע, וועלכע האָט איהם דערפאַר פאַרמשפּט צום טויט. ר' שמעון איז דאַן אַנטלאָפען און האָט זיך בעהאַלטען אין אַ מערה; דאָ האָט ער אָבגעלעבט אַ גאַנצע רײַהע יאָהרען (ביז האַדריאַנ'ס טויט), זיך שפּײַזענדיג מיט די טײַטלען פון דעם בוים, וואָס האָט זיך דאָרט געפונען, און מיט'ן וואַסער פון דעם דאָרטיגען טײַכעל, און דאָס האָט זעהר שלעכט געווירקט אויף זײַן געזונדס-צושטאַנד: דאָס לײַב איז בײַ איהם אינגאַנצען בעדעקט געוואָרען מיט געשווירען און וואונדען. אײַנמאָל האָט ער געפּרובט אַרויסטרעטען פון זײַן בעהעלטעניש, און דערוויסענדיג זיך, אַז די שרעקליכע צײַטען זענען שוין אַריבער, איז ער אַוועק צוריק אין לאַנד. כדי זיך אויסצוהיילען פון די שווערע וואונדען, האָט ער זיך געבאָדען אין די וואַרימע וואַסער-קוואַלען פון טבריה (חמי טבריה), און אויס דאַנקבאַרקייט צו דער שטאָדט, וואו ער איז בעפרייט געוואָרען פון זײַן שווערער קרענק,

האט ער אויסגעארבייט א גענויען פלאן פון די שטאדטישע פלעצער, וועלכע זענען ווירקליך טמא, און פון יענע, וואס זענען ריין, אום אויף אזא אופן אראבצונעהמען פון דער גאנצער שטאדט דעם חשד פון טומאה, וואס איז אלט געווען שוין איבער הונדערט מיט צוואנציג יאהר *).

אט דער פאקט פון אבלעבן א לאנגע צייט אין א מערה האט געדיענט דעם פאלק אלס קאנווע פאר פערשידענע לעגענדעס און וואונדער-ערצעהלונגען, און ס'איז געקומען אזוי ווייט, אז דער ניכטערער און שטרענג-לאגישער געזעצלעהרער איז פערוואנדעלט געווארען אין א בעל-מופת, אין א מענשען פון סודות און מיסטישע פאנטאזיעס. די דאזיגע לעגענדעס האבען זיך נישט אויפגעהערט צו וועבען אז ביז אין טיעפען מיטעלאלטער, און ווען ס'איז אין XIII-טען יאהרהונדערט געפונען געווארען דער אזוי גערופענער „זוהר”, האט דאס פאלק איהם אויך צוגעשריבען ר' שמעון בן יוחאי. דער אויטאריטעט און די הייליגקייט פון דעם בוך איז פון דאן אן כסדר געוואקסען, און צוזאמען מיט איהם איז געוואקסען אויך די קדושה פון דעם כלומר'שט מיסטישען תנא; פון XVI-טען יאהרהונדערט אן איז ר' שמעון'ס קבר אין מרון געווארען א פונקט, וואוהין עס ציהען זיך די פרומע יודען פון אלע לענדער, און ביז היינטיגען טאג ווערט נאך דער קבר בעזוכט פון א מאסע פיליגרימען.

אויף ווי ווייט די היסטארישע ווירקליכקייט איז געגען דער דאזיגער כאראקטעריסטיק פון ר' שמעון בן יוחאי, לאזט זיך בעזונדער דייטליך זעהען אין זיין בעציהונג צו דער הלכי'שער מסורה. אין זיינע אויסטייטשונגען פון געזעץ איז ר' שמעון געווען פונקט דער היפך פון ר' עקיבא'ן און ר' מאיר'ן. ער האט זיך שטענדיג בעמיהט אויסצופארשען גענוי דעם טעם, דעם לאגישען גרונד פון געזעץ, כדי ארויסצוציהען דערפון פערשידענע נייע שלום-פאלגערונגען, נייע מעגליכקייטען. זיין ערקלערונג הויבט זיך שטענדיג אן מיט דער פראגע:

---

*) די שטאדט טבריה איז געבויט געווארען דורך הורדוס-אנטיפא לכבוד דעם קייזער טיבעריוס; די פרומע יודען אבער האבען דא נישט געוואלט וואוינען, ווייל אויף דעם פלאץ איז געווען אמאל א בית-עולם און זיי האבען חושש געווען פאר טומאה.

פאַרוואָס האָט די תורה געזאָגט דאָס און דאָס (מפני מה אמרה תורה) ? און אויף דער שאלה, למשל, פאַרוואָס האָט די תורה געהייסן איבערלאָזן פאה (די עקן פון די נישט געשניטענע תבואה) אויף די פעלדער, גיט ער אָן פיער טעמים, וועלכע שטיצן זיך אַלע אויף דעם געוועהנליכען מענשליכען פערשטאַנד.

פון ר' שמעון בן יוחאי זענען דערגאַנגען צו אונז אויך אַ סך זעהר כאַראַקטעריסטישע אגדי'שע מאמרים. אַ פערביסענער געגנער פון'ם גאַנצען רוימערטום, האָט ער זיך שטענדיג אויסגעדריקט וועגען זיי מיט די שאַרפסטע ווערטער, און ווען איינער פון די חברים האָט געפּרובט לויבען די אויסערליכע ציוויליזאַטאָרישע טעטיגקייט פון די רוימער: די מאַרק־פּלעצער, די בריקען, די בעדער, וואָס זיי האָבען אויסגעבויט, — האָט ר' שמעון מיט כעס אויסגעשריען: „אַלץ, וואָס די רוימער האָבען געמאַכט, האָבען זיי געמאַכט נאָר פון זייער בע־קוועמליכקייט־וועגען. זיי האָבען פערפּוצט די שטאָדטישע מאַרק־פּלע־צער, כדי אַוועקצוזעצען דאָרטין אויסגעלאַסענע פרויען; זיי האָבען אויסגעבויט בעדער, כדי צו וואַשען און ריינינגען זייערע קערפּער'ס; זיי האָבען אויפגעשטעלט בריקען, כדי אויפצומאָהנען די שטייערן". אין זיין בעציהונג צום לעבען בכלל האָט ר' שמעון אויך קיין אַסקעטישע נייגונגען נישט אַרויסגעוויזען; ער דריקט זיך אויס אין איין אָרט: „די תורה איז געגעבען געוואָרען נאָר פאַר מן־עסער. דען ווי אַזוי קען עס אַ מענש זיצען און לעהרנען, און נישט וויסען, וואו ער וועט נעה־מען צום עסען און טרינקען; זיצען און זיך פּשט'לען און נישט וויסען, וואו ער וועט נעהמען אַ קלייד אויפ'ן לייב?" ער האָט געהאַט אַ גרויסען קרייז תלמידים, און חייל ער האָט איבערגעלעבט אַלע זיינע חברים, איז ער געוועזען אַ געוויסע צייט כמעט דער איינציגער אויטאָריטעט פאַר אַלע פראַגען פון דעם רעליגיעזען לעבען.

דער דריטער, לויט זיינע מעלות, אין דעם נייעם קאָלעגיום איז געוועזען ר' יהודה ברבי אלעאי, אַ געבוירענער פון דעם שטעדטיל אושא גופא און אויך אַ דאָרטיגער תושב, וועלכער איז אין אַ סך הינ־זיכטען עהנליך געוועזען צו ר' יהושע בן חנניה. בעשיידען, קלוג, גע־שיקט און בערעדעוודיג, האָט ער שטענדיג געזוכט, צו מילדערן די אָנגעצויגענע בעציהונגען צווישען די רוימער און דער יודישער אומה, און ער ווערט אומעטום בעצייכענט מיט דעם טיטול „חכם" און ראש המדברים. ווי ר' יהושע, האָט ער זיך אויך געשפּייזט

פון א מלאכה, און זיין שפרוך איז געווען: „גרויס איז די ארבייט — זי בעעהרט דעם ארבייטער; ווער עס לעהרנט נישט זיין זוהן קיין מלאכה, טרייבט איהם צווישען גזלנים". ביי דעם כלל האט זיך, ווי ס'שיינט, שטארק געהאלטען ר' יהודה'ס חבר, ר' יוסי בן חלפתא, וועלכער איז געווען לויט זיין פראפעסיע א גארבער (בורסקי). ר' יוסי האט צוזאמענגעקליבען א רייהע משנות אונטער דעם גריכישען נאמען נימוקין (Nomikon); ער האט אויך צוזאמענגעשטעלט א קורצע חראניק פון בריאות עולם ביז דעם בר-כוכבא'שען קריעג. אין דער דאזיגער חראניק („סדר עולם"), וואס האט א געוויסע בעדייטונג פאר דער יודישער היסטאריאגראפיע, בעמיהט זיך ר' יוסי אויסצופילען און אויסצוגלייכען די פערנעבעלטע און צווייפעלהאפטע דאטומס פון די היילינע שריפטען, דאגעגען אבער פון אלעקסאנדער מוקדון אן האלט ער זיך גאנץ זעלבסשטענדיג, און ס'בלייבט נאר צו בעדויערן דעם פאקט, וואס די נאטיצען אין דער חראניק זענען זעהר קורץ.

פון ר' עקיבא'ס איבריגע תלמידים זענען צו אונז קיינע איינצעלהייטען נישט דערגאנגען; בעקאנט איז נאר, אז אויסער די דאזיגע ישיבות אין גליל, האט זיך געפונען נאך איין ישיבה אין יהודה, און די חכמים פון יענער ישיבה ווערן אנגערופען „רבותינו שבדרום".

נעבען די אלע אויסגערעכענטע תנאים האט א בעזונדער פלאץ פערנומען דער אויבענדערמאנטער ר' נתן, א זוהן פון דעם „ראש גלותא" (פאטריארך) אין בבל; צו אונז זענען נישט דערגאנגען קיין קוועלן וועגען די סבות, וואס האבען אט דעם אריסטאקראטישען געלעהרנטען געצוואונגען צו פערלאזען זיין רוהיג היימאט-לאנד און צו קומען קיין פאלעסטינא אין דער צייט, ווען אויף יעדערן איז געהאנגען דאס שווערד פון פיין און שמד; עס איז נאר בעקאנט, אז אין דעם רעסטאווירטען סנהדרין אין אושא איז איהם געגעבען געווארען דער טיטול „אב בית דין". ר' נתן האט זיך בעזונדער אויסגעצייכענט אין דעם יורידישען טייל פון דער יודישער געזעצלעהרע און אין אסטראנאמיע, און ווי דער גרעסטער טייל פון די תנאים אין יענער צייט האט ער אויך סיסטעמאטיזירט בעזונדערע זאמלונגען פון הלכות, וועלכע רופען זיך אויף זיין נאמען „משנת דרבי נתן" אדער „תוספתא דרבי נתן".

פון די דאזיגע אלע געזעצלעהרער איז צוזאמענגעשטעלט געווארן דאס בעניימטע סנהדרין אין אושא, וועלכער האט ענערגיש געאר-

בײַט פאַר דער אויפלעבונג פון דער יודישער געזעצלעהרע, וואָס האָט פון אײַבינ-אָן געהאַט די זעלבינע בעדײַטונג, ווי די אויפלעבונג פון דעם יודישען לעבענס-גײַסט. די טעטיגקײַט פון דעם סנהדרין אין דער ריכטונג איז נאָך מעהר אינטענסיוו און ענערגיש געוואָרען, אַ דאַנק דער געפאַהר פון אַ טיעפער שפּאַלטונג, וואָס האָט זיך אָנגערוקט פון בבל; דאָ איז פאָרגעקומען פאָלגענדעס: אין דער צײַט, ווען די געזעצ-לעהרער אין גליל האָבען געאַרבײַט מיט אַלע כחות צוריק פליסיג צו מאַכען דאָס פערגליווערטע בלוט פון דעם יודישען פאָלקס-גײַסט, צוריק צו שאַפען אײַן גײַסטיגען צענטר פאַר דער גאַנצער אומה, אָב-צוהיטען פון פערלוירען געהן דעם מאַטעריאַל פון די איבערגעגעבענע הלכות און מסורות דורך סיסטעמאַטישע זאַמלונגען, — אין דער צײַט האָט אַ יהודה'עאישער עמיגראַנט אין בבל זיך ארומגעטראָגען מיט דער אידעע, איבערצוטראָגען אַהין דעם צענטער פון דער אומה, ד. ה. צו גרינדען דאָרטין אַ נײַעם סנהדרין, וואָס זאָל איבערנעהמען אין זײַנע הענד אַלע אַנגעלעגענהײַטען פון כלל-ישראל. גערופען האָט מען דעם עמיגראַנט חנניה; דאָס איז געווען אַ ברודערן-זוהן פון דעם בעריהמטען ר' יהושע בן חנניה, וועלכען דער גרויסער פעטער האָט אוועקגעשיקט פון ארץ ישראל, כדי איהם אויף אַזאַ אופן צו דערווײַטערן פון דעם אײַנפלוס פון די מינים (יודען-קריסטען). חנניה האָט זיך בעזעצט אין נהר פקוד, נישט ווײַט פון נהרדעה, און אָרגאַניזירענדיג דאָרטין אַ גרויסען בית דין, אין דער געשטאַלט פון סנהדרין, האָט ער זיך אַלײַן גענומען די נשיאות, און אַ געוויסען נהוניא בעשטימט פאַר'ן אב בית דין; דער דאָזיגער בית דין איז גלײַך צוגעטרעטען צו בעשטימען דעם יאָהר פון שמיטה און בכלל אַלע יודישע קאַלענדאַר-פראַגען, און די דאָרטיגע קהלות, וועלכע זענען אין דער צײַט פון שמד אינגאַנצען געבליבען אָהן אַ שום צענטראַלער אינסטיטוציע, האָבען האַרציג בע-גריסט דעם נײַעם סנהדרין בײַ זיך אין לאַנד. אין פאַלעסטינא האָט אָבער די ידיעה וועגען דעם סנהדרין אַרויסגערופען אַ שטאַרקע אונצו-פרידענהײַט; דאָ האָט מען אין דעם פאַקט געמוזט זעהן אַ געפאַהר פאַר דער אײַנהײַט פון יודענטום, און דער פאַטריאַרך ר' שמעון בן גמליאל האָט געפונען פאַר זײַן פליכט, אָנצוווענדען אַלע מעגליכע מיטלען, כדי אָבצושוואַכען די בעדײַטונג פון דעם גלות-צענטער און זאָגאַר אויך איהם אונטערצוברענגען אינגאַנצען. צו דעם צוועק האָט ער אַרויסגעשיקט צוויי שלוחים, ר' יצחק און ר' נתן, מיט אַ בריעף צו

דעם נשיא פון יענעם סנהדרין, וואָס האָט געטראָגען אויף זיך דעם טיטול: „למעלת קדושתו של חנניח (אָן זיין היילינקייט — חנניה)"; שטאַרק געריהרט און געשמייכעלט פון אַזאַ כבוד, האָט חנניה זעהר הארציג און פריינטליך אויפגענומען די שלוחים פון ארץ ישראל, און פאָרגעשטעלט זײ פאַר ז"ן קאָלעגיום מיט פערשידענע שבחים און קאָמפּלימענטען. דאָס זענען די גרעסטע פון יודען — האָט ער אויף זײ אויסגערופען — זײערע עלטערן האָבען משמש געװעזען אין בית המקדש, און זײ זענען געקומען לעהרנען אין אונזער ישיבה. אויף אַזאַ אופן האָבען זיך די שלוחים ערוואָרבען דעם צוטרױ און די אַכטונג פונ'ם גאַנצען קאָלעגיום, און ערשט דעמאָלט האָבען זײ זיך גענומען דורכפיהרען זײער שליחות: קאָמפּראָמיטירען דעם סנהדרין אין נהר-פקוד און אויסווירקען בײַ די יודישע קהלות אין בבל, זײ זאָלען זיך צוריק ווי פריהער אונטערוואַרפען דעם אויטאָריטעט פון דעם אײנציגען צענטער אין לאַנד פון די אבות. זײ האָבען געלײענט פאַר'ן פאָלק דעם אינהאַלט פון די בריעף. וואָס זײ האָבען מיטגעהאַט מיט זיך, אין וועלכע ס'איז ערקלערט געוואָרען, אַז אַזוי ווי די שמד-גזירות זענען בטל געוואָרען, די חכמים האָבען זיך אומגעקעהרט יעדער אין זײַן הײם און דאָס סנהדרין האָט זיך ווידער צונויפגעזאַמעלט אין דער שטאָדט אושא, דאַרפען אַלע יודישע קהלות זיך צוהערן צו די פעראָרדנונגען פון דעם אײנציגען צענטער און חנניה איז נאָר אַ פערברעכער און אַ פּורץ-גדר, ווען ער וויל צורײַסען די אחדות פון דער אומה און בעשאַפען אַ נײַעם צענטער אויסער די גרענעצען פון ארץ ישראל. כדי צו דעמאָנסטרירען אָפען פאַר'ן גאַנצען פאָלק די אונגעזעצליכקײט פון חנניה'ס בעשטימונגען, האָט אײנער פון די שלוחים אַראָבגעלײענט פון דער טריבונע: „אלה מועדי חנניה בן אחיו של ר' יהושע" (דאָס זענען די יום טובים פון חנניה, ר' יהושע'ס ברודערן-זוהן), אַלס אַ פּאַראָדיע אויף דעם פסוק פון דער תורה: „אלה מועדי ד'" (דאָס זענען די יום-טובים פון גאָט); דער צווײטער שליח האָט אויך געטאָן דאָס זעלבע און פּאַראָדירט די נבואה: „כי מציון תצא תורה ודבר ד' מירושלים", לײענענדיג אויפ'ן קול: „כי מבבל תצא תורה ודבר ד' מנהר פקוד (דען פון בבל וועט אַרויסגעהן תורה און גאָט'ס וואָרט פון נהר פקוד). די דאָזיגע איראָנישע אויסרופען האָבען געמאַכט אַ שטאַרקען רושם אויפ'ן פערזאַמעלטען עולם, וועלכער האָט זיך איצט ערשט ארומגעזעהען, אַז שטיצענדיג חנניה'ס אינסטיטוציע קען ער ווירקליך שאַדען

ברענגען די אחרות פון דער אומה און אז זיי רייסען זיך דערמיט אב פון זייערע ברידער אין ארץ ישראל און פון דער תורה. אומזיסט האט חנניה איצט געפרובט אבשוואכען די ווירקונג פון די שלוחים דערמיט, וואס ער האט געזוכט, זיי אראבצעווארפען און צו פערדעכטיגען: די אויפגעמונטערטע שלוחים האבען אפען ערקלערט, אז דאס געגען־סנהדרין אין בבל האט די זעלבע בעדייטונג, ווי א צווייטער מזבח, ביי וועלכען חנניה און נחוניא דינען פאר כהנים גדולים, און ווער עס שטיצט אט דעם סנהדרין זאגט זיך דערמיט אב פון גאט און פון כלל ישראל. חנניה האט זיך פון דעסטוועגען נאך אלץ נישט געוואלט אונטערגעבען, און געפרובט זיך ווענדען צו ר׳ יהודה בן בתירא, וועלכער האט געהאט א ישיבה אין נציבין, אויף דער גרענעץ צווישען דער פארטישער און רוימישער מלוכה; ר׳ יהודה האט אבער אויך אנערקענט, אז יעדער יוד איז מחויב זיך אונטערצוגעבען דעם גרויסען בית דין אין ארץ ישראל. דאן האט ר׳ חנניה שוין קיין ברירה נישט געהאט און געמוזט זיך אבזאגען פון זיין גרויסען חלום; ער האט צושיקט בריעף אין אלע קהלות פון גלות, אין וועלכע ער האט אבגערופען זיינע קאלענדאר־בעשטימונגען און דערמיט האט זיך געענדיגט די צענטראלע טעטיגקייט פון דעם סנהדרין אין בבל.

אונטער דער צייט איז אין דעם קאלעגיום פון אושא גופא פארגעקומען א שטארקער סכסוך, וואס האט געקאנט ברענגען צו די זעלביגע פאלגען, צו וועלכע עס האט אמאל געבראכט דער סכסוך צווישען ר׳ גמליאל׳ן און ר׳ יהושע׳ן אין יבנה. ר׳ שמעון בן גמליאל, וועלנדיג אויפהויבען די בעדייטונג פון דער נשיאות, האט געפרובט איינפיהרען א מין עטיקעטע, וואס האט געזאלט אויסצייכנען איהם פון די איבריגע פרעזידיום־מיטגליעדער, ר׳ נתן און ר׳ מאיר. די דאזיגע עטיקעטע האט בעפויהלען: „ווען דער נשיא קומט אריין שטעלט זיך אויף דאס גאנצע פאלק, און קיינער זעצט זיך נישט פריהער, ביז ער זאגט נישט: זיצט; ווען דער אב בית דין קומט אריין, מאכט מען צוויי שורות (שפאליערן) פון ביידע זייטען, ביז ער קומט צו צו זיין פלאץ, און ווען דער חכם קומט אריין, בלייבט איינער זיצען און איינער שטעלט זיך אויף אזוי לאנג, ביז ער זעצט זיך אויף זיין ארט״. אט די רעפארם איז איינגעפיהרט געווארען אהן דעם וויסען פון די ביידע פרעזידיום־מיטגליעדער, און ווען זיי זענען אריינגעקומען און האבען [illegible] שנוי אינ׳ם צערעמאניאל, האבען זיי זיך שט-

לערהייד פערשוואוירען, צו בעליידיגען דעם נשיא פאר׳ן גאנצען עולם דערמיט, וואס זיי וועלן איהם פערווארפען פון אלע זייטען מיט שאלות, אויף וועלכע ער וועט ניט וויסען צו ענטפערן. מיט דעם מיטעל האבען זיי געגלויבט, צוצוברענגען די זאך ביז אזוי וויט, אז דער קאלעגיום וועט אויסדריקען דעם נשיא זיין אונצוטרוי און אויסוועהלען גלייך אנ׳אנדערן אויף זיין ארט. דער איינפאל האט זיך אבער ניט איינגעגעבען; ר׳ שמעון האט זיך דערוואוסט פון דער פערשווערונג געגען איהם און האט זיך צוגעגרייט מיט תשובות אויף אלע מעגליכע שאלות, און אפעלירענדיג צו דעם גאנצען קאלעגיום, האט ער אויסגעפועל׳ט א ערלויבניש, אויסצושליסען די „רעוואלוציאנערען“ פון דער פערזאמלונג. ווען ר׳ נתן מיט ר׳ מאיר׳ן זענען דערנאך געקומען האבען זיי אלזא געפונען פאר זיך די טהירען פון בית-מדרש פערשלאסען, און דאס האט זיך געמוזט שלעכט אברופען אויף דער גאנצער אקאדעמישער טעטיגקייט פון קאלעגיום; א סך צווייפעלהאפטע הלכות, זענען געבליבען ניט ערקלערט און ס׳איז ענדליך געקומען דערצו אז איינער (ר׳ יוסי בן חלפתא) האט אפען אויסגעשריען: „די תורה איז אויסוועניג און מיר זיצען אינוועניג!“ דאן איז דער נשיא ווייכער געווארען און האט ערלויבט די אויסגעשלאסענע אריינצוקומען אין בית מדרש, נאר ער האט ארויפגעלעגט אויף זיי אנ׳אנדער אקאדעמישע שטראף. דער שטאלצער ר׳ מאיר האט זיך אבער איצט אויך ניט געוואלט אונטערגעבען; ער האט ניט אויפגעהערט צו דערצערנען דעם פערביטערטען נשיא, און דער לעצטער האט זיך געזעהען געצוואונגען, אויסצורופען אויף איהם **א חרם**. דאס האט ר׳ מאיר׳ן נאכמעהר אויפגעקאכט, און ער האט אויסגעשריען: „איך רעכען מיך ניט מיט אייער חרם אזוי לאנג, ווי איהר וועט מיר ניט ערקלערן, **וועמען, פארוואס און צוליעב וואס איהר האט מיך מחרים געווען**“. דער רעזולטאט פון דעם צוזאמענשטוס איז געווען דאס, אז ר׳ מאיר האט זיך דערווייטערט אינגאנצען פון סנהדרין און זיך בעזעצט ערגעץ אין קליין אזיע, וואו ער איז אויך געשטארבען. פאר׳ן טויט האט ער אנגעזאגט, מ׳זאל דעם ארון מיט זיין קערפער אוועקשטעלן אויפ׳ן ברעג פון ים, וואס געהט דורך ארץ ישראל, וועט עס הייסען, אז ער איז בעגראבען געווארען אין דער הייליגער ערד.

די צייט פון ר׳ שמעון׳ס נשיאות איז רייך געווען אויך אין דריקונגען און אונרוהען פון אויסוועניג. די שנאה צווישען יודען און רוימע

איז פון דעם האַדריאַנישען קריעג. אָן כּסדר געוואַקסען, און אין די שפּעטערדיגע יאָהרען פון אַנטאָניגוס׳עס ממשלה האָבען יודען געהאַט אויסצושטעהן פערשידענע גזירות און רדיפות. אויף ווי ווייט די דאָזיגע רדיפות האָבען דערשלאָגען די שטימונג פון פאָלק איז צו זעהן פון דעם מאַטד, וואָס איז דערגאַנגען צו אונז איז ר׳ שמעון גמליאל׳ס נאָמען: „אויב די ערשטע; וואָס האָבען דערשמעקט נאָר אַביסל צרות פון דער מלכות רומא הרשעה, זענען אַזוי אַראָסגעפאַלען ביי זיך, היינס אַ פּשיטא שוין מיר, וואָס וואַלגערן זיך אָב טע, יאָהרעדורות אין תקופות אין דער דאָזיגער אַלכּור און זינקען ביז׳ן האַלז אין צרות און גזירות! מור נעהמען אויך אָן די צרות פאַר ליעב, נאָר דען מיר וואָלטען וועלן אויסשרייבען זיי אַלע, וואָלטען מיר קיינמאָל נישט געענדיגט״. עם זענען זאַגאַר פאַראַן רמלים רון רוימישע קוועלן וועגן געוויסע רעוואָלוציאָנערע אונרוהען, וואָס האָבען אויסגעבראָכען אין פּאַלעסטינא, אין׳ם לעצטען יאָהר פון אַנטאָנינוס׳עס הערשען (161). די דאָזיגע פראָגע פון אַ נייעם אויפשטאַנד איז, ווי ס׳איז צו גלויבען, געשטאַנען אין צוזאַמענהאַנג מיט די הכנות צו דער מלחמה, וואָס די פּאַרטאַנער האָבען אין יענער צייט ווידער נעפּרובט אונטערנעהמען געגען רוים. צו די דאָזיגע אונרוהען בעציהט זיך, ווי ס׳שיינט, אויך די תלמודישע אגדה פון יענער צייט, וואָס דערצעהלט, אַז די רוימישע רעגירונג האָט זיך געפּרובט אַוועקנעהמען ביי יודען דאָס רעכט, צו האָבען אייגענע ציוויל-געריכטען. אַ צווייטע תלמודישע לעגענדע רעדט אויך וועגן שווערע רעפּרעסיעס געגען יודען, וואָס האָבען געצוואונגען דעם גרעסטען געזעצלעהרער פון דער עפּאָכע, ר׳ שמעון בן יוחאי, צו פאָהרען קיין רוים, זיך משתדל זיין פאַר זיינע ברידער.

אין דער בעציהונג צו די האָפנונגען, וואָס יודען האָבען געלעגט אויף דער מלחמה, וועלכע האָט זיך צופלאַקערט צווישען די פּאַרטאַנער און רוימער פאַר דער הערשאַפט פון מאַרק אַורעליוס, איז זעהר כאַראַקטעריסטיש דער מאמר פון דעם זעלביגען ר׳ שמעון בן יוחאי; ער האָט געזאָגט: „ווען דו זעהסט אַ פּערסישען (פּאַרטישען) פערד צוגעבונדען צו איינער פון די מצבות אין ארץ ישראל, האָף אויף דאָס אָנקומען פון משיח׳ן״. עהנליך דערצו און נאָך מיט מעהר בעשטימטקייט האָט זיך אויסגעדריקט ר׳ יהודה ברבי אלעאי: „די צושטערער (פון ירושלים) איז בעשיערט צו פאַלען פון פּערסישע (פּאַרטישע) הענד״.

אָט די פײַנדליכע געפֿיהלען פֿון יודען בנוגע צו רוים האָבען גע־דיענט דעם קײזער, וואָס האָט געפֿיהרט די מלחמה מיט די פּאַרטאַ־נער, וועריס'ן, אלס מאָטיוו פֿאַר נײַע רעפּרעסיעס געגען די יודען פֿון דער רוימישער אימפּעריע; וועריס האָט בענײַט האַדריאַנ'ס בע־פֿעהל, און האָט פֿערבאָטען יודען די מצוות: שבת, מלה, און טבילה. די פֿערפֿאָלגונגען האָבען אָבער זיך נישט לאַנג געצויגען, און נאָך וועריס'עס טויט, ווען אויף דעם רוימישען טראָן איז פֿערבליבען נאָר מאַרק אוירעליוס אַלײן, זײַנען די דערמאָנטע גזירות אָבגעשאַפֿט געוואָרען. דער דאָזיגער געקרוינטער פֿילאָזאָף איז איבערהויפּט געווען אַ געגנער פֿון צוואַנגס־מיטלען און פֿערפֿאָלגונגען, און אויך דאָס קריס־טענטום האָט אין זײַן צײַט לײַכטער אָבגעאָטעמט.

וועגען דעם זעלבינען קײזער־פֿילאָזאָף זײַנען דערגאַנגען צו אונז פֿערשידענע קוועלען, וועלכע זײַנען זיך סותר אײַנע די אַנדערע; פֿון אײַן זײַט דערצעהלען די תלמודישע אגדות זעהר פֿיעל וועגען די האַר־ציגע בעציהונגען, וואָס האָבען געהערשט צווישען אוירעליוס'ען (אַנטאָ־נינוס־קיסר) און דעם יודישען פּאַטריאַרך; און דאַגעגען שילדערן די רוי־מישע קוועלען גאַנץ אַנדערש אוירעליוס'עס בעציהונג צו יודען. דאָרט דערצעהלט זיך, אַז זעענדיג אין יהודה (175), איז ער שטאַרק אונ־צופֿריעדען געווען דערפֿון, וואָס די בעפֿעלקערונג האָט איהם נישט גע־נוג פֿײַערליך אויפֿגענומען, און ער האָט אויסגעשריען: „אָט ענדליך, האָב איך געזעהען אַ פֿאָלק, וואָס איז נאָך ערגער פֿון די מאַראָקמאַנען, קוואַדען און סאַרמאַטען!"

אין יענער צײַט איז אין דעם אינערליכען לעבען פֿון דער יודי־שער אומה פֿאָרגעקומען אַ בעדײַטענדע געשעהעניש: ר' שמעון בן גמליאל איז געשטאָרבען און דער פּאַטריאַרכען־שטוהל איז איבערגעגאַ־נגען צו זײַן זוהן ר' יהודה, וואָס איז בעקאַנט אונטער'ן נאָמען ר' יהודה הנשיא. געבוירען אין דער עפּאָכע פֿון די שמד־גזירות, ווען דאָס פֿאָלק האָט מיט זײַן לעבען געמוזט בעצאָהלען פֿאַר דעם גרויסען חלום פֿון פֿרײַהײַט און זעלבסטשטענדיגקײַט, איז ר' יהודה אַזוי ווי ערצויגען געוואָרען גלײַך מיט דעם געדאַנק, אײַנמאָל פֿאַר אַלע מאָל פֿעסט אוועקצושטעלען די אינווענינסטע גאַנצקײַט, אײַניגקײַט און שטאַרקײַט פֿון פֿאָלק אַזוי, אַז קײנע ווינטען זאָלען איהם נישט קענען מעהר צושפּליטערן און צורײַסען, און ער האָט אָט די אויפֿגאַבע דורכ־געפֿיהרט. ווי זײַן עלטער־זײדע הלל האָט ר' יהודה אויך מיט זײַן

איינעם פערזאן געשאפען א פעסטען באדען פאר דעם אויטאריטעט פון דער אינסטיטוציע, וואס איז געשטאנען אונטער זיין רשות, און דאס ווערק, וואס איז פון איהם געשאפען געווארען, האט דעם דאזיגען אויטאריטעט געזיכערט און פעראייביגט.

ר׳ יהודה איז געווען זעהר רייך און זיין הויף האט זיך אויסגעצייכענט מיט א קעניגליכען לוקסוס, — אין פאלק האט זיך געזאגט, אז די פערד-שטעלער פונ׳ם נשיא האבען מעהר ווערט, ווי די שאצ-קאמערן פון דעם פערסישען קעניג. פון דער עשירות האבען אבער די ארומיגע און די הונדערטער תלמידים און זיין קאלעגיום מעהר גענאסען, ווי ער אליין. ווען עס האט אויסגעבראכען א שרעקליכער הונגער אין דער גאנצער רוימישער אימפעריע, האט דער יודישער נביא געעפענט זיינע תבואה-מאגאזינען און געטיילט קארן די נויטבעדערפטיגע. אין אנהויב האט ער געהאט בעשטימט, אז עס זאלען געשטיצט ווערן נאר „בעלי מקרא, בעלי משנה און בעלי תלמוד“, נישט קיין „עמי הארצים“; ווען איינער פון די תלמידים האט איהם אבער אויפמערקזאם געמאכט אויף דער אונעהרליכקייט פון אזא מין בעשטימונג, און האט זיך געווענדעט צו איהם מיט די ווערטער: „רבי! שפייז מיך, ווי א ראב, ווי א הונט“ — האט ר׳ יהודה אנערקענט די אונגערעכטיגקייט און געזאגט: „זאלען אלע אריינגעהן“. א ענליכער פאל איז פארגעקומען א צווייטען מאל, האט דער נשיא האט אויך ארויסגעוויזען פריהער זיין אנגעבוירענע הארטע נאטור און דערנאך — א סך מענשענפריינדליכקייט און רחמנות; עס זענען געקומען צו איהם די טעכטער פון דעם פערדעטערישען תנא אלישע-אחר און געבעטען שטיצע. האט זיי דער פאטריאטישער נשיא אבגעזאגט און געלייענט אויף זיי דעם פסוק: אל יהי לו מושך חסד ואל יהי חונן ליתומיו (ער זאל איהם קיין גנעדיגקייט נישט ארויסווייזען און זאל נישט בארמהערציג זיין צו זיינע יתומים); דאן האבען זיך די טעכטער אבגערופען צו איהם: „רבי! געדענק זיין תורה און פערגעס זיינע מעשים“, און ר׳ יהודה האט מיט טרערן אין די אויגען זיי געגעבען, וואס זיי האבען געוואלט.

צוליעב נישט בעקאנטע סבות איז דאס סנהדרין אין יענער צייט איבערגעטראגען געווארען פון איין ארט אין אנדערן: פון אושא קיין שפרעם, פון שפרעם קיין בית שערים און פון בית שערים קיין צפורה. אינ׳ם לעצטען שטעדטיל האט זיך דאס סנהדרין אריבערגעצויגען צוליעב יהודה׳ן אליין, ווייל די לופט האט דא זעהר גוט געווירקט אויף דעם

געזונד-צושטאנד פונ׳ם קרענקליכען נשיא. אין צפורה האט דאס סנהדרין דערגרייכט די העכסטע שטופע פון זייער אויטאריטעטיר מאכט; דא האט זיך געפונען א פאלשטענדיגער קאמפלעט פון 70 מיטגליעדער, וועלכע האבען געהאט צו ענטשיידען אלע געזעלשאפטליכע און רעליגיעזע אנגעלעגענהייטען פון דער אומה, לויט דעם צערעמאניאל, וואס איז געווען איינגעפיהרט אינ׳ם סנהדרין פון „לשכת הגזית". איבער די דאזיגע זיבעציג מיטגליעדער איז געשטאנען דער נשיא, וועלכער האט בעזעסען א אונבעגרענעצטע מאכט, און אין פאלק האט זיך געזאגט, אז פון משה׳ן אן איז נישט געווען אזא פעראייניגונג פון תורה און גדולה אין איין ארט, ווי ביי ר׳ יהודה הנשיא. פיהרען די ישיבה, השגחה געבען אויף דער הנהגה פון די יודישע קהלות, ענדגילטיג בעשטימען די קאלענדאר-אויסרעכנונגען, מסמיך זיין תלמידים, אנפיהרען די זיצונגען פון סנהדרין, — אט די אלע פונקציעס האבען זיך געפונען אין די הענד פון דעם מעכטיגען נשיא, און זיין פאפולאריטעט איז דערגאנגען ביז אזוי ווייט, אז דאס פאלק האט איהם גערופען בלויז רבי, ווייזענדיג דערמיט, אז אלע איבריגע געזעצלעהרער האבען אנטקעגען איהם קיין בעדייטונג נישט. מיט דער צייט האט דאס סנהדרין אליין געגעבען דעם נשיא מעהר רעכט, וויפיעל עס האבען געהאט אלע נשיאים פאר איהם; ר׳ יהודה איז געווען זעלבסטהערשער אין זיין קאלעגיום — ער האט נישט געהאט קיין אב בית דין, נישט קיין חכם; האט דער גאנצער קאמפלעט פון סנהדרין בעשטימט איינעם אויף א פאסטען אדער געגעבען איינעם סמיכה אהן דעם נשיא׳ס הסכמה, האט די בעשטימונג אדער די סמיכה קיין בעדייטונג נישט געהאט, און האט דער נשיא אויף זיין איינענער פעראנטווארטליכקייט בעשטימט איינעם אלס ריכטער אדער געזעצלעהרער, — איז די בעשטימונג גילטיג געווען.

די קהלות אין און אויסער ארץ ישראל זענען געשטאנען אין א שטענדיגער פערבינדונג מיט׳ן פאטריארך, און ער פלעגט בעשטימען פאר זיי בעאמטע, ריכטער און לעהרער. אזוי האבען זיך די ראשים פון דער קהלה אין סימאניא געווענדעט צום נשיא מיט דער בקשה, ער זאל זיי שיקען „איין מענשען, וואס זאל פארלייענען פאר זיי, לערנען זיי און משפט׳ען צווישען איינעם און אנדערן", און ר׳ יהודה האט זיי געשיקט איינעם פון זיינע תלמידים, ר׳ לוי בר סיסי, רעקאמענדירענדיג איהם מיט דער ערקלערונג: „איך גיב אייך אזא מענשען,

ווי איך בין". אנ'אנדער תלמיד ר' יהודה'ס מיט'ן נאמען רבה בר חנא פון כפרי אין בבל, האט זיך אויפגעהאלטען א לענגערע צייט אין ארץ ישראל, און ווענדיג זיך אומקעהרען אין דערהיים, האט ער, דורך זיין פעטער ר' חייא, געבעטען פונ'ם נשיא רשות, צו מעגען דארטין „לעהרנען און פסק'נען". אזא מין סמיכה פונ'ם נשיא האט בעקומען אויך זיין צווייטער תלמיד פון בבל, אבא אריכא, וועלכער איז שפעטער (אונטערן נאמען רב) בעריהמט געווארען אלם איינער פון די גרעסטע אויטאריטעטען אין זיין לאנד. נאר איין איינציגער מענש איז געווען דעמאלט אין דער יודישער וועלט, וואס האט זיך געקענט פערגלייכען צו דעם פאטריארך אין ארץ ישראל בנוגע צו מאכט און כבוד — דער ראש גלותא אין בבל. און ר' יהודה האט איהם זאגאר מקנא געווען, ווארום אויב יענער האט נישט געשפיעלט קיין גרעסערע ראליע פון איהם אין דער יודישער וועלט גופא, האט ער אבער מעהר אנזעהען געהאט ביי דער פארטישער רעגיערונג, וועהרענד די נשיאות אין פאלעסטינא איז פון רוים העכסטענס נאר געדולדעט געווארען.

א געבוירענע הערשער-נאטור, האט ר' יהודה אבער זיך מיט דעם נישט גערעכענט אין דער פראקטיק. אין זיין ממשלה האט ער זיך געהאלטען, ווי א אונבעגרענעצטער הערשער, און זיין בעציהונג צו די תלמידים איז געווען א שטרענגע, א געביטערישע. יעדערער פון זיי האט שטענדיג געמוזט געדענקען, אז ער שטעהט נישט בלויז פאר א לעהרער, נאר אויך פאר א הערשענדער פערזאן, און די מינדסטע פרייהייט אין דער האלטונג בנוגע צום פאטריארך איז שטרענג בעשטראפט געווארען. צווישען דער גרויסער צאהל תלמידים פון בבל, וואס האבען זיך געפונען אין ר' יהודה'ס אקאדעמיע, איז געווען איינער מיט'ן נאמען חייא (פון אחיה), וועלכער האט זיך אויסגעצייכענט מיט אונגעוועהנליכע מעלות, און איז געווען בעריהמט מיט זיין אונערמידליכער טעטיגקייט, צו פערשפרייטען די תורה צווישען די ברייטע שיכטען פון פאלק. דעם דאזיגען ר' חייא האט ר' יהודה אליין אויך שטארק געשעצט און ליעב געהאט, און געזאגט אויף איהם: „א גרויסער מענש, א הייליגער מענש"; און דאך האט ער איהם נישט געקענט שענקען דעם פאקט, וואס ער, ר' חייא, האט זיך ערלויבט צו מאכען א שפאס מיט איהם. דאס איז פארגעקומען אויף דעם פאלגענדען אופן: ר' יהודה האט זיך אמאל אבגערופען צו זיין געליעבטען תלמיד: „על-

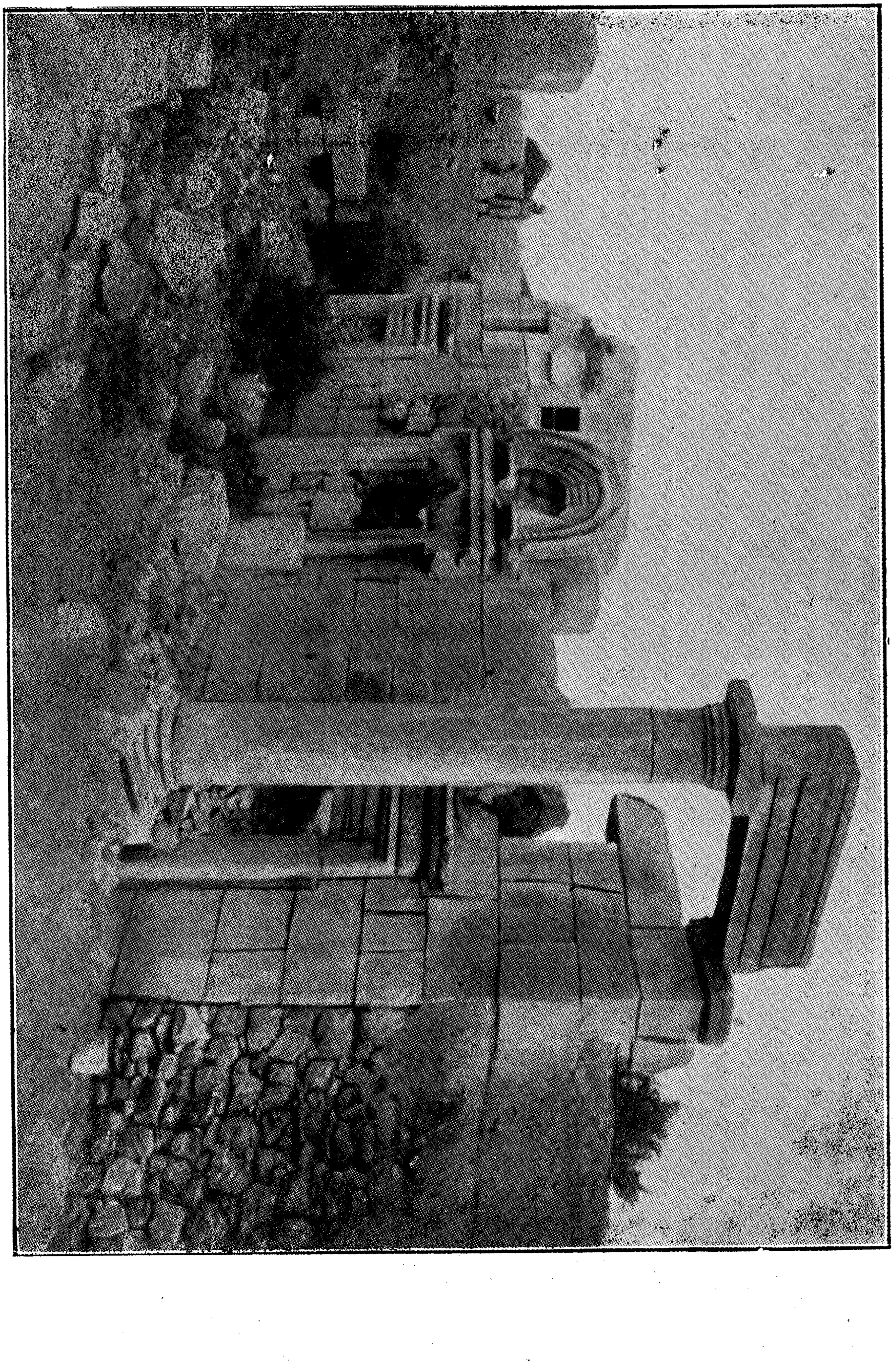

וואס א מענש וועט מיר הייסען טאן, וועל איך טאן, נאר נישט דאס וואס די בני בתירא האבען אמאל געטאן בנוגע צו מיין זיידען הלל. ווען זיי האבען זיך אבגעזאגט פון דער נשיאות אין איהם אוועקגעזעצט אויף זייער שטוהל; ווען דער ראש גלותא (עקזילארך) פון בבל, רב הונא, וואלט קומען אהער, וואלט איך איהם נאר אוועקזעצען אויבענאן, ווייל ער איז פון שבט יהודה און איך בין פון שבט בנימין (לויט אנ'אנדער נוסח: ווייל ער קומט ארויס פון דוד המלך פון דער מענליכער ליניע, און איך פון דער ווייבליכער), אבער מיין פלאץ וואלט איך איהם נישט אבגעבען". אין א צייט ארום איז ר' חייא אריינגעקומען און האט אויסגערופען: „רב הונא, דער ראש גלותא פון בבל קומט אהער". דאס האט אויפ'ן פאטריארך געמאכט אנ'איינדריק און ער איז רויט געווארען פון אויפרעגונג; ערשט דאן האט אבער ר' חייא ערקלערט: „זיין ארון קומט אן, ווייל ער האט אנגעזאגט פאר'ן טויט, מ'זאל איבערפיהרען זיינע ביינער קיין ארץ ישראל און זיי דארטין ברענגען צו קבורה"; פאר דעם שפאס האט דער נשיא דערווייטערט פון זיך דעם תלמיד אויף דרייסיג טאג. א צווייטען מאל איז פארגעקומען, אז ר' חייא האט בעקומען א שטארקען אויסרייד פון פאטריארך דערפאר, וואס ער האט געלעהרנט מיט צוויי תלמידים אין גאס, נעגען דעם בעפעהל פון נשיא, וואס האט פערבאטען צו לעהרנען אין אנ'אפענעם ארט.

א ענהליכע עמפפינדליכקייט האט ר' יהודה ארויסגעוויזען אויך בנוגע צו זיין תלמיד שמעון בר קפרא; דער דאזיגער תלמיד איז, אויסער זיין גרויסקייט אין לעהרנען, געווען אויך א גלענצענדער קענער פון דער העברעאישער שפראך, און דערצו — א געשיקטער דיכטער און סאטיריקער. האט זיך געמאכט אמאל, אז ביים נשיא אין שטוב איז געווען פערזאמעלט א גרויסע געזעלשאפט, און דעם וויציגען בר קפרא האט זיך פערגלוסט מאכען א שפאס מיט'ן איידים פון נשיא, בר אלעשה, וועלכער איז געווען זעהר רייך, אבער פראסט און דערצו נאך א גרויסער בעל גאוה. פון די פערזאמעלטע האט יעדערער געפונען אנ'אנדער זאך, צו פרעגען דעם נשיא, און נאר איין בר־אלעשה איז געזעסען שווייגענדיג; איז צו איהם צוגעגאנגען בר־קפרא און איינגערעדט, ער זאל אויך עפעס פרעגען דעם נשיא, און דערביי האט ער איהם אויפגעגעבען א עפיגראם, וואס האט ענטהאלטען א בייסענדע סאטירע געגען געוויסע פערזאנען, וועלכע זענען געשטאנ־

נאָהנט צום נשיא. בר-אלעשה האָט די סאַטירע נישט פערשטאַנען, און פאָרגעלייענט דאָס ליעדעל פאַר זיין שווער, יענער האָט אָבער גלייך בעמערקט בר-קפרא'ס מיין, און ווענדענדיג זיך צו דעם שפּיעלענדען דיכטער, האָט ער מיט אָפענער פערראַכטונג געזאָגט: „ווער ביזטו? איך קען דיך נישט!" ערשט דאַן האָט בר-קפרא זיך אַרומגעזעהען, אַז ער האָט איבערגעחאַפּט די מאָס, און האָט פערשטאַנען, אַז ער האָט נישט מעהר קיין האָפנונג צו בעקומען סמיכה פונ'ם נשיא. דעם דאָזיגען פּסק האָט געהאַט אויך מר-שמואל, איינער פון די בערימטע תלמידים פון בבל, וואָס האָט געלערנט אין ר' יהודה'ס ישיבה און זאָגאָר אויך אויסגעהיילט איהם פון זיין שווערער קראַנקהייט. מעהר דאָקטאָר און אַסטראָנאָם, ווי געזעצקענער, האָט ר' יהודה איהם נישט געוואָלט סמיך זיין פאַר אַ געזעצלעהרער, און פיהלענדיג אַליין, אַז דאָס איז נישט קאָרעקט בנוגע צו אַ מענשען, וואָס האָט איהם ביים לעבען דערהאַלטען, האָט ער זיך אַמאָל געפּרובט פערענטפערן פאַר שמואל'ן; דער לעצטער האָט זיך אָבער פריהער געחאַפּט און איהם איראָניש געענטפערט: „אומזיסט דער צער! איך זעה, אַז ס'איז שוין אויף מיר אַזוי נגזר געוואָרען און אין אדם הראשונ'ס בוך איז געשטאַנען געשריבען, אַז שמואל ירחינאה וועט האָבען נאָר דעם טיטול „חכם" און נישט „רבי" און רבי'ס (ר' יהודה'ס) הילף וועט קומען דורך זיין האַנד".

בנוגע צו דער געזעצגעבענדער פּראַקטיק האָט ר' יהודה אַרויסגעוויזען אַ אונגעוועהנליכע זעלבסטשטענדיגקייט, און ווי אַ אייניקעל פון דעם גרויסען הלל, האָט ער דאָס אַלע מאָל געטאָן נישט כדי צו בעלעסטיגען און בעשווערן דאָס יודישע לעבען, נאָר כדי עס צו פערלייכטערן. ער האָט אָבגעשאַפט און איינגעפיהרט גרויסע פערלייכטערונגען אין אַ סך דינים און מנהגים, וועלכע זענען געווען פערהייליגט אין פאָלק צוליעב זייער אַלטקייט, און האָבען קיין יסוד נישט געהאַט אין דעם איצטיגען לעבען. צו די לעצטע האָבען אָנגעהערט אויך די אַלע דינים וועגען שמיטה און מעשרות, וואָס האָבען שטאַרק געדריקט דעם פאָלק ביי דעם איצטיגען סיסטעם פון קאָפּ- און ערדשטייערן. ר' יהודה האָט זאָגאַר געוואָלט אינגאַנצען מבטל זיין דעם דין פון שמיטה, אַלס אַ געזעץ, וואָס איז נישט צוגעפּאַסט צו די איצטיגע לעבענס-בעדינגונגען פון די יודישע מאַסען; אַזוי פיעל האָט ער שוין אָבער מורא געהאַט אויף זיך צו נעהמען, זעהענדיג די גרויסע

התנגדות, וואָס יענע פּערליכּטערונגען האָבען אַרויסגערופען צווישען די קאָנסערוואַטיווע עלעמענטען פון סנהדרין. פון די האָט זיך בעזונדער אויסגעצייכענט ר׳ פּנחס בן יאיר, דער איידעם פון דעם אויבען־דערמאָנטען ר׳ שמעון בן יוחאי. אונגעוועהנליך פרום און אַסקעטיש, האָט זיך אָט דער ר׳ פּנחס אויסגעצייכענט אויך מיט אַ שטאַרקען פּאַטריאָטישען געפיהל, און פול מיט פערצווייפלונג פלעגט ער שטענדיג קלאָגען: „זינט עס איז חרוב געוואָרען דער בית המקדש האָבען די חברים און פּאַטריאָטען אָנגעהויבען זיך צו שעמען, און די אַנשי מעשה זענען אָרים געוואָרען, און עס האָבען זיך געשטאַרקט בלויז די קולאַק און צונג־מענשען; קיינער פרעגט נישט און קיינער זוכט נישט, און מיר מוזען האָפען נאָר אויף׳ן טאַטען אין הימעל״. ר׳ פּנחס האָט שטאַרק מחמיר געווען אין די מצוות, וואָס זענען געווען פערבונדען מיט דער הייליגקייט פון ארץ ישראל און האָבען זיך דאָרטען פּראַקטיצירט, ווען דער בית־המקדש איז געשטאַנען; זיין שטרענגקייט אין דער הינזיכט האָט געדיענט אַלס שטאָף פאַר פערשיעדענע איראָנישע מעשיות, און אין פאָלק האָט זיך דערצעהלט, אַז ווען איינער האָט אַמאָל געפּרובט אונטערטראָגען ר׳ פּנחס׳עס אייזעל נישט קיין גע׳מעשר׳טען האָבער, האָט עס דער אייזעל גלייך דערשפּירט און נישט געוואָלט פערזוכען.

וועגען דעם סכסוך, וואָס האָט אויסגעבראָכען צווישען דעם נשיא און ר׳ פּנחס׳ן, צוליעב דער פראַגע פון שמיטה, איז דערגאַנגען צו אונז די פאָלגענדע אגדה, וואָס כאַראַקטעריזירט אויך אין אַלגעמיין די בעציהונג צווישען די דאָזיגע גרויסע גייסטער. דער נשיא האָט זיך גע־שטיצט אויף דעם, וואָס יענעם יאָהר איז געווען אַ שטאַרקע נישטגערע־טעניש אויף די פעלדער און ס׳איז פאָרגעשטאַנען די געפאַהר פון אַ הונ־גער. און ער האָט געוואָלט מתיר מאַכען שמיטה כלומר׳שט נאָר אויף דעם יאָהר, אַלס אַנ׳אויסנאַהם; ווען ער האָט אָבער געפּרובט אַ רעד טאָן מיט ר׳ פּנחס׳ן, און איהם אָנגעהויבען אויפמערקזאַם צו מאַכען אויף דעם, וואָס „די תבואות זענען נישט געראָטען״, — האָט איהם ר׳ פּנחס גלייך איבערגעשלאָגען מיט דער בעמערקונג: „די ביטערע קריי־טעכצער זענען געראָטען״; דאָס האָט געהייסען: אויב דאָס פאָלק וועט קיין ברויט נישט האָבען, זאָל עס זיך שפּייזען מיט ביטערע קרייטעכצער און די מצוה פון דער תורה טאָר נישט בטל ווערען. ר׳ יהודה האָט דאַן שוין מעהר נישט גערעדט מיט ר׳ פּנחס׳ן וועגען דעם; נאָר איינמאָל האָט זיך געמאַכט, אַז ר׳ פּנחס איז אָנגעקומען אין דער גע־גענד פון רבי׳ס הויף, איז רבי איהם אַרויסגעגאַנגען אַנטקעגען און

פערבעטען צו זיך אויף אַ מאָלצייט· אויף דעם האָט ר׳ פנחס געענט־פערט· אַז ער וועט קומען צוריקפאָרענדיג· ווייל איצט איז ער פער־נומען אין אַ מצוה־ענין· דער־ביי האָט ער ערקלערט דעם צופריעדענעם

נשיא : „דו מיינסט, אז איך האָב מיך פערשוואוירען נישט נהנה צו זיין פון קיינעם ? יודען זענען הייליג. אנ׳אנדערער וויל מהנה זיין און האָט נישט, מיט וואָס ; א צווייטער האָט יאָ, מיט וואָס, און וויל נישט ; דו ווילסט און האָסט מיט וואָס — בין איך גרייט ביי דיר צו עסען״.

צוריק קומענדיג, איז ער גראָד געגאַנגען דורך דעם הויף, וואו ס׳זענען געשטאַנען ווייסע מויל־איזלען, האָט ער געזאָגט : „דער מלאך המות איז ביי איהם אין שטוב, וועל איך ביי איהם עסען ? האָט רבי זיך דערוואוסט. איז ער אַרויסגעגאַנגען צו איהם און געזאָגט : איך וועל זיי פאַר־קויפען ! — ס׳שטעהט : ולפני עור לא תתן מכשל (פאַר א בלינדען זאָלסטו קיין שטרויכלונג נישט אַוועקלעגען), האָט ר׳ פנחס געענטפערט. — איך וועל זיי מפקיר זיין ! — וועסטו אַנטאָן נאָכמעהר שאַדען. — איך וועל זיי לאָזען מסרס זיין (קאַסטרירען) ! — ס׳איז א צער בעלי חיים. — איך וועל זיי הרג׳ענען ! — וועסטו עובר זיין אויף בל תשחית. און אַזוי לאַנג האָבען זיי זיך געשפּאַרט, ביז ס׳איז אויס־געוואַקסען א הויכע וואַנט צווישען זיי״.

ביי דער שטאַרקער התנגדות פון דעם פערהייליגטען ר׳ פנחס בן יאיר, האָט דער נשיא פונדעסטוועגען דאָך נישט נאָכגעגעבען און זיינע פערלייכטערונגען אין דעם רעליגיעזען לעבען פון פאָלק זענען פער־בליבען אין זייער קראַפט. צווישען אַנדערעס האָט ר׳ יהודה אויסגע־שלאָסען עטליכע פּאַלעסטינישע ראַיאָנען (בית שאָן, קסריה א. אנד., וועלכע זענען פון אייביג אָן געווען בעפעלקערט פון געצענדינער) פון כלל ארץ ישראל, און אויף אַזאַ אופן זיי בעפרייט פון די אַלע געבאָ־טען, וואָס זענען פערבונדען מיט דער הייליגקייט פון דער יודישער ערד. ר׳ יהודה האָט אין געוויסע הינזיכטען פערלייכטערט אויך די געזעצען וועגען שבת, וועלכע האָבען שטאַרק געדריקט דעם פאָלק און פערוואַנדעלט דעם שבת׳דיגען טאָג אין א טאָג פון פיין און נויט.

אָט די אַלע פערדינסטען פון דעם געאַכפּערטען נשיא זענען אָבער נישט בעדייטענד אין פערגלייך מיט דער אונטערנעהמונג, וואָס האָט זיין נאָמען אונשטערבליך געמאַכט און געבילדעט מיט זיך א נייע עפּאָכע אין דער יודישער געשיכטע — די אָבשליסונג פון דער משנה.

פון יענער צייט אָן, ווען עס איז געמאַכט געוואָרען די ערשטע פּראָבע

צונויפצוזאמלען דעם הלכי׳שען מאטעריאל (אונטערן נאמען עדיות), ענען שוין געהאט אריבער עטליכע דורות, און דער דאזיגער מאטעריאל איז זיך פונאנדערגעוואקסען אין א אינגעהויערער מאס. הונדערטער נייע מעגליכקייטען און הלכות זענען ערקלערט און בעשטימט געווארן אין די פערשידענע ישיבות פון די גרויסע געזעצלעהרער, און די זאך איז דערגאנגען ביז אזוי וויט, אז די אלטע טראדיציע, לויט וועלכער די אלע ערקלערונגען, געזעץ-אויסטייטשונגען און בכלל נייע הלכות האבען געמוזט איבערגעהן פון דור צו דור בעל פה (אויסוועניג, מונדליך), כדי דערמיט צו בעטאנען די הייליגקייט פון דער געשריבענער געטליכער תורה (תורה שבכתב), — אז אט די טראדיציע האט פארגעשטעלט מיט זיך א געפאהר פאר דער גאנצער ווייטערדיגער ענטוויקלונג פון דער יודישער געזעצלעהרע. וואס ווייטער איז אלץ מעהר אונמעגליך געווארן, צו געדענקען אויפ׳ן קאפ די אונגעהויערע צאהל הלכות, וואס האט געהאלטען אין איין וואקסען און פערוויקלען זיך, און די עטליכע סיסטעמאטיזירטע זאמלונגען פון ר׳ עקיבא און ר׳ מאיר האבען שוין איצט אויך גאנץ וועניג בעפרידיגט די פאדערונג פון דער צייט.

אט די ערנסטע לאגע האט דעם חייטזילכטיגען נשיא שטארק בעאונרוהיגט, און ער האט זיך גענומען פאר דער גרויסער ארבייט — צונויפצוזאמלען אין איין ווערק דעם גאנצען הלכי׳שען מאטעריאל, וואס האט זיך געשאפען און געבילדעט פון די עלטסטע צייטען אן — די כנסת הגדולה, — ביז דער עפאכע פון די לעצטע ישיבות. אין דער זאמלונג, אונטערן נאמען משנה, האט ר׳ יהודה אריינגעגעבען נישט בלויז די בעשטימונגען פון יעדער הלכה, נאר אויך די פערהאנדלונגען, די שקלא וטריא וועגען איהר; דערביי האט ער אבער אליין שוין מכריע געווען צווישען די פערשידענע מיינונגען און נישט איבערגעלאזען כמעט קיין שום הלכה אהן א קלארער בעשיידונג. כדי אריינצוברענגען מעהר ארדנונג אין דער אונגעהויערער מאס[?] פון געזעץ-בעשטימונגען און פערהאנדלונגען וועגען די פערשידענסטע פראגען פון דעם געזעלשאפטליכען און רעליגיעזען לעבען, האט ר׳ יהודה אייגעטיילט דעם מאטעריאל אין בעזונדערע זעלבסטשטענדיגע גרופען, לויט דעם כאראקטער פון די פראגען, וואס זענען אין זיי בעהאנדעלט געווארן. אויף דעם יסוד זענען ענטשטאנען אין דער משנה זעקס אבטיילונגען (סדרים). אונטער די פאלגענדע נעמען און מיט די פאלגענדן

אינהאלטען: א) זרעים (וואקסונגען) — אלע געזעצען, וואס האבען א שייכות צו דער ערד (פאה, שמיטה, מעשר א. א. וו.); ב) מועד (יום-טוב) — די געזעצען וועגען שבת, וועגען אלע יום-טובים, תעניתים א. א. וו.; ג) נשים (פרויען) — אלע געזעצען, וואס בעהאנדלען די בעציהונגען צווישען מאן און פרוי; ד) נזיקין (שאדען טאן) — אלע געזעצען וועגען דער בעציהונג צווישען איין מענשען און דעם אנדערן (בירגערליכע און קרימינאל-געזעצען) און וועגען דער טעטיגקייט פון געריכט; ה) קדשים (הייליגקייטען) — וועגען קרבנות, שחיטה, כשר און טרפה א. א. וו.; ו) טהרות (ריינקייטען) — וועגען די ריינהייטס-פליכטען פון די לויים און געוועהנליכע יודען, וועגען דער היגיעגישער ריינקייט אין פאמיליען-לעבען (נדה) א. א. וו. אט די גרופעם האבען זיך ווידער געטיילט אויף קליינע אבטיילונגען (מסכתות), און עטליכע פון די מסכתות, וואס זענען געווען קליין, אום צו פערנעהמען א גאנצען „סדר", זענען אריינגענומען געווארן אין זייטיגע גרופעם, חאטש זיי האבען צו יענע קיין דירעקטע שייכות נישט געהאט, אזוי, למשל, איז אין דעם סדר „זרעים" אריין די מסכתא „ברכות", וואס בעהאנדעלט אלע תפילות און ברכות אין שוהל און אין הויז; אין דעם סדר נשים — די מסכתא „נדרים" (וועגען א נדר טאן) און „נזיר" (וועגען נזירות און בעזונדערער הייליגקייט); אין דעם סדר נזיקין — דער טראקטאט וועגען געצענדינעריי („עבודה זרה") און די זאמלונג פון עטישע אפאריזמען (פרקי אבות).

דאס איז געווען א ריעזען-ארבייט, דעם לאאס צו בעלייכטען און צו סיסטעמאטיזירען, צונויפצונעהמען אין איין רייהע א מאסע געזעצען, ארויסצוגעפינען די צוזאמענגעהעריגקייט אדער די געגענזעצליכקייט פון די דאזיגע געזעצען, און דאס אלץ קורץ און בינדיג צו פארמולירען; דער קצור און די אויסדריקליכקייט איז דא נאך בעזונדער נויטיג געווען, ווייל דאס ווערק איז לכתחילה געשאפען געווארן נישט אלס אבגעשלאסענער קאדעקס, נאר אלס געדענק-בוך (ספר זכרון) פאר זיך און פאר די תלמידים. די שפראך פון דער משנה איז די אקאדעמישע העברעאישע שפראך פון יענער צייט, וואס איז געווען פיעל פשוט'ער און פראזאאישער פון דעם הויך-פאעטישען ביבלישען דיאלעקט, דערפאר אבער אויך פיעל רייכער, מיט פיעל מעהר בעשטימטקייט און נעהנטער אין א געוויסער מאס צו דעם אלטעגליכען אראמעאישען דיאלעקט. די דאזיגע שפראך איז געווען איינגעפיהרט אינ'ם הויף פון

נשיא, און אין פאלק האט זיך שפעטער דערצעהלט, אז אפילו די דינענסטן דארטן האבען געקענט גוט העברעאיש.

געשאפען אלס ספר זכרון, איז די שפראך פון דער משנה, ווי געזאגט, זעהר קורץ, און דאס האט שפעטער געבראכט צו נייע מיינונגס-פערשיעדענהייטען און אויסטייטשונגען, וואס האבען זיך געצויגען גאנצע יאהרהונדערטער. דערצו האט א סך מיטגעהאלפען אויך דער פאקט, וואס די משנה איז געווארן מיט דער צייט פיעל מעהר, ווי א ספר זכרון — דער אויטאריטעט פונ'ם גרויסען נשיא איז געווען אזוי גרויס, אז זיין ספר זכרון איז אנגענומען געווארן פון גאנצען פאלק, ווי א הייליג געזעץ-בוך, ווי א צווייטע תורה, און די הלכות פון דער משנה זענען אליין געווארן א מין אייזערנער יסוד, אויף וועלכען ס'האבען זיך שפעטער אויסגעבויט גאנצע פיראמידען פון נייע אויסטייטשונגען און פלפולים. די אלע געזעצלעהרער, וואס זייער נאמען ווערט דערמאנט אין דער משנה, בעקומען אין פאלק דעם עהרענטיטול תנאים, וועהרענד די אויסטייטשער פון דער משנה און בכלל אלע געזעצלעהרער פון ר' יהודה'ן אן, טראגען דעם נאמען אמוראים.

ענדיגענדיג די משנה, האט ר' יהודה נאך געלעבט א סך יאהרען, און אויף וויפיעל ס'איז ארויסצודרינגען פון די נישט קלארע ידיעות, וואס זענען דערגאנגען צו אונז פון יענער צייט, איז דעמאלט די יודישע לאגע אין פאלעסטינא וואס ווייטער אלץ ערגער געווארען. מיט דער הערשאפט פון מארק אורעליוס'עס זוהן, קאמאדוס, הויבט זיך אן די רייהע פון מערדעריש-ווילדע קרוין-טרעגער, וואס האבען זיך איינע די אנדערע דערשטיקט און דערשטאכען, כדי צו פערכאפען דעם טראן. קאמאדוס האט בעשטימט פאר א פערוואלטער איבער סיריען און פאלעסטינא דעם אכזריות'דיגען פעסצעניוס ניגער, און ווען די איינוואוינער פון יהודה האבען זיך געפרובט ווענדען צו איהם מיט דער בקשה, ער זאל פערלייכטערן עטוואס די אונערטרעגליכע משא פון אלערליי שטייערן, האט ער זיי געענטפערט: „איהר פערלאנגט, איך זאל פערלייכטערן די שטייערן פון אייערע פעלדער, און איך וואלט וועלען ארויפלעגען א אבצאהל אויך אויף דער לופט, וואס איהר אטעמט איין". נאך קאמאדוס'עס טויט האבען די פרעטאריאנער פערקויפט די רוימישע קרוין דעם שענדליכען דידיוס יוליאנוס; יענער איז אבער אויך באלד גע'הרג'עט געווארן, און עס האט אויסגעבראכען א בלוטיגער בירגער-קריעג צווישען סעפטימוס סעווערוס און פעסצעניוס ניגער, אי

העלפען עס זענען אריינגעצויגען געוואָרן אויך די יודען פון פאלעסטי-
נא. די לעצטע, וויסענדיג גוט פון ניגער'ס אכזריות, האָבען זיך גע-
שטעלט אויף דער זייט פון סעפטימוס סעווערוס, און אין דערזעלבי-
גער צייט זענען די שומרונים צוגעשטאַנען צו דער פּאַרטיי פון דעם
געוועזענעם סירישען פערוואלטער. געענדיגט האָט זיך די מלחמה מיט
סעווערוס'עס נצחון, און ער האָט זיך ביטער נוקם געווען אין די שומ-
רונים: ער האָט אוועקגענומען די בירגער-רעכט פון דער שומרונ'ישער
שטאָדט שכם און פערוואַנדעלט אין א רוימישער קאָלאָניע די שטאָדט
שומרון. דאַגעגען האָט ער זיך צו די יודען בעצויגען מיט חסד און זיי
צוריקגעגעבען עטליכע פון די זכיות, וואָס זיי האָבען פערלוירען בעת
דעם האדריאַנישען קריעג.

אין יענער צייט זענען ווידער פאָרגעקומען בעוואָפּענטע צוזאַ-
מענשטויסען צווישען רוימישע סאָלדאַטען און יודישע יונגע לייט, וועל-
כע זענען צוגעשטאַנען צו פערשידענע פערברעכערישע מחנות, און
האָבען שטאַרק בעאונרוהיגט די רוימער. נישט קענענדיג אליין זיך
אַנ'עצה געבען מיט די „רויבער", האָבען די רוימער זיך געווענדעט צו
די צוויי אָנגעזעהענע יודישע געזעצלעהרער ר' אלעזר (א זוהן פון
דעם בעריהמטען רוימער-פיינד ר' שמעון בן יוחאי) און ר' ישמעאל,
מיט דעם פאָרשלאַג, אז זיי זאָלען העלפען דער רוימישער מאַכט אין
איהר קאַמפף מיט די „באַנדיטען"; און די געזעצלעהרער האָבען דעם-
דאָזיגען פאָרשלאַג אָנגענומען: זיי האָבען מיט פערשידענע מיטלען
אויסגעשפּיאָנירט די יודישע פערברעכער און זיי איבערגעגעבען אין די
הענד פון דער אדמיניסטראַציע; דאָס האָט אָבער ארויסגערופען געגען
זיי א פערביטערטען כעס אין די בעסערע קרייזען פון פאָלק. ר'
יהושע בן קרחה (לויט אנ'אנדער נוסח: ר' עקיבא'ס א זוהן) האָט
געשיקט זאָגען ר' אלעזר'ן: דו, עסיג, זוהן פון וויין (שלעכטער זוהן
פונ'ם גוטען טאַטען)! ביז ווען וועסטו עס איבערגעבען דאָס פאָלק פון
אונזער גאָט צום הרג'ענען?" און ווען ר' אלעזר האָט זיך געפּרובט
פערענטפערן: „איך רוים אוים די דערנער פון וויינגאָרטען", — האָט
ר' יהושע שאַרף אָבגעענטפערט: „זאָל קומען דער בעל-הבית פון וויינ-
גאָרטען און אויסרוימען זיינע דערנער!" דער צווייטער, ר' ישמעאל,
האָט זיך פערטיידיגט דערמיט, וואָס די רוימער האָבען איהם געצוואונ-
גען, זיי צו העלפען אויפזוכען די „גנבים"; אויף דעם האָט איהם דאָס
פאָלק געענטפערט: „דיין טאַטע, וואָס איז געווען פיעל בעסער פון

דיר, האט געשוויגען, נישט וועלענדיג רעדען קיין גוטס אויף רוים און האט געמוזט דעריבער אנטלויפען קיין לאאדיצעע. פארוואס זאלסטו איך נישט אנטלויפען?"

אין צוזאמענהאנג מיט די דאזיגע אונרוהען זענען קיין בעזונדערע גזירות געגען יודען נישט ארויסגעגעבען געווארן, נאר געגען די פראזעליטען (גרים) האט סעווערוס ארויסגעגעבען שארפע געזעצען. לויט איינעם פון די בעפעהלען איז יעדער נע'מל'טער געצענדיענער פערטריבען געווארן פון לאנד און זיין פערמעגען איז קאנפיסקירט געווארן; נאך א גרעסערע שטראף האבען בעקומען יענע, וואס האבען זיך בעטייליגט ביי דער אפעראציע פון מל זיין — זיי האט געדראהעט דער טויט. און דיזעלביגע שטראף איז בעשטימט געווען אויך פאר די יודען, וואס האבען געלאזען מל זיין זייערע שקלאפען.

אט די אלע געשעהענישען זענען פארגעקומען נאך פאר'ן לעבען פון דעם אלטען פאטריארך, וועלכער האט פערנומען דעם פאסטען געוויסע פיערציג יאהר (ביז ארום 210). די לעצטע יאהרען פון זיין לעבען האט דער נשיא פערבראכט אין שווערע פיזישע ליידען; זיין גייסטיגע רוהיגקייט האט איהם אבער אויך דאן נישט פערלאזען. ... יאט צונויפגערופען ארום זיך זיינע קינדער און די מעהר בעדייטענדע ג... ...עהרער, און זיי איבערגעגעבען זיין לעצטען ווילען בנוגע צו די פאליטישע ענגע אנגעלעגענהייטען פון דעם וויכטיגען הויז-לעבען און דער פאלקס-פיהרונג. „גמליאל מיין זוהן — האט ר' יהודה אנגעזאגט — זאל זיין „נשיא" אויף מיין ארט און זיין ברודער שמעון דער „חכם" אין די זיצונגען פון סנהדרין"; דאן האט ער נאך געבעטען, מ'זאל „נישט קלאגען נאך איהם אין די שטעדט און נישט מבטל זיין איבער דעם די קינדער פון לערנען"; אין א קורצע צייט ארום איז דער גרויסער נשיא געשטארבען, און דא ערשט האט זיך ארויסגעוויזען, ווי ווייט דאס פאלק האט פערגעטערט דעם פאטריארך און איהם געשעצט; נאך ביי דער גסיסה פון דעם געאכפערטען ר' יהודה האבען זיך שוין געפונען אין צפורי טויזענדער יודען פון אלע עקען לאנד, וואס האבען ארומגערינגעלט דעם פאלאץ און אזוי ווי נישט געוואלט גלויבען, אז די ענדע פון יעדען שטערבליכען וועט ענדליך קומען אויך אויף דעם הייליגען פיהרער פון דער אומה. די שפאנונג און די אויפרעגונג פון די פערזאמעלטע האט דערגרייכט אזא מדרגה, אז די חכמים האבען מורא געהאט, אז עס זאל נישט קומען צו קיין צו-שטורמישע און צו-שטארקע

אויסברוכען פון טרויער, ווען דאס פאלק וועט זיך דערוויסען, אז דער גרויסער פיהרער איז טויט. ער האט'ן דעריבער פעראָרדענט, אז קיינער זאָל נישט אַרויסברענגען פאַר'ן מויל די ווערטער „ר ב י איז געשטאָרבען", און ווען דער לעצטער איז ווירקליך אויסגעגאנגען, האט זיין תלמיד שמעון בר קפרא געגעבען צו וויסען דערפון דעם פערזאַמעלטען פאָלק אויף אַ איינגענאַרטיגען אופן. ער איז אַרויף אויף אַ הויכען אָרט, האט זיך געוויזען פאַר'ן פאָלק אין צוריסענע קליידער און גערופען מיט אַ וויינענדיגען קול:

„מלאכים און שטערבליכע האָבען זיך געראַנגעלט איבער
דעם הייליגען אָרון,
האָבען די מלאכים בעזיגט די שטערבליכע, און ס'איז
געפאַנגען דער הייליגער אָרון!"

פון הארצען פון פאָלק האט זיך גלייך אַרויסגעריסען דער געשריי: „אונזער הייליגער רבי איז געשטאָרבען!" אַ זיין געוויין האט אָבגעהילכט אַזש אין נ ב ת ה, וואס איז געווען פיר מייל ווייט פון צפורי. דער המון, וואס האט בעגלייט דעם אָרון, איז, לויט דער מסורה, פערנומען דעם גאנצען וועג פון צפורי ביז בית שערים, וואו דער נשיא איז געבראַכט געוואָרן צו קבורה; און צום צייכען פון אויסערגעוועהנליכען טרויער האט מען מתיר געווען די כהנים, זיך צו בעשעפטיגען מיט דער קבורה פונ'ם גרויסען נפטר, חאטש דאס איז זיי, לויט דער תורה, פערבאָטען. „היינט איז קיין כהונה נישטאָ!" האָבען די חכמים שאַרף ערקלערט —: דאס סנהדרין און די כהונה האָבען מיט עהרפורכט געבויגען דעם קאָפּ פאַר דעם „הייליגען רבי'ן", וואס האט פערקערפערט מיט זיך די אייביגקייט פון דער תורה

פון ר' יהודה'ס נאָכפאָלגער, ר' גמליאל III (225 — 210), חיים די געשיכטע צו דערצעהלען נאָר דאס, אַז ער האט פינקטליך אָבגעהיט דעם פאָטער'ס פעראָרדנונגען. כאַראַקטעריסטיש פאַר דער פאַליטישער לאַגע פון יהודה אין יענער צייט און פאַר דעם געדאַנקענגאנג פון דעם דאָזיגען פאַטריאַרך, זענען די מאמרים, וואס זענען איבערגעגאַנגען פון איהם צו אונז אין די פרקי אבות. אין דעם מאמר זאָגט זיך: „ס'איז גוט צו לערנען תורה, ווען מ'האט דערביי עפעס אַ וועלטליכע בעשעפטיגונג, דען אַט די דאָפּעלע אַרבייט מאַכט פערגעסען אַן זינד; תורה אָהן אַ מלאכה מוז פערשוואונדען ווערן און דער סוף איז, אַז זי ברענגט צו זינד; אַלע, וואס פערנעהמען זיך מיט

כלל=זאכען, זאָלען עס טאָן לשם שמים, וועט זיי דער זכות פון זייערע עלטערן בייַשטעהן און זייער צדקה וועט בלייַבען אייביג". „אייך אָבער — האָט ער זיך געווענדט צו זייַנע תּלמידים — זאָג איך צו דעם העלסטען שכר, פונקט ווי ווען איהר וואָלט זיך בעשעפטיגען מיט כלל=ענינים. זייט פאָרזיכטיג געגענאיבער דער (רוימישער) מאַכט, דען זיי זענען מקריב א מענשען נאָר דעמאָלט, ווען זיי דארפען איהם; זיי פערשטעלען זיך פאר פרייַנד, ווען זיי דארפען דערפון עפּעס האָבען, און שטעהען נישט בייַ אין א נויט. — מאַך זייַן (גאָט'ס) ווילען, ווי דייַן ווילען, כדי ער זאָל מאַכען זייַן ווילען, ווי דייַנעם. זיי מבטל דייַן ווילען פאר זייַנעם, כדי ער זאָל מבטל זייַן די ווילענס פון אנדערע פאר דייַן ווילען".

די דאָזיגע ווארנונג, זיך צו פערהאלטען מיט א געוויסער פאָרזיכטיגקייַט צו די פאָרשטעהער פון דער מאַכט און זיך נישט צו לאָזען פערפיהרען פון זייערע שמייכלערייען און הבטחות, — האָט א ווירקליכען יסוד אין דער דעמאָלדיגער פּאָליטישער לאגע פון יהודה. נאָך דעם טויט פון סעפּטימוס סעווערוס איז רוים, אין דעם משך פון א גאנצען פיערטעל=יאָהרהונדערט, געוועזען מעהר א סיריש=אזיאטישע, ווי א אייראָפּעאישע מלוכה. שלאנגענקלוגע סירישע פרויען זענען געווען די טאָן=געבער פון דעם רוימישען מלוכה=לעבען — אזעלכע זענען געווען יוליא דאָמנא, סעווערוס'עס ווייַב, איהר שוועסטער יוליא מעזא און דער'ס צוויי טעכטער יוליא סאָעמיא און יוליא מאמעא. בעהערשענדיג דעם גאנצען אפּאראט פון דער אונגעהויערער וועלטמלוכה, האָבען אָט די סירישע פרויען פונ'ם שטעדטיל עמעסא, וואו ס'האָט זיך געפונען א בעדייַטענדע יודישע קהלה מיט א מאסע אָנגעזעהעגע יודען און גרים, — געפיהלט אין א געוויסער מאָס נעהנטער צו יודען, און אויב זיי האָבען געטראָגען אין הארצען כעס און פעראַכטונג, איז עס גיכער געווען צו די מיוחס'דיגע רוימער און זייער ווענען. אין א יאָהר ארום נאָך דער ערטאָרדונג פון סעווערוס'עס זוהן קאראקאלא, — וועלכער האָט ערקלערט די אייַנוואוינער פון אלע אונטערגעוואָרפענע פראָווינצען פאר גלייַכבערעכטיגטע רוימישע בירגער — איז סאָעמיא'ס זוהן, העליאָגאבעל, אויסגערופען געוואָרן פון דעם סירישען לעגיאָן פאר א קייזער. אָט דער ווילד=אויסגעלאסענער הערשער, וואָס איז געווען שטארק פערקאַכט אינ'ם קולט פונ'ם סירישען זונען=גאָט (בעל), האָט אפילו זיך געלאָזען מל'ן און קיין חזיר נישט געגעסען; דאָס איז

אָבער געוועזן נישט מעהר, ווי אַ מיטעל צוצוציהען די בעלעקערונג
צו דעם קולט פון בעל.

אונטער דער הערשאַפט פון די דאָזיגע מושלים האָט זיך די יו-
דישע לאַגע ווירקליך בעדייטענד פערבעסערט—זיי האָבען נישט געהאַט
איצט אַזוי פיעל צו ליידען פון דער רוימישער גאוה, פון דער פערדריי-
סענקייט, מיט וועלכער די רוימער האָבען שטענדיג געקוקט אויף זיי
און אויף זייער גלויבען. ביי די אַלע מעשים תעתועים וואָס דער דער-
מאָנטער העליאָגאַבעל האָט אָנגעטאָן אין דער צייט פון זיין הערשען,
האָט זיך אָבער אין זיין טעטיגקייט דאָך געזעהען איין בעשטימטע כונה:
ער האָט געוואָלט אונטערגראָבען דעם רוימישען וועזען, די רוימישע
געטער-וועלט. אין דעם טעמפּעל פאַר'ן זונענגאָט, וואָס ער האָט אויפ-
געשטעלט אין רוים, האָט ער אָבגעגעבען אַ פּלאַץ אויך פאַר'ן קולט
פון יודען, קריסטען און שומרונים, און פון דער יודישער זייט האָט
זיך אויך בעמערקט אַ געוויסע פריינדליכע דערנעהנטערונג צו דער
אויבערגעוועלטיגסטער וועלט. ר' גמליאל'ס צוויי בעגאַבטע זיהן, מיט די
נעמען יהודה און הלל, האָבען גרינדליך ערלערנט די גריכישע שפּראַך
און די גריכישע ליטעראַטור, כדי צו קענען פרייער פערקעהרען מיט
דער רוימישער וועלט, און די זאַך איז דערגאַנגען ביז אַזוי ווייט, אַז
אפילו אין דער פריזור-פאָרם האָבען דעם פּאַטריאַרכ'ס זיהן זיך צוגע-
פּאַסט צו דער רוימישער מאָדע, האָטש דאָס איז ביז דאַן געווען פער-
באָטען.

וועגען אָט דער צו-שטאַרקער התקרבות האָט עס ר' גמליאל
מרמז געווען אין זיין אָנזאָג; די ווירקונג פון דעם אָנזאָג איז אָבער,
ווי ס'איז צו גלויבען, נישט זעהר שטאַרק געווען. ר' גמליאל'ס נאָכ-
פאָלגער, ר' יהודה II האָט נאָכמעהר דורכגעבראָכען די וואַנט, וואָס
האָט ביז אַהער אָבגעטיילט די יודען פון דער אַרומיגער וועלט און
געאַרבייט מיט אַלע כחות, צו מאַכען דאָס יודישע לעבען פרייער און
צו שאַפען אַ באָדען פאַר שכניש-פריינדשאַפטליכע בעציהונגען צווישען
יודען און היידען. ער האָט מבטל געווען אַ געוויסען טייל פון די „אַכ-
צעהן גזירות”, וואָס זענען אַרויסגעגעבען געוואָרען אין די שטורמישע
צייטען מיט'ן צוועק, אָבצוזונדערן וואָס מעהר די יודען פון דער געצענ-
דינערישער וועלט; שטרעבענדיג אַריינצוברענגען מעהר ליכט און מונ-
טערקייט אין דער יודישער גאַס, האָט ר' יהודה נשיאה II אָבגעשאַפט
אויך די תקנה, לויט וועלכער די כלה האָט נישט געטאָרט געטראָגען

ווערן דורכ׳ן שטאָדט אין איהר פּאַראַדנעם חופּה־שטוהל, צום צייכען פון טרויער איבער די אונגליקען פון דעם האַדריאַנישען קריעג, און צו דערמוּלבּיגען צייעק, האָט ער זאָגאַר געקלערט אונטערצוברעכנען טייל־ווייז אָדער איינגאַנצען דעם שטרענגען תענית פון ניינטען אָב (תשעה באָב), וואָס איז איינגעפיהרט געוואָרן צום אָנדענקען פון די שרעקליכ־סטע געשעהענישען אין דער יודישער געשיכטע. דאָס לעצטע האָט זיך איהם נישט איינגעגעבען דורכצופיהרען, איבער דער שאַרפער התנגדות מצד דער מעהרהייט מיטגלידער פון קאָלעגיום, און ווען ר׳ שמלאי פון לוד האָט פאָרגעלעגט דעם נשיא, דורכצופיהרען נאָך עטליכע נויטיגע פערלייכטערונגען אין דער בעציהונג צווישען יודען און געצענ־דינער, האָט ער געענטפערט: „לאָז אָב, מ׳וועט מיך פערשרייען פאַר א מקיל״.

אין זיין אייפער פאַר דער דערנעהנטערונג צווישען יודען און רוימער, האָט זיך ר׳ יהודה II נישט אָבגעשטעלט אפילו פאַר בפירוש׳ע הלכות אין דער זאמלונג פון זיין גרויסען זיידען. אזוי האָט ער כּתיר געווען די קדושין צווישען א יודיש קינד און א קינד, וואָס איז געבוירען געוואָרן פון א אונגעזעצליכער פערבינדונג צווישען א יודען מיט א גע־צענדינער אָדער א שקלאַף, ווערהענד ר׳ יהודה הנשיא I האָט אַזעל־כע קדושין ערקלערט פאַר אונגילטיג; דער איצטיגער נשיא האָט אויך מתּיר געווען יודען, זיך צו בעטייליגען אין די נאַציאָנאַלע יום־טובים פון די רוימער, חאָטש די משנה האָט עס שטרענג פערבאָטען, ווייל די דאָזיגע דינאַסטיע אָדער פאָלקס־יום־טובים זענען אַכמעהרסטענטייל פערבונדען געווען מיט רעליגיעזע צערעמאָניעס.

אַט די דערנעהנטערונג צווישען יודען און רוימער האָט זיך נאָכ־מעהר פערשטאַרקט א דאַנק דער פריינדליכער בעציהונג פונ׳ם נייעם קייזער אלעקסאַנדער סעווערוס צום יודענטום בכלל און צו דעם יודישען פּאַטריאַרך בפרט. דער דאָזיגער צווייטער קייזער פון סי־רישער אָבשטאַמונג (א זוהן פון דער סירערין יוליא מאַמעאַ) איז געווען איינער פון די אידעלסטע און געבילדעטסטע מענער אויף דעם טראָן פון די צעזאַרען. בעקומענדיג פון זיין מוטער א שטרענג זיטליכע ער־ציהונג, האָט אלעקסאַנדער אין דער יוגענד נאָך שוין געטראָגען אין האַרצען א געוויסען געפיהל פון רעספּעקט פאַר דער הויכער זיטליכקייט פון יודענטום און קריסטענטום. אין זיין הויז־פּאַלאַץ האָט ער געבען די בילדער פון די רוימישע געטער און צעזאַרען געלאָזען אוועקשטעלן

אויך די געשטאלטען פון אברהם און קריסטוס. אויף אלע עפענטליכע געבײַדעס און פאלאצען האט דער קייזער געלאזען אויסהענגען הלל'ס דעוויז: „דאס, וואס דו ווילסט נישט מ'זאל דיר טאן, טו אויך נישט דעם צווייטען" און פאר די סאלדאטען ואגער, האט ער דורך ספעציעלע העראלדען געלאזען אויסשרייען אט דעם אנזאג, וואס זיי האבען זיך געקליבען ארויפצעווארפען אויף דאס האב און גוטס פון די בעזיגענע.

פערברענגענדיג א לענגערע צייט אין סיריען צוליעב זיין מלחמה מיט די פערסיאנער, האט אלעקסאנדער זיך עטליכע מאל צוזאמענגעטראפען מיט דעם יודישען פאטריארך. און דער לעצטער האט אויף דעם רוימישען קייזער געמאכט אזא גוטען איינדרוק, אז ער האט איהם געשענקט אסך פריווילעגיעס פאר זיך און בעדייטענד פערלייכטערט די יודישע לאגע. דאס סנהדרין האט ווידער בעקומען אין זיין מאכט אלע געריכטס-אנגעלעגענהייטען פון דער יודישער בעפעלקערונג; יודען איז ערלויבט געווארען צו קומען אין זייער אמאליגער הויפטשטאדט, די איצטיגע עליא-קאפיטאלינא; אינ'ם שמיטה-יאהר זענען די ערד-בעזיצער בעפרייט געווען פון ערד-שטייערן. און בכלל האט די סימפאטיע פונ'ם יונגען קייזער צו יודען אנגענומען אזעלכע ממשות'דיגע פארמען, אז די ארומיגע גריכיש-רוימישע בעפעלקערונגען האבען דאס איהם נישט געקענט מוחל זיין און איהם געקרוינט דערפאר מ.ט דעם שפאט-נאמען סירוס ארכיסינאגוס (סירישער שוהל-עלטסטער).

א דאנק די וויכטיגע פערלייכטערונגען פון דער רוימישער מאכט, וואס די יודען האבען בעקומען דורך דעם פירשטליכען נשיא, איז דער פרעסטיזש פון דעם לעצטען שטארק געהויבען געווארען. איהם איז אלס „קרוב למלכות", ערלויבט געווארען אזוינס, וואס איז אנדערע פערבאטען געווען. און ער אליין האט אויך געקוקט אויף זיך נישט בלויז, ווי אויף א גייסטיגען פיהרער, נאר אויך, ווי אויף א האלב-וועלטליכען הערשער פון דער יודישער אומה. ער האט איבערגעטראגען זיין רעזידענץ פון צפורי קיין טבריה, און צוזאמען מיט איהם האט זיך אהין איבערגעטראגען אויך דאס סנהדרין. טבריה איז אויף אזא אופן געווארען דער צענטר פון דער יודישער זעלבסטפערוואלטונג אין פאלעסטינא, וואס זי איז אזוי פערבליבען אין דעם משך פון עטליכע יאהרהונדערטער. דא האט געלעבט און זיך געעלטערט דער געאכפערטער פאטריארך. האבענדיג ארום זיך א גאנצען שטאט מיט טראבאנטע

װאָפּענטע דינער), װאָס האָבן איהם געדינט אלס אויספיהרונגס-מאַכט אין זײַן אדמיניסטראַטיװער און געריכטליכער טעטיגקײט, און אזױ װי די דאָזיגע פּירשטליכע אומגעבונג האָט געפאָדערט גרױסע הוצאות, האָט דער נשיא זיך געזעהען געצװאונגען, צו פערגרעסערן דעם אָבצאָהל פון פאָלק פאַר דער אויסהאַלטונג פון זײַן הויף. פון דעם אָבצאָהל, װי פון אלע מלוכה-שטײַערן בכלל, האָט דער נשיא ניש בעפרײַט אפילו די בערײַטענדסטע געזעצלעהרער, געגען דעם אָנגענומע-נעם מנהג, לויט װעלכען די אלע, װאָס האָבן מקבל געװען אויף זיך דעם עול תורה זענען פּטור פון דעם עול מלכות. די חכמים האָבן זיך געפיהלט אָנגעגריפען פון דער פּעראָרדנונג, װאָס האָט זײ אװעקגע-שטעלט אין אײַן שורה מיט די עמי הארצים, און האָבן געטראָגען דערפאַר אַ פּערדרוס אויפ'ן נשיא, און בעזונדער האָט זיך אין דער הינ-זיכט אויסגעצײכענט ר' שמעון בן לקיש. אײנער פון די בערײַ-טענדסטע אויטאָריטעטען אין דער יודישער געזעצלעהרע, האָט דער דאָזי-גער בן לקיש נישט אויסגעמיטען קײן אײנציגע געלעגענהײַט צו בעלײַ-דיגען דעם נשיא און איהם פּאָרצװואַרפען זײַנע נישט עהרליכע מעשים בנוגע צו די חברים-געזעצלעהרער און צום פאָלק. אײנמאָל איז פאָרגע-קומען אין סנהדרין אַ פאַל, אז די תלמידים האָבן בעהאַנדעלט די פראַ-גע װעגען אַ נשיא, װאָס האָט געזינדיגט; דערבײַ האָט ר' שמעון בן לקיש אָפען אויסגערופען: „אַ נשיא, װאָס האָט געזינדיגט, שלאָגט מען איהם מלקות, צי נישט?" „מ'שלאָגט איהם מלקות, און ס'איז גענוג אויף דעם אַ בית-דין פון דרײַ" — איז געװען דער ענטפער. „און ער בלײַבט װײַטער נשיא?" האָט ר' שמעון װידער געפרעגט. — „נײן, האָט ר' חגי געענטפערט, אויב ער װעט בלײַבען װײַטער נשיא, װעט ער אונז אלע הײַסען אויס'הרג'ענען". די דאָזיגע שקלא וטריא אין דער געגענװאַרט פון'ם נשיא אלײן האָט דעם לעצטען שטאַרק בעלײדיגט, און ער האָט געשיקט אײַנעם פון זײַנע טראַבאַנטען צו אַרעסטירען בן-לקיש'ן, דער לעצטער האָט זיך אָבער פריהער מקדים געװען און איז אנטלאָפען קײן מגדלא. אויף צו מאָרגענס — האָט זיך אין פאָלק שפּע-טער דערצעהלט — איז ר' יוחנן געקומען אין קאָלעגיום, און װעלנדיג עפנען די זיצונג, האָט ער געמאַכט מיט די הענד, אזױ װי זוכענדיג איטיצען. — װעמען זוכסטו? האָט דער נשיא איהם געפרעגט. — בן לקיש'ן זוך איך, — האָט ר' יוחנן געענטפערט — װי אזױ קען איך אָנ-הײבן רעדען װעגען דער הלכה, אז איך האָב נישט דעם שליסעל צו

איהר? — וואו איז דען בן לקיש? האט דער נשיא ווידער געפרעגט— ער איז אנטלאפען קיין מגדלא. מארגען וועל איך מיט דיר ארויסגעהן איהם אנטקעגען און מיר וועל איהם צוריקברענגען, — האט דער נשיא אויף דעם געזאגט, און ווען זיי זענען אויף צו מארגענסווירקליך געקומען קיין מגדלא און דער נשיא האט געפרעגט בן־לקיש'ן. פארוואס איהם איז פלוצלינג איינגעפאלען, פארצולעגען אזעלכע שאלות אין בית המדרש, האט דער לעצטער געענטפערט: „און דו האסט געגלויבט, אז צוליעב דעם, וואס איך האב מורא פאר דיר, וועל איך אויסמיידען שטעלן פון גאט'ס תורה?"

א צווייטער קהליכער פאל איז פארגעקומען אנ'אנדערס מאל איבער אנ'אנדער פראגע. דאס איז געוועזען נאך אלעקסאנדער'ס טויט; עס האט זיך אנגעהויבען דער שרעקליכער קייזער־טאנץ ארום דעם רוימישען טראן אין דער צייט, און אין א משך פון גאנצע פופציג יאהר האט די אנארכיע געהערשט איבער'ן גאנצען לאנד. אין פיער מאנאטען האבען פינף קיסרים־אוזורפאטארען זיך אויסגעקוילעט איינער דעם אנדערן, און אט די איינטאגיגע מושלים, וויסענדיג אז זיי זענען נישט זיכער מיט דעם קומענדיגען מעת־לעת, האבען געקלערט נאר וועגען איין זאך: ארויסרייסען וואס מעהר געלד פון די אונטערגעווארפענע פראווינצען און אנזאמלען זיך אוצרות. די דאזיגע שווערע אבצאהלונגען פלעגען אויפגעטאנט ווערן נישט אזוי וויט פון די אונטערטאנען, ווי פון זייערע פארשטעהער, און וועגען זיי האט זיך אמאל דער נשיא געקלאגט פאר בן־לקיש'ן: „בעט גאט פאר מיר — איך קען שוין נישט אריבערטראגען פון די רוימישע אדונים", אויף דעם האט איהם בן־לקיש שארף אבגעענטפערט: „נעהם דו נישט, וועט מען פון דיר אויך נישט נעהמען". אזא מין ביטערן פארוואורף פאר די שווערע שטייערן, מיט וועלכע ער האט בעלעסטיגט דעם פאלק, איז דעם נשיא אויסגעקומען צו הערען אויך פון אנ'אנדער געלערנטען, ר' יוסי בן מעון. דער לעצטער האט גע'דרשה'נט אין שוהל פאר'ן גאנצען עולם: גאט ברוך הוא פאדערט א רעכנונג פון די כהנים: פארוואס האט איהר נישט עוסק געוועזען אין דער תורה? האט איהר דען נישט געהאט קיין פיער־און־צוואנציג מתנות כהונה? און די כהנים ענטפערן: דו האסט אונז גארנישט געגעבען. באלד ווענדט זיך גאט אום צו די יודען און זאגט: „הערט, איהר בית ישראל, פארוואס גיט איהר נישט די כהנים די פיער־און־צוואנציג מתנות־כהונה, אזוי ווי איך האב אייך פארגע־

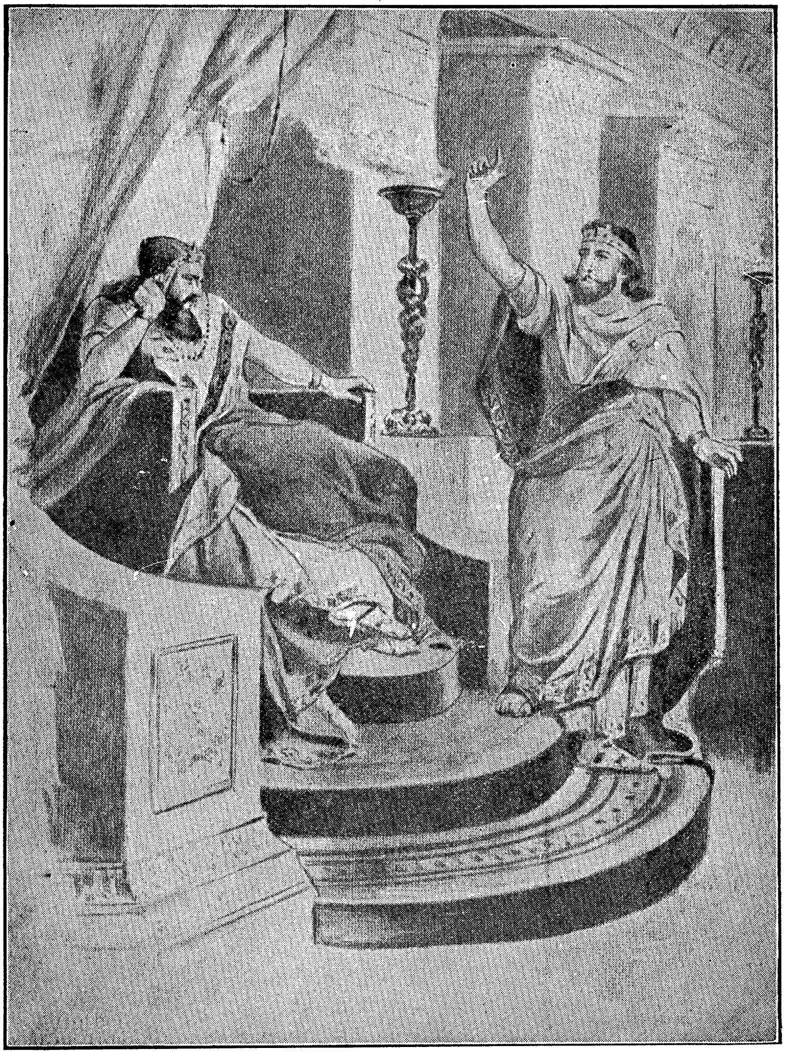

אין שטוב פון ראש־הגולה

ריעבען אין דער תורה?" און זיי ענטפערן: צוליעב דאס הויז געזינד פון נשיא, וואס נעהמט אוועק ביי אונז אלץ, וואס מיר האבען!"

ר' יהודה האט געהערט די דאזיגע דרשה און געוואלט שטרענג בעשטראפען דעם אניטאטאר; איהם האבען אבער אבגעהאלטען דערפון ר' יוחנן מיט ריש-לקיש'ן, וועלכע האבען איהם פארגעשטעלט ר' יוסי'ן אלס א גרויסען געלערנטען. דאן האט דער נשיא געשיקט רופען ר' יוסי'ן צו זיך, און כדי איהם אויסצופרובען צי ער איז ווירקליך א בן תורה, האט ער איהם געפרעגט: וואס איז די בעדייטונג דערפון, וואס עס שטעהט אין דער תורה „כאמה בתה" (ווי די מאמע אזוי איהר טאכטער)? אויף דעם האט איהם ר' יוסי געענטפערט: וואסער דור — אזא נשיא, וואסער מזבח — אזעלכע כהנים.

נאך א גרעסערע אונצופריעדענהייט אין די אקאדעמישע קרייזען האט ארויסגערופען דער פאקט, וואס דער נשיא האט צו-בריים אויס-גענוצט זיין רעכט, אליין צו בעשטימען שופטים און לעהרער אין די קהלות פון זיין יעפארכיע. עס איז זאגאר געקומען ביז אזוי ווייט, אז די מיטגליעדער פון קאלעגיום האבען געוועזן דעם נשיא אין שוחד, און זיי האבען ניט געוואלט אנערקענען פאר קיין „זקנים" יענע, וואס דער נשיא האט זיי מסמיך געווען אליין, אויף זיין איינע-נער פערזענליכקייט. איינמאל איז פארגעקומען א פאל, אז דער נשיא האט בעשטימט פאר א שופט א געוויסען עושר, וואס איז דערצו נישט ראוי געווען, און בעפויהלען דעם בעריהמטען ר' יהודה בן נחמני, ער זאל זיין יענעמס מתורגמן (אויסטייטשער, ערקלערער). דער מתורגמן האט געפאלגט און צוגעבויגען די אויערן צום מויל פון דעם נייעם שופט, כדי צו הערען פון איהם, וואס ער האט צו לערנען דעם פאלק; יענער האט אבער געשוויעגען און נישט געהאט, וואס צו זאגען. דאן האט בר נחמני אויסגעשריען אויפן קול דעם פסוק פון דער נבואה: הוי אומר לעץ הקיצה עורה לאבן דומם הוא יורה! הנה הוא תפוש זהב וכסף וכל רוח אין בקרבו (וועה דעם, וואס זאגט צו א בוים: שטעה אויף! צו א שטומען שטיין: ערוואך! ער וועט לעהרנען? ער איז אנגעשטאפט מיט גאלד און זילבער און קיין גייסט איז איהם נישטא).

נעגען די דאזיגע גאלד-שופטים האבען די מיטגליעדער פון קא-לעגיום ארויסגעגעבען בעזונדערע תקנות, כדי דאס פאלק זאל וויסען,

זײַ נישט צו אַלטען: פאַר אַזאַ שופט דאַרף מען זיך נישט אויפשטעלן, מ'רופט איהם נישט „רבי", און דער טלית, וואָס ער טראָגט, איז ווי אַ זאַטעל פון אַן אייזעל.

אַט די אונצופריעדענהייטען, וואָס האָבען, איינענטליך, געשטאַמט פון דעם אינווענינסטען אַנטאַגאָניזם צווישען דער וועלטליכער און גייסטיגער מאַכט, האָבען פונדעסטוועגען נישט אונטערגעגראָבען אינגאַנצען דעם אויטאָריטעט פון נשיא, וואָס איז דאָך געבליבען בעליעבט פאַר זיין עניוות און נאָכגיעביגקייט. אַ פירשטליכע פערזאָן מיט בריטע פאַלמאַכטען און מיט אַ אייגמריט אין די העכסטע קרייזען פון דער רוימישער וועלט, איז דער יודישער נשיא דאָך שטענדיג געגאַנגען אָנגעטאָן אין פשוט'ע לייוועטנענע קליידער, און עס האָבען נישט געהאָלפען דערביי אפילו די טענות פון זיינע חברים ר' חנינא און ר' יוחנן, וועלכע האָבען איהם געפּרובט איבערצייגען, אַז דער כבוד פון דער נשיאות פאָדערט, ער זאָל ערשיינען פאַר'ן פאָלק אין אַ פּאַראַדקאָסטיום. אויף ווי ווייט ר' יהודה איז געווען בעליעבט און געשעצט פון פאָלק, איז צו זעהען פון דעם גרויסען כבוד, וואָס מ'האָט איהם אָבגעגעבען נאָך זיין טויט. ווי ביי דער קבורה פון זיין זיידען, איז אויך אין דעם טאָג פון ר' יהודה'ס טויט בטל געוואָרן די כהונה, און דער כהן ר' זעירא איז געצווינגען געוואָרן, זיך צו בעשעפטיגען מיט'ן נפטר.

מיט די נאָכפאָלגער פון ר' יהודה II, ר' גמליאל IV אין ר' יהודה III, הויבט זיך אָן די ירידה פונ'ם פּאַטריאַרכאַט אין פּאַלעסטינאַ. פון די דערמאָנטע צוויי נשיאים איז קיין שפּור נישט געבליבען אין דער יודישער געשיכטע, און ווי ס'איז צו גלויבען, האָבען זיי נאָר ערפילט זייערע אָפיציעלע פליכטען און זיך בעמיהט צו דערהאַלטען דאָס אויסערליכע אָנזעהען פונ'ם פּאַטריאַרכישען „הויף". נישט דער נשיא איז איצט געווען דער טאָן-געבער פון דעם יודישען פאָלקס-לעבען, נאָר דער קאָלעגיום פון די געזעצלעהרער די ישיבה; דאָרט האָבען זיך קאָנצענטרירט אַלע שטראַהלען פון דעם יודישען גייסט, דאָרט איז אָהן אַ אויפהער פאָרטגעזעצט געוואָרן די גרויסע אַרבייט פון פונאַנדערוויקלען און אויסטייטשען יעדען וואָרט, יעדען אות פון דער תורה — די איינציגע פיהרענדע, שיצענדע און פעראייניגטע קראַפט, וואָס האָט געמוזט אַרייננעהמען אין זיך דאָס לעבען פון פאָלק אינגאַנצען: מיט אַלע זיינע איינצעלהייטען, מיט די מינדסטע קנייטשען פון דעם אַלטעג-

ליבען פערקעהר, צווישען זיך, ווי מיט דער ארומיגער וועלט. דער פאקט, וואס די גרעסטע צאהל הלכות איז דורך דעם גרויסען נשיא ר׳ יהודה I שוין געהאט צונויפגעזאמעלט געווען אין איין ווערק, — אט דער פאקט האט די אקאדעמישע טעטיגקייט אין די ישיבות נאך אינ־טענסיווער, נאך לעבעדיגער געמאכט. איין טייל פון דער נייער פלע־יאדע געזעצלעהרער האט זיך בעשעפטיגט מיט דער בעהאנדלונג און צונויפזאמלונג פון יענע הלכות, וועלכע ר׳ יהודה האט פערגעסען אריינצונעהמען אין דער משנה, און פון דער צווייטער זייט האט זיך א׳אנדער גרופע פערנומען מיט די הלכות פון דער משנה גופא, וואס זענען איבערגעגעבען געווארן דארטין אין א נישט־בעשטימטער פארם אדער פון וועלכע מ׳קען ארויסדריגען א נייע מעגליכקייט, א נייעם דעטאל. צו די ערשטע, די נאכזאמלער, האבען אנגעהערט אממעהרס־טענטייל די תלמידים פון דעם גרויסען פאטריארך — דיזעלביגע, וואס האבען איהם געהאלפען אין זיין ריזיגער אונטערנעהמונג: ר׳ חייא, ר׳ הושעיא, אבא אריכא (רב), בר קפרא, ר׳ לוי, ר׳ ינאי, לוי בר סיסי. די דאזיגע האלבע תנאים האבען צונויפגענומען די אלע הלכות, וואס ר׳ יהודה האט פערגעסען אדער בעוואוסטזיניג דורכגעלאזען, און צוזאמענגעשטעלט פון זיי „צוזעצונגען״ צו דער משנה אונטער די נעמען „תוספתות״ און „בריתות״; די „צוזע־צונגען״ האבען שוין אבער נישט געהאט דעם זעלביגען אויטאריטעט, וואס די משנה אליין, און האבען בעקומען דעמנאמען „אויסוועניגסטע משניות״ (משנה הצונה), וואס ס׳האט געהייסען, אז די בעציהונג פון די דאזיגע צוגעגעבענע הלכות בנוגע צו די הלכות פון דער משנה איז דיזעלביגע, ווי די בעציהונג פון די אפאקריפען צו די ספרים פון דער ביבעל: די לעצטע זענען אבסאלוט הייליג, דיענען אלס יסוד, ווע־רענד די ערשטע זענען ווערק פון צווייטען ראנג און זייער הייליגקייט איז נישט אונבעדינגט.

צוזאמען מיט די דאזיגע זאמלונגען פון צוגעגעבענע הלכות (תוספתות״, „בריתית״) זענען ענטשטאנען אין יענער צייט אויך א מין פסעוודאגראפען, זאמלונגען פון פערשידענע הלכות און אגדות, וואס זענען געשאפען געווארן אין דער פארם פון א פירוש צו די הייליגע שריפטען און האבען געטראגען דעם נאמען פון איינעם פון די אלטע אויטאריטען. אזעלכע זענען געווען די מכילתא — א פירוש צו דעם צווייטען ספר פון דער תורה (שמות), וואס ווערט צוגעשריבען ר׳

ישמעאל׳ן; ספרא אָדער תורת כהנים — אַ פּירוש אויף דעם דריטען ספר פון דער תורה (ויקרא), וואָס טראָגט אויף זיך די נעמען פון ר׳ יהודה בן אליעאי און ר׳ עקיבא; ספרי — אַ פּירוש אויף די לעצטע צוויי ספרים פון דער תורה („במדבר״ און „דברים״).

אין דער עפּאָכע פון די לעצטע צוויי פּאַטריאַרכען, ר׳ יהודה II און ר׳ גמליאל IV, פערנעהמט שוין אַט די „גאָלאַמלונג״ אַ נישט-בעדייטענדען אָרט אין דער אַלגעמיינער טעטיגקייט פון די פערשידענע ישיבות. עס הויבט זיך אָן דער פּעריאָד פון די אַמוראים, פון די ערקלערער, וואָס וועבען ווייטער די איינציגקייט פון דער יודישער געזעצלעהרע און בענוצען זיך דערביי מיט דיזעלבינע פאָרמולען און כללים, מיט וועלכע ס׳האָבען זיך ביז אהער בענוצט די תנאים, נאָר אַנשטאָט דעם, וואָס די תנאים האָבען געהאַט פאַר זיך אַלס אויטאָריטעט, אַלס הייליגען יסוד — די תורה, די „הייליגע שריפטען״, האָבען די אַמוראים זיך שוין גענריבעלט איבער די ווערטער פון דער משנה. די תורה איז געווען אויסגע׳דרשה׳נט: אין איהרע פּסוקים האָט זיך שוין קיין זאַך נישט געלאָזען אַריינלעגען און פון זיי האָט זיך שוין קיין מעגליכקייט נישט געלאָזען אַרויסדרינגען — איצט האָט זיך געעפענט אַ נייער קוואַל פאַר אַלערליי מעגליכע פּאַלען און לעבענס-פּאַקטען אין דער געשטאַלט פון רבי׳ם ענציקלאָפּעדיע. די קורצע שפּראַך פון דער משנה, איהרע ווייניג מאָטיווירטע בעשטימונגען, די גרויסע צאָהל צוזאַמענגעדריקטע און אונבעשטימטע אויסדריקען — דאָס אַלץ האָט געגעבען מאַטעריאַל אויף צו ערקלערן, אויף אויסצוטייטשען די כונה פון דער אָדער יענער משנה און ממלא אויך — אַרויסצודרינגען פון איהר אַ נייע מעגליכקייט, אַ נייע הלכה.

דער ערשטער פון דער פלעיאַדע אַמוראים אין פּאַלעסטינא איז געווען ר׳ חנינא בר חמא. איינער פון די גרעסטע מיוחסים אין זיין צייט און אַ תלמיד פון ר׳ יהודה הנשיא I, האָט ער, צוליעב אַ געוויסער שנאה פון דעם לעצטען, זיך נישט דערדינט צו דעם טיטול „רבי״. פאַר׳ן טויט האָט אָבער ר׳ יהודה אָנגעזאָגט זיין זוהן, ער זאָל בעשטימען חנינא׳ן פאַר דעם עלטסטען אין דער ישיבה פון צפורי. דעם דאָזיגען פּאָסטען האָט ר׳ חנינא פונדעסטוועגען נישט אָנגענומען גלייך, ווייל ער האָט אָנגעוויזען אויף אַ גרעסערן פון זיך. אויף ר׳ אפס׳ן, און נאָר ערשט, ווען ר׳ אפס איז געשטאָרבען, איז ר׳ חנינא געווען ראש-ישיבה.

דאָ האָט ר׳ חנינא געלעגט דעם גרונדשטיין צו דעם גרויסען בנין פון דער אַזוי גערופענער גמרא (תלמוד). ער האָט זיך דער ערשטער גענומען בענוצען מיט די אַלע מדות און כללים, וואָס זענען איהם בעוואוסט געווען, אויף צו ערקלערען דעם פשט פון די משנות און ברייתות. און נישט נאָר טעאָרעטיש — ער האָט זיך אויך פּראַקטיש געהאַלטען ביי די בעשטימונגען פון דער משנה, און וואָס ער האָט דאָרטען נישט געפונען, האָט ער זיך נישט ערלויבט אַליין צו פּסק׳נען, האָטש דאָס איז געווען אַ פּשוט׳ע, עלעמענטאַרע זאַך.

אויסער זיין גרויסקייט, אַלס געזעצלעהרער, איז ר׳ חנינא בעזונדער בעריהמט געווען אויך אַלס צדיק און מוסטער פון עהרליכקייט. ווען ס׳האָט אויסגעבראָכען אַ מגפה אין לאַנד און די בעפעלקערונג האָט געהאַט טענות צו איהם, פאַרוואָס ער איז נישט מתפלל און זעהט נישט, אַז די מגפה זאָל אָבגעשטאָן ווערן, האָט ער זיי געענטפערט: „איין זמרי (וואָס האָט געהאַט בעציהונגען מיט אַ טאָכטער פון אַ געצענדינערישען פאָלק), איז געווען אין משה׳ס צייטען, זענען געפאַלען פון יודען פיער־און־צוואַנציג־טויזענד מאַן. היינט האָבען מיר אַ סך זמרי׳ס, און איהר האָט נאָך טענות?" פון איהם ווערט נאָך דערצעהלט: ס׳האָט זיך איינמאָל געמאַכט אַ טריקעניש אין ארץ ישראל, דאָס פאָלק האָט מתפלל געווען, שופר געבלאָזען, געפאַסט און געטאָן בכלל אַלץ, וואָס דער שטייגער איז געווען צו טאָן אין אַזאַ פאַל, און ס׳האָט נישט געהאָלפען — קיין רעגען האָט זיך נישט געוויזען. זענען געקומען די איינוואוינער פון צפורי צו זייער רבי׳ן ר׳ חנינא, און זיך געקלאָגט פאַר איהם: דיין חבר ר׳ יהושע בן לוי, וואָס זיצט אין דרום, איז מתפלל צו גאָט און ברענגט רעגען. ר׳ חנינא׳ן האָט פאַרדראָסען אָט די אמונה אין דער אַלמעכטיגקייט פון אַ צדיק און ער האָט זיי אַוועקגעשיקט פון זיך, נאָר אין אַ צייט אַרום, ווען דער רעגען איז ווידער פאַרהאַלטען געוואָרען, האָט ר׳ חנינא געשיקט נאָך ר׳ יהושע בן לוי, ער זאָל מתפלל זיין. און ביידע האָבען מתפלל געווען, אָבער — אומזיסט. דאַן האָט ר׳ חנינא געשטראָפט זיינע שטאָדט־לייט און געזאָגט: „נישט יהושע בן לוי ברענגט דעם רעגען אין דרום און נישט חנינא האַלט אויף דעם רעגען אין צפון, נאָר די יודען פון דרום האָבען ווייכע הערצער; זיי הערען זיך צו צו די רעד פון דער תורה און פאָלגען, דערפאַר גיט זיי גאָט זייערע רעגענס צו דער צייט; איהר אָבער, איינוואוינער פון צפורי, אייער הארץ איז האַרט. איהר הערט

זיך נישט צו צו די רעד פון דער תורה און היט זי נישט אָב — גיט איך גאָט קיין רעגען נישט".

די צווייטע בעדייטענדע פערזענליכקייט פון דער ערשטע רייהע אמוראים איז ר' יוחנן בר נפחא. ר' יוחנן איז דער איינציגער פון די אמוראים, וואָס די פאָלקס-ערצעהלונג האָט אונז איבערגעגעבען אלע דעטאלען פון זיין לעבען, און האָט אפילו געפונען פאר וויכטיג, צו שילדערן זיין שענקייט. א געבוירענער יתום, איז ר' יוחנן גאנץ יונג אנגעקומען, אלס א תלמיד, אין דער ישיבה פון דעם גרויסען פאטריארך (ר' יהודה I). זיין אָרט איז דאָרט געווען, ווי ער אליין האָט דערנאָך דערצעהלט, אין דער זיבעצעהנטער שורה הינטער רב'ן (אבא אריכא), און ווען רבי מיט רב'ן האָבען זיך געשפּאַרט וועגען א הלכה, האָבען זייערע ווערטער איהם אויסגעזעהען, ווי פייערדיגע פונקען, וואָס פליהען פון מויל, און ער האָט זיי נישט פערשטאַנען. פון דער ישיבה איז ר' יוחנן אריבער אין די ישיבות פון ר' הושעיא אין קסריה און ר' חנינא אין צפורי; מיט דעם לעצטען האָט אָבער ר' יוחנן נישט געקענט שטימען. ר' חנינא האָט געזעהען אין דער משנה דעם תמצית פון דער תורה שבעל פה און יעדע הלכה פון דאָרטין איז פאר איהם געווען א אייזערנער יסוד, פון וועלכען מ'טאָר נישט אָבטרעטען; ר' יוחנן איז אָבער געווען פיעל שאַרפער און ערפינדערישער. איהם האָט זיך געוואָלט קאָנטראָלירען די הלכות פון דער משנה, אויסגעפינען זייערע ריכטיגע מאָטיווען, און דערנאָך ארויסצודרינגען פון זיי גאַנץ נייע דינים און פאָרמולעס, און ער האָט זיך געקלאָגט: „וואָס זאל איך מאַכען מיט דעם אלטען? וואָס איך בין מתיר, אסר'ט ער, און וואָס ער אסר'ט, בין איך מתיר".

דער סוף איז געווען, אז ער האָט זיך געגרינדעט אַן'אייגענע ישיבה אין טבריה. דאָ איז ער געוואָרן די רעכטע האַנד פון'ם נשיא (ר' יהודה II) און האָט בעקומען פון הויף אויך א שטענדיגע פענסיע אויף זיינע הוצאות, פאַרוואָס ער האָט געקריגען דעם נאָמען ר' יוחנן דבי נשיאה („יוחנן פון נשיא'ם הויף"). אין טבריה האָבען זיך ארום דעם חריפ'ישען ר' יוחנן ארומגעקליבען מאַסען תלמידים פון אלע עקען לאַנד. און דאָ איז ער געוואָרן איינער פון די זיידען פון דעם פאַלעסטינישען תלמוד, אַנאַליזירענדיג יעדע הלכה פון דער משנה און דערגרונטעווענדיג זיך ביז דעם לאָגישען יסוד איהרען, — איז ר' יוחנן געקומען צו דער איבערצייגונג, אז ס'זענען פאַראַן א סך הלכות

אין דער סתם משנה (אַנאָנימע משנות), וואָס זענען געגען דער מיהרהייט פון די אַלטע אויטאָריטעטען. ער האָט זיך דעריבער שטאַרק געדעכענט אויך מיט די תוספתות און ברייתות און אָפטמאָל בעשטימט דעם דין לויט דער ברייתא געגען דעם נוסח פון דער משנה.

אין דער פּראַקטיק איז ר׳ יוחנן געגאַנגען האַנד ביי האַנד מיט׳ן נשיא, און ווי יענער האָט ער אויך נוטה געווען, צו פערלייכטערן די געבאָטען פון דעם אַלטעגליכען לעבען און בכלל אריינצופירענגען מעהר ליכט און וועלטליכקייט אין דער יודישער גאַס. ר׳ יוחנן האָט ערלויבט יודען זיך אָבצוגעבען מיט „חכמת יון" (גריכישע קלוגהייט) און האָט זי זאָגאַר אַוועקגעשטעלט אין איין שורה מיט דער תורה; דערביי האָט איהם אָבער זיין פּאַטריאָטיזם שטאַרק אָבגעשטויסען פון די רוימער, און ער האָט געטראָגען אין הארצען אַ ביטערע שנאה צו זיי. לייענענדיג אויף דער „מלכות הרשעה" (רוים) די נבואה פון דניאל׳ן וועגען דער „פיערטער חיה", האָט ר׳ יוחנן גע׳עצה׳ט זיינע ברידער, זיי זאָלען זיך האַלטען וואָס וויטער פון די רוימישע בעאַמטע און נישט האָבען קיין צוטרוי צו זיי; ער האָט גערדרשה׳נט: „ואלו עיינין כבני אנשה לה" (דניאל) — דאָס מיינט מען דיר מלכות הרשעה, וואָס ברענגט אריין אַ שלעכט אויג אינ׳ם מענשענס (יודענס) פערמעגען; (זיי זאָגען:) יענער איז אַ׳עושר — לאָמיר איהם מאַכען פאַרן הויפּט-אויפמאָהנער פון די שטייערן, יענער איז רייך — לאָמיר איהם מאַכען פאַר אַ מיטגליעד פון שטאָדטראַט, כדי ער מיט זיין פערמעגען זאָל אונז דינען."

ר׳ יוחנן׳ס נאָהנטסטער חבר און מיטאַרבייטער איז געווען זיין שוואָגער ר׳ שמעון בן לקיש, וואָס איז בעקאַנט אונטער דעם נאָמען ריש לקיש. דער דאָזיגער אמורא איז געווען פּונקט דער היפך פון ר׳ יוחנן אין זיינע נייגונגען און אייגענשאַפטען, און אַליין איז ער אויך געווען פול מיט סתירות און קאָנטראַסטען. אין דער יוגענד האָט ריש לקיש געלערנט מיט ר׳ יוחנן צוזאַמען אין דער ישיבה פון ר׳ יהודה הנשיא; דערנאָך האָט ער אוועקגעוואָרפען דאָס לערנען, און בעזיצענדיג פון דער נאַטור זעהר אַ געזונטען אָרגאַניזם, האָט ער זיך פערדונגען אין אַ צירק אַלס גלאַדיאַטאָר (קעמפּפער מיט ווילדע חיות). איינמאָל — דערצעהלט די פאָלקס-לעגענדע — איז ריש לקיש, דער בעריהמטער אַטלעט, געגאַנגען שפּאַצירען אויפ׳ן ברעג פון ירדן, און זעהענדיג פון דערווייטען, ווי ר׳ יוחנן באָדט זיך, האָט ער זיך

נישט געקענט אפרייסען פון זיין שענקייט און איז אויך אריינגעשפרונגען
אין וואסער. דאן האט ר׳ יוחנן זיך אפגערופען צו זיין אמאליגען חבר:
„דיין קראפט וואלט געפאסט פאר דער תורה״; אויף דעם האט איהם
ריש לקיש גלייך אפגעענטפערט: „און דיין שענקייט פאסט פאר פרוי-
ען״. ר׳ יוחנן האט זיין חבר נישט אפגעלאזען, און צוגעזאגט איהם
זיין שענע שוועסטער פאר א ווייב, אויב ער וועט זיך אומקעהרען צום
לערנען; און דער גלאדיאטאר האט דעם פארשלאג אנגענומען: ער
האט זיך אינגאנצען אפגעזאגט פון זיינע פיזישע גבורות און זיך איבער-
געגעבען דעם שטודיום פון דער תורה. מיט דער צייט איז דער גע-
וועזענער גלאדיאטאר געווארן איינער פון די זיילען פון ר׳ יוחנן׳ס ישיבה,
און ווי אויף ר׳ מאיר׳ן אמאל האט מען אויך אויף איהם געזאגט: ריש
לקיש אין בית-מדרש איז א קראפט, וואס רייסט אוים בערג און צו-
שמעטערט זיי איינעם אן אנדערן. ריש לקיש איז אויך בעריהמט געווען
מיט זיין אונגעוועהנליכער עהרליכקייט. א פערטרויערטער, מיט אנ׳-
איינבינגען מעלאנכאלישען וואלקען אויפ׳ן געזיכט, איז ער געווען זעהר
פארזיכטיג אין זיין אומגאנג מיט מענשען, אזוי, אז דער מענש, וואס
ריש לקיש איז מיט איהם געגאנגען אין גאס, איז שוין דערמיט אליין
אטעסטירט געווארן פאר אנ׳עהרליכען מאן, וואס מ׳קען שליסען מיט
איהם אלערליי אפמאכונגען אהן עדות. חאראקטעריסטיש פאר דעם
דאזיגען מערקווירדיגען גייסט איז אויך זיין גאנג אין דער אגדה; ווען
די חכמים אין בית-מדרש האבען זיך געשפארט וועגען דער צייט פון
א י ו ב ׳ ן: צי ער איז געווען אין מ ש ה ׳ ס צייטען, צי אין די צייטען
פון די ש ו פ ט י ם, — האט ריש לקיש זיך אוועקגעשטעלט און ער-
קלערט: א י ו ב א י ז נ י ש ט ג ע וו ע ן א ו ן ה א ט נ י ש ט ג ע-
ל ע ב ט — ד א ס א י ז נ א ר א מ ש ל. ריש לקיש איז געווען אויך קע-
גען די יודישע נעמען פון די מלאכים: ער האט געהאלטען, אז די
דאזיגע נעמען זענען איבערגעגאנגען צו יודען פון די בבל׳ישע און
פערסישע פעלקער. געשטארבען איז ריש לקיש אויף א וואונדערבארען
אופן, און די פאלקסלעגענדע האט דעם טויט אויך צוזאמענגעבונדען
מיט דעם נאמען פון זיין שוואגער און חבר. זי דערצעהלט, אז איינ-
מאל האט אויסגעבראכען זעהר א הייסער וכוח צווישען די ביידע שווא-
גערס, וואס האבען די גאנצע צייט שטארק ליעב געהאט איינער
דעם אנדערן; דער אינהאלט פון דעם וכוח איז געוועזען א געוויסע
הלכה, און ווען ריש לקיש האט מיט א בעזונדער עקשנות פערטיידיגנ

זײַן מײַנונג, איז ר׳ יוחנן זעהר אויפגערעגט געװאָרן און האָט איהם דערמאָנט זײַן אַמאָליגע בעשעפטיגונג אין צירק. ריש לקיש האָט זיך פון דער בעלײַדיגונג געשפירט שטאַרק אָנגעגריפען, און װען ר׳ יוחנן האָט אָנגעשטעלט אויף איהם זײַן דורכדרינגענדען, שאַרפען בליק, האָט איהם ריש לקיש ניט איבערגעטראָגען: דער געװעזענער ריזע איז קראַנק געװאָרן און געשטאָרבען.

צװישען די בעדײַטענדע פערזענליכקײַטען פון יענער צײַט פער־געהמט א בעזונדער פּלאַץ דער בעריהמטער ר׳ יהושע בן לוי. ער האָט זיך גערעכענט פאַר א „אב בתורה״ און אין דער הלכה׳שער פראַקטיק איז זײַן מײַנונג אָנגענומען געװאָרן, אפילו װען זי איז געװען געגען די מײַנונגען פון ר׳ יוחנן און ריש לקיש. בעזונדער גרויס איז ר׳ יהושע געװען אין דער אגדה, און זי האָט איהם דערנאָך צוגע־שריבען אַלערלײַ מופתים און איבערנאַטירליכע מעשות. לויט איהרע שילדערונגען האָט אליהו הנביא ענטפּלעקט דעם געטליכען ר׳ יהושע אלע סודות פון װעלט און לעבען, און דער מלאך־המות זאָגאַר איז ניט אימשטאַנד געװען, איהם צו בעהערשען, װײַל ר׳ יהושע האָט איהם אַרויסגעכאַפּט דעם מעסער פון די הענד און איז לעבעדי־גערהײַט אַרײַן אין גן־עדן. פון דאָרטען זאָל ר׳ יהושע, דורכ׳ן מלאך המות גופא, האָבען געשיקט א בריעף צום נשיא מיט א אויספיהרליכער שילדערונג פון אַלץ, װאָס ער האָט געזעהען אין יענע װעלטען, און דאָס זאָל עס זײַן די „מעשה דרבי יהושע בן לוי״, אָדער די „מסכתא גן עדן וגיהנם״.

גרעסער נאָך פון ר׳ יהושע׳ן אויף דעם געביט פון דער אגדה איז געװען דער אויבענדערמאָנטער ר׳ שלמאי. ער האָט דער ער־שטער אויפגעהויבען די אגדה ביז צו דער מדרגה פון א פילאָזאָפישער לעהרע און אויף אַלץ, װאָס איז פון איהם דערגאַנגען צו אונז, ליעגט דער שטעמפּעל פון א שענעם מענשליכען גײַסט מיט א גרויסען פער־שטאַנד. ער האָט שטודירט די יודישע געזעצען פון זײַער דאָגמאַטי־שען און עטישען שטאַנדפּונקט, און האָט אײַנגעטײַלט די תרי״ג (זעקס הונדערט דרײַצעהן) מצות פון דער תורה אין צװײַ קאַטעגאָריעס: רמ״ח (צװײַ הונדערט אַכט און פירציג) „מצות־עשה״ (פּאָזיטיװע גע־באָטען; זאַכען, װאָס דער מענש איז פערפליכטעט זיך צו טאָן), גע־געניבער די צװײַ הונדערט אַכט און פירציג גליעדער פון דעם מענשליכען קערפּער, און שס״ה (דרײַ הונדערט פינף און זעכציג) „מצות לא

תעשה״ (נעגאטיווע געבאָטען ; וועגען די זאכען, וואָס דער מענש איז פערפליכטעט, זיי ניִשט אויסצואיבען), נעגען דער צאָהל טעג פון דעם זונען־יאָהר. אט די זעקס הונדערט מיט דרייצעהן מצוות האָבען דעם ציעל — זאָגט ר׳ שלמאי — צו פערפאָלקאָמען דעם מענשען גייסטיג און מאָראליש, און דער דאָזיגער ציעל ווערט פון די נביאים וואָס ווייטער אלץ קירצער און קאָנצענטרירטער צוזאמענגעפאסט. איז געקומען דוד (המלך) און האָט געמאכט פון זיי (פון די תרי״ג מצוות) עלף: הולך תמים, פועל צדק, דובר אמת, לא רגל על לשונו, לא עשה לרעהו רעה, חרפה לא נשא על קרובו, נבזה (בעיני ה׳) נמאס גם בעיניו, יראי ה׳ יכבד, נשבע (גם) להרע (לעצמו) לא ימיר, כספו לא נתן בנשך ושחד על נקי לא לקח (בעגעהט זיך עהרליך, איבט אוים גערעכטיגקייט, רעדט אמת, טרייבט ניִשט קיין רכילות, טוט זיין חבר קיין שלעכטס ניִשט, פערזוּרזאכט ניִשט זיין קרוב קיין חרפות, פעראכטעט דאָס פעראכטעטע אין די אויגען פון גאָט, שעצט גאָטספאָרכטיגע, פעלשט ניִשט זיין שבועה אפילו זיך שלעכטס צו טאָן, גיט ניִשט זיין געלד אויף פראָצענט און נעהמט פון אונשולדיגען קיין שוחד ניִשט) 1); איז געקומען ישעיה און געמאכט פון די עלף געבאָטען—זעקס: הולך צדקות ודובר מישרים, מואס בבצע מעשקות, נוער כפיו מתמוך בשוחד, אוטם אזנו משמוע דמים, ועוצם עיניו מראות ברע (בעגעהט זיך גערעכטיג, און רעדט עהרליך, פעראכטעט גערויבטע פערדיענסטען, שאָקעלט אָב זיינע הענד פון שטיצען שוחד, פערשטאָפט זיינע אויערן פון הערן בלוטיגעס און פערמאכט די אויגען, ניִשט צו זעהן קיין שלעכטס) 2); איז געקומען מיכה און געמאכט פון די זעקס — דריי: עשות משפט, אהבת חסד והצנע לכת (אויסאיבען געזעצליכקייט, ליעב האָבען וואוילטעטיגקייט און דעמוטיג זיך פיהלען פאר גאָט) 3); איז געקומען ישעיה (דער צווייטער) און געמאכט פון די דריי — צוויי: שמרו משפט ועשו צדקה (היט אָב דאָס געזעץ און איבט אוים גערעכטיגקייט 4); איז געקומען חבקוק זאָגן

תהלים ט״ו.

ישעיה ל״ג.

מיכה ו׳.

ישעיה נ״ו.

געמאכט פון דעם אלעם — איינם: וצדיק באמונתו יחיה (דער צדיק וועט לעבען מיט זיין גלויבען); דאס הייסט, אז דער עצם יסוד פון דער יודישער אמונה איז די אמונה גופא, דאס דורכגעדרונגען־זיין מיט דעם בעוואוסטזיין פון גאטס איינהייט, געטליכקייט און אייביגער השגחה, פון וואס עס פאלגען שוין ממילא אלע מאראלישע פאלקאמענהייטען און די עהרפורכטיג־ענויות'דיגע בעציהונג צום לעבען.

א בעזונדער אויפמערקזאמקייט צווישען די אגדות פון יענער צייט, וואס זענען דערגאנגען צו אונז אין די תלמודים און מדרשים, ציהען צו די גייסטרייכע און שענע מאמרים פון ר' שמואל בר נחמני, ר' לוי בר חמא און ר' אבא בר כהנא, און מיר ציטירען די עטליכע פון זיי אלס מוסטער: „פון יעדער צרה, וואס קומט אויף א מענשען, קען א צווייטער מענש ארויסציהען עפעס א טובה פאר זיך"; „די אויגען און דאס הארץ — דאס זענען צוויי פאקטארען פון זינד"; „וזרח השמש ובא השמש" (די זון געהט אויף און די זון פערגעהט): איידער עס געהט אונטער די זון פון איין גרויסען מענשען, הויבט שוין אן שיינען די זון פון א צווייטען". כאראקטעריסטיש זענען די אגדות פון יענער צייט בנוגע צו דער רוימישער מלוכה; אין איינער פון זיי זאגט זיך: „אויב אין מצרים איז געווען פינסטער, איז אין רוים — גלאט א כאאס". דערמיט איז, ווי ס'שיינט כאראקטעריזירט געווארן די דעמאלטיגע ארומרייסעניש איבער דעם רוימישען טראן.

אין יענער צייט האבען זיך ווידער בעניים די אמאליגע דאגמאטישע וכוחים צווישען די פארשטעהער פון יודענטום און קריסטענטום, אמת, מיט וועניגער כעס און ביטערניש און מיט א מעהר ערנסטער בעציהונג צו דעם עצם ענין. דאס קריסטענטום האט שוין דעמאלט געהאט דורכגעמאכט א בעדייטענדען פראצעס פון אינערליכע ארומרייסענישען, און אנגעהויבען אנצונעהמען א בעשטימטע איינהייטליכע געשטאלט מיט א פעסטען דאגמאטישען יסוד; די וכוחים צווישען די קריסטליכע און יודישע דרשנים האבען דעריבער געטראגען איצט א ריין אקאדעמישען כאראקטער, און אזוי ווי ביידע צדדים האבען זיך געשטיצט אויף איין און דעם זעלבען מקור — אויף די „הייליגע שריפטען", האבען זיך געפונען עטליכע פון די קריסטליכע געלערנטע, וואס האבען ספעציעל צוליעב דעם שטודירט די העבראאישע שפראך. פון די לעצטע האט זיך בעזונדער אויסגעצייכענט דער בעריהמטער קריסטליכער טעאלאג ארעגינוס, וועלכער האט פערבראכט א

לענגערע צײַט אין פּאַלעסטינא (250 — 230) און דאָרט שטודירט די ביבעל אין אָריגינאַל אונטער דער אָנווײַזונג פון דעם אויבענדערמאָנטען הלל, א ברודער פון ר׳ יהודה נשיאה II.

אָט דער אָריגענעס האָט א סך מאָל זיך געפּרובט מתוכח זײַן מיט די יודישע דרשנים, און צו די וכוחים געהערן עס די אלע „תשובות המינים״ (א ענטפער די מינים ־קריסטען) פון דער אגדה. כדי צו דערווײַזן די ריכטיגקײַט פון זײַער מײַנונג וועגען דער געטליכער „דרײַאײַניגקײַט״, האָבען זיך די קריסטליכע טעאָלאָגען אָפט געשטיצט אויף דער גראַמאַטיקאַלישער בעדײַטונג פון׳ם וואָרט „אלהים״ (לשון רבים, בעהרצאָהל; אלה — גאָט, אלהים — געטער), מיט וועלכען ס׳ווערט כסדר בעצײַכענט אין דער ביבעל דער בעגריף „גאָט״. אלס ענטפער אויף דעם האָט ר׳ שמלאי זײַ אויפגעוויזען, אז דאָס וואָרט, וואָס קומט נעבען דעם אויסדריק אלהים, איז שטענדיג אין לשון יחיד (אײַנצאָהל) און נישט אין לשון רבים (בראשית ברא אלהים: האָט בעשאַפען און נישט האָבען בעשאַפען). די קריסטען האָבען דאַן אָנגעוויזען אויף דעם פסוק: נעשה אדם בצלמנו (מיר וועלן מאַכען א מענשען לויט אונזער געשטאַלט), וואו גאָט אַליין בענוצט זיך מיט א לשון רבים; אויף דעם האָט ר׳ שמלאי בר נחמני געענטפערט: ווען משה האָט געשריבען די תורה און איז צוגעקומען צו דעם פסוק, האָט ער זיך אָבגערופען צו גאָט: „הערשער פון דער וועלט! מיט דעם אויסדריק (דעם לשון רבים) גיסטו דאָך א געלעגענהײַט די מינים צו פערטײַדיגען זײַערע אײַנבילדונגען!״ האָט איהם גאָט געענטפערט: שרײַב, און ווער ס׳וויל זיך אײַנבילדען, זאָל זיך אײַנבילדען״.

אַן אַנדער בעל־אגדה האָט שאַרף און אָפען ערקלערט: „זאָגט א מענש: איך בין גאָט — גלויב איהם נישט; זאָגט ער: איך בין א „בן אדם״ (מענשענזוהן) — וועט ער סוף כל סוף חרטה האָבען; זאָגט ער: איך וועל מיך אויפהויבען אין הימעל — וועט ער עס קײַנמאָל נישט בעווײַזען״. „גאָט איז נישט גלײַך צו א מענשען־קעניג: ער האָט נישט קײַן פאָטער, נישט קײַן זוהן, נישט קײַן ברודער. דאָס איז די בעדײַטונג פון פסוק: איך בין דער ערשטער און איך בין דער לעצטער און חוץ מיר איז קײַן גאָט נישטאָ״.

„אזעלכע פרײַליכע און פרײַע וכוחים — בעמערקט א יודישער היסטאָריקער — זײַנען נאָך מעגליך געווען אין III־טען יאָהר-

הונדערט, ווען די קריסטען האָבען זיך געפונען אין דער לאַגע פון אַ גערודפ'טער סעקטע. אין די שפּעטערדיגע יאָהרהונדערטער, ווען דאָס קריסטענטום איז, אונטער דער הערשאַפט פון קייזער קאָנסטאַנטין און זיינע נאָכפאָלגער, געוואָרן אַ הערשענדע רעליגיע, — האָבען די יודי-שע און קריסטליכע טעאָלאָגען שוין נישט געקענט דיספּוטירען וועגען רעליגיעזע פראַגען מיט איינע און די זעלבע רעכט. די קירכע האָט בעקומען אויף איהר זייט דאָס רוימישע שווערד און פאַר'ן אָבשפּאַרען איה־ע דאָגמאַטען זענען די נישט-בעוואָפענטע פרעמד-גלויביגע האָרט בײשט־אָפט געוואָרן"*)

*) דובנאָוו.

האַדריאַן

זעקסטעס קאַפּיטעל

די לאַגע פון די יודען אין בבל און פּערסיען

נאָכ'ן טויט פון ר' יהודה נשיאה II איז דאָס יודענטום אין פּאַלעסטינא צוגעקומען צו דעם מצב פון אַ שטאַרקער ירידה. עס האָט געפעהלט די צענטראַלע, ענערגישע פּערזאָן, וואָס זאָל בכח זיין אַריַינצוברענגען לעבען און ניַיעם אין דעם אָבגעשוואַכטען אָרגאַניזם פון די איבערגעבליבענע יודישע מאַסען, און די ישיבות אין דער פּראָווינץ זענען איינע נאָך דער אַנדערער אונטערגעגאַנגען. געבליבען פון אַלע בערימטע אַקאַדעמיעס אין ארץ-ישראל איז נאָר די איינציגע ישיבה אין טבריה (גליל), און אויך דאָ האָט די שיַין פון דעם יודישען גייסט נאָר שוואַך געצאַנקט

אָט די ירידה פון ארץ ישראל איז אָבער נאָך נישט געווען די ירידה פון דעם יודישען כלל, פון דער יודישער אומה; דאָ האָט זיך ווידער אַרויסגעוויזען די וואונדערבאַרע ערשיַינונג, וואָס האָט זיך אַזוי אָפט איבערגעחזר'ט אין דער יודישער געשיכטע; אין דער ציַיט, ווען דאָס יודענטום אין פּאַלעסטינא האָט זיך געראַנציַיט, געלט מיט'ן אונטערגאַנג, האָט געבליהט און זיך אויסגעבילדעט אַ ניַיער צענטר פאַר דעם יודישען גייסט אין בבל. דאָס דאָזיגע אַלטע שענע לאַנד צווישען די טיַיכען פּרת און חדקל, וואו די יודישע געפאַנגענע זענען

שמאָל געזעסען און געוויינט, זיך דערמאָנענדיג אָן ציון״, — איז איצט געוואָרן אַ צווייטע מוטער פאַר דער יודישער אומה. דאָס איז געווען אַ מין פאַקט פון דער השגחה מיט זיעבען יאָהרהונדערטער צוריק, צו מאַכען, אַז נישט אַלע יודען פון בבל זאָלען זיך אומקעהרען קיין ארץ ישראל, און אַ גרויסע צאָהל פון זיי זאָל זיך אָבשטעלען אין דעם לאַנד, כדי עס זאָל נישט אונטערגעהן די גאַנצע אומה, צוזאַמען מיט דעם בית, וואָס וועט אונטערפאַלען אונטער דער הערשאַפט פון די רוימער און נישט קענען בײַשטעהן געגען זייערע גזירות און רדיפות. די דאָזיגע איבערגעבליבענע יודישע קאָלאָניע איז זיך דאָ מיט דער צייט פונאַנדערגעוואַקסען און האָט געבילדעט אַ בעדייטענדען עלעמענט אין דעם אָרגאַניזם פון דער פּאַרטישער מלוכה, וואָס האָט קאָנקורירט מיט רוים איבער דער וועלט-מאַכט און מיט אַ לייבען-פעסטער עקשנות זיך נישט אונטערגעוואָרפען דעם רוימישען אָדלער. דאָ האָבען יודען נאָך פון די עלטסטע צייטען אָן ענטוויקעלט אַ לעבעדיגע גייסטיגע טעטיגקייט, און די ריכטונג פון דער דאָזיגער טעטיגקייט איז שטענדיג געווען אַ ריין-נאַציאָנאַלע, יודישע, אָהן וועלכער ס׳איז השפעה פון אַ פרעמדער קולטור. די גרויסע צאָהל פון די יודישע איינוואוינער, וואָס האָבען זייט צעהנדליגער דורות בעוואוינט גאַנצע פּראָווינצען פון לאַנד; די זעלבסטשטענדיגקייט און זייערע אינעווייניגסטע אַנגעלעגענהייטען, וואָס די פּאַרטישע ממשלה האָט זיי איבערגעלאָזען; דער גלאַנץ און די פירשטליכע מאַכט פון זייער פּאָליטישען פאָרשטעהער און פיהרער; זייער אַלטבעזעסענקייט אין לאַנד, וואָס האָט זיי צוגעגעבען דעם כאַראַקטער פון איינגעבוירענע, גלייכבערעכטיגטע בירגער, — דאָס אַלץ האָט אויסגעאַרבייט אין דעם בבלישען יודען אַ געוויסען געפיהל פון שטאָלץ און רוהיגקייט, און זיין גייסט איז אויך געוואָרן טיעפער און פיעלזייטיגער.

די בעדייטענדסטע צווישען די צענטראַלע שטעדט פון דעם יודישען ישוב אין בבל, איז געווען נהרדעא, אַ בעפעסטיגטע שטאָדט בײַם ברעג פון טײַך פרת, וואָס איז געווען דורך און דורך בעפעלקערט פון יודען, און האָט דעריבער אַ לאַנגע צייט געטראָגען דעם נאָמען „ירושלים פון בבל״. ווען דער בית-המקדש אין ירושלים איז נאָך געשטאַנען, איז דאָ געווען די אַלגעמיינע קאַסע, וואו ס׳פלעגען איינפליסען די נדבות פאַר׳ן בית-המקדש פון אַלע בבלישע קהלות, און פון דאַנען פלעגט די אַלגעמיינע סומע בעוואָרנט ווערען קיין

ירושלים. פון נהרדעא האבען אויך געשטאמט די צוויי יודישע יונגע לייט, וואס האבען מורד געווען אין דעם פארטישען הערשער און געגרינדעט אויף א בעדייטענדער צייט א זעלבסטשטענדיגע מלוכה.

עטליכע מיילען ווייט צו דרום-זייט פון נהרדעא איז געלעגען פ י ר ו ז - ש ב ו ר (אויך: ב י - ש ב ו ר), אויך א בעפעסטיגטע און רייך-בעפעלקערטע שטאדט, און נישט ווייט פון דארטען האט זיך געפונען פ ו מ ב ד י ת א, א גרויסע שטאדט נעבען די קאנאלען פון טייך פרת מיט פאלאצען און טעמפלען. זעלצעהן געאגראפישע מיילען ווייט פון פומבדיתא איז געלעגען די שטאדט מ ת א - מ ח ס י א; מתא-מחסיא האט פערנומען דעם גאנצען שטח ארום דעם טייך סורא, און דעריבער ווערט זי אויך אפט בעצייכענט מיט דעם נאמען סורא. ווי פומבדיתא מיט איהר עשירות און רייכע פאלאצען, אזוי האט זיך מתא-מחסיא-סורא אויסגעצייכענט מיט איהר ארימקייט און מאוס'ען אויסזעהן; דערפאר זענען די איינוואוינער פון דעם ארימען שטעדטעל געווען בערימט מיט זייער ערהליכקייט, און דאס שפריכווארט האט געזאגט: „ס'איז בעסער צו וואוינען אין א מיסט-שטאל פון מתא-מחסיא, איידער אין א פאלאץ פון פומבדיתא".

מיט די דאזיגע דריי שטעדט ארום דעם טייך פרת האט קאנקורירט א פירטע, מ ח ו ז א, אויפ'ן ברעג פון חדקל, דריי מייל ווייט פון דער פארטישער הויפטשטאדט ק ט ע ס ע פ א ן. מחוזא איז געשטאנען אויף א בארג און איז געווען געשיצט מיט פעסטע מויערן, א טיפען גראבען און א שטארקען פעסטונגס-שלאס אין שטאדט גופא; בעפעלקערט איז זי אבער געווען בלויז פון יודען. דאס זענען געווען אממעהרסטענטייל אייניקלעך און אור-אייניקלעך פון די אמאליגע גרים, און די יודען האבען געקוקט מיט א געוויסער פעראכטונג אויף זייער לייכטזיניגקייט, אויף זייער ליבע צו אלערליי וועלטליכע פערגניגענס און אויף זייערע אויסגעלאסענע נענג בכלל. נישט ווייניג יודען האבען זיך געפונען אויך אין די איבריגע שטעדט פון דעם פרוכטבארען לאנד, און זיי האבען זיך אומעטום געפיהלט, ווי ביי זיך אין דערהיים. די אונטערגעווארפענקייט בנוגע צו דער מלוכה האט זיך אויסגעדריקט אין קאפ- און ערד-שטייערן; דערביי זענען נאך דעמאלט געווען ארום דעם טייך פרת גרויסע שטרעקעס ערד אינגאנצען אהן בעלי-בתים, און ווער ס'האט זיך ארויסגערופען צו בעצאהלען די שטייערן פון א געוויסער שטרעקע, האט זיך גערעכענט פאר איהר איינגענטימער. מיט

דעם זכות האָבּען זיך די יודען אַ סך בּענוצט און די גאַנצע געגענד מיט איהר יודישער בּעפעלקערונג איז רעגירט געוואָרן פון אַ יודישען פירשט (עקזילאַרך), וואָס האָט געשפּיעלט אַ אָנגעזעהענע ראָליע אין דעם פּאַרטישען מלוכה־לעבּען און פערנומען דעם פערטען ראַנג נאָכ'ן קעניג אין דער רייהע פון די מלוכה־פיהרער. דער עקזילאַרך איז אויס־געוועהלט געוואָרן פון דער יודישער בּעפעלקערונג אַליין, און די קרוין האָט נאָר בּעשטעטיגט די וואַהלען, דערבּיי איז דעם אויסדער־וועהלטען געגעבּען געוואָרן אַלס עהרען־צייכען אַ זיידענעם איבּער־קלייד מיט אַ גאָלדענעם גאַרטעל.

די עקזילאַרכען האָבּען געשטאַמט פון די מלכי בית דוד, דערי־בּער האָט דאָס פאָלק שטאַרק דרך־ארץ געהאַט פאַר זיי און אָבּגעהיט זייערע פעראָרדנונגען. מיר האָבּען נישט קיין גענויע קוועלן וועגען די עקזילאַרכען אין די ערשטע פעריאָדען פון דער אַלט־פּערסישער און סעלייצידיש־גריכישער הערשאַפט, חאָטש איין אַלטע כראָניק (סדר עולם זוטא) רעכענט אויס אַ רייהע עקזילאַרכען פון זרובבל בן שאלתיאל אָן בּיז דער ענדע פון צווייטען יאָהרהונדערט אין פינפטען טויזענד. מיר בּעגעגענען צום ערשטען מאָל די געשטאַלט פון אַ „ראש גלותא“ אין דעם לעצטען דור פון די תנאים; דאָס איז מ ר ה ו נ א, וועלכער איז געשטאָרבּען אין דער צייט, ווען ר' יהודה I איז געווען פּאַטריאַרך (נשיא) אין פּאַלעסטינאַ, און האָט אָנגעזאָגט, מ'זאָל איבּערפיהרען זיינע בּיינער אינ'ם לאַנד פון די אבות. פון דעם מר־הונא'ן אָן האָבּען מיר שוין קלאָרע היסטאָרישע ידיעות וועגען דער טעטיגקייט פון די עקזי־לאַרכען אזש בּיז'ן סוף פון VI־טען יאָהרהונדערט.

די עקזילאַרכען זענען קודם כל געווען הויפּט־ריכטער פון אַלע יודישע קהלות אין בּבל, דערבּיי איז אין זייער קאָמפּעטענץ אריין אויך קערפּערליכע שטראָף פאַר קרימינעלע פערבּרעכענס, וואָס האָט זיך אויפ'ן אָריענטאַלישען שטייגער אויסגעדריקט אָממעהרסטענטייל אין „מלקות“ (שמיץ). אין די פונקציעס פון דעם ראש־גלותא זענען אויך אריין די גאַנצע פּאָליציי־אָרגאַניזאַציע אין די שטעדט, די אויפזיכט איבּער דער ריכטיגקייט פון מאָס און געוויכט, איבּער בּריקען און קאַנאַלען און בּכלל איבּער אַלע ענינים פון דער עפענטליכער זיכער־הייט. אָפיציעל איז דעם ראש־גולתא אָבּגעגעבּען געוואָרן דער זעל־בּיגער כבוד, וואָס די אַמאָליגע יודישע מלכים פון דוד'ס הויזגעזינד: איהם איז איבּערגעגעבּען געוואָרן אַ העכערער אָבּגעזונדערטער פּלאַץ

אין שוהל, און ביים עולה לתורה זיין פלעגט דער שמש צוטראָגען די ספר־תורה צו איהם, און ער האָט ביי זיך אויפ'ן פלאַץ אַרויסגעלייענט פון איהר די בעשטימטע פרשה. דער ראש־גלותא האָט בעזעסען אַ גרויסע צאָהל שקלאַפען און סתם דינער, און זאָגאַר פרייע מענער האָבען זיך געפונען אונטער זיין שוץ און געמוזט, צום צייכען פון אונטערטעניגקייט, שטענדיג טראָגען אויף די קליידער דעם הערב פון זייער האַר.

ביי אַזאַ ברייטער און נישט נאָרמירטער מאַכט איז זעלבסטפערשטענדליך, אַז די עקזילאַרכען האָבען זיך געפיהלט, ווי זעלבסטהערשער בנוגע צו דער יודישער בעפעלקערונג, און דאָס האָט אָפט געבראַכט צו שאַרפע תרעומות מצד די געדריקטע מאַסען; אין דער פאָרהיסטאָרישער צייט, ד. ה. איידער די יודישע געזעצלעהרע האָט זיך איבערגעקליבען קיין בבל, זענען געווען צווישען די עקזילאַרכען זאָגאַר עמי הארצים, וואָס האָבען נישט געוואוסט אונטערצושיידען פון כשר ביז טרפה, און די גאַנצע פיהרונג אין „הויף" איז געווען געגען די געבאָטען פון דער תורה. וואָס ווייטער איז אָבער די לאַגע אין דער הינזיכט אַלץ בעסער געוואָרען, און די געשיכטע פון די שפּעטערדיגע צייט וויים שוין צו דערצעהלען פון אַ ריי עקזילאַרכען, וואָס האָבען פעראייניגט אין זיך תורה און גדולה און דאָס פאָלק האָט זיי געשעצט נישט וועניגער פון די פאַטריאַרכען אין ארץ־ישראל.

אַ בעזונדער שטאַרקע בעוועגונג, צו פערשפּרייטען די יודישע געזעץ־לעהרע צווישען די יודען אין בבל, בעמערקט זיך אין דער עפּאָכע פון די לעצטע תנאים. אין דער ישיבה פון ר' יהודה הנשיא I. (רבי) זענען אָנגעקומען מאַסען תלמידים פון די פּראָווינצען אַרום די טייכען פרת און חדקל, און אַ סך פון זיי זענען דערנאָך געוואָרען די ליכט־זיילען פון דער ישיבה. ר' חייא פון כפרי און זיינע צוויי וואונדערזיהן, זיינע פערוואַנדטע אבא אריכא און רבה בר חנא, אבא און זיין זוהן מר שמואל, — אַלע האָבען זיי זיך גערעכענט פאַר די בעסטע תלמידים פון דעם גרויסען פאַטריאַרך, און זיי זענען אויך געווען די ערשטע פּיאָנערען פון דער יודישער אַקאַדעמישער בילדונג אין בבל. ר' חייא מיט זיינע צוויי זוהן האָבען זיך, אמת, נישט אומגעקעהרט צוריק אין זייער היימאַט־לאַנד, און זענען געשטאָרבען אין גליל, וואו דאָס פאָלק האָט פערהייליגט זייערע קברים און גערעכענט פאַר אַ זכיה, בעגראָבען צו ווערן נאָהנט פון זיי. פאַר'ן לעבען האָט

אָבער דער דאָזיגער גרויסער גייסט געהאַט אַ שטאַרקען און דירעקטען איינפלוס אויף אַ ב א אַ ר י כ א, וועלכער איז אַוועק צוריק קיין בבל און געגעבען אינגאַנצען אַ נייע ריכטונג דער ענטוויקלונג פון דער בבלי־שער דיאַספּאָרא.

אַ ב א אַ רי כ א, מיט זיין היסטאָרישען נאָמען ר ב (געב. 175, געשט. 247), איז אַלס קינד נאָך שוין בערימט געווען מיט זיינע אויסערגעוועהנליכע פעהיגקייטען. נאָכ׳ן טויט פון זיין פאָטער איז ער אַוועק קיין ארץ־ישראל און איז אָנגעקומען אין דער ישיבה פון דעם גרויסען נשיא. דאָ האָט ער ארויסגערופען די בעוואונדערונג פונ׳ם גאַנצען קאָלעגיום איבער זיין אונגעוועהנליכער שאַרפזיניגקייט, און ווען ער האָט זיך געקליבען צו פערלאָזען פּאַלעסטינא, האָט זיין פעטער ר׳ חייא געבעטען דעם נשיא, ער זאָל איהם מסמיך זיין און ערלויבען צו זיין „אַ לעהרער און אַ ריכטער". די דאָזיגע בקשה איז דערפילט געוואָרן, האָטש נישט אינגאַנצען; דער ווייטזיכטיגער נשיא האָט פאָר־געזעהען, אַז זיין בעגאַבטער תלמיד וועט אויפהויבען דעם מעמד פון דער תורה אין בבל אַזוי שטאַרק, אַז זי וועט קאָנקורירען מיט ארץ ישראל, און ער האָט איבערגעלאָזען איין צייכען פון אָבהענגיגקייט: געבענדיג סמיכה דעם גרויסען תלמיד פון בבל, האָט ער איהם דאָך פערבאָטען, צו פסק׳ענען געוויסע שאלות. מיט אַזאַ האַלבער סמיכה האָט זיך אבא אריכא אומגעקעהרט קיין בבל, און דעמאָלט שוין איז זיין פּאָפּולאַריטעט געווען אַזוי גרויס, אַז די פאָרנעהמסטע געזעלשאַפט פון גאַנצען לאַנד זענען ארויסגעגאַנגען איהם מקבל פנים זיין און אָנערקענט איהם פאַר׳ן העכסטען אויטאָריטעט בנוגע צו אַלע פראַגען פון דעם יודישען רעליגיעזען לעבען. צווישען די דאָזיגע בבלישע געזעלשאַפטער האָט זיך געפונען אויך דער פיהרער פון דער ישיבה אין נהרדעא, ר׳ שילא, און ער האָט דער ערשטער אָבגעטרעטען זיין פּלאַץ דעם אָנגעקומענעם „זקן" פון דער גרויסער ישיבה אין צפורי.

אָנגעקומען איז דער פאַקט אויף דעם פאָלגענדען אופן:

ימענדיג קיין נהרדעא האָט אבא געפונען דעם אַלטען „ריש־סידרא" (ראש ישיבה), וועלכער האָט איהם פערזענליך נישט געקאָנט, ווי ער זיצט און דרש׳נט אַ געוויסע משנה און ס׳איז נישטאָ קיינער, וועמען ער זאָל זי מסביר זיין און ערקלערען; דאַן האָט זיך אבא אוועק־געשטעלט פאַר אַ מתורגמן, און ווען ר׳ שילא האָט איהם איבערגעגעבען

אין דער שטיל דעם פירוש פון אַ משנה, האָט ער זי מסביר געווען פאַר'ן עולם און פערטיפט דעם פירוש אויף אַזוי פיעל, אַז ס'איז אַרויסגעקומען עטוואָס גאָר אַנדערעס דערפון, וואָס ר' שילא האָט געוואָלט זאָגען. דער לעצטער האָט געפּרובט אין אָנהויב מקפיד זיין און פּראָטעסטירען; אויף דעם האָט איהם דער „רעוואָלוציאָנערער" רב געענטפערט: „די פלייט, וואָס פערשאַפט פערגניגען דעם מענשען מיט אַ מוזיקאַלישען געהער, קלינגט שלעכט אין די אויערן פון אַ פּראָסטען אַרבייטער, וואָס האָט קיין געהער נישט פאַר פיינע טענער; וויפיעל מאָל האָב איך ערקלערט משנות פאַר'ן גרויסען ר' חייא'ן און ער איז צופרידען געווען, נאָר דיר געפעלען נישט מיינע ערקלערונגען". ר' שילא האָט דאַן ערשט זיך געכאַפּט, אַז דער מתורגמן, וואָס שטעהט פאַר איהם, איז דער בערימטער אַבּא אַריכא, און בעטענדיג מחילה ביי איהם האָט ער זיך אָבגערופען: „זעץ דיך דו אויף מיין אָרט; איך האָב נישט פערדיענט, אַז דו זאָלסט זיין מיין מתורגמן". רב האָט דעם פאָרשלאָג פונדעסטוועגען נישט אָנגענומען, און נאָך ר' שילא'ס טויט, האָט ער דעם פּאָסטען אין נהרדעה איבערגעגעבען זיין חבר שמואל'ן, וועלכער איז מיט איהם צוזאַמען געקומען פון פּאַלעסטינאַ און איז דערצו געווען אויך אַ געבוירענער אַ דאָרטיגער.

אין יענער צייט איז געווען עקזילאַרך אַ געוויסער ענן, וועלכער האָט, ווי ס'איז צו גלויבען, געוואָלט מהנה זיין די חכמים און זיי איבערגעבען אַלע געזעלשאַפטליכע פּאָסטענס; ער האָט בעשטימט מר עוקבא'ן פאַר אַ אויבער-שופט אין כפרי, קרנא'ן פאַר אַ שופט, און ווען רב איז געקומען קיין בבל, האָט ער איהם געמאַכט פאַר אַ „אַגאָראַנאָמאָס", ד. ה. פאַר אַ אויפזעהער איבער דער ריכטיגקייט פון די וואָגען און מאָסען אין די האַנדעלס-פּלעצער פון לאַנד. אין דעם פּאָסטען איז אַריינגעגאַנגען אויך די פונקציע פון קאָנטראָלירען די פרייזען און נישט דערלאָזען דערביי קיינע שפּעקולאַציעס. בנוגע צו דער פראַגע איז פאָרגעקומען אַ שאַרפער סכסוך צווישען רב'ן און דעם עקזילאַרך, — אַ סכסוך, וואָס האָט זיך געענדיגט דערמיט, אַז רב איז איינגעזעצט געוואָרן אין תפיסה אויף אַ לאַנגע צייט.

אָט די נישט לאַנג דויערנדע געזעלשאַפטליכע טעטיגקייט איז אָבער אַריבער נישט אָהן אַ גרויסען פערדיענסט פאַר דעם בעניייער פונ'ם יודישען גייסט אין זיין פאָטערלאַנד; אַרומפאָהרענדיג אַלס

אגאראנאמאס איבער די שטעדט און שטעטליך פון לאנד האט רב דערוייל געהאט די געלעגענהייט, זיך צו בעקאנען מיט דעם גייסטיגען צושטאנד פון די יודישע פאלקס־מאסען, און זיין איינדרוק פון די דאזיגע בעאבאכטונגען איז געווען זעהר א טרויעריגער. דער גרויסער לעהרער האט געזעהן, אז דאס פאלק איז שרעקליך פערגרעבט און בעגעהט זעהר הארבע פערברעכענס נעגען די געבאטען פון דער תורה נישט אויס לייכטזיניגקייט, נאר פשוט אויס עמי־הארצות. אין דער גאנצער יודישער דיאספארא האט זיך שוין, למשל, לאנג געהאט פראקטיצירט דאס געזעץ פון דער תורה, וואס פערבאט צו עסען פלייש מיט מילך אינאיינעם (בשר בחלב), און דא האט רב געהערט אין א שטעדטעל, ווי איין יודישע פרוי האט געפרעגט דער צווייטער, וויפיעל מילך דארף מען האבען אויף א פיערטעל פונט פלייש. צו די פערברעכען אין דעם אלטעגליכען לעבען איז צוגעקומען אויך די מאראלישע פער־דארבענקייט און די אלגעמיינע אונוויסענהייט, און דאס האט ביי דעם יונגען געלעהרטען ארויסגערופען די אידעע, צו גרינדען א גרויסע ישיבה גראד אינ'ם צענטר פון דער געגענד, וואו די עמי־הארצות הערשט אמשטארקסטען, און אזוי ארום פערשפרייטען די וויסענשאפט און דעם גייסט פון דער תורה איבערן גאנצען לאנד. און די אידעע איז פערווירקליכט געווארן: זיבען הונדערט יאהר האט די ישיבה אין סורא געדיענט דעם פאלק ווי א פאקעל, און פונאנדערגעווארפען פייערדיגע ליכט־שטראהלען אין אלע ווינקעלעך פון דער יודישער דיאס־פארא.

צו דער אויספיהרונג פון דעם גרויסען פלאן האט, ווי ס'שיינט, א סך מיטגעהאלפען די אינטימע פריינדשאפט, וואס האט געהערשט צווישען רב'ן און דעם לעצטען פארטישען קעניג, ארטאבאן (‎21-226); די בעקאנטשאפט צווישען זיי איז אויך געשלאסען געווארן אין דער צייט פון רב'ס געזעלשאפטליכער טעטיגקייט, און דער קעניג איז אזוי בעצויבערט געווארן פון דעם יודישען געלעהרטען, אז ער האט זיך מיט איהם ענגער צוזאמענגעלעבט און איז געבליבען זיין פריינד און בעשיצער ביז דער איבערקעהרעניש פון די פערסיאנער. אט די שטיצע פון קעניג האט געגעבען רב'ן די מעגליכקייט צוצוטרעטען צו דער פערווירקליכונג פון זיין אידעע און אין יאהר דריי טויזענד נייןהונדערט ניין און זיבעציג (219) איז ש'ין געווען געגרינדעט די גרויסע ישיבה (מתיבתא) אין סורא (מתא מחסיא). דאס איז געווען

אַ צענטראַלע אַקאַדעמיע פאַר'ן גאַנצען לאַנד, וואו ס'האָבען זיך גלייך צונויפגעזאַמעלט ביז צוועלף הונדערט תּלמידים, נישט בלויז פון בבל אַליין, אַזוי אַז דער בית-מדרש אַליין איז צו קליין געווען פאַר'ן גאַנצען עולם, און מ'האָט געמוזט צונעהמען פאַר דער ישיבה נאָך אַ ברייטען גאָרטען. די דאָזיגע גאַנצע מאַסע תּלמידים האָט זיך קאָנצענטרירט אַרום דער פּערזאָן פון דעם גרויסען רבי'ן, און זייער פערעהרונג בנוגע צו איהם איז אַזוי גרויס געווען, אַז אין גיכען האָבען זיי איהם אַלע אָנגעהויבען צו רופען סתם ר ב (רבי, לעהרער), ווי מ'האָט דעם פּאַטריאַרך, ר' יהודה I אין ארץ-ישראל, אויך גערופען סתם ר ב י. אַזוי ווי דער בית-מדרש איז געווען רב'ס אַנ'אייגען הויז, האָט מען איהם אויך גערופען ב י ר ב (בית רב), און פון דאַן אָן איז פערבליבען דער נאָמען פאַר יעדען תּלמיד חכם — „בר בי רב" (אַ תּלמיד פון רב'ס בית-מדרש). אַ סך תּלמידים פון זיין ישיבה האָט רב אַליין אויסגעהאַלטען און געשפּייזט, זייענדיג זעהר רייך. ווי אין פאָלק האָט זיך דערצעהלט, האָט דער גרויסער געזעצלעהרער, איבריגענס, אַליין בעאַרבייט זיינע פעלדער און זיינע איבריגע נחלאות.

מיט דעם צוועק, צו געבען די מעגליכקייט צו לערנען אויך מענשען פערנומענע און בעשעפטיגטע, — האָט רב בעשטימט צוויי חדשים אין יאָהר, אדר און אלול, וואָס זענען אינגאַנצען געווידמעט געווען דעם שטודיום פון דער תּורה; אין די דאָזיגע צוויי חדשים, וואָס האָבען געטראָגען דעם נאָמען „ירחי דכלה" (פערזאַמלונגס-חדשים) פלעגט געלערנט ווערן פון פריה ביז שפּעט אין דער נאַכט כמעט אָהן אַ שום אויפהער, און אַ סך פון די תּלמידים האָבען זיך נישט פערגונען דערמאָלט אַפילו אָבצועסען צו דער זאַט. די לעצטע וואָך פון יעדען פערזאַמלונגס-חודש, ד. ה. די וואָך ערב די גרויסע י ו ם-ט ו ב י ם אָדער ערב פּ ס ח, איז בעשטימט געווען פ אַ ר'ן פ אָ ל ק. אין דער וואָך („שבתא דריגלא") פלעגט זיך צונויפפאָהרען קיין סורא אַזאַ עולם פון אַלע עקען לאַנד, אַז די הייזער פון שטאָדט האָבען איהם נישט געקענט אַריינצונעהמען אינגאַנצען און גרויסע מאַסען האָבען געמוזט זיך אויפהאַלטען אונטערן פרייען הימעל. דאָס איז געווען דער ערשטער שריט אויף דעם וועג פון דער ברייטער פאָלקס-בילדונגס-אַרבייט, וואָס האָט זיך ענטוויקעלט אין די שפּעטערדיגע צייטען.

אין זיין אַקאַדעמישער טעטיגקייט איז רב'ס שטייגער געווען, אויסצוטייטשען די מ-ה און זי צו ערקלערן, לויט דער לעצטער

הכרעה צווישען די משנות און בריתות ; אָט די הכרעות און פערגלייַ-
כונגען האָבען איהם געדיענט אלס יסוד אויף פאר נייַע הלכות — דאָס
זענען די בעריהמטע „מימרות״, וואָס פערנעהמען א בעדייַטענדען פלאַץ
אין׳ם בבלי׳שען תלמוד. וואָס ס׳געהערט צו דער ריכטונג פון די
דאָזיגע ניי-געשאַפענע הלכות, זעהט זיך אין דעם גרעסטען טייל פון
זיי א נייגונג צו פערהארבערן די נאָרמען פון דער תורה, און בע-
זונדער בולט ווייַזט זיך אַרוים רב׳ס הארבקייַט בנוגע צו די בעציהונ-
גען צווישען מאַן און פרוי. דאָס ערקלערט זיך דערמיט, וואָס דער
מאָראלישער צושטאַנד פון די ברייטע פאָלקס-שיכטען אין בבל איז
געווען צו יענער צייַט שטארק געפאַלען, און זיי האָבען פערוואנדעלט
די טראַדיציאָנעלע יודישע פאַמיליענרייַנקייַט אין א מורא׳דיגער הפקירות.
רב האָט שטרענג פערבאָטען, מקדש צו זייַן א פרוי אין גאַס אָהן
קיינע געהעריגע אונטערהאנדלונגען, און אין דער זעלבער צייַט האָט
ער גוזר געווען אויפן פאָטער, ער זאָל נישט פער׳קנס׳ען זייַן טאָכטער
קליינערהייד, נאָר וואַרטען „ביז זי וועט גרוים ווערן און זאָגען: איך
וויל יענעם און יענעם״. כדי אויסצעוואָרצלען פון דער יודישער גאַס
די וואָכעדיגע בעציהונג צווישען דעם פערקנסט׳ען פאָר, האָט רב
פערבאָטען דעם חתן, צו וואוינען בייַ דער כלה אין שטוב פון די
תנאים ביז דער חתונה. צו רב׳ן געהערן אויך א גאַנצע רייהע תקנות
מיט דעם צוועק, צו פערשטאַרקען דעם אויטאָריטעט פון דער גע-
ריכטס-מאַכט, און די אלע תקנות זענען מיט דער צייַט געוואָרן פעס-
טע, גילטיגע געזעצען. רב׳ס טעטיגקייַט איז אלזאָ געווען א דאָפּעלע:
פון איין זייַט האָט ער אויסגעאַיידעלט די זיטען פון דער בעפעלקערונג
מיט דער הילף פון פראַקטישע אייַנפירונגען, און פון דער צווייטער זייַט
— געוועקט דעם פאָרשונגסגייַסט פון פאָלק און פערשפּרייַט אין לאַנד
ליכט און גייַסט.

דער גרויסער בענייַער פון דעם יודישען לעבען אין בבל האָט
זיך אויסגעצייכענט אויך מיט זייַן מילד-ענוות׳דיגער און מענשענפרייַנד-
ליכער נאַטור. די לעגענדע דערצעהלט, אז ער האָט געהאַט זעהר א
שלעכטע און בייזע ווייַב, וועלכע האָט ליעב געהאַט צו טאָן פונקט
דעם היפך פון דעם, וואָס ער האָט בייַ איהר געבעטען; ווען זייַער
זוהן חייא איז אויסגעוואַקסען, פלעגט ער דעריבער איבערגעבען דער
מוטער דעם פאָטער׳ס בקשות פערקעהרט, כדי זי זאָל זיי ערפילען
אזוי, ווי ער האָט באמת פערלאַנגט. פון דער קאָמבינאַציע האָט זיך

רב דערוואוסט, און האט אנגעזאגט דעם זוהן, ער זאל דאס מעהר ניט טאן, וויל ס'שטעהט אין דער תורה געשריבען: מדבר שקר תרחק (פון א ליגען זאלסטו דיך דערווייטערן). אזא נאכגיביגקייט האט רב ארויסגעוויזען אויך בנוגע צו פרעמדע מענשען פון פאלק, און ווען א געוויסער קצב האט איהם אמאל בעליידיגט און איז אפילו ערב יום־כפור ניט געקומען בעטען ביי איהם קיין מחילה, — האט רב איהם געשיקט זאגען, אז ער איז איהם מוחל. וועגען דער גייסטיגער שענקייט פון דעם גרויסען בעניער רעדען אויך די פיעל אגדי'שע מאמרים, וואס זענען דערגאנגען צו אונז אין זיין נאמען: „ווער עס האט ניט אין זיך די מדה פון רחמנות, איז ניט פון אברהם'ס אייניקלעך"; „די געזעצען פון דער תורה זענען געגעבען, נאר אבצורייניגען דעם מענשען פון מאראלישע זינד"; „א פאטער דארף קיינמאל ניט שטעלן איין קינד העכער פונ'ם צווייטען: אונזער עלטער־פאטער יעקב האט אויסגעצייכענט יוסף'ן פון זיינע איבריגע קינדער — און וויפיעל שלעכטס איז דערפון ארויסגעקומען!"

זעהענדיג די הונדערטער תלמידים, וואס קומען זיך צונויף הערן זיין דרשה, האט רב מורא געהאט, עס זאל איהם ניט איינפאלען עפעס א הרהור פון גאוה, און ער האט זיך גע'חזר'ט דעם פסוק: אם יעלה לשמים שיאו א. א. וו. (ווען דעם מענשען'ס גרויסקייט געהט אפילו אויף ביז'ן הימעל, פערגעהט זי דאך אויך פלוצלינג); אליין א ערד־בעזיצער און אויך א ערד־ארבייטער איז רב געווען א געגנער פון מסחר, און זיין ניט געראטענעם זוהן איבו געפינט ער פאר נויטיג אנצוזאגען: ס'איז בעסער צו פערדינען ווייניג פון ערד־ארבייט, איידער פערדינען א סך פון מסחר; ערגער פון די ביידע איז אבער גאר־ניט טאן און זיך ארויפלעגען אויף קהל; נעגען די האט ער אנגע־זאגט: „שינד אב א נבלה אין גאס (אויב דו האסט ניט קיין אנדער פרנסה), און זאג ניט: איך בין א כהן (א מיוחס), איך בין א גרוי־סער מענש!"

די פרוכטבארע טעטיגקייט פון דעם דאזיגען גרויסען גייסט האט זיך געצויגען גאנצע אכט־און־צוואנציג יאהר, און ווען ער איז פערלא־שען געווארען, האט דאס גאנצע פאלק איהם בעקלאגט. צעהנדליגער טויזענדער פון זיינע תלמידים האבען זיין ארון בעגלייט, און צום צייכען פון נאציאנאלען טרויער האט מען מתקן געווען, אז דעם גאנצען יאהר זאלען די יודישע חתונות געפייערט ווערן אהן הדסים און בלומען, פון

ייַנגע קינדער איז בעזונדער בעקאַנט דער זוהן חייא; זיין פֿאָטער איז פערהייראַט געווען פאַר א זוהן פון עקזילאַרך און איהרע זיהן זענען עס געווען די גייסטרייכע און בעריהמטע עקזילאַרכען: רבנא עוקבא און רבנא נחמיה.

פיעלזייטיגער פון רב׳ן און מיט א גאַנץ אַנדער כאַראַקטער איז געווען זיין חבר און מיטאַרבייטער אין דער אויפהויבונג פון בבלי׳שען יודענטום שמואל בר אבא הכהן (געב. 180 געש. 257). מיט דער אַקאַדעמישער טעטיגקייט פון דער דאָזיגער גייסטרייכער און בעגאַבטער פערזענליכקייט הויבט זיך אין א געוויסער הינזיכט אָן א נייע עפּאָכע אין דער יודישער לעהרע. א מענש מיט א גלייכען און קלאָרען פערשטאַנד, ווייט פון חלומות און פאַנטאַסטישע איבערטרייבונגען, האָט מר שמואל אַריינגעבראַכט א אייגענעם זעלבסטשטענדיגען טאָן אין דעם אַלגעמיינעם אַקאָרד פון פלפיל און שווערמעריי. עס זיצען זיינע חברים און דערצעהלען כסדר די נסים און נפלאות און ענדערונגען אין דער גאַנצער וועלט־הנהגה, וואָס וועלן פאָרקומען אין די ערוואַרטעטע משיח׳ס צייטען, און שמואל ענטפערט געלאַסען: „צווישען דער היינטיגער צייט און די צייט פון משיח׳ן איז דאָ נאָר דער אונטערשייד, וואָס היינט זענען יודען משועבד צו פרעמדע מלוכות, און דעמאָלט וועלן זיי פריי זיין. שמואל איז געגאַנגען געגען זיינע חברים אויך דערמיט, וואָס ער האָט זיך אָפּגעקליבען נאָר דריי געביטען, אויף וועלכע ער האָט זיך ספּעציעל אויסגעצייכענט: יוריספּרודענץ, אַסטראָנאָמיע און מעדיצין. אַלס אמורא איז ער דעריבער געשטאַנען ניעדריגער פון רב׳ן בנוגע צו דינים פון כשר און טרפה, ערלויבטעס און פערבאָטענעם; דערפאַר אָבער איז זיין אויטאָריטעט גרעסער געווען אין די פראַגען פון דיני־ממונות (יורידיש־געזעלשאַפטליכע פראַגען) און דער כלל אין תלמוד זאָגט: דער דין בלייבט, ווי רב אין איסורים און ווי שמואל אין דינים. פון דער גרויסער צאָהל הלכות, וואָס שמואל האָט אויפגעטאָן אויף דעם געביט פונ׳ם יודישען ציוויל־רעכט, איז בעזונדער וויכטיג זיין פּרינציפּ, לויט וועלכען די אַלגעמיינע בירגערליכע געזעצען פון לאַנד גילטען אויך פאַר די יודען, וואָס וואוינען דאָרט, און זייערע אייגענע געזעצען מוזען צוגעפּאַסט ווערען צו די געזעצען פון לאַנד (דינא דמלכותא דינא). דאָס איז געווען א וויכטיגער שריט פון דעם גרויסען געזעצלעהרער, די פאָלגען פון וועלכען ס׳האָבען זיך אַרויסגעוויזען אין די קומענדיגע דורות; שמואל

האָט צוגעגעבן זײַן כלל דעם כאַראַקטער פון אַ רעליגיעזער נאָרמע, וואָס עובר זײַן אויף איהר, הײסט ריכטיג, ווי עובר זײַן אויף אַנ'אַנדער דין פון דער תורה, און דאָס האָט געבראַכט דערצו, אַז די יודען האָבען זיך אָנגעהויבען בעציהען ניט בלויז מיט סבלנות, נאָר אויך מיט אַ געהײַסער אַכטונג צו די געזעצען פון דעם לאַנד, וואו דער גורל האָט זײ פערוואָרפען. ווען דער יוד אין גלות איז געצוואונגען געווען צו לעבען לויט אַזעלכע געזעצען, וואָס האָבען גאַנץ אָפט ניט געשטימט מיט דעם כאַראַקטער פון זײַן אײגענעם הײליגען קאָדעקס, האָט איהם זײַן געוויסען דערפאַר ניט געפּלאָגט — ער האָט געוואוסט, אַז זײַן קאָדעקס גופא, די תורה, הײסט איהם אָבהיטען די געזעצען פון לאַנד און זיך זײ אונטערגעבען; פון דער צווײטער זײט ווידער, האָבען זיך יודען מיט דעם כלל שטענדיג געקענט פערטײדיגען געגען די אָנפאַלען פון די שונאי-ישראל, וואָס האָבען כסדר אויפגעוואָרפען די יודען, אַז זײ לעבען לויט בעזונדערע, מענשענפײַנדליכע דינים און מנהגים. אַזוי איז דורך מר שמואל'ן פערקערפּערט געוואָרען די עצה פונ'ם גרויסען געטליכען נביא ירמיה, וואָס האָט געלעבט מיט אַכט הונדערט יאָהר פריהער: ודרשו את שלום העיר אשר הגליתי אתכם שמה והתפללו בעדה אל ה׳, כי בשלומה יהיה לכם שלום (און איהר זאָלט פאָדערן דעם פריעדען פון דער שטאָדט, וואָס איך האָב אײַך דאָרטען פערטריבען, און איהר זאָלט בעטען פאַר איהר צו גאָט, ווײַל אין איהר פריעדען וועט אויך צו אײַך פריעדען זײַן).

אי'ם נעגענזאַץ צו די איבריגע געזעצלעהרער פון זײַן צײַט אין יהודה און אין בבל, האָט מר-שמואל, ווי געזאָגט, זיך ניט דערווײַטערט פון דער אַרומיגער וועלט און אָבגעגעבען אַ סך צײַט אויף צו דערלערנען געוויסע אַלגעמײנע וויסענשאַפטען. ער איז געשטאַנען אין פרײַנדליכע בעציהונגען מיט דעם פערסישען געלעהרטען אבלאַט, און מיט איהם צוזאַמען געשטודירט די אַסטראָנאָמישע וויסענשאַפט; פאַר אַ פּאַסענדען פּלאַץ, אויף צו מאַכען אַסטראָנאָמישע בעאָבאַכטונגען האָט זײ געדיענט דער טאָל שנער, צווישען פרת און חדקל, און דער פּלאַץ איז ווירקליך ביז הײַנטיגען טאָג פערבליבען דאָס וויגעל פון דער הימעל-לעהרע. אויף ווי ווײַט עס האָבען דערגרײַכט שמואל'ס ידיעות אין דער חכמה בעווײַזט זײַן מאמר: „מיר זענען קלאָר די וועגען פון הימעל, ווי די וועגען פון נהרדעא"; נאָר בנוגע צו די קאָמעטען איז ער אָפען מודה, אַז ער קען זיך ניט אָ-

יענטירען אין זייער ווילדער בעוועגונג און איז נישט אימשטאנד אויסצורעכנען זייער גאנג.

בענוצענדיג זיך מיט זיינע אסטראנאמישע קענטענישן האט שמואל אויפגעטאן א וויכטיגע זאך: ער האט צונויפגעשטעלט א גענויען קאלענדאר פון אלע יודישע יום־טובים אויף א גאנצער רייהע יאהרען. דאס האט ער געטאן מיט דער כונה, כדי די יודען אין בבל זאלען זיך אליין קענען א עצה געבען מיט די קאלענדאר־בעשטימונגען און נישט זיין שטענדיג אבהענגיג אין דער הינזיכט פון די לבנה־בעאבאכטונגען אין יהודה; ווי ס'ווייזט אויס, האט אבער שמואל נישט געפועל'ט ביי זיך, צו מאכען אזא שריט געגען דער איבער־הערשאפט פון פאטריאך אין פאלעסטינא, און ער האט זיין קאלענדאר נישט פערעפענטליכט.

וועגען שמואל'ס קענטענישען אין מעדיצין זענען דערגאנגען צו אונז גאנץ ווייניג קוועלן. ער האט זיך בערימהט, אז ער איז אימשטאנד אויסצוהיילען אלע קראנקהייטען, אויסער דריי (וועלכע זענען א רעזולטאט פון שלעכטע היגיעניש בעדינגונגען), און זיין פלאסטער צו געוויסע אויגען־קראנקהייטען איז געוועזען בערימהט אפילו אין ארץ־ישראל. דערביי איז כאראקטעריסטיש זיין מיינונג, אז אלע קראנקהייטען שטאמען פון דער לופט און פון דער ווירקונג, וואס די לופט האט אויפ'ן לעבען; זאגאר די פערוואונדעטע אויפן שלאכט־פעלד, זאגט מר־שמואל, זענען בלויז קרבנות פון דער לופט, און ווען מיר האלטען אימשטאנד זיין צו מאכען, אז די לופט זאל נישט אריינדרינגען אין די וואונדען, וואלט קיינער פון קיין וואונד נישט געשטארבען.

די דאזיגע זייטיגע וויסענשאפטען, צוזאמען מיט זיין אינטענסיווער טעטיגקייט אויף דעם געביעט פון דער יודישער געזעצלעהרע, האבען שמואל'ס נאמען זעהר פאפולער געמאכט אין לאנד, און פון אלע זייטען האבען זיך געצויגען תלמידים קיין נהרדעה, אין זיין ישיבה, ער האט אבער פערשטאנען אבצושאצען די גרעסערע בעדייטונג פון דער נייער אקאדעמיע אין סורא (מתא מחסיא), וואס איז געשטאנען אונטער דער אנפיהרונג פון זיין חבר א ב א א ר י כ א (ר ב), און זיין בעציהונג צו דעם לעצטען צייכענט זיך אויס מיט יענער עניוות פון גרויסע גייסט־מענשען, וואס בעמערקט זיך כמעט ביי אלע פארשטעהער פון דער יודישער געזעצלעהרע. דארט, וואו ר ב האט זיך געפונען, האט זיך שמואל אוועקגעזעצט צווישען אלע תלמידים, און ווען די גע־

עהרטע משפחה פון דעם בערימטען ר׳ שילא האט אבגעטרעטען מר שמואל׳ן איהר ערשטען פלאץ ביי א געוויסער פיערליכקייט, האט שמואל דעם כבוד איבערגעגעבען רב׳ן.

נאך רב׳ס טויט איז שמואל אליין געבליבען דער אב בתורה פאר גאנץ בבל, אלס ראש ישיבה (ריש סידרא) אין נהרדעה, אין דעם פאסטען האט ער פערטרעטען גאנצע צעהן יאהר. אין אנהויב האט מען זיך אין יהודה בעצויגען מיט א געוויסער גרינגשעצונג צו שמואל׳ס אויטאריטעט אין די ענינים פון דער יודישער געזעצלעהרע; אנשטאט דעם געוועהנליכען טיטול אין די בריעף צו רב׳ן: „צו אונזער רבי׳ן אין בבל״, האט ר׳ יוחנן איצט געשריבען: „צו אונזער חבר אין בבל״, און ווען שמואל האט אריינגעשיקט קיין ארץ ישראל זיינע קאלענדאר-אויסרעכנונגען אויף גאנצע זעכציג יאהר, האט ר׳ יוחנן איראניש בעמערקט: „יא, רעכנען קען ער״. שפעטער אבער, ווען ס׳האבען אנגעהויבען אנצוקומען פון שמואל׳ן קיין יהודה גאנצע פעק מיט שאלות ותשובות וועגען די פערשידענסטע דינים פון דער תורה, — האט מען זיך דארטין איבערצייגט, אז דער האלב-וועלטליכער וויסענשאפטס-מענש איז גרויס אויך אין הלכה, און ר׳ יוחנן האט צוריק איינגעפיהרט דעם אלטען טיטול: „צו אונזער רבי׳ן אין בבל״ (לרבינו שבבבל). ר׳ יוחנן מיט ריש-לקיש׳ען האבען זיך דעמאלט אפילו אליין געקליבען, צו פאהרען קיין בבל און זיך פערזענליך צו זעהען מיט דעם פיעלזייטיגען יודישען גייסט; דער לעצטער איז אבער אונטער דער צייט געשטארבען. — מר שמואל האט נאך זיך קיין זיהן נישט איבערגעלאזען און זיין נאמען איז איבערגעגאנגען אין דער יודישער געשיכטע, צוזאמען מיט דער גרויסער גייסטיגער ירושה, וואס זיינע תלמידים האבען פונאנדערגעטראגען איבער אלע עקען פון דער יודי-שער וועלט

זיעבעטעס קאפיטעל

די מלוכה־איבערקעהרעניש אין בבל און די ירידה פון רוים

אין די לעצטע יאהרען פון שמואל'ס אקאדעמישער טעטיגקייט אין בבל איז פארגעקומען א פאלשטענדיגע איבערקעהרעניש אין דעם פארטישען מלוכה-לעבען, וואס האט געהאט בעדייטענדע פאלגען פאר דער ענטוויקלונג פון דעם דארטיגען יודישען צענטר. פיער הונדערט יאהר האט געהערשט איבערן לאנד די פארטישע דינאסטיע פון די ארסאצידען, וועלכע האבען געגעבען די יודען אין בבל אלע פרייהייטען און געלאזען זיי זיך פריי ענטוויקלען. אונטער דער צייט האבען יודען בעוויזען, זיך איינצובירגערן אין לאנד, צו ווערן דארטין פרייע בעלי-בתים איבער זייערע אייגענע אנגעלעגענהייטען, און גלייך בערעכטיגטע שכנים בנוגע צו די אלגעמיינע אנגעלעגענהייטען פון דער מלוכה. און אט, אין דער צייט, ווען דאס יודענטום אין דעם לאנד האט גענומען ענטוויקלען א רייכע און פיעלזייטיגע טעטיגקייט, איז אויפגעשטאנען איינער, וואס האט ארויסגעריסען די קרוין פון דער אלטער דינאסטיע און פונאנדערגעטרייסעלט דאס גאנצע לעבען פון דער איינגעבוירענער, ווי פון דער יודישער בעפעלקערונג. דאס איז געווען א שפראץ פון די אלט-פערסישע סאסאנידען, וואס האבען בעהערשט דאס לאנד, איידער די פארטאנער האבען עס איינגענומען; די דאזיגע אלט-פערסער האבען זיך די גאנצע צייט פיינדליך בעצויגען צו די פרעמדע הערשער, וואס האבען זיך

אַרײַנגעריסען אין זײער לאַנד און אונטערגעבראַכט זײער אמונה, און איצט האָט זיך געפונען אַ קרוין-פּרעטענדענט, מיט'ן נאָמען אַרדאַשיר (אַרתחשסתּר), וואָס האָט אויפגעהויבען דעם פאָלק געגען דעם לעצטען פון די פּאַרטישע מלכים, אַרטאַבאַן IV. און אַרדאַשיר האָט געזיגט: דאָס אַלט-פּערסישע פאָלק האָט פערביטערט געקעמפּפט געגען זײנע האַלב-גריכישע הערשער, ערשטענס, דערפאַר וואָס האָבען זײ אַרויסגעשטופּט פון לאַנד זאָראָאַסטער'ס זענדאַ-לעהרע, און, צווײטענס, ווײל זײ האָבען זיך נישט געקענט געגענשטעלען די רוימער און געלאָזען זײ אָבררײַסען אײן פּראָווינץ נאָך דער אַנדערער. מיט אַרדאַשיר'ס הערשאַפט איז אויף אַזאַ אופן צוריקגעשטעלט געוואָרען די סאַסאַנידישע דינאַסטיע, און זי האָט פון איצט אָן בעקומען דעם בײַנאָמען נײַ-פּערסישע.

די פאָלגען פון דער דאָזיגער מלוכה-איבערקעהרעניש האָבען זיך גלײַך געלאָזען פיהלען. עס איז צוריק אײַנגעפיהרט געוואָרען אין לאַנד דער אַמאָליגער פײַער-קולט; זאָראָאַסטער'ס רעליגיע מיט די דאָפּעלע געטליכע כחות פאַר גוטס און שלעכטס, ליכט און פינסטערניש א. א. וו., איז ווידער פערשפּרײט געוואָרען צווישען דער בעפעלקערונג, און אַרדאַשיר האָט געלאָזען פונ'ם נײַ צונויפזאַמלען די פּסוקים און מאמרים פונ'ם זענדאַ-וועסטאַ און דאָס אַרויסגעגעבען מיט פּירושים אַלס הײליגעס רעליגיאָנס-בוך. דער פאַנאַטיזם פון די אַלט-פּערסישע נאַציאָנאַליסטען האָט זיך דערפון, נאַטירליך, שטאַרק געהויבען, און ס'האָט זיך אָנגעהויבען אַ רײהע פערפאָלגונגען געגען אַלע פרעמדע און פרעמד-גלויביגע. די פּאָרשטעהער און ליבהאָבער פון דער גריכישער קולטור זענען דורך פײַער און שווערד געטויט געוואָרען; ווייניגער, אָבער אויך פיעל, איז אויסגעקומען צו ליידען פון דעם פאַנאַטיזם די פיעל קריסטען, וואָס האָבען זיך געפונען אין אויבער-מעסאָפּאָטאַמיען, אין די ערטער, וואָס האָבען שוין אָנגעהערט צו רוים. און אויך איבער די יודען פון לאַנד האָט דער פאַנאַטיזם פון צאַראָאַסטער'ס לעהרע געוואָלט אויסגיסען זײן צאָרן; דאָס איז אָבער אונמעגליך געוועזען שוין צוליעב דעם אַליין, וואָס יודען האָבען געלעבט קאָנצענטרירט אין בעשטימטע פונקטען און דאָרט האָבען זײ פאַרגעשטעלט מיט זיך אַ מורא'דיגע קראַפט. בנוגע צו זײ האָט זיך די פער'שבור'טע מאַכט דעריבער בעגנוגענט בלויז מיט דריקענדע גזירות; פון די יודישע געריכטען איז צוגענומען געוואָרען דאָס רעכט

צו משפט'ן פאר קרימינעלע פערברעכענס, יודען זענען נישט צוגעלאזען געווארען צו קיין שום מלוכה־פאסטען, און אפילו אין ענינים פון אמונה האבען אויך די יודען געפיהלט א געוויסען דרוק: אין די יום־טובים, ווען די מאגיער (די גייסטליכע פון דעם צאראוואסטער־קולט) האבען פערעהרט דאס פייער אין זייערע טעמפלען אלס אבבילדונג פון דעם ליכט־גאט אהורא־מאזדא (הורמיז), — האט זיך אין קיין יודיש שטוב קיין פייער נישט געטארט זעהען. אזוי ווי די מאגיער האבען געהאלטען פאר הייליג אויך די ערד און דאס וואסער, אלס א טייל פון דעם זעלביגען ליכט־גאט, האבען זיי פערבאטען די יודען, מקבר צו זיין זייערע מתים אין דר'ערד און אויך צו באדען זיך אין וואסער.

די דאזיגע פערפאלגונגען האבען געמאכט א שווערען איינדריק אויף דער גאנצער יודישער דיאספארא. ר' יוחנן אין ארץ ישראל איז בעטריבט געווארען פון דער ידיעה, אז די סאסאנידען האבען זיך אריינגעריסען אויך אינ'ם יודישען בבל, און ער האט זיך בערוהיגט ערשט דאן, ווען מען האט איהם ערקלערט, אז די אלטפערסער זענען זעהר ארים און פאר געלד קען מען ביי זיי אלץ פועל'ן. יודען האבען געקוקט אויף די אויפגעקומענע פערסיאנער (חברים, אמגושים)[1], ווי אויף א המונ'ישער ווילדער באנדע, וואס איז אימשטאנד אבצוטאן די שרעקליכסטע מעשים, און איינער האט זיך אויסגעדריקט: „די פארטאנער זענען ענהליך געוועזען צו די חילות פון די מלכי בית דוד, און די חברים (ניי־פערסיאנער) זעהען אויס, ווי מלאכי חבלה“. איין אגדה דערצעהלט זאגאר וועגען דעם בעריהמטען רבה בר חנא, אז ער האט אמאל פון כעס איבער די מעשים פון די אמגושים זיך ארויסגערופען: „גאט, אונזער גאט! אויב דו אליין ווילסט אונז נישט בעשיצען, טא גיב אונז שוין בעסער איבער צו די רוימער אין די הענד, אבי נישט צו די חברים“.

אט די געדריקטע שטימונג האט זיך אבער נישט לאנג געהאלטען. מיט דער צייט איז דער פאנאטיזם פון די ניי־פערסיאנער אלץ מילדער און ווייכער געווארען, און די יודען האבען זיך מיט זיי זעהר ענג און פריינדליך צוזאמענגעלעבט. די פריינדשאפט האט זיך אנגעהויבען אין די צייטען פון ארדאשיר'ס זוהן, שבור־מלכא I (282־271), וועלכער האט, ווי ארטאבאן מיט רב'ן, זיך זעהר הארציג בעפריינדעט מיט שמואל'ן. דאס איז געוועזען א העלדישער און

גוטהארציגער הערשער, וואס האט יודען נישט געלאזען טאן קיין שלעכטס; ער האט דערצעהלט שמואל'ן, אז זינט ער פיהרט מלחמות מיט די רוימישע לענדער, וואס זענען אלע כמעט בעפעלקערט פון יודען, האט ער קיין איינציגען יודען נישט גע'הרג'עט, נאר אין דער שטאדט מזגת-קסרא, אין קאפידאציע, איז ער געצוואונגען געווען צו פערניכטען גאנצע צוועלף טויזענד יודען, ווייל זיי זענען מיט געוועהר אין די הענד איהם ארויס אנטקעגען און געקעמפפט געגען איהם.

די איבערקעהרעניש אין דעם פארטישען מלוכה-לעבען איז נישט אריבער אהן א בעדייטענדער ווירקונג אויך אויף רוים, — דער געוועזענער וועלט-אימפעריע, וואס האט געהאלטען אין צופאלען ווערן. די ניי-פערסען פון איין זייט און די גערמאנען און גאטען פון דער צווייטער האבען זיך אריינגעריסען אינ'ם סאמע הארצען פון דעם צופוילטען רוימישען מלוכה-ארגאניזם און ער האט אנגעהויבען פאלען. בראקלען זיך. כמעט פון יעדען איינעם פון די אלע פעלקער, וואס רוים האט אמאל אונטערייאכט, זענען איצט אויסגעוואקסען מלכים, קרוין-טרעגער, וועלכע האבען נאר איין אויפגאבע פאר זיך געזעהען: פערקנעכטען דעם איטאליענישען „דור הפלגה" און איהם בעהערשען. נאכ'ן טויט פון דעם עהרליכען אלעקסאנדר סעווערוס האט זיך אנגעהויבען א עפאכע פון בלוטפערגיסונגען, איבערקעהרענישען און אנארכיע. אין א משך פון פופציג יאהר זענען ביז צוואנציג קסרים געזעסען אויף דעם רוימישען טראן, און צו די איז צוגעקומען נאך א דאפעלע צאהל פון רויבער-אווורפאטארען, וואס האבען אויסגענוצט די אנארכיע אין לאנד אום צו פערכאפען דעם טראן — חאטש אויף געצעהלטע טעג. איינער פון די דאזיגע אווורפאטארען, פיליפוס, האט אין שמואל'ס צייטען בעהערשט די רוימישע אימפעריע און אפילו ארגאניזירט א גראנדיעזען יום-טוב לכבוד דעם טויזענדטען יאהר, זינט רוים איז געבויט געווארען דורך די ברידער ראמוס און ראמולוס; באלד אבער האט א צווייטער אווורפאטאר, דאציוס, פערכאפט די מאכט אין זיינע הענד און פיליפוס'ען געטויט.

אזוי האט די אנארכיע אונטערגעגראבען דעם גאנצען יסוד פונ'ם רוימישען מלוכה-לעבען און די פאלגען דערפון האבען זיך גלייך ארויסגעוויזען. רוים איז ארומגערינגעלט געווארען פון אלע זייטען מיט שטארקע יונגע פעלקער, וועלכע האבען אבגעריסען פון איהר איין פראווינץ נאך דער צווייטער; די איבעריגע זיגער זענען ערשוינט און

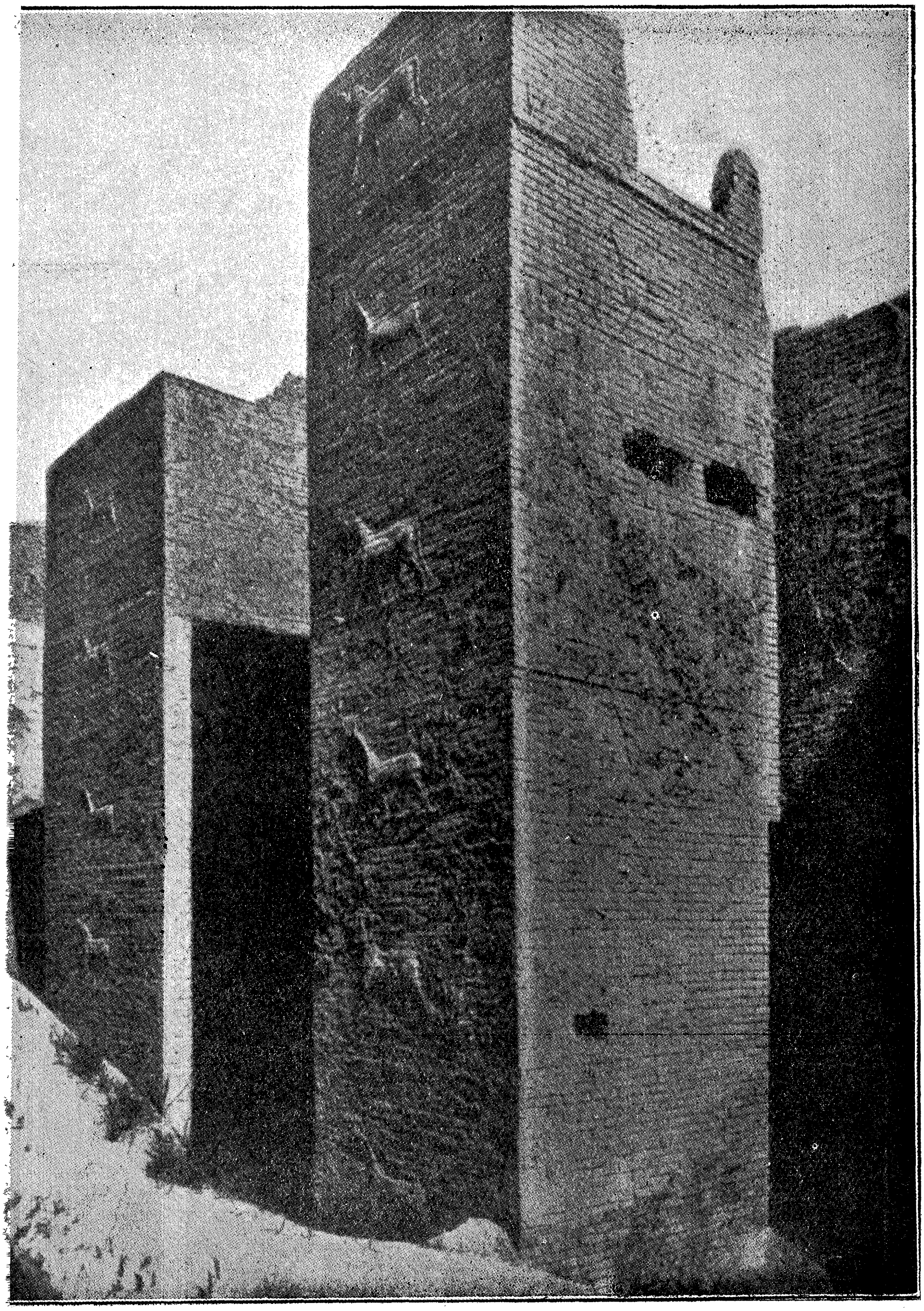

דער עשתרות־טויער אין בבל

צוטומעלט געוואָרען פון זייערע ערשטע מפּלות, און באַלד נאָך די זענען געקומען אַנדערע — גרעסערע און נאָך שענדליכערע, וואָס האָבען אינגאַנצען ענטפּלעקט די שוואַכקייט פון די „אומבעזיגבאַרע" רוימער. דער קייזער וואַלעריאַנוס האָט זיך אַוועקגעלאָזען מיט אַ רייהע לעגיאָנען געגען דעם נײַ-פּערסישען שבור-מלכא I, כדי אָבצונעהמען צוריק די פּראָווינצען, וואָס ער האָט אָבגעריסען פון רוים, און געענדיגט האָט זיך די מלחמה דערמיט, אַז די לעגיאָנען זענען אַלע צושלאָגען געוואָרען, און דער קייזער אַליין איז אַריינגעפאַלען אין געפאַנגענשאַפט ביי די פּערסיאַנער, וועלכע זענען זיך מיט איהם בעגאַנגען נישט בעסער, ווי די רוימישע זיעגער פלעגען זיך בעגעהן מיט זייערע געפאַנגענע. די דאָזיגע געפאַנגענשאַפט פון קייזער, צוזאַמען מיט דער שוואַכקייט פון זיין זוהן גאַליענוס, האָבען אויפגעלעזט יעדען באַנד פון אויטאָריטעט און דיסציפּלין, און דאָס גאַנצע רוימישע לעבען האָט בעקומען דעם אויסזעהען פון אַ אייביגער קאַמפּפס-אַרענע.

אַ בעזונדער שאַרפען כאַראַקטער האָבען אָנגענומען די מהומות אין די מזרח-פּראָווינצען, וואָס האָבען זיך געפונען נעהנטער צו דער אויפגעקומענער פּערסיען. עס האָט זיך געפונען אַ געוויסער מוטיגער און רייכער איינוואוינער פון תדמור (פּאַלמירא), מיט׳ן נאָמען אָדענאַט, און בענוצענדיג זיך דערמיט, וואָס די שרעק פאַר דער רוימישער מאַכט איז אינגאַנצען געפאַלען, האָט ער צונויפגעזאַמעלט אַרום זיך אַ מחנה פון ווילדע סאַראַצענען, און זיך אַוועקגעלאָזען מיט איהר איבער די פּראָווינצען פון סיריען און פּאַלעסטינא פון איין זייט און אין די געגענדען פון טייך פרת — פון דער צווייטער. נאָך די ערשטע נצחונות פון דער מחנה, וואָס האָט פערשפּרייט אַרום זיך טויט און רויב, האָט אָדענאַט בעקומען דעם טיטול „קאָנסול און מיליטער-פיהרער פון אָריענט"; דאַן איז ער שוין אַרויסגעטרעטען אין נאָמען פון רוים, און זיין מאַרשרוט איז געווען קיין בבל, וואו ער האָט פערפאָלגט די פּערסישע זיעגער; אָנקומענדיג קיין נהרדעה האָבען די יודישע איינוואוינער זיך איהם אַנטקעגענגעשטעלט, דאַן איז ער מיט זיין מחנה בעפאַלען די שטאָדט און זי אינגאַנצען חרוב געמאַכט (261). אין יענער צייט האָט שוין שמואל אַליין נישט געלעבט, און די גרעסטע צאָהל זיינע פון תלמידים האָבען געמוזט אַנטלויפען פון שטאָדט, כדי זיך צו ראַטעווען. פון דער איבריגער יודישער בעפעלקערונג זענען

מאַסען געפאַנגענע געוואָרען; דערביי האָבען זיך צווישען די לעצטע געפונען אויך שמואל'ס צוויי טעכטער, וועלכע זענען אוועקגעפיהרט געוואָרען קיין צפורי. דאָס האָבען די זיגער געטאָן מיט א כיון, ווייל ס'איז שוין דעמאָלט בעקאַנט געוועזען, אז די יודען לייזען אויס זייערע געפאַנגענע און גיעבען פאר זיי פיעל מעהר פון דער סומע, וואָס זיי זענען ווערט אלס שקלאַפען.

אָדענאַט, אָדער תלמודיש: פפא בר נצר, האָט געשיצט דעם רוימישען טעריטאָריום געגען יעדען אָנפאַל מצד די פערסיאַנער, און אין ניכען איז דער געוועזענער רויבער-הויפטמאַן געוואָרען נישט בלויז אפיציעלער הערשער און געביטער איבער פאַלמירא (די אָאַזע, וועלכע שלמה המלך האָט מיט הונדערט יאָהר פריהער פערוואַנדעלט אין א שטאָדט), נאָר אויך וויצע-קייזער פון רוים. אָט די גרויסקייט האָט אָדענאַט'ן פערשאַפט שונאים און אין יאָהר 267 איז ער גע'הרג'עט געוואָרען פון זיינעם א פערוואַנדטען מיט'ן נאָמען מעניוס. די הערשאַפט איבער פאַלמירא איז דעמאָלט אריבער צו זיין פרוי זינאָביא, וועלכע האָט די ירושה פיעלפאַכיג פערגרעסערט; די דאָזיגע ענערגישע, געבילדעטע און גייסטרייכע הערשערין (זינאָביע האָט געהערשט איבערן לאַנד אין נאָמען פון איהרע צוויי זיהן) האָט בעוויעזען צו פערוואַנדלען פאַלמירא אין א צענטר פון גייסט, שענקייט און האַנדעל, און ווי די אמאָליגע בבלי'שע קעניגין סעמיראַמיס, האָט זי אויך געחלומ'ט וועגען פאַנטאַס-טישער גרויסקייט, און זיך ארומגערינגעלט מיט די בעסטע מענשען פון איהר צייט. אין איהר צויבער-פאַלאַץ, וואָס ווערט נאָך ביז היינט בעוואונדערט, האָט דער פילאָזאָף לאָנגינוס געשאַפען זיינע ווערק איבער די געזעצען פון שענקייט, אין וועלכע ער לויבט שטאַרק די שענע שילדערונגען פון דער יודישער תורה וועגען בריאת העולם, דאָרט האָט זיך געשיצט פון זיינע פיינד דער קריסטליכער געלעהרטער פאַאולוס פון סאַמאָסאַטאַ, וועלכער האָט אויך נוטה געוועזען צום יודענטום, און ווי די קריסטליכע קוועלען ווילען האָבען, זאָל זאָגאַר די קעניגין זינאָביא אליין אויך האָבען געוועזען א יודיש גלויביגע.

נישט קוקענדיג אויף דעם אלעם זענען די יודען פון דעסטוועגען נישט צופריעדען געוועזען פון זינאָביא'ס הערשאַפט, וועלכע האָט שוין געהאַט ארומגענומען סיריען, פאַלעסטינא און עגיפטען. ר' יוחנן האָט זיך אויסגעדריקט: „וואויל ווער זיין דעם, וואָס וועט דערלעבען צו

זעהען די מפלה פון תדמור״, און די שפּעטערדיגע דורות האָבען געפּרובט ערקלערן די דאָזיגע שנאה דערמיט, וואָס כמעט אלע איינוואוינער פון תדמור („התרמודים״), ווי די קעניגין אליין, זענען געווען געבוירען פון געמישטע חתונות צווישען יודען מיט געצענדינער, און ר׳ יוחנן האָט מורא געהאַט, אז די קרובה׳שאפט צווישען יודען און דעם ערב-רב זאל נישט שלעכט ווירקען אויף דער ריינקייט פון די ערשטע.

די יודישע אונצופריעדענהייט מיט דער פּאלמירישער (תדמורישער) הערשערין איז דערגאַנגען זאָגאַר ביז א בעוואָפענטען אויפשטאַנד, ווי ס׳איז צו זעהן פון פערשידענע תלמודישע ערצעהלונגען. אזוי דערצעהלט זיך אין תלמוד ירושלמי וועגען א געוויסען ז ע י ר א ב ר ח י נ נ א, וואָס איז געפאַנגען געוואָרען אלס פּאָליטישער פערברעכער. געחאַפּט האָט מען איהם אין דער שטאָדט סאפּסיפא, און ווען צווי תלמידים פון ר׳ יוחנן׳ס ישיבה (רב אמי און ר׳ שמואל) זענען געקומען צו דער קייזערין בעטען פאר זייער חבר, האָט זי (זינאָביע) געזאָגט צו זיי: „צוליעב דעם דען, וואָס אייער גאָט טוט מיט אייך נסים, ערלויבט איהר זיך שוין אלץ צו טאָן און אפילו אויך מורד צו זיין אין דער קייזערין?״ דערווייל איז אריינגעקומען א סאראַצען („סרקיי״) מיט א שווערד אין האַנד און האָט זיך אָנגערופען: מיט דעם שווערד האָט ב ן-נ ד ר (אָדענאַט) געטויט זעירא׳ס ברודער; דאַן האָט זינאָביא געהייסען בעפרייען דעם געפאַנגענעם, וואָס איז געגאַנגען זיך נוקם זיין פאר זיין ברודער׳ס בלוט. אין דעם זעלביגען אָרט ווערט דערצעהלט וועגען א ר׳ א י ס א, וואָס איז געפאַנגען געוואָרען און ר׳ י ו ח נ ן האָט זיך שוין געהאַט פון איהם מיאש געווען, נאָר ר י ש ל ק י ש האָט זיך אזוי לאַנג משתדל געווען, ביז מ׳האָט דעם געפאַנגענעם בעפרייט, און ווי ס׳איז משער צו זיין געהערט צו יענער צייט אויך דער ספּור וועגען ע ו ל א ב ר ק ו ש ו׳; דעם לעצטען האָט די „מלכה״ געפאָדערט, איבער-צוגעבען אין איהרע הענד, איז ער אנטלאָפען קיין לוד און האָט זיך בעהאַלטען ביי ר׳ י ה ו ש ע ב ן ל ו י. דאַן איז געקומען א מחנה סאָלדאַטען און געדראָהעט, חרוב צו מאַכען די גאַנצע שטאָדט, אויב דער געפאַנגענער וועט נישט ארויסגעגעבען ווערן, און ר׳ יהושע האָט איינגעפונען, אז ביי אזא פאַל דאַרף מען ארויסגעבען דעם

געפאדערטען און נישט אונטערבערענגען א גאנצע שטאדט צוליעב איין מענשען *).

אויסער די יודען פון פאלעסטינא, האט זיך זינאביא'ן איינגעגעבען אריבערצוציהען אויף איהר זייט עטליכע אזיאטישע פירשטען; דאס האט איהר אבער וועניג געהאלפען. דער העלדישסטער פון די דעמאלדיגע רוימישע קיסרים, אורעליוס, האט דער שטאלצער קייזערין בעזיעגט און געבראכט קיין רוים אלס געפאנגענע, געשמידט אין גאלדענע קייטען. צוזאמען מיט דעם נצחון איז אויך אונטערגעגאנגען די גלאנצפולע תדמורישע רעגיערונג, אזוי אז ר' יוחנן האט נאך דערלעבט צו זעהען די ערפילונג פון זיין פערלאנג.

יהודה האט איבערגעלעבט די הערשאפט פון דער תדמורישער קייזערין, ווי זי האט איבערגעלעבט פיעל אנדערע פעלקער און מלוכות; איהר גלאנץ איז אבער וואס וויטער אלץ בלייכער און שוואכער געווארען. דער פאטריארך ר' יהודה III האט שוין געשפיעלט א גאנץ קליינע ראליע אלס געזעצלעהרער און פלעגט זאגאר נישט פסק'נען אליין קיין שווערע שאלות; איהם זענען געשטאנען צו הילף צוויי פון די ערשטע אמוראים אין ארץ ישראל: ר' אמי און ר' אסי, און נאך דעם טויט פון ר' אלעזר בן פדת זענען זיי געווארען די אנפיהרער פון דער בעריהמטער ישיבה אין טבריה.

די בעדייטענדסטע און אינטערעסאנטסטע פערזענליכקייט צווישען די פאלעסטינישע אמוראים פון יענער עפאכע איז רבי אבהו פון קסרי. רבי אבהו האט נישט פערנומען קיין גרויסען פלאץ אין די קרייזען פון די הלכי'שע געזעצלעהרער, דערפאר האט ער אבער געהאט אנדערע מעלות, וואס האבען איהם אוועקגעשטעלט בראש פון זיין צייט און בעריהמט געמאכט אין אלע קרייזען פון דער יודישער וועלט. לויט דער פראפעסיע א קינסטלער פון פרויען-ציערונג, איז ר' אבהו געווען זעהר רייך, און זייענדיג גוט בעהאוועגט אין דער גריכישער ליטעראטור, איז ער אין דער זעלביגער צייט געווען אויך א לעבעדיגער

---

*) די פאלקס-לעגענדע האט ר' יהושע'ן דעם פעקט נישט געקענט מוחל זיין און דערצעהלט, אז אליהו הנביא האט זיך ענטפלעקט צו איהם און איהם אנגערופען „מסור".

װײַזבאַל פון די שענסטע יודישע מדות.

איבער זײַן בילדונג, שענהײַט און רײַכטום איז ר׳ אבהו געװען אַ גרױסער חשוב אין הױף פונ׳ם רױמישען פראָקאָנסול, און ער האָט דאָס אױסגענוצט, אױף צו בעשיצען די פערפאָלגטע און געררדפ׳טע. אײנמאָל — דערצעהלט זיך אין אַ כאַראַקטעריסטישער תלמודישער אגדה — האָבען ר׳ אמי און ר׳ אסי פערמשפּט צו אַ שװערער שטראָף אַ אױסגעלאַסענער פרוי מיט׳ן נאָמען תמר; איז זי אװעק צום פּראָקאָנסול און פערמסר׳ט די אמוראים, אז זײ טרעטען איבער די פונקציעס פון זײער מאַכט און ערלױבען זיך צו משפּט׳ן דיני נפשות געגען געזעץ. די געזעצלעהרער האָבען זיך דאַן געװענדעט צו ר׳ אבהו׳ן מיט דער בקשה, ער זאָל זיך משתדל זײַן פאַר זײ, און ער האָט זײ אױף דעם געענטפערט מיט אַ פערשטעלטען העברעאישען בריעף, אין װעלכען ס׳האָט זיך געזאָגט: „איך האָב שױן געפּרובט איבערצורעדען דרײַ מוסרים; אָט די תמר האַלט זיך אָבער בײַ איהר׳ס און מײַנע אַלע השתדלות׳ען קענען דאָ נישט העלפען״.

פון ר׳ אבהו׳ס בעשײדענעם, נאָכגיביגען כאַראַקטער זענען דערגאַנגען צו אונז אין די תלמודים פערשידענע אינטערעסאַנטע שטריכען. װען ס׳איז געקומען זײַן צײַט צו בעקומען סמיכה, האָט ער געזאָגט: „ס׳איז פערהאַן אַ גרעסערער פון מיר אין תורה, װאָס איז ראױ צו בעקומען סמיכה — ר׳ אבא פון עכו. ער איז אָרים און האָט אַ סך בעלי חובות, רען ער װעט װערען אַ לעהרער, װעט מען איהם ברענגען מתנות, און ער װעט האָבען אָבצוצאָהלען זײַנע חובות״. קומענדיג אַמאָל אין אײן שטאָדט מיט דעם בעריהמטען ר׳ חייא בר אבא, האָט ר׳ חייא געדרשה׳נט פאַר׳ן עולם אין הלכה, און ר׳ אבהו האָט, װי זײַן שטײגער איז געװען, גערעדט צום פאָלק און געפלאַנצט אין איהם גוטע מדות, טרײַסט און האָפנונג. געװעהנליך, זענען אַלע געלאָפען הערן די האַרציגע דרשות פון דעם בעליעבטען פאָלקס-ערציהער, און ר׳ חייא האָט זיך געפיהלט שטאַרק געקרענקט דערפון, װאָס זײַנע הלכ׳ישע פּלפּולים האָבען צוגעצױגען נאָר אײנצעלנע צוהערער. דאַן האָט איהם ר׳ אבהו געטרײסט מיט דעם משל: „צװײ זענען אָרײַנגעקומען אין אַ שטאָדט; אײנער פערקױפט טײַערע פּערל און ברילױאַנטען, דער אַנדערער — קינדערשע שפּיעלצײַג, צו װעמען געהט מען מעהר?״

און ס׳איז באמת אַזױ געװען. נישט קוקענדיג אױף דער אונצו-

פריִערדענהײט פון די הלכ׳יסטען, זענען די בתי־מדרשים אַלץ לעדיגער און די תלמידי חכמים — אַלץ װעניגער געװאָרען, און דאַגעגען איז געװאַקסען די צאָהל פון די דרשנים־אגדי׳סטען, װעלכע דאָס פאָלק האָט געהערט מיט בעגײסטערטער צופריעדענהײט. צו די דאָזיגע פאָלקס־בעליעבטע דרשנים האָט אָנגעהערט אויך ר׳ אבהו; ער האָט אָבער אויף דעם געביעט קײן בעזונדער טיעפקײט און גרויסקײט נישט אַרויסגעװיזען.

כאַראַקטעריסטיש פאַר די לעבענסבעגריפען פון יענער צײט און פאַר ר׳ אבהו׳ס מאָראַלישער װעלט־אַנשויאונג איז אויך די פאָלגענדע תלמודישע ערצעהלונג: ס׳איז געװעזען אַ שרעקליכער הונגער־יאָהר; האָט מען בעשטימט אַ רײהע תעניתים מיט תפילות, מוסר־דרשות און שופר־בלאָזען; װערבײ האָט, לויט׳ן מנהג, דער גרעסטער צדיק פון שטאָדט געדאַרפט דיענען פאַר אַ שליח צבור, און ר׳ אבהו איז ערשטױנט געװאָרען, װען דאָס פאָלק האָט אָנגעװיזען דערבײ אויף אײנעם מיט׳ן שפּאָטנאָמען פּ ע נ ט אַ ק אַ ק אַ (פינף־זינד). און װאָס בעשטעהט די פרומקײט פון דעם פעראַכטעטען עם־הארץ? האָט ר׳ אבהו נישט געקענט פערשטעהן — און װען ער האָט זיך געװענדעט מיט דער פראַגע צו פּענטאַקאַקאַ׳ן אַלײן, האָט איהם דער לעצטער געענטפערט: איך בין אַזוי װי מ׳רופט מיך. מײן בעשעפטיגונג איז פאַקטאָרײ פון פראָסטיטוציע; איך קעהר אוים דאָס טעאַטער; טראָג נאָך װעש אין באָד; מאַך לוסטיג די װאָס באָדען זיך, און שפּיעל אויף אַ פלײט. „האָסטו עפּעס אַמאָל גוטס געטאָן אין דײן לעבען?" — האָט איהם ר׳ אבהו געפרעגט, נאָכמעהר ערשטױנט. און פּענטאַקאַקאַ האָט דער־צעהלט: אַמאָל, קעהרענדיג די זאַלען פון טעאַטר, האָב איך בעמערקט צװישען די זײלען אַ פרוי, װאָס איז געשטאַנען און געװײנט. האָב איך איהר געפרעגט: פאַרװאָס װײנסטו? האָט זי מיר געענטפערט: מײן מאַן איז געפאַנגען געװאָרען. ער ליעגט געבונדען אין געפענגעניש, און מ׳װיל איהם נישט אַרויסלאָזען אַנדערש, סײדען איך זאָל מקריב זײן מײן עהרליכקײט. הערענדיג דאָס, האָב איך פערקויפט מײן בעט, דאָס קישען פון צוקאָפּענס און אַלץ, װאָס איך האָב נאָר פער־מאָגט; דערנאָך האָב איך איהר געבראַכט דאָס געלד און געזאָגט: געה לײז אוים דײן מאַן און פערשװעך נישט דײן רײנקײט". פון דער ערצעהלונג איז ר׳ אבהו טיעף גערירט געװאָרען און האָט מיט התפעלות אויסגערופען: „אויב דו האָסט דאָס געטאָן, ביזטו װירקליך

ראוי, צו בעטען פאר אונז אין אַנ׳עת צרה".

ר׳ אבהו איז געווען דער לעצטער פון די טאָן־געבענדע און איינפלוסרייכע פערזענליכקייטען אין ארץ ישראל פאר דעם פעריאָד פון תלמוד; מיט זיין טויט האָט זיך אַזוי ווי איבערגעריסען די לאַנגע גאָלדענע קייט פון שופטים, קריעגספיהרער, נביאים, מלכים, דיכטער, סופרים, חכמים, תנאים און אַמוראים, וואָס דאָס געבענשטע לאַנד האָט געבוירען און ערצויגען אינ׳ם משך פון גאַנצע פופצעהן הונדערט יאָהר. פאַר דעם הייליגען לאַנד איז אָנגעקומען די צייט פון גייסטיגער אַלטקייט און אונפרוכטבאַרקייט, און אַ טרויעריג פאָרגעפיהל הערט זיך אין דער פאָלקס־לעגענדע, וואָס דערצעהלט, אַז ווען ר׳ אבהו איז געשטאָרבען זענען די שטיינערנע סטאַטועז צוגאָסען געוואָרען און טרערען זענען געפלאָסען פון זייערע אויגען. —

נאָנץ אַנדערש איז געווען אין דער צייט די לאַגע פון דער יודי־שער גייסטיגער ענטוויקלונג אין דעם צווייטען נאַציאָנאַלען צענטר — אין בבל; דאָ האָבען איצט אָנגעהויבען ארויסצעוואַקסען שענע פרוכטען פון די קערנער, וואָס די גרויסע בענייער, רב און מר שמואל, האָבען מיט אַזוי פיעל מיה און בעגייסטערונג פערפלאַנצט. עס האָט אַזוי ווי אַ מעכטיגער שטראָם זיך דורכגעטראָגען איבער׳ן לאַנד ארום די טייכען פרת און חדקל, און אַלע שיכטען פון דער יודישער בעפעלקערונג זענען בעהערשט געוואָרען פון איין שטאַרקען דראַנג, זיך צו פערפאָלקאָמען אין דער יודישער וויסענשאַפט, אין דער תורה. די העכסטע שטרעבונג פון אַ בבלי׳שען יודען איז געוואָרען דער טיטול „צורבא מרבנן" (למרן, געלעהרטער), און די גרעסטע חרפה, דאַנגענען — צו הייסען „בור" אָדער „עם הארץ"; בבל איז געוואָרען אַ יודיש לאַנד מיט אַ אייגענער, יודישער, קאָנסטיטוציע — די משנה — און די פיהרער פון דעם לאַנד זענען געווען די ראשי הגולה (עקזילאַרכען), וועלכע האָבען אויך געלעהרנט דאָס פאָלק און איהם ערצויגען, זענענדיג אַליין איבערגעגעבען דעם שטודיום פון דער תורה און פערשפרייטענדיג איהם צווישען אַלע קלאַסען פון פאָלק. סורא און נהרדעה, די צוויי ישיבות, וואָס האָבען געדיענט ווי אַ פיגנאַל פון די גרויסע פאָלקס־לעהרער, אויפצולעבען דאָס בבלי׳שע יודענטום און עס צו בעשיינען, — האָבען ארויסגערופען צום לעבען אַלץ, וואָס האָט זיך געפונען געזונטעס און קרעפטיגעס אינ׳ם יודישען בבל, און עס האָט זיך אָנגעהויבען אַ סיסטעמאַטישע שטאַרקע

בעוועגונג, צו פערטרייבען פון לאנד די עמי הא־רצות צוזאמען מיט אלע איהרע פאלגען, צו בעשאפפען א נייע מעכטיגע פעסטונג פאר דעם יודישען גייסט.

די בעדייטענדסטע צווישען די דירעקטע נאכפאלגער פון רב און שמואל זענען געווען רב הונא, וועלכער האט איבערגענומען די פיהרונג פון דער ישיבה אין סורא; רב יהודה בר יחזקאל, דער גרינדער פון דער גרויסער ישיבה אין פומבדיתא (נאך דער צושטערונג פון נהרדעה) און פארשטעהער פון א נייעם סיסטעם אין דעם שטודיום פון דער הלכה; רב נחמן בר יעקב, א איידים פון ראש גלותא; דער רייכער רב חסדא, רב ששת, און רבה בר אבהו.

הונא פון דיאקארט (געב. 220 געשט. 297) איז דער אנגעזעהענסטער יודישער געזעץ־לעהרער פון יענער צייט, וועלכען עס האבען זיך פרייוויליג אונטערגעווארפען אפילו די אמוראים פון ארץ ישראל. זיין לעבענסגעשיכטע איז צוגלייך אויך א כאראקטעריסטיש בילד פון דעם יודישען לעבען אין יענער עפאכע. געבוירען פון דער היים נישט רייך, חאטש א קרוב פון עקזילארך, האט הונא אין דער יוגענד אליין בעארבייט זיין קליין שטיקעל פעלד. פלעגען צוויי בעלי דברים קומען צו איהם זיך משפט'ען, פלעגט ער זאגען: „גיט מיר אנ'אנדערן אויף מיין ארט אנצוטרינקען די פעלדער, וועל איך אייער שופט זיין". אמאל האט זיך געמאכט, אז רב הונא איז גענאנגען פון פעלד אהיים מיט'ן רידעל און גראב־אייזען אויפן אקסעל און איהם האט בעגעגענט רב חנא בר חנילאי, דער בעריהמטער עושר, וועלכען דאס פאלק האט פערגעטערט פאר זיין לעגענדארישער וואוילטעטיגקייט. דער בעשיידענער נדבן האט געוואלט אראבנעהמען די שווערע פעלדכלים פון הונא'ס אקסלען און איהם זיי נאכטראגען; דער לעצטער האט דאס אבער נישט דערלאזען. „אין דיין וואוין־ארט — האט ער צו איהם געזאגט — ביזטו נישט געוועהנט דערצו, דארפסטו עס דא אויך נישט טאן".

מיט דער צייט איז רב הונא רייך געווארען. זיינע פעלדער און וויין־גערטנער האט ער שוין אבגעגעבען אין ארענדע, זיינע סטאדעס האבען זיך געפיטערט אין די מדבריות פון דרום־בבל, און ער איז שוין אומשטאנד געווען צו לעבען רוהיג פון זיינע יעהרליכע הכנסות. דאן האט ער זיין עשירות אויסגענוצט צו פערשידענע וואוילטעטיגע

צוועקן; אין צייטן פון שטאַרקע שטורעם־ווינטן האָט רב הונא זיך געלאָזן אַרומטראָגן איבער אַלע גאַסן פון שטאָדט, און בעמערקנדיג אַ אַלטע איינגעבויגענע וואַנט, האָט ער געהייסן זיינע דינער, זי אונטערוואַרפן און אויפשטעלן אויף איהר אָרט אַ נייע — אויף זיין חשבון.

אין דער צייט פון עסן זענען אַלע טהירען פון רב הונא'ס הויז געעפענט געוואָרן און איינער איז געשטאַנען און גערופן: „ווער ס'איז בעדערפטיג זאָל אַריינגעהן און עסן!" די דאָזיגע וואוילטעטיגקייט האָט רב הונא אַרויסגעוויזן אויך צו די נישט פערמעגליכע פון זיינע תלמידים, וועלכע זענען אויסגעהאַלטן געוואָרן אויף זיין רעכנונג.

און די צאָהל פון זיינע תלמידים איז געווען אַזוי גרוים, אַז ווען עס פלעגט זיך אויפהויבן אַ מזרח־ווינט אין ארץ ישראל און אַנטראָגן אַ שטויב, פלעגט מען אין טבריה זאָגן: „דאָס זענען די תלמידים פון רב הונא'ס ישיבה אין סורא אויפגעשטאַנען פון זייערע ערטער, און אויפטרייסלענדיג זיך, מאַכען זיי אַן אַ שטויב".

אין רב הונא'ס צייטן האָט דאָס יודישע לעבן אין בבל, וואָס איז ענג צוזאַמענגעקניפּט געוואָרן מיט דער ישיבה, אָנגענומען יענע וואונדערבאַרע גאַנצע געשטאַלט, וועלכע האָט זיך דערהאַלטן אין דעם משך פון גאַנצע אַכט הונדערט יאָהר. ביסלעכווייז און אַזוי ווי פון זיך אַליין האָט זיך אויסגעאַרבייט אַ גאַנצע היעראַרכיע פון לעהרער מיט נידריגע, העכערע און נאָר הויכע ראַנגען, לויט דעם פּלאַץ, וואָס יעדערער פון זיי האָט פערנומען אין דעם אַקאַדעמישען לעבן פון לאַנד ווי ס'איז שוין אויבען דערצעהלט געוואָרן, פלעגן זיך די תלמידים צונויפזאַמלען אין בעשטימטע חדשים (ירחי דכלה) פון יאָהר; די דאָזיגע אַקאַדעמישע פערזאַמלונג האָט געהייסן מתיבתא, און דער פיהרער פון דער פערזאַמלונג — ריש מתיבתא. דעם העכסטען ראַנג נאָכ'ן ריש מתיבתא האָט פערנומען דער „ראש הכלה". דאָס איז געווען, אייגענטליך, דער פּראַקטישער פּראָפעסאָר, און זיין פונקציע איז געווען, צוצוגרייטען די תלמידים אין די ערשטע דריי וואָכען פון די צוויי אַקאַדעמישע חדשים און זיי בעהאַווענט צו מאַכען מיט די אַלע סוגיות, וואָס דער ריש מתיבתא וועט שפּעטער בעהאַנדלען. אָבגעטהיילט פון די אַלע אַקאַדעמישע ראַנגען איז געווען דער טיטול דיכטער (דיין); די זיצונגען פונ'ם בית דין (אַ גרופּע דיינים) פלעגען פּאָרקומען אויף אַ אָפענעם פּלאַץ ביי די טויערן פון שטאָדט (פון דאַנען: דייני דיבבא), און האָט די פונקציע פון בעשטימען

דיינים איז געלעגען אין די הענד פונ׳ם ריש גלותא, זענען דאך די דיינים פאקטיש אפהענגיג געווען פונ׳ם ריש מתיבתא.

אט דעם פאסטען פון א ריש מתיבתא האט רב הונא פערנומען גאנצע פירציג יאהר, און זיין אויטאריטעט איז געווען אזוי גרויס, אז ער האט דער ערשטער זיך ערלויבט, צו באפרייען בבל פון דער ארץ ישראל׳דיגער אפוטרופסות בנוגע צו שאלות פון דער יודישער געזעצלעהרע. „מיר האבען זיך געמאכט, ווי ארץ ישראל״ — זאגט רב הונא, חאטש עס האט נאך עקזיסטירט דערווייל די ישיבה אין טבריה און מ׳האט זיך נאך געמוזט שטארק רעכנען מיט די מיינונגען פון די „בני מערבא״. געשטארבען איז רב הונא אין טיפער עלטער, איבער־לאזענדיג נאך זיך א ווירדיגען זוהן (רבה), און זיינע תלמידים און חברים האבען איהם אפגעגעבען גרויס כבוד. ווי דער שטייגער איז געווען אין יענער צייט, האט רב הונא אויך אנגעזאגט, מ׳זאל איבער־פיהרען זיין קערפער קיין ארץ ישראל, און ווען דער ארון איז צוגע־קומען נאהנט צום לאנד, זענען איהם ארויסגעקומען אנטקעגען ר׳ אמי און ר׳ אסי.

גרעסער פון רב הונא׳ן אין געוויסע הינזיכטען און פונקט דער היפך פון איהם אין דער נאטור איז געווען ר׳ יהודה בר יחזקאל (געב. 225, געשט. 299). א תלמיד פון דעם גרויסען רב, האט ער זיך דאך געהאלטען מעהר אן די וועגען פון מר שמואל און פארט־געזעצט זיין טעטיגקייט. בכלל איז רב יהודה געווען א מענש פון נישט געוועהנליכען מאסשטאב; שטאמענדיג אליין פון א אוראלטער משפחה, וואס האט געצויגען איהר יחוס אז ביז דער צייט פון די נביאים, האט ער שרעקליך מקפיד געווען אויף דער ריינקייט פון געשלעכט און דער נישט פערמישטער אפשטאמונג; אין דער זעלביגער צייט איז ער אבער געווען אויך א פערביסענער שונא פון יעדער מין פער־פיינערונג, פון יעדער פוצעריי.

אין לעהרנען האט זיך רב יהודה אויסגעצייכענט אלס חריף, אלס א מענשען, וואס האט ליעב יעדע זאך צוצוגליעדערן אויף א פלפול׳דיגען אופן מיט׳ן שכל, און נאך אין דער יוגענד האט איהם דערפאר מר שמואל שוין געקרוינט מיט׳ן נאמען „שיננא״ (שארפזיניגער). די דאזיגע מעטאדע פון זעהר אידעל׳ע לאגישע אונטערשיידונגען און פערגלייכונגען האט רב יהודה איינגעפיהרט אלס לעהר־סיסטעם אין דער ישיבה, וואס ער האט געגרינדעט אין פומבדיתא, און בעזונדער

האט ער ליעב געהאט אויסצונוצען זיין פּלפּול'דיגען גייסט אויף דעם געביעט פון דיני ממונות (ציוויל-רעכטליכע פראגען), וואו די טעאריע איז געגאנגען צוזאמען מיט דער פּראקטיק און וואו ס'זיינען מעגליך זעהר שארפע שלום-פאלגערונגען און פשט'לעך.

איבער זיין שטייפער פערעקשנט'ער נאטור האט ר' יהודה געהאט א מאסע שונאים, און זיין גאנץ לעבען איז געווען איין לאנגע רייהע פון פערביטערטע קאנפליקטען און צוזאמענשטויסען. זיין הקפדה בנוגע צו דער רייניקייט פון געשלעכט איז דערגאנגען ביז אזוי ווייט, אז ער האט א לאנגע צייט זיך אבגעהאלטען פון חתונה מאכען זיין זוהן, מורא האבענדיג פאר א פסול אין דער שנור'ס משפחה, און זיין פריינד עולא האט איהם דערפאר געטוסר'ט און ערקלערט: „און מיר אליין — ווייסען מיר דען, פון וועמען מיר קומען ארויס? אפשר שטאמען מיר גאר אויך פון די געצענדיגער, וואס האבען געשענדעט יודישע יונגפרויען, בעת דער בעלאגערונג פון ירושלים?" אין א צייט ארום האט זיך ווידער, ווי אויף צו להכעיס רב יהודה'ן, בעוועזען אין פומבדיתא איינער פון נהרדעא, וואס האט זיך אנגעגעבען פאר א אבשטאמלינג פון די חשמונאים, און די חשובס'טע פאמיליעס פון שטאדט האבען זיך מיט איהם מתחתן געווען. דעם דאזיגען מיוחס האט פערדראסען, פארוואס מ'גיט רב יהודה'ן אב אזוי פיעל כבוד, און ער האט זיך איינמאל אויסגעדריקט וועגען איהם מיט חוזק. רב יהודה האט דאן דעם אריסטאקראט אריינגעלעגט אין חרם, און ווען ער האט געהערט, אז יענער רופט אלעמען אן „עבדים" (שקלאפען) האט ער געלאזען אויף איהם אליין אויסרופען, אז ער איז א זוהן פון שקלאפען. דאס האט דעם שטאלצען מיוחס איינגאנצען ארויסגעבראכט פון די כלים, און ער האט זיך בעקלאגט אויף רב יהודה'ן פאר'ן איידים פון ריש גלותא, רב נחמן בר יעקב, וועלכער האט געשיקט רופען רב יהודה'ן צו זיך. ווען דער לעצטער איז געקומען האט דער אנקלאגער פערביטערט אויסגערופען: „מיך וועט מען מאכען פאר א זוהן פון שקלאפען! מיינע זיידעס זענען געווען די חשמונאים, די מלכים פון יהודה!" אויף דעם האט רב יהודה געענטפערט: דאס איז'ס טאקי, וואס מר שמואל האט אנגעזאגט, אז ווער עס גיט זיך אן פאר א איינעקעל פון די חשמונאים, איז א זיכערער עבד, ווארום די לעצטע פרוי (מרים, הורדוס'עס ווייב) האט פאר איהר טויט אפען ערקלערט, אז זי איז דאס לעצטע גליעד פון דעם חשמונאישען שטאם, און ווער

עס זאָגט: איך קום אַרויס פון די חשמונאים, קומט אין דער אמת'ען
אַרויס פון הורדוס'ען—דעם אדומישען עבד. די דאָזיגע מיינונג אין נאָמען
פון דעם אויטאָריטעטען מר שמואל איז בעשטעטיגט געוואָרען פון נאָך
אַ אַמורא, רב מתנה, און רב נחמן האָט געמוזט נאָכגעבען און
לאָזען אויסרופען אומעטום, אַז די אַלע, וואָס גיבען זיך אָן פאַ־
איינִיקלעך פון די חשמונאים, האָבען דעם דין פון בני עבדים.

נאַטירליך, האָט די דאָזיגע פּובליקאַציע אָנגעגריפען אַ סך פון
די שענסטע משפחות, וואָס האָבען זיך געהאַט מתחתן געווען מיט די
מיוחסים, און דער צאָרן פון די אַלע אויף דעם שולדיגען אין דער
קאַטאַסטראָפע, אויף רב יהודה'ן, איז געווען אַזוי גרויס, אַז זיי האָבען
איהם געוואָלט מיט שטיינער פערוואַרפען, און ער האָט זיך מציל
געווען פון זיי נאָר דערמיט, וואָס ער האָט געדראָהעט צו ענטפּלעקען
דעם פסול פון נאָך אַ גאַנצער רייהע אַריסטאָקראַטישע פאַמיליעס.

אָט די אַלע צוזאַמענשטויסען זענען אָבער דאָך נישט אימשטאַנד
געווען, אונטערצוגראָבען רב יהודה'ס נאָמען אַלס אַב בתורה אין
בבל, ווי אין ארץ ישראל, און נאָך רב הונא'ס טויט האָט ער איבער־
גענומען דעם טיטול ריש מתיבתא, וועלכען ער האָט געטראָגען צוויי
יאָהר.

דער יונגסטער צווישען די אַמוראים פון יענער צייט איז געווען
דער דערמאָנטער רב נחמן בר יעקב. אין איהם האָט זיך אָבגע־
שפּיגעלט דער שטאָלצער בעוואוסטזיין פון אַלע בבלי'שע יודען צו־
זאַמען מיט דעם געפיהל פון פערזענליכער קראַפט און פערמעגליכקייט.
אַ איידים פון ריש גלותא, האָט ער געקוקט אויף זיך אויך, ווי אויף
אַ העכערע, מאַכטהאָבענדע פערזאָן, וואָס אַלע מוזען זיך איהר אונטער־
געבען; אים געגענזאַץ צו אַלע אַמוראים און תנאים פאַר איהם, האָט
רב נחמן זעהר שלעכט בעהאַנדעלט זיינע שקלאַפען, און זיין גאַנג
אין דער הלכה'שער פּראַקטיק איז אויך געווען, זיך צו האַלטען
שטרענג ביים געזעץ, נישט מאַכענדיג קיינע הנחות.

אכטעס קאפיטעל

יהודה אונטער די ערשטע קריסטליכע מלכים

מיט דער ענדע פון דריטען יאהרהונדערט איז די רוימישע אימפעריע צוגעקומען ביז דער שוועל פון אונטערגאנג. די ארמעע, צוזאממענגעשטעלט נישט פון רוימער, נאר פון די צעהנדליגער בארבארישע פעלקער, וואס האבען איינגעוואנדערט אין איטאליען און פערפלייצט דאס לאנד, — האט איינעם נאכ'ן אנדערן ארויפגעזעצט אויפן טראן און גלייך אראבגעשלייערט, דעמאראליזירענדיג אויף אזא אופן דעם גאנצען מלוכה-ארגאניזם און אבשוואכענדיג די מורא פון די אונטערגעווארפענע פעלקער פאר דער מעכטיגער רוים. עס האט זיך געפאדערט א געוואלטיגע קראפט, אום אבצוהאלטען דעם שטראם פון דער דאזיגער אנארכיע, און אזא קראפט האט זיך בעוויזען אויף א געוויסער צייט אין דער געשטאלט פונ'ם סאלדאטען-קייזער דיאקלעטיאנוס מיט זיינע העלפער. אליין א זוהן פון א שקלאף, האט אט דער מעכטיגער בעזיגער פערטיליגט דעם לעצטען שפור פון דער רוימישער פרייהייט און דאס גאנצע בירגערטום אראבגעווארפען ביז צו דער מדרגה פון האלב-שקלאפען. מיט די געוואלט-מיטלען איז איהם געלונגען ווי ס'איז איינצוצוימען דעם כאאס, און אמשטארקסטען האבען דערביי פון איהם געליטען די קריסטען. די לעצטע, וועלכע האבען שוין דעמאלט אויסגעמאכט א גרויסע צאהל פון דער בעפעלקערונג און

געהאט אייגענע שוהלען און פערזאמלונגס-ערטער, — האבען מיט זייער שטארקער אגיטאציע אונטערגעגראבען די הערשענדע אמונה פון לאנד. און דיאָקלעטיאנוס האט געזעהן אין דעם א געפאהר פאר דעם גאנצען קיום פון דער אימפעריע.

צו יודען, דאגעגען, האט זיך דער דאזיגער הערשער בעצויגען נישט שלעכט. אין זיין צייט האט פערטרעטען דעם פאסטען פון א פאטריארך ר׳ יהודה III, דער זוהן פון ר׳ גמליאל IV, א מענש, וואס איז, ווי געזאגט, געווען ווייניג בעדייטענד אלס געזעצלעהרער און האט בכלל נישט געקענט פערנעהמען אין לעבען פון פאלק דעם פלאץ, וועלכען עס האבען פערנומען זיינע זיידעס און עלטער-זיידעס. נישט קוקענדיג אויף דעם, איז אבער דער פאטריארך נאך אלץ געווען געאכטעט אלס פירשט, און זיין טעטיגקייט איז אויך נישט געווען אינגאנצען אונפרוכטבאר. ר׳ יהודה האט זיך שטארק אינטערעסירט מיט דער ערציהונג פון פאלק; צו דעם צוועק האט ער צוזאמענגעשטעלט א קאלעגיום פון דריי פערזאן, וועלכע זענען ארומגעפאהרען איבער גאנץ יהודה פון שטעדטיל צו שטעדטיל און געזעהן אוועקצושטעלן אין ארדנונג די חדרים און ישיבות.

אין דעם אינוועניגסטען לעבען פון יהודה האט זיך די רוימישע אדמיניסטראציע ווייניג געמישט און די יודען האבען געלעבט פערהעלטנימעסיג רוהיג. עס האט זיך נאר איינמאל געמאכט, אז דיאָקלעטיאנוס האט זיך פערבייזערט אויפן פאטריארך און איהם געפאדערט צו זיך; דער צוזאמענשטויס האט זיך אבער אויך געענדיגט בשלום און האט קיין שלעכטע ווירקונג נישט געהאט אויף די בעציהונגען פון דער רעגיערונג צו די יודען פון לאנד. די שטרענגע עדיקטען פון דיאָקלעטיאנוס׳ען מיט זיינע יועצים, לויט וועלכע די קריסטליכע שוהלען האבען געמוזט געשלאסען ווערן, די קריסטליכע שריפטען — פערברענט ווערן, און די קריסטען אליין געצוואונגען ווערן צום געצענדיענעריי און צו דער פערעהרונג פון קייזער-בילד, — די אלע עדיקטען האבען יודען גארנישט נוגע געווען, און נאר זיי אליין זענען אויסגעשלאסען געווארן פון דעם אלגעמיינעם געזעץ וועגען רעליגיאנס-צוואנג.

אונפערשטענדליך בלייבט דער פאקט, וואס די שומרונים זענען אין די געזעצען פערגלייכט געווארען מיט די קריסטען, און זיי האט מען אויך געצוואונגען אנצונעהמען דאס געצענדיענעריי. און וויל גרויסע מאסען פון זיי זענען נישט בייגעשטאנען דעם נסיון און האבען

געדינט די עבודה־זרה, האָט מען פון דער יודישער זייט אָנגעהויבען
צו בעטראַכטען אַלע שומרונים, ווי געצענדינער, אויסשליסענדיג זיי
אויף אזא אופן אינגאַנצען פון דעם יודישען כלל. דאָס איז געשעהען
כמעט אונערוואַרטעט און אָהן אַ בעשטימטער כונה פון ווען ס'איז, וואָ-
רום גראָד דאָס מאָל האָבען די שומרונים נישט ארויסגעוויזען קיין
בעזונדער שנאה צו יודען. בכלל האָט עפּעס ווי אַ מין פאַטאַ-
לער גורל פערפאָלגט די ביידע פערוואַנדטע שטאַמען און נישט געלאָ-
זען זיי, זיך דערנעהנטערן אויף אַ לענגערע צייט. ערשט מיט הונדערט
יאָהר פריהער זענען די בעציהונגען צווישען שומרונים און יודען געווען
זעהר פריינדליכע, און די חכמים האָבען ערקלערט, אז „יעדער מצוה,
וואָס די כותים (שומרונים) האָבען זי אָנגענומען, היטען זיי זי אָב נאָך
שטרענגער פון יודען”. דעמאָלט איז דורכגעפאַלען ר' מאיר'ס פאָר-
שלאָג, צו ערקלערן די שומרונים פאַר געצענדינער — דער גאַנצער
טעגליכער אומגאַנג און דער געזעלשאַפטליכער פערקעהר צווישען די
יודען און זייערע שומרונישע מיטבירגער איז געווען גענגען דעם. ר'
יוחנן אַליין זאָגאַר האָט זיך ערלויבט צו עסען פליישׁ, וואָס איז געקויפט
געוואָרן פון אַ שומרוני. און איצט האָבען זיינע תלמידים, ר' אמי און
ר' אסי, פערבאָטען יעדען פערקעהר מיט די „כותים”, ערקלערנדיג
זיי פאַר פאָלשטענדיגע געצענדינער. —

אונטער דער צייט האָט דאָס פערפאָלגטע קריסטענטום בעזיעגט
זיינע בעזיעגער. די וואָפען פון גייסט, מיט וועלכע די פערטרעטער
פון יודענטום זענען ארויסגעטרעטען געגען דער קריסטוס־לעהרע, ווי
די וואָפען פון געוואַלט, מיט וועלכע די פערטרעטער פון היידענטום
האָבען געגען איהר געקעמפפט, — ביידע זענען נישט אימשטאַנד געווען
צו דערשטיקען די פייערדיגע בענקשאַפט נאָך אַ געטליכען לעבענס-
אינהאַלט, וואָס ס'האָבען אַזוי בעגייסטערט פונאַנדערגעבלאָזען די נאָכ-
פאָלגער פון דעם גרויסען יודישען הימעל־טרוימער. דאָס געצענדינע-
ריי, אויפגעגעסען פון דעם אייגענעם אונזין, פון דער אייגענער פאַל-
שקייט און אויסגעלאַסענקייט, האָט געמוזט אונטערגעהן און דעם פּלאַץ
האָט פערנומען די גרונד־אידעע פון יודענטום, אויסגעדריקט
אין אַ עקסטרעמער, מיסטישער פאָרם. דאָס פאַרמירטע,
גאַנצע, פערקערפערטע יודענטום האָט דעם פּלאַץ נישט געוואָלט
און אויך נישט געקענט איבערנעהמען: צו־בולט, ערשטענס, איז
אין דעם געווען די נאַציאָנאַלע טענדענץ; צו־שטאַרק, צווייטענס, האָט

נאָך געגליהט אין די הערצער די פערביטערטע שנאה צו די היסטאָרישע בעדריקער און, דריטענס, זענען די רעליגיעזע נאָרמען פון דעם אלטעגליכען יודישען לעבען שוין געווען צו פיעל פונאנדערגעוואַקסען; דאָס יודישע גלויבען איז שוין צו פיעל תורה געווען, האָט שוין געהאַט אַ צו-שווערען קאָדעקס פון דינים, חוקים, חומרות, גזירות, סיגים, סיגים-צו-סיגים און אַזוי בסדר — האָבענדיג געגען זיך אַזעלכע שווערע בעדינגונגען וואָלט דאָס היידענטום אַזוי שנעל נישט קאַפּיטולירט. קעמפפען מיט'ן היידענטום אין זיינע רייהען און זיך אוועקשטעלן אויף זיינע חורבות האָבען געקענט נאָר יחידים, נאָר איינצעלנע יודישע כחות, וועלכע האָבען זיך אינגאַנצען בעפרייט פון יעדען נאַציאָנאַלען באַנד, און געבראַכט דער וועלט די אידעע פון דעם יודישען גאָט, די יודישע הייליגקייט, די יודישע בעגריפען פון גאָט, וועלט און מענש. אָט די בעגריפען האָבען געפונען פאַר זיך נאָר געצעהלטע אָנהענגער אַזוי לאַנג ווי זיי זענען פערבליבען אין זייער אָריגינעלער, לויטערער געשטאַלט; דאָס האָט אָבער נישט לאַנג געדויערט. דאָס אידעאַלע קריסטענטום, די נאָט-לעהרע פון די ערשטע הימעל-טרוימער, פון די ערשטע הויהל- און מדבר-אַסקעטען, איז וואָס ווייטער אַלץ מעהר מגושם'דיג געוואָרען, האָט זיך וואָס ווייטער אַלץ מעהר אַראָבגעלאָזען, אַלץ מעהר צוגעפּאַסט צו די בעדינגונגען פון דעם שטאָדטישען, פערוויקעלטען, וואָכעדיגען לעבען, און אָט דער קאָמפּראָמיס האָט בעשאַפען דעם מלוכה-קריסטענטום, — יענעם קריסטענטום, וואָס שרעקט זיך נישט אָב פאַר קיין פּאַלאַצען, געהט מיט'ן שווערד אין האַנד, זיך אויסקעמפּפען מאַכט און עשירות און בעקומט אַלע פּריווילעגיעס פון אַ מלוכה-גלויבען.

פאָרגעקומען איז די דאָזיגע איבערקעהרעניש אין די צייטען פון קאָנסטאַנטין דעם גרויסען (אין די ערשטע צעהנדליגער פון IV-טען יאָהר-הונדערט) און נאַטירליך האָבען פּאָליטישע מאָטיווען אויך געשפּיעלט דערביי נישט קיין קליינע ראָליע. צווישען קאָנסטאַנטינען מיט די פאָרשטעהער פון קריסטענטום איז געשלאָסען געוואָרען אַ מין אָבמאַך, לויט וועלכען די לעצטע האָבען זיך פערפּליכטעט צו שטיצען איהם אין קאַמפף מיט זיינע מיט-קיסרים, און דערפאַר בעקומען די פולע פרייהייט, צו האַלטען זיך ביי דעם קריסטליכען גלויבען און איהם צו פערשפּרייטען. עס האָט אַלזאָ געהייסען דערוויל, אַז דאָס קריסטענטום איז בלויז גלייכבערעכטיגט געוואָרען מיט די

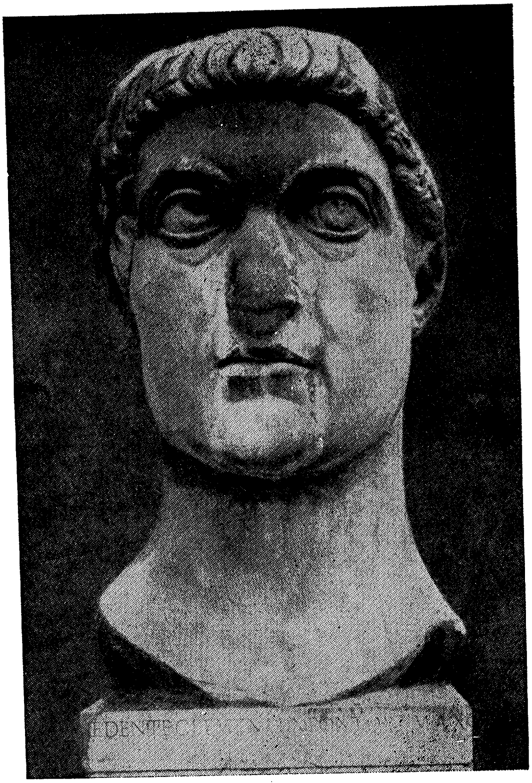

קאָנסטאַנטין דער גרויסער

איבעריגע אמונות פון דער אימפעריע, און די גלייכבערעכטיגונג האט זיך בעצויגען אויך אויף דעם יודישען גלויבען. קאנסטאנטינ'ס טאלעראנץ-עדיקט פון יאהר 313 האט ערלויבט יעדען בירגער פון לאנד צו היטען די אמונה, וואס איהם געפעלט, און אין דעם עדיקט האט זיך בפירוש געזאגט, אז די יודישע פאטריארכען, עלטסטע, געמיינדע-פארשטעהער און ראשי-ישיבות האבען די זעלביגע פריווילעגיעס, וואס די קריסטליכע און געצענדיענערישע גייסטליכע. אין א קורצער צייט ארום האט קאנסטאנטין נאך מעהר בעפעסטיגט די דאזיגע בעשטימונג דורך א ריי נייע געזעצען, לויט וועלכע אלע יודישע כלי-קודש (שוהל-בעאמטע, עלטסטע, לעהרער פון פאלקס-שוהלען א. א. וו.) זיינען בעפרייט געווארן פון די לעסטיגע ארבייטען אין דער שטאדט-פערוואלטונג.

די דאזיגע אונפארטייאישע בעציהונג צו יודען און דער יודישער אמונה האט זיך אבער נישט לאנג געצויגען. קאנסטאנטין איז וואס ווייטער אלץ מעהר ארונטערגעפאלען אונטערן איינפלוס פון קריסטענטום, און צוזאמען דערמיט איז געוואקסען אויך זיין שנאה צו יודען. האזיוס, דער בישאף פון קארדובא, ווי דער צווייטער קריסטליכער געלעהרטער עוזעביוס פון קסריה, — ביידע זענען געוועזען פערביסענע שונאים פון יודענטום, און גראד זענען זיי צו יענער צייט געוועזען די נאהנטסטע יועצים פון קייזער. אין די רעגירונגס-דאקומענטען פון דעם פעריאד ווערט שוין דאס יודענטום אנגערופען „שענדליכע, פערברעכערישע סעקטע", און באלד דערנאך (315) ווערט פערעפענטליכט א מיזערליכער עדיקט, לויט וועלכען די יודען ווערט פערבאטען אנצונעהמען גרים, געגען א הארטער שטראף פאר די גרים גופא, ווי פאר יענע, וואס וועלן זיך אין דעם בעטייליגען.

די אגיטאציע פון די קריסטליכע מיסיאנערען האט אויף אזא אופן בעקומען א עפענטליכע שטיצע פון דער רעגירונגס-מאכט; ווארום צוזאמען מיט דעם פערבאט אנצונעהמען גרים, האט זי אויך שטרענג פערבאטען יעדען אויסדריק פון פראטעסט און צארן געגען די יודען, וואס זענען איבערגעגאנגען צום קריסטענטום. יודען זענען אבער נישט זעהר גערן אריבער אינ'ם לאגער פון דער נייער אמונה, און די מיסיאנערען האבען זיי געטווזט אונטערקויפען מיט פערשידענע גליקען און וואוילטאגען; אזוי דערצעהלט זיך אין א אגדה: „די אומות העולם האבען טענות צו יודען און זאגען: ביז ווי לאנג נאך וועט איהר אומקומען

פאַר אײַער גאָט, ביז ווי לאַנג נאָך וועט איהר פאַר זיהם דאָס לעבען אויזקגעבען? קומט צו אונז, מיר וועלן אײַך מאַכען פאַר דוכסים, לאַנד-הערשער און קריעגס-פיהרער".

עס האָט אָבער אַלץ נאָך ווענינ געווירקט; דאַן האָט קאָנסטאַנטין אײַנע נאָך דער אַנדערער אָבגענומען פון יודען אַלע פּריווילעגיעס, וואָס זיי האָבען נאָך געהאַט פון די אַלטסטע צײַטען. יודישע כלי-קודש זענען געצוואונגען געוואָרען זיך צו בעטײַליגען אין די שווערע שטאָדטישע אַרבײַטען; יודען איז פערבאָטען געוואָרען צו פערשפּרײַטען זײַער גלויבען, צו מל'ן זײַערע געצענדיענערישע קנעכט, און אין דער זעלבינער צײַט האָט די קריסטליכע קירך בעקומען אַ רײַהע בעדײַטענדע פּריווילעגיעס, וואָס האָבען איהר מאַכט פערגרעסערט און בעפעסטיגט.

אין אַ בעזונדער שאַרפער פאָרם האָט זיך אַרויסגעוויזען די פײַנדליכע פערהאַלטונג צום יודענטום פון דער אויפגעקומענער קריסטליכער קירך, — בעת די פערהאַנדלונגען פון דעם ערשטען אַלגעמײַנעם קירכען-קאָנגרעס, וואָס איז אָבגעהאַלטען געוואָרען אין ניצעאַ, אינטערן פאָרזיץ פון קייזער. אַט דער קאָנגרעס האָט געהאַט צו בעשטימען די דאָגמען (עיקרים) פון דעם קריסטליכען גלויבען, און אין דער רײַהע פון די פערשיעדענע תקנות, וועלכע זענען דאָרט פון די פערזאַמעלטע בעשטימט און אָנגענומען געוואָרען, האָט זיך געפונען אויך אײַנע, וואָס האָט איבערגעריסען דעם לעצטען צוזאַמענהאַנג צווישען דער קריסטליכער קירך און איהר אורערשטער אָבשטאַמונג — דאָס יודענטום. עס האָט זיך געהאַנדעלט וועגען דעם יום-טוב פּסח; ביז דאַן פלעגען די קריסטען (בעזונדער פון די מזרח-לענדער) פײַערן זייער פּסח צוגלײַך מיט'ן יודישען, לויט דער בעשטימונג פון דעם יודישען נשיא אין ארץ ישראל; דאָס האָבען די קריסטליכע קהלות פון די מערב-פּראָווינצען נישט געקענט מוחל זײַן זײַערע גלויבענס-ברידער פון מזרח, און קאָנסטאַנטין אַלײַן האָט אויסגעדריקט די אונצופריעדענהײַט מיט די ווערטער: „פאַרוואָס זאָלען מיר עס נאָכטאָן די דאָזיגע גאָט-פערשאָלטענע, צו פײַערן אונזער הײליגען יום-טוב מיט זיי אין אײַן טאָג? צי קען דען נאָך געבען אַ גרעסערע עזות דערפון, צו לאָזען די פערהאַסטע יודען זאָגען, אַז מיר קענען נישט פײַערן אונזער יום-טוב און איהם ווי געהעריג אָבהיטען, נאָר מוזען נאָכטאָן זייער תורה. — בין ווײַטער אָן זאָל מעהר קיין געפינג

זאָמען נישט זײַן צווישען אונז און דעם פערהאַסטען פאָלק: מיר האָבען פון אונזער אויסלייזער אַן אַנדער וועג בעקומען. דער דאָזיגער געדאַנק האָט אַרויסגערופען די צושטימונג פון דער קאָנגרעס־מעהרהייט, און ס׳איז בעשלאָסען געוואָרען אָבצולעגען דעם קריסטליכען פסח אויף אַן אַנדער צייט כדי נישט צו זײַן מעהר אָבהענגיג פון דעם יודישען קאַלענדאַר.

אַזוי איז די שנאה צו אַלעם יודישעם געוואַקסען צוזאַמען מיט דער פערשפרייטונג פון דער גליליעאישער לעהרע וועגען ליבע און הייליגקייט; דאָס ערשטע וואָרט פון קריסטענטום נאָכדעם, ווי עס איז מעכטיג און שטאַרק געוואָרען, איז געווען אַן אַרויסרוף צום קאַמפף געגען די „פערהאַסטע" יודען, וועלכע האָבען נישט געוואָלט פערלאָזען זייער גאָט און זייער תורה, און די קומענדיגע קריסטליכע דורות האָבען הונדערטער יאָהרען געפיהרט אָט דעם קאַמפף מיט פייער און בלוט, — דעם קאַמפף פון זיעגער געגען אונבעזיעגבאַרע. —

אַ קורצע צייט נאָך דער ניצעאישער פערזאַמלונג האָט קאָנסטאַנטין בענייט האַדריאַנ׳ס געזעץ, אַז קיין יוד טאָר נישט אַריינקומען קיין ירושלים. די סבה פון דעם בעפעהל איז געווען די ענדערונג, וואָס איז פאָרגעקומען אין׳ם לעבען פון דער אַמאָליגער יהודה׳עאישער הויפּטשטאָדט. האַדריאַנ׳ס „עליא קאַפּיטאָלינאַ" האָט צוריק בעקומען איהר פריהערדיגען נאָמען און איז פערוואַנדעלט געוואָרען פון אַ געצענדיענערישער שטאָדט אין אַ הייליגען צענטער פאַרן גאַנצען קריסטענטום; קאָנסטאַנטין האָט געלאָזען אויפשטעלען אַ גרויסע קירך אויף דעם אָרט, וואו עס זאָל, לויט דער לעגענדע, זיך האָבען געפונען ישו׳ס קבר, און פון דעמאָלט אָן ווערט די קירך בעזוכט פון טויזענדער פּילגרימען. פאַר יודען איז בעשטימט געווען נאָר איין טאָג אין יאָהר, ווען זיי איז ערלויבט געווען אַריינצוקומען אין זייער אַמאָליגער הויפּטשטאָדט און וויינען בײַ די חורבות פונ׳ם איינגעפאַלענעם בית־המקדש — תשעה־באב (דער 9־טער אב, דער טאָג, ווען דער בית המקדש איז חרוב געוואָרען).

בײַ דעם אַלעמען איז קאָנסטאַנטין נאָך אין געוויסע הינזיכטען געבליבען טרײַ די פּרינציפּען פון גלײַכהייט און גערעכטיגקייט, און האָט נישט נאָכגעגעבען די פאָדערונגען פון זײַנע יועצים. ער האָט, למשל, איבערגעלאָזען אין זײַן קראַפט דאָס געזעץ, וואָס האָט בעפרײַט די יודישע געזעצלעהרער און אַנדערע כלי קודש פון פערשיעדענע

מלוכה-שטײַערן; אויסער דעם, האָט ער זיך זאָגאַר אײַנגעשטעלט פאַר יודען און זײַ געשיצט פון די משומדים, וואָס זענען געוואָרען יודישע שונאים און פלעגען אויסטראַכטען די שרעקליכסטע בלבולים אויף יודען און דעם יודישען גלויבען. געגען די דאָזיגע יודישע יודען-פײַנדיגער האָט קאָנסטאַנטין ארויסגעלאָזען אַ ספּעציעלען עדיקט, אין וועלכען ס'האָט זיך געזאָגט: „די נײַע קריסטען פון דעם יהודה'עאישען פאָלק, וואָס וועלן שטערן די רוהע פון זײַערע פריהערדיגע שטאַם- און גלויבענס-ברידער און זײַ בעלײַדיגען אָדער שלעכטס טאָן, וועלן שטרענג בעשטראָפט ווערן" (336) — ביז אַזוי ווײַט זענען דערגאַנגען די צרות, וואָס יודען האָבען געליטען פון זײַערע „נײַע קריסטען"!

בעזונדער שטאַרק האָט זיך צווישען די לעצטע אויסגעצײַכענט יוסף פון טבריה; אין דער יוגענד איז ער געווען אַ מיטגליעד פון בית דין, און דער נשיא האָט איהם זאָגאַר אָנפּערטרויט זײַן אײַגענעם כבוד, בעשטימענדיג איהם פאַר אַ „שליח ציון"; אַזאַ שליח פלעגט פאָהרען אין די ווײַטע לענדער און צונויפזאַמלען אין'ם נשיא'ס נאָמען די יעהרליכע נדבות פון די יודישע אײַנוואוינער. אײַנמאָל האָט איהם דער נשיא געשיקט קײַן ציליציען (קליין אזיען); האָט זיך דאָרט יוסף נאָהנט בעקאַנט מיט אַ בישאָף און מיט איהם אַ סך פערבראַכט. דאָס האָט אויפגערעגט ניגען איהם דער יודישער בעפעלקערונג, און זי האָט אָנגעהויבען קוקען מיט אַ שטאַרקען חשד אויף דעם „שליח ציון", וועלכער איז בכלל נישט בעליעבט געווען פאַר זײַן גאוה'דיגער בעציהונג צו די פּראָווינציעלע דיינים און לעהרער. די מעהר איבערגעגעבענע יודען האָבען איהם פון דעמאָלט אָן אָנגעהויבען שטאַרק נאָכצושפּירען, און ווי גרויס איז געווען זײַער צאָרן, ווען זײַ האָבען דעם נשיא'ס שליח ווירקליך געפונען פערטיעפט איבערן עוואַנגעליום (ברית חדשה)! ווי יוסף אַליין דערצעהלט, זאָלען די יודען איהם האָבען זאָגאַר אריינגעוואָרפען אין טײַך צידנוס, פון וואַנען ער איז נאָר על פי נס נצול געוואָרען, און ער האָט דעריבער עפענטליך געשוואוירען צו דיענען דעם נײַעם גלויבען און איהם צו זײַן איבערגעגעבען.

פון דעמאָלט הויבט ז.ה. אָן יוסף'ס קאַריערע אַלס מסור און פײַנדיגער פון זײַן פאָלק. קענענדיג גוט די יודישע עמפּפינדליכקייט בנוגע צו ענינים פון גלויבען, האָט אָט דער פערביטערטער משומד פערשפּרייט אומעטום קלאַנגען, אַז דער אַלטער נשיא, ר' יהודה III, האָט אויפן טויטען-בעט געפיהלט אַ שטאַרקע בענקשאַפט נאָך דער שענהייט

פון קריסטענטום, און אז דער איצטיגער יונגער נשיא, הלל II, האט בעהאלטענערהייד געפיהרט א ווילד, אויסגעלאסען לעבען. צו די דאזיגע גיפטיגע בעליידיגונגען פון דעם יודישען געפיהל האט יוסף נאך צוגעגעבען א רייהע נסים און וואונדערליכע מעשות, וואס זענען געשעהען מיט איהם ביז דער „ענטפלעקונג“ פון דעם געטליכען אמת, און אויף אזא אופן איז ער געווארען א גרויסער חשוב ביי די זיילען פון דער קירך, וועלכע האבען אויסגעפועל'ט פאר איהם ביי קאנסטאנטינ'ען דעם טיטול קאמעס, וואס האט געדיענט, ווי א מין פריי־בריעף צו מעגען טאן אלץ אונבעשטראפט. איצט האט דעם משומד'ס גיפטיגע חוצפה שוין פאר זיך קיין גרענעץ נישט געהאט, און קאנסטאנטין אליין האט ענדליך געפונען פאר נויטיג, צו בעשיצען די געפלאגטע און בעליידיגטע יודען.

אויב אין דער צייט פונ'ם ערשטען קריסטליכען קייזער האבען נאך יא עקסיסטירט געוויסע נארמען פון מענשליכקייט און יושר, זענען אבער אט די נארמען (בנוגע צו יודען) אינגאנצען אונטערגעגאנגען אונטער דער הערשאפט פון דעם ערשטען אינקוויזיטאר און ברודער־מערדער ק א נ ס ט א נ צ י ו ס (337—362). מיט זיין הערשען האט זיך איצט אנגעהויבען דער ווירקליכער קריסטליכער רעזשים און ממילא אויך — די אונגעהויערע קייט פון ליידען און פיין פאר דער יודישער בעפעלקערונג. דאס איז געווען א פאנאטישער דעספאט, וואס האט נישט געוואוסט פון קיינע נארמען און געזעצען דארט, וואו עס האט זיך געהאנדעלט וועגען דער אמונה. גלייך אין דער ערשטער צייט פון זיין הערשען זענען א גאנצע רייהע געזעצלעהרער אנגעקלאגט געווארען פאר פערשיעדענע פערברעכענס געגען דעם נייעם רעזשים, און דער גרעסטער טייל פון זיי האט געמוזט אנטלויפען קיין בבל. חתונה־פערבינדונגען צווישען יודען מיט קריסטליכע פרויען זענען בעשטראפט געווארען מיט'ן טויט, און די זעלביגע שטראף איז בעשטימט געווארען פאר יענע, וואס האבען געלאזען מל זיין זייערע שקלאפען. דער גרונד פון דעם שטרענגען שקלאפען־געזעץ (אין קאנסטאנטינ'ס צייטען איז דאס אויך פערבאטען געוועזן; עס האט אבער געקוסט דערפאר א פיעל לייכטערע שטראף) איז געווען א דאפעלער: ערשטענס, זאל זיך די יודישע בעפעלקערונג נישט פערמעהרען א דאנק דעם צופלוס פון די שקלאפען; און צווייטענס, זאל א קריסט נישט דיענען קיין יודישען האר, קיין „גאט־מערדער“.

די אלע בעשרענקונגען זענען געווען געגען די גרונד־געזעצען פון דער רוימישער קאנסטיטוציע, לויט וועלכער יעדער „פראווינציאל״, אהן א שום אונטערשייד פון גלויבען, האט פאלשטענדיגע בירגער־רעכט און קיינער טאר פון איהם די דאזיגע רעכט נישט אוועקנעהמען. פאר דעם שיצלינג און בעשיצער פון דער הייליגער קירך האבען אבער נישט עקסיסטירט איגנאנצען־די בעגריפען פון רעכט און געזעץ. עס איז געשאפען געווארען איין נייער אויסגאנגס־פונקט, וואס האט אלץ מעגליך געמאכט און אלץ אריינגענומען אין דעם סוג פון ליוב־טען—די קירך. די קריסטליכע קירך מוז הערשען אין לאנד; די מדינה, די מאכט, דער גאנצער מלוכה־ארגאניזם, — אלץ מוז ווערן קריסטליך, רוים מוז ווערן די מלוכה פון קריסטענטום.

די רדיפות געגען יודען זענען אויף אזא אופן אריינגענומען געווארען אינ'ם עצם סיסטעם פון דער נייער מלוכה־ארדנונג, און די יודען אין פאלעסטינא האבען באלד דערפיהלט די פאקטישע פאלגען פון דעם רעזשים. דאס איז געווען אין דער צייט פון די אייביגע קריעגערייען צווישען דעם רוימישען חיל און די שכנים־פערסיאנער, ווען די לעצטע האבען זיך בעפעסטיגט אין מערב־אזיע און ארויסגע־שטופט פון דארט די רוימער; קאנסטאנציוס האט דאן אוועקגעשיקט אהין א גרויסען חיל, אונטער דער אנפיהרונג פון זיין מיט־קייזער גאלוס. פון דער מחנה האט א גרויסער טייל, אונטער דער פיהרונג פון לעגאט אורסיצינוס („ארסקין״), דורכמארשירט פאלעסטינא, און אורסיצינוס האט געפאדערט פון יודען, זיי זאלען איהם צושטעלען פריש־געבאקען ברויט פאר דער מחנה אום שבת און זאגאר אום פסח. די געזעצלעהרער האבען געזעהען די געפאהר פון געצוואונגענעם שמד, וואס רוקט זיך אן אויף יודען, זיי האבען אבער קיין אויסוועג נישט געפונען, און געמוזט מתיר זיין לפי שעה די דערמאנטע שווערע פערברעכענס, אונטער דעם אויסרייד, אז אורסיצינוס האט דא נישט גוזר געווען קיין גזירת שמד, און ער וויל נאר ברויט פאר זיינע סאלדאטען. עס האבען זיך געפונען אזעלכע, וואס האבען דורכאויס געפאדערט, אז יודען זא־לען זיך מוסר נפש זיין און נישט עובר זיין אויף די געבאטען פון דער תורה; דאס זענען געווען יענע, וואס האבען גוט געזעהן די אמת'ע כונה פון די רוימישע מיליטער־פיהרער און געוואוסט, אז דער זעלבי־גער אורסיצינוס האט אין א שטעדטיל נעבען טבריה פערברענט א ספר תורה, ווען ער האט געטראפען יודען לייענענדיג אין איהר.

צו די דריקונגען און רדיפות זענען נאך צוגעקומען די שווערע שטייערן, וואס האבען אויסגעפרעסט פון פאלק דעם לעצטען פארהארעוועטען פערדיענסט. די שטייערן זענען געווען פיער־פינף־פאלי־גע, און איין אגדה פון יענער צייט קלאגט זיך: „אזוי ווי א קלייד, וואס האט זיך פערטשעפעט אן דערנער: ציהסט ארויס איין עק, בלייבט שטעקען דער צווייטער,“ — אזוי זענען מיר אין דער מלכות עשיו (רוים): מ׳האט נאך נישט אבגעצאהלט די ארנוניא (תבואה־, שאף־ שטייערן), מאהנען זיי שוין דעם גלגלת (קאפ־שטייערן). — זיי קומען מיט גזירות אויף יודען: דו האסט געגנב׳עט און געטויט! האסטו נישט געגנב׳עט און נישט געטויט, טא זאג: ווער האט מיט דיר געגנב׳עט, ווער האט מיט דיר געטויט? גיב ארנוניא, גלגלת און דימוסיא.

די דאזיגע אלע צרות און גזירות האבען ענדליך ארויסגעבראכט דעם פאלק פון געדולד, און ווי אלע מאל האט אויך איצט גליל די ערשטע אויפגעהויבען די פאהן פון אויפשטאנד. עס האט זיך אבגעפונען א אנפיהרער, אונטערן נאמען נאטראנא, וועלכער האט בע־גייסטערט די קריגערישע גליל׳ער און זיי אויפגעמונטערט צום קאמפף מיט די רוימער, און אין א געוויסער נאכט זענען די רעוואלוציאנערען אין צפורי (וואס האט דעמאלט געהייסען דיאצעזערעא) בעפאלען דעם דארטיגען רוימ׳שען גארניזאן און איהם פערניכטעט. דערנאך האבען זיי זיך בעפעסטיגט אויף דער פאזיציע (צפורי איז געשטאנען אויף א הויכען בארג) און געמאכט פון דארטין אפטע אנפאלען אויף די רויער פון דער ארומיגער סביבה; דערביי איז די צאהל פון די יודישע קריגער געוואקסען, און באלד האט דער אויפשטאנד ארומגע־כאפט אויך טבריה, לוד און אנדערע שטעדט אין יהודה און גליל, אזוי, אז גאלוס האט זיך דערשראקען און ארויסגעפאדערט פון קאנס־טאנציוס׳ען פרישע לעגיאנען; אורסיצינוס האט אבער בעוויזען צו דערשטיקען די יודישע רעוואלוציע, נאך איידער זי האט זיך אינגאנצען פונאנדערגעפלאקערט. די רוימישע לעגיאנען האבען זיך מיט אכזריות נוקם געווען אן די בעזיגטע יודען און טויזענדער פון זיי געטויט און געפייניגט; צפורי איז אינגאנצען חרוב געווארען, און אויך די איבריגע שטעדט פון דרום ארץ ישראל האבען שטארק געליטען (352). די איבערגעבליבענע רעוואלוציאנערען האבען געמוזט אנווענדען פערשיע־דענע מיטלען, זיך צו ראטעווען פון אורזיציונס עה אכזריות; אנדערע

האָבען זיך אָנגעקלעפּט פלאַכטערן אויף די נעזער, כדי מ'זאָל זיי נישט דערקענען, א טייל איז איינגאַנצען אַנטלאָפען פון לאַנד און א סך האָבען זיך בעהאַלטען אין הויהלען און מערות. צווישען די לעצטע האָט זיך געפונען אויך דער געזעצלעהרער רב הונא (דער צווייטער), און ער דערצעלט: „ווען מיר זענען געווען בעהאַלטען פון די שונאים אין אונטער-ערדישע מערות, האָבען מיר געהאַט ביי זיך ליכט; ווען זיי האָבען געברענט טונקעל האָבען מיר געוואוסט, אַז ס'איז טאָג, און ווען זיי האָבען געברענט העל, האָבען מיר געוואוסט, אַז ס'איז נאַכט".

ביי די רדיפות האָט דער ביזאַנטישער הויף *) זיך נאָך נישט אָבגעשטעלט. עס האָט זיך איצט אָנגעהויבען א רייהע נייע רעפּרעסיעס געגען אַלע ביזהעריגע פאָרמען פון דעם יודישען לעבען, און די לאַגע האָט זיך גאָרנישט געענדערט צום גוטען אפילו אויך נאָכדעם, ווי דער מיט-קייזער גאַלוס איז געטויט געוואָרען (פאַר א פערראַט געגען קאָנסטאַנציוס'ען) און אורסיצינוס האָט פערלוירען זיין מאַכט (354). די גאַנצע ניי-רוימישע רעגירונג האָט זיך, אונטער דעם איינפלוס פון די קריסטליכע יועצים, בעצויגען צו יודען, ווי צו גאָט-לעסטערער אָדער גאָט-לייקענער, און האָט כסדר געזוכט מיטלען, ווי אַזוי אָבצוזונדערן די קריסטען פון דעם שעדליכען יודישען איינפלוס. עס איז ווידער אַרויסגעלעגט געוואָרען א שטרענגע שטראָף אויף די קריסטען, וואָס האָבען זיך צוגעשלאָסען צו יודישע קהלות, און די יודען אַליין זענען געראודפ'ט געוואָרען מיט אַלץ, וואָס איז נאָר מעגליך געווען. דעם פּאַטריאַרך איז פערבאָטען געוואָרען צו מאַכען זיינע בעאָבאַכטונגען בנוגע צו דער בעשטימונג פון די חדשים און יום-טובים, און בכלל זענען פערוועהרט געוואָרען כמעט די בעדייטענדסטע מצוות פון דער תורה, ווי ס'איז צו זעהען פון דעם פערשטעלטען בריעף, מיט וועלכען די ארץ ישראל-לייט האָבען זיך געווענדעט צו דעם ריש-ישיבה פון מחוזא (אין בבל). אין דעם בריעף דערצעהלט זיך: „א פּאָר איז געקומען פון רקת (טבריה), האָט זיי דער אָדלער (רוימישע בעאַמטע) געפאַנגען, און זיי האָבען געהאַט ביי זיך דאָס, וואָס ווערט געאַרבייט אין לוז (תכלת צו ציצית); איז זיי זייער זכות

*) דער ערשטער קריסטליכער קייזער, קאָנסטאַנטין דער גרויסער האָט איבערגעטראָגען זיין רעזידענץ פון רום קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל (ביזאַנטיע).

בײנגעשטאנען און זײ זענען ארויס בשלום. און נחשונ׳ס אוראײניקלעך (די נשיאים פון בית יהודה) האבען געוואלט בשטימען אײן הויפט-חודש אין יאהר, האט זײ דער ארמי (רוימער) נישט געלאזען; אבער די בעלי אספות (די מיטגליעדער פון סנהדרין, געזעצלעהרער) האבען זיך פערזאמעלט און האבען בעשטימט פאר׳ן הויפט (-חודש) דעם, ווען ס׳איז געשטארבען אהרן הכהן״ (אב). אין דעם בריעף שפיגעלט זיך אב די גאנצע נויט, אין וועלכע דאס פאלעסטינישע יודענטום האט זיך געפונען פאר די לעצטע יאהרען פון קאנסטאנציוס׳עס הערשאפט; דאס אויפגעקומענע, וועלטליכע, קריסטענטום אין געשטאלט פון דער ביזאנטישער מלוכה, האט מיט א ווילדער פערביטערטקײט זיך נוקם געווען אן די שטאלצע עקשנים, וואס האבען מיט בטול און פעראכטונג געקוקט, אי אויף זײן וועלטליכער גרויסקײט, אי אויף זײנע גײסטיגע אויפטועכצען און נײע תורות. די רעגיערונג האט ארויסגעגעבען אײן געזעץ נאכ׳ן אנדערן מיט דעם צוועק, צו דריקען יודען און זײ צו ערניעדריגען; די לעצטע האבען אבער גארנישט אנגעהויבען צו טראכטען אפילו וועגען אונטערגעבען זיך, און די אלע רדיפות האבען, פערקעהרט, נאך שטארקער אויפגעוועקט בײ זײ דעם נאציאנאלען ערהאלטונגס-אינסטינקט. שווערע קרבנות האט יעדער יוד אין יענער צײט געמוזט ברענגען פאר זײן יודישקײט, פאר זײן צוגעבונדענקײט צו דעם יודישען גאט און צו דער יודישער תורה. און די קרבנות זענען געבראכט געווארען — פרײוויליג, נישט געצוואונגענערהײד, ווי א נאטירליכע פליכט, וואס ליעגט אויף יעדען יחיד בנוגע צום כלל.

א גרויסען קרבן אויף דעם מזבח פון כלל האט געבראכט דעמאלט דער נשיא (פאטריארך) פון די פאלעסטינישע יודען, הלל II, דער זוהן פון יהודה III. זעהענדיג מיט וואס׳רע שענדליכער הוצפה די אדמיניסטראציע ערלויבט זיך צו שטערן די טעטיגקײט פון דעם יהודה׳עאישען סנהדרין און אויף וויפיעל עס פאלט פון טאג צו טאג דער כבוד פונ׳ם פאטריארכאט, — האט דער דאזיגער איבער-געגעבענער און ווײטזיכטיגער פאלקס-פיהרער נעפועל׳ט בײ זיך, צו פערעפענטליכען פאר׳ן גאנצען פאלק דעם סוד, וואס האט זיך אין א משך פון הונדערטער יאהרען גערעכענט פאר א עהרען-פריוויליגיע פון דער נשיאות. ביז דאן האט זיך געפיהרט, אז דער נשיא, אלס פארזיצענדער פון סנהדרין, פלעגט דורך ספעציעלע שלוחים, מאכען יעדען חודש בעקאנטונגען איבער די ערשײנונגען פון דער לבנה.

אויף דעם יסוד פון די בעאָבאַכטונגען פלעגט ער, לויט א געוויסען געהיימען סיסטעם, בעשטימען די חדשים און יום טובים פון יאָהר, מאַכען עבור-חדשים, און געבען צו וויסען וועגען דעם אַלע יודישע קהלות אין ארץ ישראל און בבל; איצט אָבער, צוליעב קאָנסטאַנציוס-עם רדיפות, האָט זיך דער סיסטעם נישט געקענט מעהר פראַקטיצירען דען אויסער דעם, וואָס די רעגירונג האָט פערבאָטען דעם סנהדרין צו מאַכען די בעשטימונגען, איז בכלל שווער געוואָרען די קאָמוניקאַציע צווישען יהודה, וואָס איז געלעגען אונטער דער נײַ-רוימישער הערשאַפט, און בבל, וואָס האָט זיך געפונען אונטער דער הערשאַפט פון די פערסיאַנער, און די בבלי'שע יודען זענען גאַנץ אָפט געבליבען אין צווייפעל וועגען די וויכטיגסטע קאַלענדאַר-פראַגען.

און אַט, כדי אַ ענדע צו מאַכען מיט דער נישט נאָרמאַלער לאַגע, האָט הלל איין מאָל אַלע מאָל פאַר אַלע מאָל אײַנגעפיהרט אַ פעסטען לוח (קאַלענדאַר), ד. ה. ער האָט פערעפענטליכט דעם גאַנצען קאַלענדאַר-סיסטעם, בײַ וועלכען דאָס סנהדרין האָט זיך שטענדיג געהאַלטען, און געגעבען דערמיט יעדען אײַנציגען די מעגליכקײַט, זיך צו אָריענטירען אין דעם אַזוי גערופענעם „סוד העבור". דאָס איז געווען אַ אונגעוועהנליכער קרבן פון דעם פאַטריאַכישען נשיא — ער האָט מיט דעם שריט אַליין איבערגעריסען דעם לעצטען באַנד, וואָס הויט צוזאַמענגעקניפט די יודישע קהלות אין אַלע לענדער און זיי אָבהענגיג געמאַכט פון פאַטריאַרכאַט. איהם איז דער זיכערער קיום פון יודענטום טייערער געווען, ווי דער כבוד פון זײַן הויז, און ווי אַ אמת'ער אייניקעל פון זײַנע גרויסע זיידעס, האָט ער געאָפּפערט זײַן כבוד פאַר דעם קיום פון פאָלק. די מיטגליעדער פון דעם דעמאָלדיגען סנהדרין האָבען אינגאַנצען מסכים געווען צו דעם אויפטו פון נשיא; זיי האָבען גאָר דערבײַ געפאָדערט פון זייערע ברידער אין חוץ-לארץ, זיי זאָלען זיך נישט אָבזאָגען פון זייערע אַלטע מנהגים בנוגע צום פײַערן צוויי טעג יום טוב. „חאָטש מיר האָבען אײַך געשיקט דעם סדר פון די יום טובים, זאָלט איהר פון דעסטוועגען נישט משנה זײַן (ענדערען) דעם מנהג פון אײַערע עלטערן" — האָט ר' אסי פון ארץ-ישראל געשריעבען צו די יודען אין אַלעקסאַנדריע, און אַ עהנליכער אָנזאָג איז אַוועקגעשיקט געוואָרען אויך קיין בבל (הזהרו במנהג אבותיכם שבידכם). פון דעמאָלט אָן ווערן אין אַלע לענדער, אויסער ארץ ישראל, געפײַערט צווישען יודען צוויי טעג יום טוב (יום טוב שני של

גליות), ווי עס האָבען אָנגעזאָגט די געזעץ־לעהרער פון טבריה אין די צייטען פון הלל הנשיא.

די אויסרעכנונג פון הלל'ס קאַלענדאַר־סיסטעם איז פשוט און קלאָר. זי שטיצט זיך אויף עטליכע איינפאַכע כללים און איז אַזוי לייכט און בעקוועם, אַז יעדערער כמעט איז אימשטאַנד צוזאַמענצו־שטעלען אַ הונדערט־ און אַפילו אַ טויזענד־יעהריגען לוח (קאַלענדאַר). דער קערן פון דעם לוח איז די צייט פון אַ פאָלשטענדיגען לבנה־אומקרייז (אָדער חודש), וואָס מאַכט אויס 29 טאָג מיט 62 שעה און עפּעס; אַזאַ לבנה־יאָהר פון צוועלף חדשים האָט אַלזאָ אַנ'ערך פון 354 טעג. אַזוי אָבער ווי די ביבלישע יום טובים זענען צוזאַמען־געבונדען מיט די צייטען פון יאָהר לויט דער זון (פסח אין פריהלינג, סוכות אין הערבסט א. א. וו.) האָט מען געמוזט איינ־שטימען דעם יודישען לבנה־יאָהר מיט דעם אַלגעמיינעם יאָהר לויטן אומקרייז פון דער זון, וועלכער מאַכט אויס 365 טעג מיט 6 שעה, ד. ה. מיט עלף טאָג מעהר, ווי אינ'ם לבנה־יאָהר. מ'האָט דעריבער אויסגערעכענט, אַז אין אַ משך פון 19 יאָהר גיט דער זון־חשבון אַ עודף פון 210 טאָג (אָדער זיעבען 30־טאָגיגע חדשים) געגען דעם סיסטעם פון לבנה־יאָהרען, און כדי איינצושטימען דעם לבנה־מיט'ן זון־יאָהר, האָט מען געמאַכט, אַז אין יעדען ציקל פון 19 יאָהר, זאָלען זיין זיעבען עבור־יאָהרען, ד. ה. יאָהרען וואָס האָבען נישט 12, נאָר 13 חדשים. די חדשים, ווידער, רעכנען זיך כסדר: איינער 29, איינער 30 טאָג, און הייסען לויט דעם „מלאים" (פולע) און „חסרים" (פעהליגע); נאָר די הערבסט־חדשים חשון און כסליו קענען זיין מלאים אָדער חסרים אויסער דער אָרדנונג, אָבהענגיג פון די בעזונדערע כללים, וואָס זענען בעשטימט פאַר די יום־טובים פון דעם פריהערדיגען חודש, תשרי, מיט וועלכען ס'הויבט זיך אָן דאָס יאָהר *).

---

*) די ערקלערונג פון דעם יודישען קאַלענדאַר־סיסטעם איז גענומען פון דובנאָוו'ס „Всеобщая исторія Евреевъ"

זיבעטעס קאַפּיטעל

די ישיבות אין בבל

די רדיפות געגען יודען אין פּאַלעסטינא, צוזאַמען מיט דער פערפעסטיגונג פון דעם קאַלענדאַר־סיסטעם, האָבען אין אַ גרויסער מאָס פערגרעסערט די בעדייטונג און דעם איינפלוס פון די בבלי׳שע גייסטיגע צענטערן — די ישיבות. בכבוד׳יג און פערהעלטניסמעסיג רוהיג האָבען דאָ יודען געלעבט אונטער דער הערשאַפט פון די פערסיאַנער, און זיי האָבען צוגעבראַכט דעם שטודיום פון דער תורה ביי זיך אין לאַנד ביז יענער הויכער מדרגה, אויף וועלכער ער איז געשטאַנען אין די גאָלדענע צייטען פון די ערשטע פּאַלעסטינישע תנאים. צו דער ישיבה אין סורא, וואו ס׳האָבען זיך געזאַמעלט די מסורות פון אַלע צייטען, איז צוגעקומען די ישיבה אין פּומבדיתא, וואָס האָט געגעבען אַ נייע ריכטונג דער יודישער געזעצלעהרע און אַרויסגעגעבען אַ גאַנצע רייהע ריעזיגע גייסטער. נישט בלויז אין בבל אַליין — אויך אין די אַרומיגע לענדער האָט מען זיך גענומען צוהערן צו די נייע ווערטער פון די „חריפי דפומבדיתא" (די שאַרפזיניגע מוחות פון פּומבדיתא), וועלכע האָבען אַרויפגעלעגט אַ אייגענעם שטעמפּעל אויף דער גאַנצער עפּאָכע.

די בעדייטענדסטע טרעגער און פאָרשטעהער פון דער נייער ריכטונג זענען געווען רבה בר נחמני און זיינע תלמידים־חברים: אביי און רבא.

רבה בר נחמני האָט געזאָלט פערטרעטען דעם פּלאַץ פון

אַ ריש מתיבתא אין פומבדיתא גלייך נאָך רב יהודה׳ס טויט; ער האָט אָבער אָבגעטרעטען דעם טיטול אַ עלטערן געזעצלעהרער פון איהם, מיט׳ן נאָמען רב הונא בר חינא, און ערשט נאָך דעם ווי דער לעצטער איז געשטאָרבען, איז רבה אוועקגעשטעלט געוואָרען בראש פון דער ישיבה, וואו עס זענען צוליעב דעם צוגעקומען מאַסען תלמידים פון אַלע עקען לאַנד. אַלס געזעצלעהרער האָט זיך רבה אויסגעצייכענט מיט זיין טיפען און שאַרפזיניגען אַנאַליז, בנוגע צו די פערשיעדענע סתירות צווישען די משנות און די שפּעטער צוגעגעבענע בריתות אָדער סתם מימרות פון חכמים. האַלטענדיג זיך ביי דעם כלל, אַז דאָס שטודיום פון דער הלכה פאָדערט אַ בעזונדער לויטערע, פרעהליכע שטימונג, האָט רבה זיך נוהג געווען, אַנצוהויבען זיין שעור פאַר די תלמידים מיט אַ געוויסען פרעהליכען וויץ („מלתא דבדיחותא״) אָדער האַרציגער אַגדה.

צווישען די אַמוראים פון זיין צייט איז רבה געווען דאָס, וואָס ר׳ עקיבא איז געווען פאַר די ערשטע תנאים. ער האָט אויך געמאַכט די תורה, „ווי אַ קייט פון געפלאָכטענע רינגלעך״, האָט אַרויסגעפונען דעם צד השוה (דאָס געמיינזאַמע) צווישען מאַסען הלכות און זיי איינגעטיילט אין כללים און קאַטעגאָריעס. רבה איז דעריבער שטאַרק בעליעבט געווען אין דער ישיבה און די תלמידים האָבען איהם אָבגעגעבען נאָך מעהר כבוד, ווי דעם אַמאָליגען בעניער פון דאָס בבלי׳שע יודענטום, רב׳ן. דאַגעגען האָט איהם דאָס פאָלק פון פומבדיתא נישט ליעב געהאַט פאַר זיין שאַרפען מוסר, און ווען דער המון האָט אַ מאָל מתרעם געווען אויף איהם דערפאַר, וואָס ער קען נישט אויספועל׳ן ביי גאָט קיין רעגען (דאָס איז געווען אין אַ שטאַרקער „טריקעניש״), האָט רבה מיט פעראַכטונג אויסגערופען: „וואָס קענען די צדיקים פון דור אויפטאָן, ווען דער דור אַליין איז זינדיג״.

אין רבה׳ס צייטען האָבען די יודען אין בבל געהאַט אויסצושטעהן געוויסע פערפאָלגונגען מצד דעם פערסישען הויף, וואו אַלס קעניג איז געזעסען דער צווייטער פון די סאַסאַנידען, שבור II (309—379); די יודען צוזאַמען מיט די קריסטען זענען דעמאָלט געדרודפ׳ט געוואָרען אַלס אונגלויביגע, און נאָר דער זכות פון קעניג׳ס מוטער, איפרא הורמיז, וועלכע איז געווען פריינדליך געשטימט צום יודענטום, האָט געשיצט די בבלי׳שע יודען פון די שווערע גזירות, וואָס די דאָרטיגע קריסטען האָבען געמוזט איבערטראָגען צו

יענער צייט. רבה אליין איז בעשולדיגט געווארען אין דעם, אז ער רעדט אב זיינע תלמידים פון צאהלען שטייערן, און ווען מ׳האט איהם געגעבען צו וויסען, אז א שליח פון דער רעגירונג געהט איהם פאנגען, איז ער אנטלאפען און זיך בעהאלטען אין די וועלדער ארום שטאדט. איינמאל האט ער דערהערט א שטארקען גערויש פון טריט צווישען די בוימער, האט ער עס אנגענומען פאר א מחנה חילות, וואס געהט איהם זוכען, און איז פון שרעק געשטארבען. דאן — דערצעהלט די פאלקס-לעגענדע — איז א צעטעל אראבגעפאלען פון הימעל, אויף וועלכען ס׳איז געווען געשריבען: רבה בר נחמני איז פערבעטען געווארען אין דער ישיבה של מעלה (ישיבה פון אויבען, פון נאט), און ווען די תלמידים פון זיין ישיבה זענען געקומען אין וואלד, האבען זיי געפונען זיין קערפער פערהילט און בעשאטענט פון א גאנצער מחנה פויגעל. ווי ס׳שיינט, האט די בעשולדיגונג געגען רבה׳ן מעהר קיינע אנדערע שלעכטע פאלגען נישט געהאט פאר׳ן פאלק, און דעם קעניג׳ם מוטער האט גלייך נאכדעם אריינגעשיקט דעם ריש מתיבתא א גרויסע סומע געלד, ער זאל עס פערווענדען אויף א דבר שבצדקה *).

רבה׳ם נאכפאלגער אין דער ישיבה איז געווען זיין פריינד רב יוסף (געב. 270, געשט. 333), א מענש א קרענקליכער און א גרויסער כעסן. רב יוסף איז געווען א אויסנאהם אין דער ישיבה דערמיט, וואס ער האט נישט געהאלטען שטארק פון חריפות, און איז געווען בעריהמט נאר אלס „בקי אין משנות, בריתות און מסורות“ (שמועות). אויסער זיין הלכי׳שען שטודיום אין דער ישיבה, האט רב יוסף זיך בעשעפטיגט אויך מיט דער כאלדעאישער איבערזעצונג פון די הייליגע שריפטען. די תורה און איינצעלנע טיילען פון די נביאים צום געברויך פון די פארלעזונגען אין בית מדרש (הפטורה) זענען שוין, אייגענטליך, לאנג געווען איבערזעצט אין סיריש און כאלדעאיש. די לעצטע, כאלדעאישע, איבערזעצונג איז געמאכט געווארען לויט דער גריכישער איבערזעצונג פון דעם בעריהמטען עקילס, און האט בעקומען דעם נאמען תרגום אונקלוס; די יורען אין מעסאפאטאמיען, ווידער,

*) רב יוסף, דער ראש מתיבתא, וואס האט בעקומען די דאזיגע קעניגליכע נדבה, האט זי פערווענדט, אויסצולייזען געפאנגענע (פדיון שבוים).

וואָס האָבּען גערעדט סיריש, האָבּען געהאַט די סירישע איבּערזעצונגען וואָס האָבּען געהייסען „פּשיטא". דער גרעסטער טייל פון די נביאים איז אָבער געבּליבּען נישט איבּערזעצט, און רב יוסף איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט דעם חסרון ממלא געווען.

נאָך רב יוסף'ס טויט האָט זיך דאָס קאָלעגיום פון דער ישיבה געפונען אין א גרויסער פערלעגענהייט, ווייל עס זענען געווען גאַנצע פיער קאַנדידאַטען אויף צו פערנעהמען דעם פּאָסטען, און דאָס קאָלעגיום האָט זיך נישט געקענט בּעשליסען, וועמען פון די פיער אויסצוּוועהלען. די פיער זענען געווען: אבּיי, רבא, רבי זירא (זעירא) II און רבה בר מתנה, און ס'איז געבּליבּען צו אָרגאַניזירען א קאָנקורס: עס וועט פאָרגעלעגט ווערען די פיער קאַנדידאַטען זעהר א האַרבּע שאלה, און אלע וועלן אָבּגעבּען זייערע שטימען דעם פון זיי, וואָס וועט געבּען די בּעסטע תשובה. פון דעם טורניר איז אבּיי אַרויס דער זיעגער: זיין תשובה האָט קיינער נישט געקענט אָבּפרעגען, און ער איז בּעשטימט געוואָרען פאַר א ריש מתיבתא

אבּיי, מיט'ן נאָמען נחמני (געב. 280; געשט. 338), איז אלס קינד נאָך געבּליבּען אָהן עלטערן און ער האָט זיך אויפגעהאָדעוועט בּיי רבּה'ן אין שטוב. אין כאַראַקטער נאַכגיביג און ווייך, איז אבּיי געווען שטאַרק בּעליבּט בּיי יודען, ווי בּיי די געצענדינער, און זיין ליעבּלינגס-שפּרוך איז געווען: „שטענדיג זאָל דער מענש זיין קלוג אין זיין גאָטספאָרכטיגקייט; ווייך ענטפערן און שטילען דעם כעס, האַלטען שלום צווישען זיינע בּרידער, זיינע קרובים און אלע מענשען אפילו א גוי אין גאַס, כדי ער זאָל זיין בּעליבּט אויבּען און געאַכטעט אונטען און אָנגענומען בּיי מענשען". נישט קוקענדיג אָבער אויף זיין גרויסקייט אין מדות און אויף זיין שאַרפזיניגקייט אין דעם שטודיום פון דער הלכה, האָט ער פון דעסטוועגען נישט צוגעצויגען אין זיין ישיבה קיין סך תלמידים; דאָס איז געווען דערפאַר, וואָס זיין נאָהנטסטער חבר רבא האָט זיך פון איהם אָבּגעטיילט און געגרינדעט א בּעזונדער ישיבה אין מחוזא (בּיים טייך חדקל), וואוהין עס האָבּען זיך איבּערגעקליבּען מאַסען תלמידים פון פומבּדיתא. פאַר'ן צענטר פון דער הלכה האָט זיך אָבער דערווייל נאָך אלץ גערעכענט פומבּדיתא; ערשט נאָך אבּיי'ס טויט, איז רבא איינשטימיג אויסגעוועהלט געוואָרען פאַר א ריש מתיבתא, און דער צענטר האָט זיך איבּערגעטראָגען קיין מחוזא.

רבא בר-יוסף בר חמא (געב. 299, געשט. 352) פון

מחוזא איז געווען רייך, שארפזיניג און גרעסער פון אלע זיינע צייטגע-נאסען אין הלכה, דאגעגען האט ער אבער געהאט א סך שוואכע זייטען אין מדות און מוסר, וואס האבען איהם געשטעלט נידריגער פון די חברים-אמוראים. א בעזונדער שלעכטען איינדריק האט געמאכט זיין אונגעוועהנליכע גאוה, און ער אליין האט זיך געקלאגט: „דריי זאכען האב איך געבעטען ביי גאט, האט ער מיר צוויי געגעבען און די דריטע נישט. איך האב געבעטען רב הונא'ס חכמה און רב חסדא'ס עשירות — האט ער דאס מיר געגעבען; נאר מיין תפילה, איך זאל זיין אזוי עניוות'דיג און בעשיידען, ווי רבה בר רב הונא — איז נישט אנגענומען געווארען". אויסער זיין פערזענליכען נישט סימפאטי-שען כאראקטער, האט ער געהאט אויך די שוואכקייטען פון אלע זיינע שטאדט-לייט, און נישט קוקענדיג אויף דעם, וואס זיי האבען געהאט זעהר א שלעכטען שם אין גאנצען לאנד, האט ער זיך שטענדיג גע-שטעלט אויף זייער זייט און געזוכט, זיך צו ערוועבען זייער ליעבע.

אין אנהויב — דערצעהלט רבא אין איין ארט — האב איך גע-גלויבט, אז די מחוזא-לייט וועלען מיך אלע ליעב האבען; דערנאך, ווערנדיג א שופט, האב איך געזאגט: אנדערע פון זיי וועלען מיך ליעב האבען, און אנדערע — האסען. ווען איך האב זיי אבער געוויזען, אז דעם, וואס איך פערורטייל היינט בעפריי איך מארגען, — האב איך געזאגט: אויב ליעב האבען וועלען מיך אלע ליעב האבען, און אויב האסען — וועלען אלע האסען". דאס דאזיגע יאגען זיך נאך דער צונייגונג פון המון איז שטארק נישט געפעלען געווארען רבא'ס חברים, און אביי האט אפען ערקלערט, אז אויב א צורבא מרבנן (געזעצ-לעהרער, געלעהרטער) איז זעהר בעליעבט ביי זיינע שטאדט-לייט, איז עס נישט דערפאר, וואס ער איז בעסער פון אנדערע, נאר דער-פאר, וואס ער שטראפט זיי ווייניג פאר זייערע פערברעכענס".

אנ'אנדער סכסוך איז פארגעקומען צווישען רבא'ן און זיינע חברים איבער א מעהר וויכטיגער פראגע. די איינוואוינער פון מחוזא האבען, ווי ס'איז שוין בעמערקט געווען אין א פריהערדיגען קאפיטעל, געשטאמט פון גרים, און די מעהר מיוחס'דיגע פאמיליעס האבען זיך נישט געוואלט מיט זיי מתחתן זיין. די מחוזא'עאנער איז דעריבער שווער געווען צו קריגען יודישע פרויען פאר זייערע קינדער, און ווען זיי האבען זיך געקלאגט וועגען דעם פאר רבי זירא'ן, האט ער גע-דרשה'נט פאר זיי, אז א „גר מעג נעהמען א ממזרת". די

דאָזיִקע ערלויבעניש, וועלכע האָט אוועקגעשטעלט דער גאַנצער בעפעלקערונג פון מחוזא אויף אַ ניִדעריִקער מדרגה און איהר מתיר געווען אַזוינס, וואָס איז אַלע יודען פערבאָטען, — האָט שטאַרק בעלייִדיגט די צוהערער, און זיי האָבען געוואָלט רבי זירא'ן פערוואַרפען — דאָס איז געווען אום סוכות — מיִט זייערע אתרוגים. דאַן האָט רבא זיִך אָנגענומען פאַר די בעלייִדיגטע, און אַרויסטרעטענדיִג שאַרף געגען רבי זירא'ן האָט ער זיִך אוועקגעשטעלט און געדרשה'נט, אַז „אַ גר מעג נעהמען אַ בת כהן", פאַרוואָס די מחוזא'ענער האָבען איהם בעגייִסטערט געדאַנקט.

די שוואַכקייטען פון זייִנע שטאָדט-לייט האָט רבא אַרויסגעוויִזען אויך בנוגע צו געלד-ענינים, און גאַנץ אָפט האָט ער זיִך אַפילו ערלויבט צו פערשקלאַפען די אָרימע יודען, וואָס האָבען זיִך מיִט עפּעס פערזיִנדיגט געגען דער תורה. בכלל בעמערקט זיך ביי די בבלישע יודען פון יענער צייִט אַ געוויסע ירידה אין די הינזיכטען פון זיטליכקייט, יושר און יודישער בעשיידענהייט; די אַריסטאָקראַטיע איז געווען פערזונקען אין לוקסוס און פראַכט, און געזעצלעהרער פלעגען אַרויסגעהן אויסגעפוצט אין טייערע זיידענע קליידער, אָדער געטראָגען ווערן פון שקלאַפען (אָפט יודען) אין פערגאָלדעטע היִמעל-בעטען. עס האָט זיך דאַן אויך אויסגעבילדעט די אַמאָליגע פּאַלעסטיניִשע פעראַכטונג צום עם הארצי'שען המון, און ס'איז ענטשטאַנען ווי אַ מין בעזונדער אַריסטאָקראַטען-קאַסטע פון תלמידי חכמים, וואָס האָבען געגענזייִטיִג געשיִצט די אייגענע אינטערעסען אויפן חשבון פון געמיינעם פאָלק. רבא אַליין האָט זיך מודה געווען, אַז ווען עס קומט פאַר איהם זיִך משפט'ען אַ צורבא מרבנן מיִט אַ המוני'שען יודען, געהט ער ניִשט שלאָפען פריִהער, ביִז ער געפיִנט ניִשט אויס עפּעס אַ זכות פאַר דעם ערשטען; ביי יעדען שופט איבערהויפּט האָט דער פּראָצעס פון אַ תלמיד חכם געמוזט בעטראַכט ווערן פריִהער; האָט אַ מיִטגליעד פון דער קאַסטע געבראַכט אין מאַרק סחורה צו פערקויפען, האָבען אַלע איבריִגע סוחרים געמוזט אָבטרעטען און לאָזען איהם פערקויפען די סחורה צו די פרייזען, וואָס ער האָט זיך געשטעלט; פון אַ סך שטאָדטישע אָבצאָהלונגען האָבען זיך די געזעצלעהרער-פאַטריציער בעפרייט, און רבא איז זאָגאַר פערגאַנגען אַזוי ווייט אין זיין זאָרג פאַר די אינטערעסען פון דער קאַסטע, אַז ער האָט ערלויבט די חברים, זיִך אָנצו-

געבען פאר אנהענגער פון דעם פייער-קולט, כדי זיי זאלען ניט דארפען צאהלען דעם קאפ-שטייער.

אט די אלע פריווילעגיעס אינ'ם אלטעגליכען לעבען, וואס די געזעצלעהרער האבען זיך גענוצט, האבען ארויסגערופען אין פאלק א טיפע פערביטערטקייט געגען דער אקאדעמישער אריסטאקראטיע. די פאלקס-מאסען האבען איינגעהויבען רעדען מיט א חוזק-טאן פון „די דאזיגע רבנן", און אנדערע פלעגען אפען טענה'ן: „וואס האבען מיר פון די רבנן? זיי לעהרנען פאר זיך, זיי לייענען פאר זיך (פאר זייערע אייגענע נוצען)"; אדער: „וואס האבען מיר פון די רבנן? זיי האבען נאך קיינמאל נישט מתיר געווען קיין קראה און נישט גע'אסר'ט קיין טויב", ד. ה., אז מיט אלע זייערע פשט'לעך און פלפולים זענען זיי דאך נישט אימשטאנד עפעס אויפצוטאן געגען דעם, וואס שטעהט אין דער תורה און געגען די באזהעריגע מסורות פון פאלק.

נאך דעם אלעמען האט זיך דאס שטודיום פון דער הלכה דאך זעהר פערשטארקט אין יענער צייט און פון אלע עקען לאנד זענען אנגעקומען תלמידים אין רבא'ס ישיבה. צווישען די דאזיגע תלמידים האבען זיך געפונען א סך, וואס האבען איבערן לערנען פערנאכלעסיגט זייערע וועלטליכע בעשעפטיגונגען, און רבא האט זיי געמוסר'ט: „איך בעט אייך, קומט נישט צו מיר אין די חדשים פון פריהלינג און הערבסט, ווען איהר פערזוימט די צייט פון שניידען (די תבואה) און זאמלען (די טרויבען), און מוזט דערנאך דעם גאנצען יאהר פערנומען זיין מיט דאגות פרנסה".

רבא'ס דרשות אין דער ישיבה זענען געווען מעהר בעליעבט פון אביי'ס; דאס איז געווען דערפאר, וואס זיי האבען זיך אויסגעצייכענט מיט א גלייכען, לויטערען פערשטאנד און מיט זעהר א איידעלער שארפקייט בייم אונטערשיידען איין זאך פון דער אנדערער. דער גאנצער תלמוד איינענטליך: דער אוצר פון אנציהענד-שארפזיניגע שאלות, תשובות, פערגלייכונגען און אונטערשיידונגען; דער הויכער געדאנקען-פליה, וואס שטיצט זיך אויף איין פונקט און האפט בליצשנעל ארום א גאנצען לייטער פון אלץ נייע שלוספאלגערונגען און הלכות; די אונגעוועהנליכע דיאלעקטישע פארם, — אט דער גאנצער ריעזיגער בנין איז א פראדוקט פון דער צייט, און תלמודיסטען אים

איינגענטליכען זין פון דעם ווארט, ד. ה. געזעצפארשער-דיאלעקטיקער זענען געווען נאר די דריי: רבה, אביי און רבא.

אלס געזעצלעהרער האט זיך רבא אין זיין צייט גערעכענט פאר דעם איינציגען אויטאריטעט נישט בלויז אין בבל. ער פלעגט זיך נישט אבשטעלן אפילו פאר א בפירוש'ער משנה אדער בריתא, און דארט, וואו די לעצטע איז געווען געגען זיין לאגישער סברא, האט ער זיך געהאלטען ביי דער סברא.

נישט זעהר געהויבען איז געווען אין יענער צייט די פאליטישע לאגע פון די בבלי'שע יודען. אויפן פערסישען טראן איז נאך אלץ געזעסען דער זעלביגער שבור II, און די יודען אין דער מלוכה האבען פון איהם אויף אזוי פיעל געליטען, אז רבא האט געמוזט אלע מאל אונטערקויפען די הויכע בעאמטע מיט גרויסע סומעס געלד. איינמאל האט זיך זאגאר געמאכט, אז ער, רבא, אליין איז געשטאנען אין געפאהר; דאס איז געווען נאכדעם, ווי ער האט געלאזען הארט בעשטראפען א יודען פאר אויסגעלאסענקייטען מיט א פערסישער גאסען-פרוי, און דער פעראורטיילטער איז פון דער שטראף געשטארבען. פון דעם פאקט האט זיך דער קעניג דערוואוסט, און רבא'ן איז פאר-געשטאנען זעהר א הארבער משפט פאר'ן איבערטרעטען די גרעניצען פון זיין מאכט; דעם קעניגס מוטער האט אבער אבגעווענדט די שטראף פון דעם יודישען ריש-מתיבתא. זי זאל דערביי, לויט דער לעגענדע, האבען געזאגט צום קעניג: „טשעפע דיך נישט מיט די יודען; זייער גאט טוט פאר זיי אלץ, וואס זיי בעטען איהם". פון דער זעלביגער יודענפריינדליכער קעניגין ווערט דערצעהלט, אז זי האט, אויסער דער גרויסער נדבה רב יוסף'ן (זעה ז. 209) אריינגעשיקט אויך רבא'ן פיער הונדערט דינרים, וועלכע ער האט צוטיילט צווישען די געצענ-דינערישע ארימע לייט פון שטאדט; לויט נאך א לעגענדע זאל זי זאגאר האבען אריינגעשיקט איינמאל דעם ריש מתיבתא א קרבן פאר דעם „איינציגען גאט", וואס זאל געאפפערט ווערן לויט די יודישע געזעצען.

מיט רבא'ס טויט (352) פאלט די בעדייטונג פון מחוזא און פומבדיתא הויבט צוריק אן שפיעלען די ראליע פון א גייסטיגען צענטער פאר'ן גאנצען לאנד; דאס איז שוין אבער נישט געווען דער גלאנץ פון די פריהערדיגע צייטען. די גאונות פון בבלי'שען יודענטום האט זיך אזוי ווי אויסגעשעפט, און קיין איינציגער פון רבא'ס נאכפאלגער

איז נישט אימשטאנד געווען זיין פלאץ אויסצופילען. די ישיבה אין פומבדיתא האט ווייטער עקסיסטירט און נאך א סך יאהרען צונעצויגען מאסען תלמידים; די פיהרער פון דער ישיבה זענען שוין אבער איצט כסדר געווען מיטעלמעסיגקייטען, וועלכע האבען גאנץ ווייניג בערייכערט דעם איבערגענומענעם מאטעריאל, און איהם בלויז געפלעגט און דערהאלטען.

צעהנטעס קאַפּיטעל

די ווייטערדיגע רוימישע מלכים און די ירידה
פון פּאַטריאַרכאַט

אַ ליכטיגער שטראַהל האָט פאַר יהודה אַ שײַן געטאָן אויף אַ קורצער צײַט מיט דער הערשאַפט פון יוליאַן אַפּאָסטאַט. אַ ברודער פון דעם בעריהמטען גאַלוס און אַ נאָהנטער קרוב פון קאָנסטאַנציוס'ען אַליין, איז יוליאַן דאָך נישט גלײַך געווען נישט צו גאַלוס'ען און נישט צו קאָנסטאַנציוס'ען, און נאָר דורך אַ וואונדער האָט ער בעוויזען צו ווערן פריהער מיט-קייזער און דערנאָך זעלבסט-הערשענדער קייזער פון דער גאַנצער רוימישער אימפּעריע. דאַן האָט יוליאַן גענומען אויף זיך, דורכצופיהרען אין לעבען די פילאָזאָפישע אידעען פון זײַנע יוגענד-לעהרער ליבאַניוס און מאַקסימוס.

דער סך הכל פון די אידעען איז געווען פאָלגענדער: די אונטער-דריקטע פון אַלע סעקטעס און נאַציאָנען מוזען בעפרײַט און געשיצט ווערן, פון די אונטערטאַנען דאַרף אָראָפּגענומען ווערן די לאַסט פון שווערע שטײַערן, דאָס הײדענטום דאַרף צוריק אויפלעבען, נאָר דערבײַ דאַרף עס גערייניגט ווערן פון אַלע נאַרישע אַבערגלויבענס און מאוס'ע מעשים, וואָס האָבען עס פערשווינדעלט און פערמאוס'ט, און ענדליך: דאָס קריסטענטום דאַרף צוריק אַרײַנגעהן אין די ראַהמען פון אַ געדולדעטען גלויבען. די קריסטליכע גדולים, וועלכע זענען שוין צו-געוועהנט געווען צו דער ראָליע פון הערשער און בעפעהלער, האָבען

זיך שטארק דערשראָקען פאר די נייע איינפיהרונגען פון דעם פילאָזאָפיש-הומאַנישען קייזער און איהם נעקרוינט מיט'ן שאנד-נאָמען אַפּאָסטאַט (אָבטריניגער, אָבגעקעהרטער פון רעכטען וועג); יוליאַן האט זיך אָבער פאר קיין זאך נישט אָבגעשטעלט. ער האט גלייך נאָך זיין ארויפשטייגען אויף דעם רוימישען טראָן אָבגעשאַפט אַלע פריווילעגיעס פון קריסטענטום און פערבאָטען יעדען אקט פון געוואַלט נעגען ועמען ס'איז פאר זיין גלויבען. מיט דעם עדיקט זענען שוין ממילא אָבגע-פאַלען א סך פון די פריהערדיגע ערניעדריגענדע גזירות געגען יודענטום, און דערביי אַליין האט זיך יוליאַן נאָך נישט אָבגעשטעלט. די יודען זענען באלד נישט נאָר צוריק גלייכגעשטעלט געוואָרען אין זייערע רעכט מיט אַלע איבריגע טיילען פון דער בעפעלקערונג; זיי האָבען אין א כך הינזיכטען בעקומען זאָגאר גרויסע פּריווילעגיעס. און יוליאַן אַליין האט זיך צו זיי בעצויגען מיט א בעזונדער הארציגער פריינד-שאַפט. איהם האט טיעף אויפגעבראַכט די פערביטערטע שנאה, מיט וועלכער דאָס קריסטענטום אונטער קאָנסטאַנציוס'עס הערשאַפט האט בעהאַנדעלט דעם יודישען גלויבען און זיינע אָנהענגער, און זעענדיג אַליין שטארק געניינט צום יודישען רעליגיעזען געדאַנק און צו די יודי-שע בעגריפען פון מאָראַל און מענשענליעבע, האט ער געוואָלט אַזוי ווי אָבצאָהלען יודען פאר די אַלע ערניעדערונגען און דריקונגען, וואָס זיי האָבען געהאַט אויסצושטעהן אונטער דעם פריהערדיגען רעזשים.

א בעזונדער ליעבע האט יוליאַנוס געפיהלט צו דעם קולט פון קרבנות, און אין דער הינזיכט איז איהם דאָס יודענטום אויך שטארק געפעלען. „אמת, — שרייבט ער אין איינעם פון זיינע ווערק — די יודען האָבען איצט אויפגעהערט מקריב צו זיין קרבנות און צו גיסען נסכים; דאָס האָבען זיי אָבער געטאָן נישט פון זייער איינענעם ווילען, נאָר דערפאר, ווייל די רוימער האָבען חרוב געמאַכט זייער בית המקדש. און דאָך זענען זיי נאָך ביז היינטיגען טאָג מקריב א קרבן צו זייער גאָט — האָטש נישט מיט אַזאַ פרעכטיגקייט און היילינגער פייערליכקייט, ווי אַמאָל, — דען זיי עסען זייער ברויט אין היילינקייט (היטען אָב די געזעצען פון טומאה וטהרה) און דאָס דאווענען איז ביי זיי אויך אָנשטאָט קרבנות און פון יעדער געקוילעטער בהמה גיבען זיי אוועק געוויסע טיילען די קינדער פון אהרן הכהן".

צו די דאָזיגע פּערזענליכע סימפאַטיעס איז צוגעקומען אויך א פּאָליטישער מאָטיוו; יוליאַנוס האט זיך שוין דאַן ארומגעטראָגען מיט'ן

נערדאוק, צו בעזיגען די פערסיאנער, און ער האט געוואלט צוצי-
הען אויף זיין זייט די בבלי'שע יודען, וואס האבען געשפיעלט א גאנץ
בעדייטענדע ראליע אין דעם פערסישען מלוכה-לעבען.

איבער דעם אלעמען האט יוליאנוס ארויסגעוויזען יודען אלערליי
חסדים, און די צוויי יאהר פון זיין הערשען קענען גערעכענט ווערן
פאר א גליקליכען פעריאד אינ'ם לעבען פון די רוימיש-פאלעסטינישע
יודען. מיט'ן פאטריארך פון יענער צייט, הלל II, איז דער קייזער
געשטאנען אין א בריעפליכען פערקעהר, און אין איינעם פון די דאזיגע
בריעף צו זיין „עהרווירדיגען פריינד", דעם נשיא, האט איהם יוליאנוס
פערזיכערט אין זיין גוט-געוויגטקייט צו יודען און צוגעזאגט, מבטל
צו זיין אלע אויסנאהמס-געזעצען, וואס זענען ארויסגעגעבען געווארען
געגען זיי אין די פריהערדיגע צייטען. אזעלכע עפענטליכע בריעף צו
דעם יודישען פאטריארך האבען, ערשטענס, שטארק אויפגעהויבען דעם
געפאלענעם פרעסטיזש פון דער יודישער אומה אין די אויגען פון די
ארומיגע פעלקער, און חוץ דעם, זענען יודען מיט דער צייט ווירקליך
בעפרייט געווארען פון א סך שווערע גזירות און שטייערן.

דאס אלץ איז נאך אבער גארניכט געווען אים פערגלייך מיט
דער גרויסער בשורה, וואס יוליאנוס האט אנגעזאגט דעם יודישען
פאלק, — די בשורה, אז ער וויל אויף זיינע אייגענע קאסטען
אויפבויען צוריק דעם בית המקדש אין ירושלים, וואו
עס זאל ווידער, ווי אמאל, געפייערט און געאפפערט
ווערן דער נאמען פון דעם גרויסען איינציגען יודישען
גאט. וועגען דעם פלאן האט ער אין הערבסט פון יאהר 862 פו-
נאנדערגעשיקט (פון אנטיוכיא) דעם פאלגענדען גריכישען בריעף:

„צו די יודישע קהלות!

• נאך פיעל שווערער פון דער אבהענגיגקייט אין דער פערגאנגענער
צייט, איז געווען פאר אייך דאס, וואס מ'האט אויף אייך ארויפגעלעגט
נייע שטייערן, אייך גארניכט אנזאגענדיג פריהער וועגען דעם, און
איהר האט געמוזט אריינטראגען אונצעהליגע מענגעס גאלד אינ'ם אוצר
המלוכה. א סך האב איך אליין געזעהן, און נאך מעהר בין איך געוואהר
געווארען, ווען איך האב געפונען די שטייערן-ליסטע, וואס איז געווען
צוגעפגעשטעלט צו אייער שאדען. איך אליין האב אבגעשאפט איין
אבצאהל, וואס איז שוין געווען בעשטימט פאר אייך אין דער צו-
קונפט, און אראבגענומען דערמיט פון אייך א בעליידיגונג. איך אליין

האָב איבערגעגעבען דעם פייער די שטייער : ליסטע צו אייער שאָדען, וואָס איך האָב געפונען אין מיינע ארכיוען, כדי קיינער זאָל ניט קענען מעהר אייך אָנרופען „גאָט-לעסטערער". אין דעם האָט מיין ברודער, דער רוהם-ווירדיגער קאָנסטאַנציוס, ניט אזוי פיעל שולד, וויפיעל די בארבארען לויט'ן געדאַנק און גאָטלאָזע לויט'ן געמיט, וועלכע האָבען ערפונדען אזא אָבשאַצונג. איך אליין האָב זיי מיט דער אייגענער האַנד פערוואָרפען אין טיעפען אָבגרונד, כדי עס זאָל ביי אונז אפילו קיין זכר ניט בלייבען פון זייער אונטערגאַנג. —

וועלנדיג אייך נאָך מעהר חסד בעווייזען, האָב איך ערמוטיגט מיין ברודער, דעם עהרווירדיגען פאַטריאַרך יולאָס (הלל), אויפצוהערן מאָהנען ביי אייך דעם אזוי גערופענעם אַפאָסטאָל-שטייער, און קיינער זאָל אייך מעהר ניט דריקען ביי דער אויפמאָהנונג פון אזעלכע שטייערן, כדי איהר זאָלט אומעטום אין מיין מלוכה זיין פריי פון זאָרגען. דאַן, אזוי געניסענדיג פון מנוחה, וועט איהר קענען שיקען פאַר מיין מלוכה הארציגע תפילות צום א מעכטיגען וועלט-בעשעפער, וועלכער האָט מיך געשטיצט מיט זיין ריינער רייכער האַנד; דען עס איז שוין אזוי, אז די יעניגע, וואָס לעבען אין קימער און זאָרג, זענען פויל אין גייסט און פיעלן ניט ביי זיך, אויפצוהייבען די האַנד אין א תפילה צום בורא עולם; די יעניגע אָבער, וואָס האָבען קיינע זאָרגען ניט און פרעהען זיך מיט דער גאַנצער נשמה, קענען גיכער און איניגער אויסגיעסען זייער הארץ אין א תפילה פאַרן גליק פון דער מלוכה צו דעם אלערהעכסטען גאָט, וועלכער קען אמבעסטען מיטווירקען די גליקליכע בענייאונג פון מיין מלוכה, ווי איך האָב זי מיר אָנגעצייכענט. — דאָס זאָלט איהר טאָן, דאַן וועל איך, ענדיגענדיג גליקליך דעם קריעג מיט די פערסיאַנער, בעזוכען די הייליגע שטאָדט ירושלים, וועלכע וועט אויף מיינע אייגענע קאָסטען בענייט ווערן (אין דער געשטאַלט), אין וועלכער איהר ווינשט זיך זי צו זעהען שוין אזוי פיעל יאָהרען; דאָרט וועל איך צוזאַמען מיט אייך אָבגעבען עהרע דעם אלמעכטיגען".

דער בריעף האָט, ווי מ'קען זיך פאָרשטעלען, געמאַכט א שטאַרקען רושם אין דער יודישער וועלט, און די אגדה האָט אויף יוליאַנוס'ען געלייענט די נבואה פון דניאל'ן: ובהכשלם יעזרו עזר מעט (און ווען זיי וועלן געשטרויכעלט ווערן, וועט אויף זיי א לייכטע הילף קומען), ד. ה., אז נאָך די דריקונגען און רדיפות פון די קיסרים

קאָנסטאַנציוס און גאַלוס, וועלן זיי געהאָלפען ווערן דורך דעם קיסר יוליאַנוס.

און די הילף האָט זיך ווירקליך אָנגעהויבען צו בעווייזען. יוליאַנוס האָט זיך גאַנץ ערנסט בעצויגען צו זיין הבטחה, און כאָטש ער איז געווען שטאַרק בעשעפטיגט מיט די הכנות צו דער מלחמה מיט די פערסיאַנער, האָט ער דאָך נישט אָבגעלעגט דעם פּלאַן פון רעסטאַווירען ירושלים מיט'ן בית המקדש. ער האָט בעשטימט זיין נאָהנטען פריינד, דעם געלעהרטען אַליפּיוס פון אנטיוכיא, פאַרן אויבער-אויפזעהער פון דער גאַנצער אונטערנעהמונג, און איהם אָנגעזאָגט זאָגאַר, ער זאָל זיך נישט אָבשטעלען פאַר קיינע אויסגאַבען און זעהן נאָר, אַז די אַרבייט זאָל אַרויסקומען וואָס שענער און פאָלקאָמענער. אַליפּיוס'ען צו הילף זענען בעשטימט געוואָרען די רוימישע פערוואַלטער פון סיריען און פּאַלעסטינא, וועלכע האָבען בעקומען אַ בעפעהל, צו שטיצען די אַרבייט מיט אַלעם נויטיגען; און ווען אַלע פאָרבערייטונגען זענען געענדיגט געווען און בוי-מאַטעריאַל איז אין גרויסע מאַסען שוין געלעגען גרייט, האָבען די אַרבייטער אָנגעהויבען אָבצורייניגען דעם פּלאַץ פון די חורבות, וואָס זענען דאָרט געלעגען אָנגעהויפט זינט דער דרייהונדערטיעהריגער צושטערונג פון בית המקדש.

און די יודען? ווי האָבען זיי זיך בעצויגען צו דער אונערוואַרטעטער פערווירקליכונג פון זייער אַלטען חלום? וועגען דעם איז שווער צו זאָגען עטוואָס פּאָזיטיוועס. די יודישע קוועלען פון יענער עפּאָכע פערשווייגען אינגאַנצען יוליאַנוס'עס אונטערנעהמונג און דערצעהלען וועגען דעם גאָרנישט; די שילדערונגען, ווידער, פון די שפּעטערדיגע קריסטליכע היסטאָריקער וועגען דאָס לעבען און ווירקען פון דעם „אָבטריניגען" קייזער — זענען זעהר טענדענציעז. לויט איינער פון די דאָזיגע קוועלען, האָבען יודען פון די ווייטסטע לענדער געשיקט מאַסען געלד פאַר דער אויפבויאונג פון בית-המקדש און פרויען האָבען זייערע צירונגען אַוועקגעשענקט און אַליין געהאָלפען טראָגען שווערע שטיינער צו דער אַרבייט. בכלל האָט אָבער דאָס פאָלק זיך בעצויגען צו דער זאַך זעהר פאָרזיכטיג און מיט אַ געוויסען געפיהל פון אונצוטרוי. אין'ם הונדערטיעהריגען חלום פון דער געפּלאָגטער אומה איז די צוריק-אויפבויאונג פון בית המקדש שטענדיג געווען פערבונדען מיט דער פאָרשטעלונג פון אַ משיח, פון אַ גאָט-געזאַלבטען בן דוד, וואָס וועט וואונדער בעווייזען און אַראָבברענגען אויף דר'ערד די מלוכה פון

אײביגען גליק און אײביגער גערעכטיגקײט; און דאָ זאָל גאָר די זאַך געשעהען אַ דאַנק דער פּשוט'ער איניציאַטיווע פון אַ געצענדיענערישען רוימישען קײזער! די גאַנצע אַרבײט איז דעריבער געטאָן געוואָרן כמעט אָהן דער ממשות'דיגער בעטײליגונג פון די יודישע מאַסען, און ס'איז געגוג געווען אײן אונגליקס-צופאַל בײ דער אָברײניגונג פון די חורבות, אום אָבצושטעלען די גאַנצע אונטערנעהמונג.

דער צופאַל איז פאָרגעקומען אויף דעם פאָלגענדען אופן: ווען מ'האָט אָבגערײניגט די אַלטע חורבות פון בית המקדש און אָנגעהויבען אויסצוגראָבען דעם פונדאַמענט, האָט זיך פּלוצלינג אַרויסגעריסען אַ פײער פון דער ערד און עטליכע פון די אַרבײטער זענען פערברענט געוואָרן. די סבה פון אַזאַ מין אויפרײס אין די אונטערערדישע הויהלען פון בית המקדש איז געווען, ווי ס'איז צו גלויבען, די שטאַרק צוזאַמענגעפּרעסטע לופט אין יענע מערות, וואָס איז פּלוצלינג בעפרײט געוואָרען פון דרוק און האָט זיך פעראײניגט מיט די גאַזען פון אויבען. בײ אַ בעגײסטערטען ווילען מצד די יודען, וואָלט נאַטירליך לײכט געפונען געוואָרען מיטלען, צו בעזײטיגען די אַלע מעגליכע שטערונגען, אום צו קענען פאָרטזעצען די אַרבײט. דאָ האָט אָבער די יודישע בעגײסטערונג אינגאַנצען געפעהלט, און אַליפּיוס האָט זיך ערלויבט אָבצושטעלען די אַרבײט ביז אַ ווײטערדיגער אינסטרוקציע פון יוליאַנוס'ען. דער לעצטער האָט, איבריגענס, חושר געווען די קריסטען, אַז די גאַנצע מעשה מיט'ן אויפרײס איז געשעהען נישט אָהן זײער ווּיסען, און ער זאָל זײ זאָגאַר — לויט די דערמאָנטע קריסטליכע קוועלען — האָבען געדראָהעט, האַרט צו בעשטראָפען דערפאַר, נאָך זײן צוריקקומען פון דער מלחמה.

צום אונגליק פון דער יודישער אומה האָט זיך אָט די מלחמה מיט די פּערסיאַנער זעהר טרויעריג געענדיגט פאַר יוליאַנוס'ען, און דאָס קריסטענטום האָט ווידער אויפגעהויבען דעם קאָפּ. יוליאַנוס האָט די גאַנצע רוימישע מאַכט קאָנצענטרירט אין אײן אָרט און אָנגענומען אַלע מעגליכע מיטלען, צו בעזיעגען די פּערסיאַנער און צו פערשפּרײטען די פליגעל פון דעם רוימישען אָדלער איבערן אַזיאַטישען מזרח; און דאַגעגען האָט שבור מלכא II זיך אויך געשטעלט פאַר אַ לעבענס-אויפגאַבע, צו פערטרײבען די רוימער פון אַזיע און צו בלײבען דאָרט דער אײנציגער בעל-הבית.

אײראָפּאַ און אַזיע האָבען זיך ווידער אויפגעשטעלט מיט וואָפען

אין די הענד איינע געגען דער צווייטער, און גראד זענען די ענטשיידענדע קריגס־אפעראציעס פארגעקומען אויף דער געביט פונם יודישען בבל. פירוז־שבור, די פון יודען בעפעלקערטע בבלי'שע שטאדט היט קאפיטולירט נאך א דריי־טאגיגער שווערער בעלאגערונג און איז אינגאנצען פערברענט געווארען; די פארשטאדט פון דער פעסטונג קטעסיפאן, מחוזא, האט געשטעלט די רויער א פערביטערטען ווידערשטאנד און איז אויך חרוב געווארען; דא האט אבער יוליאנ'ען זיין גליק פערלאזען. ביי קטעסיפאן זענען די רוימער בעזיגט געווארען, און יוליאנוס האט פערלוירען נישט בלויז די פרוכט פון זיינע פריהערדיגע נצחונות, נאר אויך זיין לעבען. איהם האט געטראפען א פייל, וואס א קריסט פון זיין אייגענער ארמעע זאל האבען אין איהם געצילט, און די לעצטע ווערטער פון דעם גרויסען קייזער זענען געוועזען: „דו האסט געזיגט, גליל'ער!"

די קריסטען האבען זיך, נאטירליך, געפרעהט מיט'ן טויט פון זייער פערביטערטען געגנער און געזעהן אין דעם א צייכען פון הימעל, ווי זיי האבען בכלל אויסגעטייטשט די נישט געלונגענע אונטערנעהמונגען פון דעם גייסטרייכען קייזער; דאגעגען האבען די יודען אין דער רוימישער אימפעריע שטארק בעדויערט דעם טויט פון זייער איבערגעגעבענעם פריינד, וואס האט זיי בעפרייט פונ'ם דרוק פון קריסטיענטום. זיי האבען געהאט א גרונד מורא צו האבען, אז די זיילען פון דער קירך וועלען איצט צוריק ווערן די הערשער פון לאנד און וועלען זיך ווידער נוקם זיין אן יודען פאר די צוויי יאהר פון זייער געוועלטיגען.

אין דער ווירקליכקייט איז דאס אזוי גיך נישט געשעהען. יוליאנ'ס נאכפאלגער, יאוויאן (פון יוני 363 ביז פעברואר 364), וועלכער איז געוועזען געצוואונגען, צו שליסען א שענדליכען שלום מיט דעם פערסישען זיגער, האט אין אלגעמיין געהערשט א צו קורצע צייט, אום צו קענען דורכפיהרען וועלכע ס'איז ענדערונגען אין די געזעצען פון לאנד, און יוליאנ'ס טאלעראנץ־עדיקט איז אויך ווייטער פערבליבען אין זיין קראפט. אין דער הינזיכט האט זיך די לאגע נישט געענדערט אויך אונטער דער הערשאפט פון די צוויי ברידער וואלענטיניאן I (364 — 375) און וואלענס (364 — 378); דער לעצטער, וועלכער האט בעהערשט דעם מזרח־טייל פון דער אימפעריע, איז געוועזען אנ'אריא־

נער *), און האָבענדיג אַלײן צו פיהרען אַ האַרטען קאַמפף מיט דער שטאַרקער קאַטױלישער מעהרהײט, איז ער שױן ממילא געװען טאָלעראַנט אױך צום יודענטום. אין דעם קאַמפף צװישען די קאַטאָליקען און אַריאַנער איז אַרײַנגעצױגען געװאָרען אױך דער קײזער פון די מערב-פּראָװינצען, װאַלענטיניאַן I, און ער האָט זיך אױך געהאַלטען בײַ דעם פּרינציפּ פון פריעדען און טאָלעראַנץ. לױט זײַנע עדיקטען דאַרף יעדער בירגער פון לאַנד זיך נעמען אױסװעהלען דעם גלױבען, װאָס איז איהם געפעלן (371), און די יודישע רעליגיאָנס-אַנשטאַלטען האָבען בעקומען די זעלבּיגע הנחות, װאָס די קריסטליכע.

פערטהײדיגט יודען נעגען די געפּלאַנטע רדיפות פון דער קירך האָט אױך טעאָדאָסיוס I דער גרױסער (379 — 395). נישט קוקענדיג אױף דעם, װאָס ער איז אַריבּער אױף דער זײַט פון קאַטאָליציזמוס און האָט שטאַרק געראַדפּ'ט די אַריאַנער. טעאָדאָסיוס האָט זיך געשטיצט אױף דעם, װאָס די יודישע אמונה איז נישט פערבאָטען געװען אין די געזעצען, און ער האָט בעפױהלען, נישט צו שטערן די יודען אין די פונקציעס פון זײַער אמונה. בײַ אַ צװײַטען פּאַל, װען עס האָט זיך געהאַנדעלט װעגען דאָס רעכט פון פּאַטריאַרך, אַרײַנצולעגען אין חרם געשמד'טע יודען, האָט טעאָדאָסיוס זיך אױף געשטעלט אױף דער זײַט פון פּאַטריאַרך; ער האָט אַרױסגעגעבען אַ ספּעציעלען בעפעהל, װאָס האָט איבערגעלאָזען דעם פּאַטריאַרך און די פּרימאַטען (קהלה-פאָרשטעהער) דאָס פולע רעכט, אױסצושליסען פון דער קהלה די, װאָס זײַ געפינען פאַר נױטיג, און בכלל בעפעסטיגט די אױטאָריטעט פון פּאַטריאַרכאַט בנוגע צו די אינװעניגסטע אַנגעלעגענהײטען פון דעם יודישען לעבען.

טעאָדאָסיוס האָט זיך, בײַם שיצען די יודישע רעכט, נישט אָבגעשטעלט אפילו פאַר די שאַרפסטע מיטלען, און װען דער פּאַטריאַרך האָט זיך בעקלאָגט פאַר איהם אױף דעם קאָנסולאַר העזיכיוס, אַז ער האָט בײַ איהם אָװעקגערױבט זעהר װיכטיגע פּאַפּירען, האָט ער דעם אַנגעקלאָגטען פערמשפּט צום טױט; אָט די אַלע קײזערליכע בעפעהלען האָבען אָבער געהאַט נאָר אַ קלײנע בעדײַטונג אַנטקעגען

*) דאָס איז געװען אַ קריסטליכע סעקטע, װאָס איז געשטאַנען נעהנטער צו די דאָגמען פון יודענטום, װי צו די גלױבענס-סימבאָלען פון קאַטאָליציזם.

גען דער סיסטעמאטישער אגיטאציע פון די פאנאטישע קירכען-לעהרער, וועלכע האבען אויפגעוועקט ביי די קריסטליכע מאסען א גיפטיגע שנאה צו די אריאנער, ווי צום יודענטום. געגען דעם דאזיגען רעליגיעזען פאנאטיזם איז דאס געזעץ כמעט אינגאנצען מאכטלאז געווען, און די קריסטען זענען גאנץ אפט בעפאלען יודען אין דער צייט פון גאטעס-דינסט, האבען חרוב געמאכט יודישע שוהלען אדער זיי פערוואנדעלט אין קירכען, און אין אלגעמיין אנגעטאן יודען אלערליי נגישות און צרות.

די הויפט-פאנאטיקער פון יענער עפאכע, וואס האבען זיך אמשטארקסטען אויסגעצייכענט מיט זייער ליידענשאפטליכער שנאה צו יודען, זענען געווען יוחנן (יאהאנעס) חריזאסטאמאס פון אנטיוכיא און אמבראזיוס פון מיילאנד.

דער ערשטער, חריזאסטאמאס, האט זיך געשטעלט פאר א אויפ-גאבע צו ערניעדריגען דאס יודענטום מיט אלע מעגליכע מיטלען און אויסצעווארצלען פון די קריסטליכע הערצער די לעצטע שפורען פון דער ליעבע און אכטונג, וואס זיי האבען געפיהלט צו די יודישע זיטען און רעליגיעזע מנהגים. דער ליידענשאפטליכער יודענפיינד האט זיך נישט געקענט מוחל זיין דעם פאקט, וואס די יודישע שוהלען זענען איבערפולט פון קריסטליכע מענער און פרויען; וואס קריסטען געהען הערן שופר-בלאזען אום ראש השנה, הערן זיך-צו צו דעם פייערליכען גאטעסדינסט אום יום-כפור און בעטייליגען זיך אין דער יודישער פרעהליכקייט אום סוכות; וואס קריסטען געהען זאגאר זיך משפט'ען נערנער פאר יודישע ריכטער, און ער האט זיך גענומען צו שיטען פעך און שוועבעל אויף יודען און זייער גלויבען. יעדע איינציגע פון זיינע פייערדיגע דרשות אין קאנסטאנטינאפאל און אנטיוכיא איז געווען א מבול פון שענדליכע זידלערייען געגען יודענטום, און אין זיין שנאה איז ער דערגאנגען ביז אזוי ווייט, אז ער האט געפונען פאר נויטיג, צו ווארענען זיינע צוהערער פון די יודישע שוהלען, ווי פון „אויסגעלאסענע טעאטערן און רויבער-הויהלען”.

נאך מעהר גיפטיג און געפעהרליך איז געווען די יודענפיינדשאפט פון דעם פאנאטישען און צוגלייך אויך וועלטליך-קלוגען בישאף אמבראזיוס. ווען די קריסטען אין רוים האבען פערברענט א יודישע שוהל, און דער דעמאלדיגער צייטווייליגער קייזער (מאקסימוס) האט בעפוילען דעם סענאט אבצובויען די שוהל אויף די קאסטען פון

שטאָדט, — האָט אַמבּראָזיוס זיך געשטעלט דעם קייזער אַנטקעגען און איהם אָנגערופען: יוד. דאָס זעלבּע כמעט איז פאָרגעקומען מיט טעאָדאָסיוס'ען, וועלכער האָט בּעפוֹיהלען אַ געוויסען בּישאָף אין צפון־מעסאָפּאָטאַמיע צו לאָזען אויפבּויען צוריק די שוהל, וואָס די דאָרטיגע פאַנאַטישע קריסטען האָבּען חרוב געמאַכט; אַמבּראָזיוס האָט זיך געווענדעט צום קייזער מיט אַזעלכע שאַרפע דראָהונגען, אַז דער לעצטער איז געצוואונגען געווען, אָבּצורופען זיין בּעפעהל צוריק.

טעאָדאָסיוס האָט דאָך נאָך געפּרוּבּט שיצען די געראָדפ'טע יודען, און ער האָט אַרויסגעגעבּען אַ נייעם בּעפעהל דעם קאָמעס פון די מזרח־פּראָווינצען, ער זאָל שטרענג בּעשטראָפען די קריסטען, וואָס וועלען שטערן יודען אין זייער גאָטעס־דינסט אָדער חרוב מאַכען אַ יודישע שוהל (393). וואָס פאַר אַ ווערט האָבּען אָבּער געקענט האָבּען די אַלע קייזערליכע בּעפעהלען געגען דער שטימונג פון דער צייט, געגען דער אַטמאָספערע פון לאַנד, וועלכע איז געווען אָנגעזאַפּט מיט גיפטיגער שנאה צו יודען און אַלעם יודישעם? די אַכזריות'דיגע ווילד־קייט, וואָס האָט זיך אַריינגעריסען אין לאַנד צוזאַמען מיט דעם שטראָם פון די בּאַרבּאַרישע פעלקער, האָט געווירקט אַנשטעקענד אויך אויף דעם געבּיעט פון גלויבּען: דער וואַנדאַליזם האָט געהערשט אין דער קירך, ווי אין דער מלוכה־פיהרונג. —

אין זיינע לעצטע יאָהרען האָט זיך טעאָדאָסיוס אַליין אויך אונטערגעוואָרפען דער השפּעה פון דער דאָזיגער יודענפיינדליכער אַגיטאַציע. דאַן האָט ער בּעניַיט די אויסנאַהמסגעזעצען געגען יודען, וואָס זענען אַרויסגעגעבּען געוואָרען אין קאָנסטאַנציוס'עס צייטען. אַזוי האָט ער פון דאָס ניי בּעשטעטיגט דעם געזעץ, לויט וועלכען אַ יוד ווערט שטרענג בּעשטראָפט פאַר מגייר זיין אָדער העלפען מגייר זיין זיינעם אַ שקלאַף, און אין דער זעלבּיגער צייט אויך אָבּגעשאַפט די פּריווילעגיעס פון די יודישע כלי קודש בּנוגע צו די לעסטיגע שטאָדטיגע אַרבּייטען.

צוזאַמען מיט די דאָזיגע אַלע רדיפות געגען יודען, פאַלט בּכלל די בּעדייטונג פון פּאַלעסטינא, אַלס צענטר פון דעם יודישען לעבּען. ארץ ישראל ווערט אַלץ מעהר וואַנגעליש, מעהר קריסטליך־הייליג, און די אַמאָליגע ישיבות און בּתי מדרשים ווערן כּסדר אַרומגערינגעלט פון (אָדער פערוואַנדעלט אין) קירכען און קריסטליכע הייליגקייטען. דער איינציגער ווינקעל, וואָס איז נאָך איבּערגעבּליבּען פאַר דער

יודישער געזעצלעהרע אין פאלעסטינא, איז געווען די ישיבה אין טבריה. דא בעמערקט זיך שוין אבער אויך א שטארקע ירידה, און אין א משך פון עטליכע דורות וואקסט נישט אויס פון דאנען קיין איין גרויסער גייסט, וואס זאל איבערלאזען נאך זיך א טיעפען שפור אין דער ענטוויקלונג פון יודענטום. די אמוראים פון דער צייט טוען שוין מעהר קיין זאך נישט-אויף אויף דעם געביעט פון דער הלכה — זיי קאמענטירען בלויז די משנות און האלטען זיך איינגאנצען ביי דער מסורה פון די אלטע. פון בבל האט מען זיך נאך אפילו געווענדעט קיין טבריה מיט צווייפעלהאפטע הלכות; דאס איז געווען דערפאר, וואס די געזעצלעהרער אין יהודה האבען דערהאלטען אין א מעהר ריינער געשטאלט די מסורות פון די אלטע אויטאריטעטען, אין דער צייט, ווען די אמוראים אויף יענער זייט פרת און חדקל האבען זיך מעהר גע'פלפול'ט און גע'פשטל'ט. מיט דער סיסטעמאטישער ירידה פון דעם אקאדעמישען לעבען אין פאלעסטינא זיינען אבער אט די מסורות גופא אויך געשטאנען אין געפאהר פערגעסען צו ווערן, און דאס האט ארויסגערופען די נויטיגקייט פון צונויפזאמלען און פובליקירען דעם גאנצען הלכ'ישען מאטעריאל, וואס האט זיך אנגעזאמעלט אין די הונדערטער יאהרען, זינט עס זענען געשאפען געווארען די משנות. דאס זאל האבען געשעהן אין דער צווייטער העלפט פון IV-טען יאהרהונדערט דורך א גאנצער רייהע אמוראים, פון וועלכע די בעקאנטסטע זענען ר׳ יוסי פון טבריה, זיין תלמיד ר׳ מנא און דעם לעצטענס א חבר ר׳ אבון (אדער ר׳ יוסי בר אבון). זיי האבען צונויפגענומען דעם גאנצען מאטעריאל פון אמורא'ישע ערקלערונגען צו די ריד פון די תנאים (די משנות) און דאס פערעפענטליכט אונטער'ן נאמען תלמוד ירושלמי; די דאזיגע ענציקלאפעדישע ארבייט איז געמאכט געווארען אהן א בעשטימטען סדר און בכלל מיט א סך בעדייטענדע פעהלערן, דעריבער האבען זיך די וייטערדיגע דורות בעצויגען צו דעם תלמוד מיט א געוויסער נאכלעסיגקייט, און צו אונז זענען דערגאנגען פון איהם נאר עטליכע טיילען.

פרוכטבארער ווי אויף דעם געביעט פון דער הלכה איז געווען אין יענער צייט די טעטיגקייט פון די פאלעסטינישע אגדי'סטען. די געפלאגטע און געדרודפ'טע יודישע מאסען האבען געלעכצט נאך טרייסטווערטער, נאך ווערטער פון האפנונג און ליעבע, און דאס האט זיי געגעבען די הארציגע אגדה. דאס דרשה'נען פאר'ן עולם איז געווארען

אַ בעדייטענדער טייל פון דער פאָלקס-ערציהונג, און אויך אַט די דרשות האָבען אָנגעהויבען אין יענער צייט געזאַמעלט צו ווערן פאַר די קומענדיגע דורות, אונטערן נאָמען מדרש.

דאָס איז דער סך הכּל פון דער יודישער אַקאַדעמישער טעטיגקייט אין פּאַלעסטינא פאַר די ערשטע דורות פונ׳ם רוימישען קריסטענטום. ווי געזאָגט, איז די דאָזיגע טעטיגקייט געווען כמעט אינגאַנצען קאָנצענטרירט אין דער רעזידענץ פון פּאַטריאַרכאַט, אין טבריה; פּאַקטיש האָבען אָבער די פּאַטריאַרכען זיך גאָרנישט בעטייליגט אין די אַלע אונטערנעהמונגען, און פון זייער טעטיגקייט איז בכלל קיין זכר נישט געבליבען אין דער געשיכטע. פון ר׳ גמליאל V, דעם נאָכפאָלגער פון הלל II, איז בעקאַנט נאָר זיין צוזאַמענשטויס מיט דעם קאָנסולאַר העזיכיוס איבער געוויסע פּאַפּירען, פאַרוואָס דער לעצטער איז פון קייזער טעאָדאָסיוס I פערמשפּט געוואָרען צום טויט; דאַגעגען איז אַזוי גוט ווי גאָרנישט בעוואוסט פון ר׳ גמליאל׳ס נאָכפאָלגער: ר׳ יהודה IV און ר׳ גמליאל VI (דער לעצטער). דאָס זענען געווען שאָטען-קעניגען, אָפיציעלע פירשטען אָהן וועלכער ס׳איז פּאַקטישער מאַכט. זיי האָבען נאָך אַלץ געטראָגען דעם טיטול „דורכלויכט“ און גענאָסען פון אַלע דערצו-געהעריגע זכיות, זיי האָבען אפילו נאָך געשיקט שלוחים אין אַלע קהלות פון דער דיאַספּאָרא צו זאַמלען די פרייוויליגע שטייערן פאַר׳ן „הויף“; זייער מאַכט איז אָבער וואָס ווייטער אַלץ מעהר בעגרענעצט געוואָרען, און צוזאַמען דערמיט איז די יודישע אויטאָנאָמיע אויך געוואָרען אַ בלויזער נאָמען אָהן אַ ממשות׳דיגען אינהאַלט.

דאָס פערברענען פון יודישע ספרים

עלפטעס קאפיטעל

דער אונטערגאנג פון פאטריארכאט

מיט דער ענדע פון IV־טען יאהר הונדערט קומט פאר א גרויסע איבערקעהרעניש אינ׳ם לעבען פון דער רוימישער מלוכה. די וועלט־אימפעריע צופאלט און עס ענטשטעהען צוויי זעלבסטשטענדיגע מלוכות: די פון מזרח און די פון מערב אדער די ביזאנטינישע (קאנסטאנטינאפאל) און די איטאליענישע (רוים). די יודען פון דער פריהערדיגער אימפעריע זענען איצט אלזא ארונטערגעפאלען אונטער צוויי בעזונדערע רעזשימען מיט בעזונדערע מושלים: דער גורל פון סיריען, פאלעסטינא און עגיפטען איז פון איצט אן געלעגען אין די הענד פון די ביזאנטינער, און די איבריגע יודישע קהלות זענען, ווי פריהער, געבליבען אבהענגיג פון רוים; די נייע ארדנונג האט אבער יודען בכלל ווענינ גליק געבראכט.

דער ערשטער ביזאנטינישער שאטען־קעניג ארקאדיוס (395 408) אדער, ריכטיגער, זיינע אלמעכטיגע יועצים רופינוס און עוטראפיוס זענען נאך געווען אין א געוויסער מאס גינסטיג געשטימט צו יודען. רופינוס האט ליעב געהאט געלד, און אזוי ווי יודען האבען שוין פון לאנג זיך געהאט איבערצייגט אין דער צויבער־קראפט פון דער מטבע און פערשטאנען ווי אזוי זיך מיט איהר צו בענוצען, האט ער ארויסגעגעבען א גאנצע רייהע געזעצען פון זייער טובה וועגען. איין געזעץ (296) האט בעשטימט, אז די יודישע זעלבסט־שטענדיגקייט בלייבט אונבעריהרט, און דער, וואס וועט שטערן מיט

וואס ס'איז די יודען אין זייערע אינווענינסטע ענינים, וועט הערט בעשטראפט ווערן. אנ'אנדער בעפעהל האט בעשיצט די „דורכלויכטען־פאטריארכען" פון זידלערייען, און ווען דער המון אין איליריען האט חרוב געמאכט א יודישע שוהל, האט ארקאדיוס בעפויהלען אנצעווענדען ערנסטע מיטלען געגען דער פערברעכערישער גוטווילינקייט (397). ארקאדיוס האט בענייט און בעשטעטיגט אויך קאנסטאנטינ'ס געזעץ, אז די פאטריארכען, ווי די יודישע כלי קודש בכלל, זענען פטור פון די שטאדטישע ארבייטען גלייך מיט די קריסטליכע גייסטליכע, און דאגעגען האט ער אין א קורצער צייט ארום פערבאטען יודען, זיך צו בענוצען מיט זייערע אייגענע בית דינים. לויט דעם בעפעהל האבען יודען מיט אלע זייערע שטרייטיגקייטען און אנגעלעגענהייטען — אפילו **רעליגיעזע** — זיך געמוזט ווענדען צו דער ארטיגער געריכטס־מאכט; נאר בדיעבד, ווען ביידע בעלי דינים האבען איבערגעגעבען זייער סכסוך א יודישען דריי־געריכט, האט דער אורטייל געהאט א יורידישע קראפט.

די יודען האבען אויף אזא אופן געפונען דערווייל אין דער רעגירונג א געוויסען שוץ געגען די רדיפות מצד דעם קריסטליכען המון; באלד האט זיך אבער די לאגע אין דער הינזיכט אינגאנצען געענדערט. דער נייער הערשער, טעאדאסיוס II, האט זיך אינגאנצען אונטערגעווארפען דעם איינפלוס פון די פאנאטישע גייסטליכע, און אלע פאקטישע אנפאלען אויף יודען און יודישע שוהלען זענען כמעט ווי סאנקציאנירט געווארען פון דער רעגירונג. דאס איז געוועזען דער אנהויב פון יענער שרעקליכער עפאכע אין דער יודישער און מענשליכער געשיכטע, וואס איז בעקאנט אונטערן נאמען מיטעלאלטער; דאס קריסטענטום איז געווארען מעהר ווי די הערשענדע אמונה פון לאנד, — עס איז געווארען די איינציג־בערעכטיגטע און איינציג־אמת'ע גלויבענס־פארם, וואס איז א חוב פאר אלע בירגער און מוז פון אלע אנערקענט ווערן, אזוי אז די, וואס זאגען זיך אב פון איהר, פערליערען דערפאר א גרויסען טייל פון זייערע בירגערליכע זכיות.

טעאדאסיוס האט פערבאטען יודען צו בויען נייע שוהלען; — זיי האבען געמעגט בלויז רעמאנטירען זייערע אלטע שוהלען, און דאס אויך נאר דעמאלט, ווען זיי האבען שוין געהאלטען ביים איינפאלען. אנ'אנדער עדיקט האט פערבאטען יודען צו האלטען קריסטליכע שקלאפען, צו משפט'ען צווישען א יוד און א קריסט און אין אלגעמיין צו

פערנעהמען װעלכען ס'איז פאסטען אין דער געזעלשאפט אדער אין דער רעגירונג.

מיט דער הערשאפט פון טעאדאסיוס II איז פערבונדען אויך דער אונטערגאנג פון פאטריארכאט, נישט קוקענדיג אויף דעם, װאס דער לעצטער פאטריארך, ר' ג מ ל י א ל VI, איז געװען א גרויסער חשוב אינ'ם קאנסטאנטינאפאלער הויף און האט אפילו בעקומען אזעלכע אויסצייכנונגען, װאס קיינער פון די לעצטע פאטריארכען האט זיי נישט בעקומען. ער האט גע׳האט דעם טיטול פרעפעקט מיט א עהרען-דיפלאם, און הגם ״אם האט קיין פאקטישע מאכט נישט געגעבען, האט עס דאך גע׳האט א גרויסע בעדייטונג אין יענער צייט, אלם אויס-דריק פון דער קייזערליכער גוט-געװיגטקייט; ר' גמליאל האט דעריבער געקוקט אויף זיך, װי אויף א פריװילעגירטען שיצלינג פון הויף, און ער האט זיך ערלויבט איבערצוטרעטען די גרענעצען פון זיין מאכט. ער האט געלאזען אויסבויען נייע שוהלען, האט געדיענט אלם שופט צװישען יודען און קריסטען און איבערהויפט עובר געװען אויף די קייזערליכע בעשטימונגען. דאס איז ענדליך דערטראגען געװארען צו טעאדאסיוס'ען, און ער האט צוגענומען ביי ר' גמליאל'ן אלע זיינע פריװילעגיעס, איבערלאזענדיג איהם בלויז דעם טיטול פאטריארך(415).

דאס איז געװען א שװערער קלאפ פאר'ן שטאלצען פאטריארך, נאך װעלכען ער האט נאר א קורצע צייט געלעבט, און אזוי װי קיין מענליכען יורש פון דער נשיאות האט ר' גמליאל נאך זיך נישט איבערגעלאזען, איז מיט איהם צוזאמען אינגאנצען אונטערגעגאנגען (425) די גרויסע דינאסטיע פון הלל'ס שטאם, װאס האט גאנצע פיער מיט א האלבען יאהרהונדערט געפיהרט דעם פאלק און איהם ערצויגען. דער פאסטען פון א יודישען פאטריארך איז בטל געװארן, און מיט עטליכע צעהנדליג יאהר שפעטער האט דעם טיטול איבערגענומען דער קריסטליכער בישאף פון ירושלים, װעלכער איז מיט דער צייט געװארען א פינפטער זייל פון דער קריסטליכער קירך אין דער רומיש-ביזאנטינישער אימפעריע.

אזוי האבען זיך די װאלקענס פון קריסטענטום אלץ שװערער און פינסטערער פערצויגען איבער דעם הימעל פון דער יודישער װעלט. די רדיפות נעגען יודען און יודישע קהלות זענען װאס װייטער אלץ מעהר אריין אינ'ם עצם סיסטעם פון דער נייער מלוכה-פיהרונג, און באלד האט דאס פייער פון דער דאזיגער בלוטיגער יודענפיינדשאפט

זיך צופֿלאַקערט אין אַ הייסן קאַמף. דעם סיגנאַל צו דער בירגער־מלחמה האָט געגעבן אַלעקסאַנדריע; דאָ האָבן נאָך פֿון די אַלטסטע צייטן אָן געהערשט אייביקע קריגערייען און סכסוכים צווישן די פֿערשידענגלויביקע בעפֿעלקערונגען, און אין דער לעצטער צייט זענען די צוזאַמענשטויסן נאָך שטאַרקער געוואָרען, אַ דאַנק דער הערשאַפֿט פֿון דער קירך; עס איז געגרינדעט געוואָרען אַ פּאַרטיי פֿון קריסטליכע פֿאַנאַטיקער, וואָס האָבן זיך געשטעלט פֿאַר אַ ציל, אויפֿצורייצן דער גאַנצער אָרטיגער בעפֿעלקערונג געגען יודען, פֿערשפּרייטענדיג וועגען די לעצטע אַלערליי פֿאַלשע בלבולים. דאָס האָט די יודען שטאַרק אויפֿגעבראַכט און זיי האָבן בעשלאָסען, זיך נוקם צו זיין אָן די נייע הימעל־מענשען.

איינמאָל האָט זיך געמאַכט, אַז יודען האָבן בעמערקט אין טעאַטער איינעם פֿון די דאָזיגע אַגיטאַטאָרען, מיט'ן נאָמען הירעקס, האָבן זיי איהם איבערגעגעבן אין די הענד פֿון דער מאַכט, אַלס אויפֿהעצער פֿון פּאָגראָמען און רציחות און ער איז שטרענג בעשטראָפֿט געוואָרען; דערנאָך האָבן זיי צונויפֿגעזאַמעלט (דורך אַ פֿאַלשען פֿייער־סיגנאַל) אַלע קריסטען פֿון שטאָדט אויף איין פּלאַץ, און אָנגעמאַכט צווישען זיי אַ בעדייטענדען חורבן. אָט די נקמה האָט אָבער יודען זעהר טייער געקאָסט. דער בישאָף קיריל, אַ פֿאַנאַטישער גייסטליכער פֿון אַמבראָזיוס'עס חדר, האָט גלייך נאָכדעם אָנגערייצט געגען יודען די קריסטען פֿון דער גאַנצער סביבה און דער אויסברוך פֿון זייער כעס איז געווען אַ שרעקליכער: זיי האָבן צורויבט און חרוב געמאַכט אַלע הייזער און שוהלען פֿון די יודישע קוואַרטאַלען און די איבערגעבליבענע האַלב־נאַקעטע יודען אינגאַנצען פֿערטריבען פֿון שטאָדט (415). די אכזריות'ען פֿון דעם פּאָגראָם האָבן אויפֿגעבראַכט אַפֿילו די פֿאָרשטעהער פֿון דער מאַכט, און דער פּרעפֿעקט פֿון שטאָדט, אָרעסטעס, האָט זיך געווענדעט קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל מיט אַ אָנקלאַגע איבער די פֿערברעכערישע מעשים פֿון דעם פֿאַנאַטישען גייסטליכען; דאָרט האָט אָבער קיריל געפֿונען פֿאַר זיך הייסע פֿערטיידיגער, און זיינע מעשים זענען פֿון דער רעגירונג גערעכטפֿאַרטיגט געוואָרען. דאָס האָט דעם אַלעקסאַנדריניש̈ען בישאָף צוגעגעבען נאָך מעהר מוט, און איינער פֿון זיינע אָנהענגער האָט זיך אָפֿען אַרויסגעוואָרפֿען אויף דעם „פֿערועטערישען" פּרעפֿעקט און איהם שווער געשט פֿערשטיינט — ביז אַזוי ווייט איז דער־

גאנגען די לײַדענשאפטליכקײט פונ׳ם קאמפף פאר דער גרויסער ליבע פון קריסטענטום!

און נישט בלויז געגען יודען — די פאנאטישע קעמפפער פאר קריסטוס׳עם תורה זענען עס אויך געוועזען יענע, וואס האבען אײַנגעטונקט זײערע הענד אינ׳ם בלוט פון דער בעריהמטער היפּאטיא; די דאזיגע גײַסטרײַכע פרוי האט געלײַענט לעקציעס אין דער אלעקסאנדרינישער אקאדעמיע און איז געווען טיעף געשעצט אין די ציווילירטע קרײַזען פאר איהר גרויסקײַט אין חכמה און אין מדות; נאר די פרעדיגער פון דער קירך האבען געפונען אין איהר שרעקליכע חטאים און האבען איהר בעשטראפט לויט אלע געזעצען פון דער קריסטליכער ליבע: די „שווארצקינסטלערין" איז ארויסגעריסען געווארען פון איהר טראגבעט, געשלעפט געווארען נאקעטערהייד איבער די גאסען און ענדליך געטויט געווארען אויף א ווילד־אכזריות׳דיגען אופן אין אײנער פון די שטאדטישע קירכען. „אזוי זענען זיך, נאך א סך יאהרען פון קריעגערײַען און ארומרײַסענישען צונויפגעגאנגען דאס יודענטום און דער העלעניזם, לײַדענדיג פון אײן געמײנזאמען שונא — די קריסטלעך־געגערישע קירך. דער העלעניזם האט זיך געפונען אין דעם צושטאנד פון דער לעצטער נסיסה: עס איז אפגעשטארבען אין איהם נישט בלויז דאס געצענדיענערײַ, נאר אויך דאס בעסטע, וואס ער האט בעזעסען: די שאפונג פונ׳ם פרײַען פילאזאפישען געדאנק, פון דער פרײַער קונסט. דאס יודענטום, דאגעגען, האט זײַן פאזיציע נישט אבגעטרעטען: עס האט געקעמפפט פאר זײַן עקסיסטענץ מיט דעם נײַעם שונא, וואס איז געווען מעהר געפעהרליך פונ׳ם אלטען, געצענדיענערישען, און וועט נישט אויפהערען צו פיהרען אט דעם נישט גלײַכען קריעג אויך ווײַטער, אין דעם פערלויף פונ׳ם גאנצען מיטעלאלטער"... (דובנאוו).

פון די רדיפות אין אלעקסאנדריע האט די קירך געוואונען אײן אײנציגען יודען: א לעהרער פון מעדיצין, מיט׳ן נאמען א ד א מ א נ ט י ו ס; ער האט זיך געשמד׳ט און בעקומען א ערלויבניש, זיך אומצוקעהרען צוריק קײן אלעקסאנדריע. די איבריגע יודען האבען איבערגעטראגען די צרות מיט׳ן גירוש און נישט פערלײקענט דעם גאט פון זײערע אבות. דערפאר האט די קירך א סך פערדיענט פון איהרע רדיפות אין די קלענערע צענטערן, וואו דאס יודישע בעוואוסטזײַן איז געווען נישט אזוי שטארק ענטוויקעלט; אין דער שטאדט מ א ה א ן (מאגאנא), למשל, אויף דער אינזעל מינארקא, האבען אלע יודען כמעט זיך

אויסגעשמד׳ט, נישט קענענדיג אריבערטראגן די רדיפות, וואס זיי האבן געהאט אויסצושטעהן פון דעם דארטיגען בישאף.

אין יענער צייט האבן אויסגעבראכען שטארקע אונרוהען געגען יודען אויך אין אנטיוכיא, און אויך דא האבן די קריסטען צורויבט דעם גרעסטען טייל פון די יודישע הייזער און אוועקגענומען ביי יודען אינגאנצען זייערע שוהלען. דער סירישער פרעפעקט האט וועגען דעם פאגראם מודיע געווען אין קאנסטאנטינאפאל, און טעאדאסיוס האט בעפוילען, אבצוגעבען יודען זייערע שוהלען צוריק; דאן האט דער בעריהמטער קריסטליכער אסקעט שמעון פון אנטיוכיא זיך געווענדעט צו טעאדאסיוס׳ען מיט א בריעף, אין וועלכען ער האט אויסגערעכענט אלע יסורים און שרעקליכע שטראפען, וואס ערווארטען איהם דעם קייזער, אין גיהנם דערפאר, וואס ער האט זיך אנגענומען פאר די פון גאט פערשאלטענע יודען. און דער בריעף האט געווירקט: טעאדאסיוס האט צוריק אבגערופען זיין בעפעהל און דערצו אראב-געזעצט פון זיין אמט דעם פרעפעקט, וואס האט נישט מכבד געווען מיט דער פאליטיק פון די קריסטליכע גדולים (423).

בעזונדער טרויעריג זענען געווען די פאלגען פון די רדיפות געגען יודען אויף דער גריכישער אינזעל קרעטא. דא האט די שרעקליכע ווירקליכקייט שטארק אויפגעבראוזט די אלטע יודישע משיח-חלומות, און באלד האט זיך בעוויזען איינער, מיט׳ן נאמען משה, וואס האט זיך ארויסגערופען אויסצולייזען אלע יודען פון גלות מיט דער הילף פון געטליכע וואונדער. די געפלאגט יודען האבן געגלויבט אין די הבטחות און זיך מאסענווייז צונויפגעזאמעלט ארום דעם פערגעטערטען אויסלייזער; דאן האט דער לעצטער זיך אוועקגעלאזען מיט דער מחנה צום ים און געהייסען די אנהענגער זיך אריינווארפען אין איהם אהן מורא, פערזיכערענדיג זיי, אז דאס וואסער וועט זיך שפאלטען, ווי אמאל דאס וואסער פון ים סוף, ווען יודען זענען ארויס פון מצרים. געענדיגט האט זיך די „אויסלייזונג" מיט א מאסע דערטרונקענע, צווישען וועלכע ס׳האט זיך געפונען אויך דער משיח אליין (440), און די איבערגעבליבענע האבן זיך פון גרויס פער-צווייפלונג כמעט אלע אויסגעשמד׳ט.

ביי דער גאנצער פערביטערונג, מיט וועלכער עס זענען דורכ-געדרונגען געווען די בעציהונגען צווישען יודען און קריסטען אין יענער צייט, האבן זיך דאך געפונען איינציגע פארשטעהער פון ביידע

צדדים, וואָס האָבן גראָד נישט שלעכט געלעבט צווישן זיך און אַ סך געלערנט איינער פון אַנדערן; אַזוי אָבער, ווי פון דער יודישער זייט איז פערבאָטען געווען איבערצוגעבען אַ בן אומות העולם „דברי תורה", האָבען אַזעלכע בעציהונגען געמוזט געהאַלטען ווערן בסוד. יודען האָבען מורא געהאַט איבערצוגעבען אַ קריסט די למודים פון תורה, ווייסענדיג, אַז ער וועט זיי שפּעטער איבערדרעהען און בענוצען צו פּאָלעמישע צוועקען, און ווען דער קאַטוילישער הייליגער היעראָנימוס האָט געלערנט די העבּרעאישע שפּראַך ביי דעם יודישען חכם בר חנינא, האָט דער לעצטער זיך געמוזט אויסבעהאַלטען פון דער עפענטליכקייט און געהן צום הייליגען אין זיין קלויסטער־קעלער, ווען קיינער האָט איהם נישט בעמערקט. מיט דער צייט האָט היעראָנימוס געמוזט לערנען אויך די הייליגע שריפטען אין אָריגינאַל (העבּרעאיש), און דאָס האָט איהם אין די שפּעטערדיגע יאָהרען געגעבען די מעגליכקייט צו שאַפען זיין בעריהמטע לאַטיינישע איבערזעצונג פון דער ביבעל, — די „וואולגאַטאַ", וואָס האָט אין אַ משך פון איבער טויזענד יאָהר געדיענט אַלס פערמיטלער צווישען די אייראָפּייאישע פעלקער און די „הייליגע שריפטען". היעראָנימוס האָט זיך געלאָזען איבערצייגען פון די יודישע חכמים אויך בנוגע צו דער פראַגע וועגען די „אַפּאָקריפען" (די נישט הייליגע טיילען פון דער ביבעל) און איז בכלל געווען אַ פלייסיגער תלמיד פון די בעלי האגדה אין יענער צייט; ער האָט דעריבער מורא געהאַט, מ'זאָל איהם נישט חושד זיין אין אַ צו גרויסער השפּעה פון יודישע חכמים, און האָט אומעטום אַרויסגעשטעלט זיין שנאה צו יודען. „איך פעראַכט — שרייבט ער — מיט אַ אונאויסדריקבאַרען האַס די יודען, וועלכע פערשילטען נאָך ביז היינטיגען טאָג אונזער גאָט אין זייערע שוהלען".

אין אַ צווייטען אָרט שילדערט ער מיט אַ שטאַרקער צופריעדענהייט די בעליידיגונגען און צרות, וואָס עס שטעהען אויס די יודישע פּילגרימען, וועלכע קומען קיין ירושלים בעוויינען די חורבות פון זייער הייליגטום. ער שרייבט: „ביז דער איצטיגער צייט איז די נישטגלויבינע איינוואוינער (יודען) — זינט זיי האָבען געהרג'עט גאָט'ס דיענער און בעזונדער גאָט'ס זוהן — פערבאָטען אַריינצוקומען אין ירושלים; זיי לאָזט מען אַריין אַהין נאָר צו קלאָגען; זיי מוזען קויפען פאַר געלד די ערלויבניש צו בעוויינען די חורבות פון זייער מלוכה. יענע, וועלכע האָבען אַמאָל אָבגעקויפט קריסטוס'עס בלוט, צאָהלען איצט פאַר

זײַערע טרערן, און דאָס װײַנען אפילו קומט זײ אויך נישט אָן אומזיסט. אין דעם טאָג, װען ירושלים איז אײַנגענומען און חרוב געװאָרן דורך די רוימער (תשעה באב), זעהסטו, װי עס נעהט דאָס בעטריבטע פאָלק, װי עס שלעפּען זיך שװאַכע פרויען און אַלטע לײַט, אָנגעטאָן אין שמאַטעס, װאָס װײַזען אַרויס גאָט'ס כעס שוין אין דער אויסערליכער קלײַדונג זײַערער. עס קלויבט זיך צונויף אַ עולם פון די דאָזיגע אומגליקליכע, און דאָרט נעבען דעם שטראַהלענדיגען קרײַץ, אויף װעלכען דער האַר (קריסטוס) האָט צום לעבען ערװאַכט; דאָרט, װאו עס לײַכט און פלאַטערט די פאָהן פון קרײַץ, — דאָרט בעװײַנט די הורבות פון זײַן טעמפּעל דאָס אונגליקליכע און דאָך נישט מיטלײַדס-װירדיגע פאָלק. די טרערן שטעהען נאָך בײַ זײ אין די אויגען, די הענד ציטערן און די האָר זענען צופלאָסען, — און דער סאָלדאַט פאָדערט שוין פריש געצאָהלטס, אום צו לאָזען זײ װײַטער װײַנען..."

פאָלעמיזירט מיט יודען און געפּרעדיגט שנאה צו זײ האָט אויך אַ צװײַטער זײל פון קריסטענטום אין יענער צײַט — דער הײליגער אויגוסטינוס פון אַפריקאַ. ער האָט אויך, װי היעראָנימוס, געזעהען אין יודען נאָר אַ פאָלק, װאָס האָט גאָט'ס זוהן געטויט און איז פון גאָט פערשאָלטען, און געהאָלפען אויף אַזאַ אופן מאַכען די שנאה צו דער יודישער אומה פאַר אַ אָרגאַנישען טײל פון דעם קריסטליכען גלויבען. אָט די שנאה האָט שפּעטער געשאַפען פאַר יודען יענע קײַט פון שײַטערהויפענס, פּײַן-געריכטען און אַנדערע אכזריות'ען אין נאָמען פון דער הײליגער אמונה, — יענע שוידערהאַפטע קײַט, װאָס איז געװאַקסען צוזאַמען מיט דער פערשפּרײַטונג פון קריסטענטום און הערט נאָך ביז הײַנטיגען טאָג נישט אויף צו שטיקען דאָס יודישע לעבען אין אַלע לענדער פון דער קריסטליכער הערשאַפט. —

צוועלפטעס קאפיטעל

דאָס יודענטום אין בבל (די אָבשליסונג פון תלמוד)

נאָכדעם ווי די נשיאות אין יהודה איז אונטערגעגאַנגען, האָט דאָס פאַלעסטינישע יודענטום אינגאַנצען פערלוירען זיין פריהערדיגע בעדייטונג אַלס גייסטיגער מיטעלפונקט פון דעם יודישען נאַציאָנאַלען לעבען, און דעם פלאַץ האָט פערנומען דאָס יודישע בבל מיט איהר פירשטליכען ריש גלותא און איהרע גרויסע ישיבות. דאָ האָט זיך גראָד אין דער צייט בעוויזען אַ גאַנצע פלעיאַדע פון וויטזיגע, רייכע פערזענליכקייטען, וואָס האָבען קאָנצענטרירט אַרום זיך די בעסטע כחות פון בבל׳ישען יודענטום און עס צוריק צוגעבראַכט ביז דער מדרגה, אויף וועלכער עס איז געשטאַנען אין דער עפּאָכע פון די בעריהמטעסטע געזעץ-לעהרער.

דער בעדייטענדסטער און גרעסטער פון דער גרופּע אמוראים איז געוועזען רב אשי בר שימי (געב. 352 געשט. 427) פון סורא. ער האָט פעראייניגט אין זיך די גרינדליכע בקיאות פון די סורא׳ענער מיט דער אַנאַליטישער חריפות פון די „בני פומבדיתא״, און איז דעריבער פון אַלע אָנערקענט געוואָרען פאַר אַ שטאַרקען אויטאָריטעט אין דער יודישער געזעץ-לעהרע. אין דעם משך פון די צוויי און פופציג יאָהר, וואָס ער איז געשטאַנען בראש פון זיין ישיבה אין סורא (מתא מחסיא) האָבען זיך אין פומבדיתא געביטען זיבען ראשי ישיבות, און נהרדעה אפילו, וואָס האָט זינט דער צושטערונג אין אָדענאַט׳ס צייטען, כמעט קיין ראָליע נישט געשפּיעלט, האָט אויך

בעקומען אַ געוויסע בעדײַטונג; קײנער אָבער פון די אַלע אמוראים האָט זיך נישט געקענט פערגלײַכען מיט דעם פֿיעלזײַטיגען און געניאַלען ר ב א ש י, אַרום וועלכען עס האָבען זיך צונויפגעזאַמעלט טויזענדער תּלמידים פון אַלע עקען לאַנד. סורא האָט צוריק בעקומען דעם גלאַנץ, וואָס זי האָט געהאַט אין די צײַטען פון איהר ערשטען גרינדער (ר ב) און אַלע האָבען זיך פרײַוויליג אונטערגעוואָרפען דעם אײַנפלוס פון איהר פיהרער; נישט נאָר די אמוראים — די עקזילאַרכען אפילו האָבען אויך זײערע שטאָלצע קעפּ געבויגען פאַר דעם גײַסטיגען פיהרער און לעהרער פון דער גאַנצער אומה. זײ פלעגען קומען קײן סורא פײַערן די הערבסט-יום-טובים, און דאָ זענען אויך פאָרגעקומען די יעהרליכע פײַערונגען לכבוד דעם „ריש גלותא“, אין וועלכע ס׳האָבען זיך בעטײליגט דעפּוטאַציעס פון אַלע יודישע קהלות אין דער פּערסישער מלוכה. אַלע פאָלקס-אַנגעלעגענהײַטען, אַלע פראַגען, וואָס האָבען בעריהרט אַלגעמײנע אַנגעלעגענהײַטען פון דעם בבליש-יודישען לעבען זענען בעהאַנדעלט געוואָרען אין דער רעזידענץ פון דעם אײנפלוסרײַכען „ר י ש - מ ת י ב ת א“, און אַהין פלעגט אויך דער „ריש גלותא“ קומען, כאָטש ער האָט געוואוינט גאָר אין אַן׳אַנדער שטאָדט.

די פּאָליטישע לאַגע פון די יודען אין בבל איז פאַר דער צײַט פון רב אשי׳ס אַקאַדעמישער טעטיגקײַט געווען זעהר אַ גוטע. איבערן לאַנד האָט דעמאָלט געהערשט דער יודענפרײַנדליכער סאַסאַנידישער קעניג י ע ז ד י ג ע ר ד I (420 — 399), וועלכער האָט זיך נישט אונטערגעגעבען דער השפּעה פון די מאַגען (גײַסטליכע) און זיך בעצויגען טאָלעראַנט צו די פרעמד-גלויביגע. צו יודען איז יעזדיגערד געווען בעזונדער גוט געזינט, און אין די פײַערליכע טעג פון הויף האָבען זיך דאָרט געפונען פערטרעטער אי פון עקזילאַרכאַט, אי פון די גרעסערע ישיבות; ווי ס׳דערצעהלט זיך, האָט דער קעניג אַלײן אַמאָל אין אָרדנונג געבראַכט דעם גאַרטעל אויפ׳ן עקזילאַרך ה ו נ א ב ר נ ת ן, און בעמערקט דערבײַ: „איהר זענט אַ פאָלק פון כהנים און דאַרפט טראָגען אײַערע גאַרטלען ווי כהנים“.

און אַט, אין דער רוהיגער צײַט, האָט דער גרויסער ר ב א ש י, אָדער ווי זײַנע צײַט-חברים האָבען איהם גערופען: ר ב נ א א ש י (אונזער רבי), אַנגעהויבען טראַכטען וועגען אַ ריזען-ווערק פאַרן פאָלק, וועלכעס זאָל אַרײַננעהמען אין זיך אַ ל ץ, וואָס דער יודישער גײַסט האָט געשאַפען אין דעם משך פון די אַלע הונדערטער יאָהרען זינט די

נבואה האָט זיך פון יודען אָבגעטאָן. ער האָט זיך דער ערשטער גענו־מען צוזאַמענשטעלן, סיסטעמאַטיזירען און צונויפזאַמלען דעם אונגע־הויערן מאַטעריאַל פון הלכות, שמועות און ערקלערונגען צו דער משנה און מאַכען דערפון איין ווערק, איין אָרגאַנישע פערבינדונג פון דער משנה מיט אַלץ, וואָס האָט אַ שייכות צו איהר — דעם תלמוד. די דאָזיגע אַרבייט האָט ביי רב אשי'ן צוגענומען די גאַנצע פופציג יאָהר פון זיין טעטיגקייט אַלס ריש מתיבתא, און ווי ס'איז צו דריגגען פון געוויסע קוועלן, האָבען אויך די קאָלעגיומס פון די איבריגע ישיבות זיך אינטענסיוו בעטהייליגט אין דער סיסטעמאַטיזירונג פון דעם תלמודי־שען מאַטעריאַל. די אַרבייט איז צוגעגאַנגען לויט דעם פאָלגענדען סדר: אין די צוויי אַקאַדעמישע חדשים פון יאָהר (ירחי הכלה) האָט רב אשי, בעת זיינע שעורים פאַר די תלמידים, גענומען דעם טעקסט פון אַ בעשטימטער משנה און איהם בעלויכטען לויט אַלע תוספתות, בריתות און אַנדערע ערקלערונגען, וואָס בעציהען זיך צו דער משנה, אַזוי אַז אין אַ משך פון דרייסיג יאָהר זענען אין די שעורים בעהאַנ־דעלט געוואָרען אַלע משנות, איניאיינעם מיט די תלמודישע ערקלע־רונגען צו זיי, „און די יודישע געלעהרטע האָבען דערזעהן פאַר זיך, אַנשטאָט אַ כאַאָטישען פלאָנטער פון פערשידענע שפּאַרעדייען און פּשט'לעך, אַ בעשטימטען סיסטעם, מיט דער הילף פון וועלכען עס איז לייכט נאָכצופאָלגען די ענטוויקלונג פון יעדען געזעץ בעזונדער דורך זיינע אַלע דריי סטאַדיומס: די תורה, די משנה און די גמרא“ (דובנאָוו).

ווענען דעם, צי רב אשי האָט אָנגעהויבען פערשרייבען דעם סיסטעמאַטיזירטען תלמודישען מאַטעריאַל, — זענען נישט דערגאַנגען צו אונז קיין גענויע קוועלן; עס עקסיסטירט דעריבער אַ השערה, אַז סיי די משנות, סיי די תוספתות און בריתות זענען איבערגעגאַנגען פון דור צו דור מונדליך, נישט פערשריבענערהייט, און רב אשי האָט אויך נאָר אַריינגעבראַכט אַ בעשטימטען סדר אין דעם כאַאָטישען מאַטעריאַל און איהם צונויפגעשטעלט, אָבער נישט פערשריבען. לויט דער השערה האָבען די יודישע פיהרער פון דער עפּאָכע זיך נאָך אַלץ געהאַלטען ביי דער אַלטער מיינונג, וואָס האָט בעטראַכט די שריפטליכע פערקערפּערונג פון דער מונדליכער מסורה פאַר אַ פער־ברעך, און בעזונדער זאָל אַט די מיינונג זיך האָבען דעמאָלט פער־שטאַרקט צוליעב דעם, וואָס דאָס קריסטענטום האָט אָנגעהויבען זיך

צוצושרייבען אַלע ערשיינונגען פֿון דער יודישער נבואה און ממילא אויך די אויסדערוועהלטקייט פֿון גאָט. אין איין אגדה איז דער געדאַנק זאָגאַר דייטליך אויסגעדריקט; דאָרט זאָגט זיך: „משה האָט געוואָלט, אַז די משנה זאָל זיין פֿאַרשריבען, נאָר ווייל גאָט-ברוך-הוא האָט געקוקט אין דער צוקונפֿט און געזעהען, אַז די אומות העולם וועלען אַמאָל איבערזעצען די תורה און ליִיענען זי אויף גריכיש און זאָגען: מיר זענען בני ישראל, מיר זענען גאָט'ס קינדער, — האָט ער געזאָגט (איך וועל כ.בען אַ סימן): ווער עס בעזיצט מיינע מיסטעריען, דער איז מיין קינד. און וואָס זענען עס די מיסטעריען? דאָס זענען די משנה און דער תלמוד (די תורה שבעל פה)".

מיט דער צונויפשטעלונג פֿון תלמוד האָט רב אשי אַלזאָ פֿאַרענדיגט דעם ריעזיגען בנין, וועלכען דער גרויסער ר' יהודה הנשיא I האָט אָנגעהויבען בויען מיט צוויי הונדערט יאָהר צוריק; זיין אַרבייט איז אָבער געווען אָהן אַ ערך שווערער און פֿאַרוויקעלטער. די משנה האָט געגעבען טרוקענע הלכות אין דער געשטאַלט פֿון אָבגעפּאַסטע געזעץ-פּאַראַגראַפֿען; דאַגעגען דער תלמוד האָט אַריינגענומען אין זיך אויך די לעבעדיגע בעוועגונג, די ענטוויקלונג פֿון יעדען געזעץ און זיין גייסטיגען אינהאַלט, און געגעבען דערמיט יעדערן די מעגליכקייט אַריינצודרינגען אין דעם עצם מהות פֿון דער יודישער געזעצגעבונג. רב אשי האָט אָבער דאָס גאַנצע ווערק נישט געענדיגט: ער אַליין מיט זיינע חברים האָבען נאָך געהאַט צופֿיעל מחדש צו זיין, צופֿיעל אויפֿצוטאָן אין דער הלכה, אום זיך צו קענען אינגאַנצען איבערגעבען דער אַרבייט פֿון זאַמלען און סיסטעמאַטיזירען. די פֿאַרענדיגונג פֿון דעם בבלישען תלמוד איז דעריבער אויסגעפֿאַלען אויף דעם גורל פֿון רב אשי'ס נאָכפֿאָלגער, און אַזוי ווי די יודישע לאַגע אין לאַנד האָט זיך אין דער צייט שטאַרק פֿאַרערגערט, איז די אַרבייט אַזוי ווי איבערגעריסען געוואָרען אויף עטליכע צעהנדליג יאָהר'.

אָנגעהויבען האָבען זיך די רדיפֿות געגען יודען אין פּערסיען נאָכדעם, ווי אויפֿן טראָן איז אַרויף יעזדיגערד II (456), וועלכער האָט זיך אינגאַנצען אונטערגעגעבען דעם איינפֿלוס פֿון זיינע יועצים — די פֿאַנאַטישע מאַגיער (אמגושים). יעזדיגערד האָט גוזר געווען אויף יודען נישט צו היטען שבת — אַ גזירה, וואָס האָט געמוזט טיעף אָנגרייפֿען די שטאָלצע יודישע בירגער, וועלכע האָבען ביז אַהער כמעט נישט געוואוסט פֿון קיין רעליגיאָנס-צוואַנג. אָט די גזירה האָט

זיך אפילו נישט לאַנג געהאַלטען, ווייל יעזדיגערד איז באַלד געהרג'עט געוואָרען; יודען האָבען אָבער דערפין נישט פערדיענט: זיין נאָכפאָלגער פ ע ר ו ז (פירוז רשיעה) האָט זיי גאַנצע צעהן יאָהר פערפאָלגט מיט שרעקליכע גזירות און אכזריות'ען. ער האָט געלאָזען אויסהרג'נען א גאַנצע העלפט איינוואוינער פון דער שטאָדט איספאַהאַן און חוץ דעם האָט ער אוועקגערויבט יודישע קינדער און זיי ערצויגען אין דעם פערסישען גלויבען. די יודען אין בבל זענען דאָס ערשטע מאָל אוועקגעשטעלט געוואָרען געגען דעם נסיון פון ש מ ד, און אויך דאָ האָבען זיך גלייך בעוויזען מערטירער-קדושים, וואָס האָבען זייער לעבען מקריב געווען פאַר דער גרויסער ירושה פון די פריהערדיגע דורות. דער עקזילאַרך ה ו נ א מ א ר י ב ר מ ר ז ו ט ר א מיט צוויי חברים געזעצלעהרער, א מ י מ ר ב ר י נ ק א און מ ש ר ש י א ב ר פ ק ו ד, זענען בעשטראָפט געוואָרען מיט'ן טויט פאַר עובר זיין דעם קעניגס צוואַנגס-בעפעהלען, און מיט זיי האָט זיך דער רייסטער פון די מערטירער-טויטען נישט געענדיגט.

ביי אזעלכע בלוטיגע רדיפות האָט שוין מעהר קיין רייד נישט געקענט זיין וועגען פאָרטזעצען די אַקאַדעמישע טעטיגקייט. די ישיבות זענען הרוב געוואָרען אָדער זיי זענען געשטאַנען ליידיג; ווער עס האָט געקענט, איז אַנטלאָפען פון לאַנד, און בזסליכוויז איז ענטשטאַנען א מאַסענהאַפטע אויסוואַנדערונג: אין דרום-זייט ביז אַראַביען און אין מזרח-זייט — ביז אינדיען, וואו עס זענען שוין געווען פון פריהער בעדייטענדע יודישע קאָלאָניעס. די דאָזיגע קאָלאָניעס האָבען עקסיסטירט אַלס פרייע רעפובליקען אָהן א שום שייכות נישט צו רוים און נישט צו פערסיען, דערפאַר האָבען זיי אויך קיין בעשטימטען יודישען כאַראַקטער נישט געהאַט און נישט געוואוסט פון די אַלע ענדערונגען, וואָס זענען פאָרגעקומען אין דעם פּאָליטישען און גייסטיגען יודישען לעבען. איצט, מיט די איינגעוואַנדערטע יודען, וועלכע האָבען מיטגעבראַכט מיט זיך א אוצר פון יודישען וויסען, האָבען אָט די אָבגעריסענע קבוצים בעקומען א יודישען אויסזעהען. אין אינדיען איז זאָגאַר איינגעפיהרט געוואָרען א מין נשיאות, און איינער פון די בבל'ישע אימיגראַנטען, מיט'ן נאָמען י ו ס ף ר ב ן, האָט בעקומען פון דעם בראַהמינישען קעניג דעם טיטול הויפטלינג (מאַרדעליאַר) מיט א גאַנצער רייהע פריווילעגיעס, וועלכער איז איבערגעגאַנגען פון איהם

בירושה צו זײַנע קינדער און קינדס קינדער — צוויי און זיבעציק און צוואָל.

צום גליק פון די פּערסישע יודען האָבען די רדיפות אויפגעהערט גלייך נאָך פּעראָז׳ס טויט. זײַנע צוויי נאָכפאָלגער האָבען צוריקגעשטעלט די אָרדנונג אין לאַנד, און ביסלעכווײַז האָט זיך צוריק בעגײַט אויך די אַקאַדעמישע טעטיגקייט אין די גרעסערע ישיבות. סורא און פּומבדיתא האָבען ווידער צוגעצויגען תלמידים פון גאַנצען לאַנד און באַלד האָבען זיך אויך נעזען-לערער בעוויזען, וועלכע זענען אוועקגעשטעלט געוואָרען בראש פון די צענטערן און פון דאָרט פאַר־שפּרייט גאָט׳ס וואָרט אין אַלע שיכטען פון דער אומה.

די בעדײַטענדסטע צווישען דער איצטיגער פּלעיאַדע אמוראים זענען געוועזען רבינא און רב יוסי, פון וועלכע דער ערשטער איז אויסגעוועהלט געוואָרען פאַר אַ ריש מתיבתא אין סורא און דער אנדערער — אין פּומבדיתא. אָט די צוויי לעצטע אמוראים האָבען זיך ענערגיש גענומען צו פאַרענדיגען דעם בנין פון תלמוד, און זייער גאַנצע טעטיגקייט איז געוועזען געווידמעט דער גרויסער אויפגאַבע. ווי רב אשי, האָבען זיי אויך געאַרבייט צוזאַמען מיט אַ גאַנצען קאָלעגיום פון חברים און תלמידים, און דאָס ווערק איז דורך זיי ניט בלויז פאָלשטענדיג פאַרענדיגט, נאָר אויך אָבגעשלאָסען געוואָרען. רבינא און רב יוסי האָבען סאַנקציאָנירט די פאַרענדיגטע צונויפשטעלונג און זי אָנערקענט פאַר אַ גאַנצען, פאַרטיגען בנין, צו וועלכען עס לאָזט זיך שוין מעהר קיין זאַך ניט צוגעבען (499) — מיט זיי איז דער תלמוד פאַרחתמ׳עט געוואָרען אויף אייביג.

דער „תלמוד בבלי“ (רופט זיך אויך גמרא) שטעלט פאָר מיט זיך, אַ גאַנץ בעזונדערע שאַפונג, וואָס האָט צו זיך קיין גלייכען ניט אין דער ליטעראַטור-וועלט פון אַלע פעלקער און קען ניט גע־מאָסטען ווערן מיט דעם מאַסשטאַב, מיט וועלכען מ׳מעסט געוועהנליך די ווערק פון דער אַלטער וועלט. דאָס איז אַ אומגעהויערע ענציקלאָ־פּעדיע, אין וועלכער עס זענען לעבעדיג פאַרקערפּערט גאַנצע זעקס הונדערט יאָהר פון דעם יודישען שאַפען אויף די פאַרשידענסטע געביטען. „דער תלמוד, ווי ס׳זאָגט שוין דער נאָמען אַליין („לערנען“), איז לכתחילה צוזאַמענגעשטעלט געוואָרען ניט אַזוי ווײַט אַלס קאָדעקס פאַר׳ן פּראַקטישען לעבען, ווי אַלס ספר צום לערנען, וואו יעדער יוד קען געפינען אַלע ידיעות, וועלכע זענען איהם נויטיג. דאָס איז

דער „אוניווערזיטאַס ליטעראַרום" פון יודאאיזם, די געזאַמטהייט פון אַלע ספּעציעל־יודישע און אַלגעמיין־מענשליכע וויסענשאַפטען, וואָס זײַנען געווען צוגענגליך די יודען פון יענע דורות. אין תּלמוד בעגעגנען זיך צוזאַמען מיט רעליגיעזע און יורידישע אַבהאַנדלונגען, אויך ערקלערונגען איבער אַסטראָנאָמיע, פילאָזאָפיע, מעדיצין, מאָראַל, היסטאָריע, און דערבײַ גלײַך אַנעקדאָטען, לעבענס־שילדערונגען שפּריכווערטער, לעגענדעס און משונה׳דיגע מיינונגען, וואָס האָבּן זיך אויסגעבילדעט, ווי ס׳איז צו גלויבען, אונטער דעם אײַנפלוס פון די המון׳ישע אײַנבילדונגען אָדער פון די פּערסישע נאַרישע גלויבערײַען אין רוחות, שדים און כישוף. (דובנאָוו).

פון דעם תּלמוד ירושלמי שיידט זיך דער בבלישער תּלמוד אונטער מיט זײַן פאָלשטענדיגקייט, סיסטעמאַטישער צונויפשטעלונג און אַנאַליטישער שאַרפקייט. די אַבהאַנדלונגען פון דעם בבלי׳שען תּלמוד ווירקען שטענדיג אויפ׳ן מוח און וועקען איהם: דער פערשטענדיגער לעזער קען אין איהם נאָכפאָלגען יעדען געדאַנק פון זײַנע ערשטע רעגונגען אָן ביז דאָרט אַהין, וואו ער פערנעהט זיך אין אַ קאָפּשווינדעלנדער, אונבעגרײַפליכער הויכקייט. דאָס פאָלק האָט דעריבער זיך ענגער צוזאַמענגעלעבט מיט דעם תּלמוד, ווי מיט דעם פאַלעסטינישען; ער איז געוואָרען דער לעבענס־אָטעם, די נשמה פון דער אומה; די שפּעטערדיגע דורות האָבען מיט איהם געלעבט, אין איהם אַלץ געזעהן און אַלץ געפונען: דער קאָפּ־מענש טיעפע חקירות, און דער מענש פון געפיהל — שטימונגען און האַרציגע בילדער. אין דעם משך פון איבער טויזענד יאָהר האָט די גאַנצע אויסערליכע וועלט, די נאַטור, די מענשליכע געזעלשאַפט מיט אַלע איהרע געוואַלטיגע געשעהענישען אַזוי ווי נישט עקסיסטירט פאַר דעם יודישען פאָלק; פאַר איהם איז דאָס אַלץ געווען נישט מעהר ווי אַ פאַנטאַם, אַ צופעליג שאָטענבילד — די אמת׳ע ווירקליכקייט האָט זיך פאַר איהם געעפענט אין תּלמוד. דאָס איז געווען די איינציגע פולע, ווירקליכע, ליכטיגע וועלט — די וועלט פון דער יודישער אומה. קיין אמת איז אין די יודישע אויגען קיין אמת נישט געווען, אַזוי לאַנג ווי ער איז נישט סאַנקציאָנירט געוואָרען דורך דעם אַלוויסענדען תּלמוד, און אפילו די תּורה גופא מיט דער נבואה איז צו זיי איצט צוגעקומען נאָר דורך זײַנע אויסטײַטשונגען און ערקלערונגען

אַזוי האָט דער בבלישער תּלמוד אויסגעאיבט אַ פיעלפאַכיג

ווירקונג אויף דער ווייטערדיגער אויסבילדונג פון יודענטום. א) ער האט געגעבען דעם פאלק מאטעריאל פאר א אלזייטיגען, רעליגיעזען און בירגערליכען קאדעקס, וואס האט ארומגענומען יעדען שריט, יעדע בעוועגונג פון דעם אלטעגליכען לעבען, און אויף אזא אופן אבגעזונדערט דער יודישער אומה פון די פעלקער, צווישען וועלכע איהר איז אויסגעקומען צו לעבען. ב) ער האט ערצויגען דעם פאלקס-גייסט און איהם געבילדעט אין א בעשטימטער ריכטונג. „די תלמודישע הלכה, מיט איהר פיינער שארפזיניגער דיאלעקטיק האט שטארק מיטגעווירקט צו פערשארפען דעם יודישען פערשטאנד און צו ענטוויקלען אין איהם א אייגענטימליכען לאגישען טראכטען; זי האט געהאלטען דעם פערשטאנד אין אייביגער אנגעשטרענגטקייט, האט איהם נישט געלאזען איינשלאפען און כסדר געוועקט און געמינטערט. ג) ער האט געפפלעגט דעם גייסט פון פאלק, איהם געצערטעלט און געבילדעט מיט זיינע מאראל-פילאזאפישע און פאעטישע אגדות. „די אגדה האט געגעבען דעם פאלק הויכע מאראלישע בעגריפען, האט אין איהם געפלאנצט אלטעגליכע קלוגהייט, האט איהם געטרייסט אין זיינע ליידען מיט האפנונגען אויף גליקען אין דער צוקונפט (אויף דער אדער אויף יענער וועלט), האט אונטערגעהאלטען אין איהם זיין נאציאנאלען געפיהל און איהם געוויילט מיט היסטארישע אדער פאעטישע לעגענדעס" (דובנאוו).

צוזאמען מיט די אויסגערעכענטע מעלות, האט אבער דער איינפלוס פון תלמוד געהאט אויך שלעכטע זייטען. די שטארקע הלכי'שע בעגרענעצונגען בנוגע צו זאכען פון דעם אלטעגליכען לעבען, די סיגים און סיגים צו סיגים האבען ביסליכווייז אריינגעבראכט א טויטע טרוקענקייט אין דעם יודישען גלויבען און איהם פערוואנדעלט אין א רייהע זינלאזע חומרות און פארמאליטעטען; א דאנק דעם הלכי'שען פלפול האט זיך אויסגעארבייט אין דעם יודישען פערשטאנד א שטארקע נייגונג צו קאזואיסטיש-קליינליכע פשט'לעך, און די וועלט-אנשויאונג פון דער תלמודישער אגדה האט צופיעל אבגעזונדערט דעם יודען פון דער ארומיגער וועלט און איהם צופיעל חשיבות צוגעשריבען, פלאנצענדיג אין איהם דעם בעוואוסטזיין, אז ער איז דער צענטער פון דער גאנצער יצירה און די גאנצע וועלט איז בעשאפען געווארען נאר פון זיינעט וועגען.

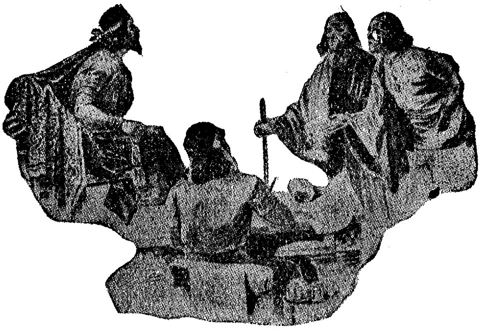

פאַר'ן משפט פון גאון

אַנ'אַלטער וואַנד-שמוק אין בבל

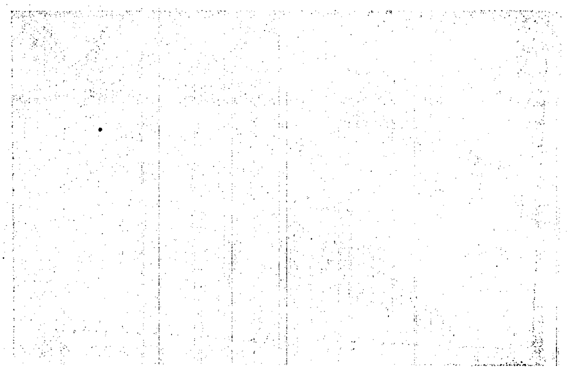

דרייצעהנטעס קאפּיטעל

די ווייטערדיגע רדיפות געגען יודען אין פּערסיען:
די „סבוראים"

די מיטארבייטער פון דעם גרויסען בנין האבען נאך געלעבט. די שפּורען פון די פריהערדיגע פערפאלגונגען זענען נאך נישט פערווישט געוועזען, און איבער די יודען אין פערסיען האט זיך שוין א נייער שטורם איבערגעטראגען, — א שטורם, וואס האט די יודען פון געדולד ארויסגעבראכט און זיי געצוואונגען זיך צו נעהמען פאר'ן געוועהר. דאס איז געוועזען אין דער צייט פון דעם בעריהמטען מאצדאק, וואס האט געוואלט רעפארמירען דעם פייער-גלויבען פון די מאגיער און בכלל פערשפּרייטען אין דער וועלט די ממשלה פון דעם גוטען ליכט-גאט הורמיז. דער מקור פון אלדאס שלעכטס — האט מאצדאק געפּרעדיגט, — און בייזס אויף דער וועלט, איז נאר די קנאה-שנאה צווישען מענשען, די תאוה צו בעזיצען יענעמס עשירות אדער יענעמס פרוי; דער איינציגער אויסוועג, צו פערשפּרייטען אין דער וועלט די ממשלה פון ליכט און גוטסקייט, בלייבט דעריבער, נאר איינצופיהרען א ארדנונג, ביי וועלכער אלע פערמעגענס און אלע פרויען זאלען געהערען צו אלע.

די דאזיגע לעהרע פון פאלשטענדיגער קאמוניסטישער גלייכהייט האט געפונען פאר זיך מאסען אנהענגער, און אזוי ווי צווישען זיי איז געוועזען אויך דער קעניג אליין, האט ער בעפוילען אלע בירגער

פון זיין מלוכה, זיי זאלען אנהויבען צו לעבען געמיינשאפטליך.
נאטירליך, האט אזא מין בעפעהל געמוזט ארויסרופען א איבער-
קעהרעניש אין לאנד, און ווייל די יודישע איינוואוינער האבען אממעהר-
כטען געליטען פון דער נייער ארדנונג, האבען זיי געקעמפט געגען
איהר מיט די שארפסטע מיטלען; דאס איז געווען א קאמפף אויף
לעבען און טויט נישט אזוי וועגען פאר'ן פערמעגען פון דער יודישער
בעפעלקערונג, וואס האט געזאלט צורויבט ווערן פון דעם פערוויל-
דערטען המון, ווי פאר דער ריינקייט פון די יודישע פרויען און טעכטער,
וואס איז געשטאנען אין געפאהר, פערשוועכט צו ווערן פון די צורייצ-
טע „קאמוניסטען", און בראש פון דעם קאמפף איז געשטאנען דער
יונגער און העלדישער עקזילארך מר זוטרא II. ער האט צונויפ-
גענומען ארום זיך א מהנה פון פיער הונדערט העלדישע יודישע
קריגער, וועלכע האבען בעזיגט דעם היל פון דער רעגירונג און
אין א משך פון גאנצע זיבען יאהר בעוויזען צו דערהאלטען כמעט
א זעלבסטשטענדיגע יודישע מלוכה'לע, מיט מחוזא אלס הויפט-שטאדט.

ענדליך זענען אבער די פערסיאנער דאך בייגעקומען די יודישע
רעוואלוציאנערען; דערביי איז דער עקזילארך אליין געפאנגען געווארען,
און די פערביטערטע זיגער האבען איהם געקרייציגט נעבען דער
בריק פון מחוזא צוזאמען מיט זיין גרייז-גרויען זיידען מר חנינא
(520). די איבריגע מיטגליעדער פון דעם עקזילארכישען הויז האבען
געמוזט אנטלויפען פון פערסיען, און זיי האבען יערטעוועט מיט
זיך אויף דעם נאר וואס געבוירענעם יורש פון עקזילארך — דעם איינ-
ציגען צוויי-על פון דוד המלך'ס אבשטאמונג. איבער די שטארקע
רדיפות מצד דער רעגירונג האט זיך אבגעשטעלט אין יענער צייט
אויך דאס אקאדעמישע לעבען פון לאנד: די תלמידי חכמים זענען
זיך צולאפען און די ישיבות זענען געשטאנען וויסט. פון דעסטוועגען
האבען זיך דאן אין דער פערסישער ארמעע דאך געפינען א סך יודען,
און בעת דער מלחמה מיט דעם ביזאנטינישען קריגספיהרער בעליזאר,
האט דער פערסישער הויפט-מארשאל אבגעבעטען ספעציעל א וואפען-
שטילשטאנד, כדי די יודישע סאלדאטען זאלען קענען פייערן דעם יום
טוב פסח

פריי אבגעאטעמט האבען די יודען אין פערסיען אונטער דער
הערשאפט פון כאזרעאס נאשירוואן (579—532). אין זיין צייט
האבען יודען נישט געוואוסט פון קיינע רדיפות. און דאס האט זיך

באַלד אָבגערופען אויך אויף דער נײַסטיגער ענטוויקלונג פון בבל'ישען יודענטום. די ישיבות זענען צוריק בענײַט געוואָרען, אַלע נאַציאָנאַלע אינסטיטוציעס האָבען ווידער אָנגעהויבען פונקציאָנירען און די איבערגעריסענע קײַט פון דער מסורה האָט זיך, אַזוי פון זיך אַלײַן, ווידער צונויפגעבונדען. פון יענער צײַט זענען דערגאַנגען צו אונז די נעמען פון רב גיזא, ריש מתיבתא אין סורא, רב סימונא, ריש מתיבתא אין פומבדיתא, און אײַנעם אַ דריטען געזעצלעהרער, רב רבאי. אַט די אַלע חכמים מיט זײַערע תלמידים האָבען געזעהען פאַר זיך זײַער אײַנציגע אויפגאַבע אין דער אַרבײַט פון שטודירען דעם תלמוד, ערקלערן די שטעלן אין איהם, וואָס זענען אונפערשטענדליך, און בכלל מסביר זײַן דעם מאַטעריאַל פון מסורות און הלכות, וואָס איז שוין סאַנקציאָנירט געוואָרען פון די אמוראים, — פון וואַנען עס זאָל שטאַמען אויך דער נאָמען סבוראים.

מיט דעם אַרויפשטײַגען אויפ'ן טראָן פון נאַשירוואַנ'ס זוהן (הורמיז IV 579=589) האָט זיך די יודישע לאַגע ווידער פערערגערט. הורמיז האָט זיך אונטערגעוואָרפען דעם אײַנפלוס פון די מאַגיער, וועלכע האָבען געוואָלט אָבהאַלטען דעם אונטערגאַנג פון זײַער גלויבען דורך רדיפות איבער אַנדערש-גלויביגע, און אונטער דעם דרוק פון זײַנע פערפאָלגונגען זענען די ישיבות ווידער חרוב געוואָרען.

אין דער צײַט פון דעם קעניג האָבען זיך אָנגעהויבען אין לאַנד שבאַרקע אונרוהען, וואָס האָבען זיך געענדיגט מיט אַ בלוטיגען טראָן-וועקסעל: דער העלדישער קריעגס-פיהרער באַהראַם-שטובין האָט אַוועקגענומען פון הורמיז'ן די הערשאַפט און זיך אַלײַן ערקלערט פאַר קעניג פון פערסיען (590). אין דער איבערקעהרעניש האָבען יודען אַ שטאַרקען חלק גענומען, און באַהראַם האָט זײ דערפאַר אָבגעדיענט מיט פערשיעדענע זכיות און הנחות; זײַן הערשאַפט האָט אָבער נישט לאַנג אָנגעהאַלטען, און ווען דער געזעצליכער טראָן-יורש האָט — מיט דער הילף פון ביזאַנטינישע מחנות — צוריק אײַנגענומען פערסיען, האָט ער אַכזריות'דיג בעשטראָפט אויף די געטרײַע אָנהענגער פון דעם אוזורפאַטאָר — די יודען. נישט קוקענדיג אויף דעם, האָט זיך פון דעסטוועגען די יודען דערנאָך נישט שלעכט געלעבט אונטער דער הערשאַפט פון דעם קעניג (כאָזרו II, מיט'ן בײַנאָמען פערוז 590—628). און פאַר זײַן צײַט זענען צוריק רעסטױרירט געוואָרען אויך די בעריהמטע אַקאַדעמיעס — סורא און פומבדיתא.

פיערצעהנטעס קאַפּיטעל

יודען אין די אייראָפּעאישע לענדער

אין דער צייט, ווען די יודען אין פּערסיען זענען געשליידערט געוואָרען פון די היסטאָרישע געשעהענישען דאָ ארויף און דאָ אראָב, אין האָבען אליין אויך ארויסגעוויזען שטאַרקע אויסדריקען פון לעבענס־קראַפט און איניציאַטיווע, — אין דער צייט איז דאָס יודענטום אין'ם ביזאַנטינישען מזרח אַזוי ווי איינגעשלאָפען אינגאַנצען, אונטער דעם דרוק פון דער ארומיגער פעראַכטונג, און האָט נישט ארויסגעוויזען קיינע שפּורען פון אַקטיווער לעבענסקראַפט. די ביזאַנטינישע מלוכה, אין וועלכער ס'האָט זיך געפונען אויך דאָס הייליגע לאַנד, האָט אָנגעווענדעט בנוגע צו יודען חוץ דער רוימישער פערריסענער גאווה אויך די גריכישע ניפטינקייט. בעקומענדיג איהר גייסטיגע יניקה נאָר דורך דער קירך, האָט די ביזאַנטינישע בעפעלקערונג זיך ערצויגען אויף די שפּריכווערטער און בעגריפען, וועלכע האָבען געזעהן אין יודען גאָטמערדער און פערברעכער, און די פאָלגען דערפון האָבען זיך ארויסגעוויזען אי אין אַלטעגליכע מעשים, אי אין אָפיציעלע מלוכה־געזעצען.

לויט די איינפיהרונגען פון טעאָדאָסיוס דעם יונגערן זענען די יודען אין דער ביזאַנטינישער מלוכה אויסגעשלאָסען געוואָרען פון יעדען מין עהרען־פּאָסטען און אויך קיין נייע שוהלען האָבען זיי נישט געטאָרט בויען. די דאָזיגע אַלע בעגרענעצונגען זענען זעהר

שטרענג אָבגעהיט געוואָרען פון טעאָדאָסיוס'עס נאָכפאָלגער, און גאַנץ אָפט זענען די מלכים אַליין פערגאַנגען אין זייער גיפטיגער יודענפיינדשאַפט נאָך ווייטער פונ'ם צעווילדעטען המון. אַזוי איז פאָרגעקומען, למשל, מיט דעם אויפגעקומענעם קייזער צענאָ, וועלכען מ'האָט דערצעהלט וועגען אַ בלוטיגען צוזאַמענשטויס אין אַנטיוכיא בעת איינעם פון די לוסטשפּיעלען. די קאָנקורס-פּאַרטייען האָבען זיך דאָ געטיילט אויף גרינע און בלויע, און ווען מ'האָט דעם קייזער איבערגעגעבען, אַז די גרינע האָבען צווישען אַנדערע אויך אַ סך יודען געהרג'עט און זייערע טויטע קערפּער'ס אַריינגעוואָרפען אינ'ם פייער פון דער אונטערגעצונדענער שוהל, — האָט ער געענטפערט: די גרינע דאַרפען נאָר דערפאַר בעשטראָפט ווערן, וואָס זיי האָבען פערברענט בלויז די טויטע יודען און נישט אויך די לעבעדיגע!

ביי דעם אַלעמען האָבען די ביזאַנטינישע יודען דאָך גענאָסען דערווייל די פולע פרייהייט אין די אָנגעלעגענהייטען פון גלויבען און די רעגירונג האָט זיי אין דעם נישט געשטערט. דער ערשטער, וואָס האָט זיי בירגערליך נאָך מעהר געדריקט און דערצו נאָך אַרויפגעלעגט אויף זיי די צוואַנג פון רעליגיעזע פערפאָלגונגען איז געוועזען יוסטיניאַן (527—565). פון איהם שטאַמט דאָס שענדליכע געזעץ, לויט וועלכען יודען זענען נישט בעגלויבט אַלס עדות געגען אַ קריסט; די שומרונים זענען אין דער הינזיכט אַוועקגעשטעלט געוואָרען נאָך נידריגער: זייער עדות-זאָגען האָט איגגאַנצען נישט געהאַט קיין יורידישע בעדייטונג און אַפילו אָבזאָגען זייער ירושה האָבען זיי אויך קיין רעכט נישט געהאַט. דאָס איז געוועזען אַ אַקט פון נקמה געגען די פערביטערטע שומרונים, וואָס האָבען נישט געקענט רוהיג אַריבערטראָגען דעם יאָך פון די גזירות און רדיפות און עטליכע מאָל געפּרובט מורד זיין אין דער קייזערליכער ממשלה.

בכלל האָט אָבער יוסטיניאַן זיך בעצויגען גלייך צו יודען ווי צו די שומרונים, און אַרויפגעלעגט אויף זיי אַלע מעגליכע פליכטען, נישט לאָזענדיג זיי דערביי געניעסען פון קיינע זכיות.

„זאָלען זיי קרעכצען, — האָט דער קייזער געשריבען אין זיין בעפעהל וועגען יודען און שומרונים, — זאָלען זיי קרעכצען אונטער דעם יאָך פון די שווערע שטאָדטישע אַרבייטען, זיי זאָלען אָבער דעראַר נישט בעלויהנט ווערן מיט קיין עהרענטיטול: זיי מוזען בלייבען

אין דעם פֿערלאַטעטן צושטאַנד, אין װעלכן זײ האָבן איבערגעלאָזן זײערע נשמות".

יוסטיניאַן האָט אונטער אַ שװערער שטראָף פֿערבאָטן יודען, צו פֿײַערן דעם יום-טוב פּסח, און יעדעס מאָל, װען דער יודישער פּסח איז אױסגעפֿאַלן אין אײן צײַט מיט דעם קריסטליכן, האָבן די יודען זײער יום טוב געמוזט אינגאַנצן אָבלעגן, כּדי עס זאָל נישט הײסן, אַז די קריסטן האַלטן זיך בײַ דעם יודישן קאַלענדאַר. כאַראַקטעריסטיש איז דערבײַ דאָס, װאָס דער דאָזיגער בּעפֿעהל איז אַרױסגעגעבן געװאָרן צוליעב אַ געװיסער קריסטליכער סעקטע, װאָס האָט זיך װירקליך פֿעסט געהאַלטן בײַ דעם יודישן קאַלענדאַר און געפֿײַערט דעם יום טוב גלײַך מיט יודען; נאָר אָנשטאָט צו צװינגען די װידערשפּעניגע קריסטן, זײ זאָלן זיך אונטערגעבּן די בּעשטימונגען פֿון דעם ניצעאישן קירכן-קאָנגרעס, האָט יוסטיניאַן געפֿונען פֿאַר בּעסער צו דריקן דער יודישער בּעפֿעלקערונג און אָנצוגרײַפֿן אײנעם פֿון איהרע שטאַרקסטע געפֿיהלען.

בּײַ אַנאַנדער פֿאַל האָט זיך יוסטיניאַן ערלױבט נאָך שטאַרקער אָנצוגרײַפֿן די רעליגיעזע געפֿיהלען פֿון דער יודישער בּעפֿעלקערונג. עס איז פֿאָרגעקומען, אַז די מיטגליעדער פֿון אַ יודישער קהלה זענען זיך פֿונאַנדערגעגאַנגען אין די מײנונגען װעגן דעם, צי די פּרשיות פֿון דער תּורה און די קאַפּיטלעך פֿון דער הפטורה דאַרפֿן געלײענט װערן בּעת'ן דאַװנען נאָר אין אָריגינאַל (העבּרעאיש) אַלײן, אָדער מ'דאַרף זײ גלײַך איבּערזעצן אין דער לאַנדשפּראַך, כּדי די עמי הארצים און פֿרױען זאָלן זײ אױך פֿערשטעהן. די געזעצלעהרער און דער מעהר אָרטאָדאָקסישער טײל פֿון די מתפּללים איז, נאַטירליך, געװען נעגען דער אײַנפֿיהרונג פֿון גריכיש — די שפּראַך פֿון די יודישע פֿײַנדער און דער קריסטליכער קירך — אין דעם יודישן גאָטעסדיענסט, און דער שטרײַט איז ענדליך דערגאַנגען ביז אַזױ װײט, אַז יוסטיניאַן אַלײן האָט זיך געמוזט אַרײַנמישן אין דער זאַך. ער האָט דאַן בּעפֿױהלען, אַז די יודען מוזען זיך בּעת'ן גאָטעסדיענסט בּענוצען מיט גריכישע (אָדער לאַטײנישע — אין די איטאַליענישע פּראָװינצען) איבערזעצונגען פֿון דער בּיבּעל, און האָט זײ דערבײַ רעקאָמאַנדירט די קריסטליך-צוגעפּוצטע סעפּטואַגינטאַ. יוסטיניאַן האָט דאַן אױך פֿערבאָטן די אגדי'שע דרשות, װאָס פֿלעגן געהאַלטן װערן יעדען שבּת אין די שוהלען און בּתי מדרשים, און אױף אַזאַ אופֿן האָט ער געגלױבט

צו פערבאַטען די טראַדיציאָנעלע יודישע אויפפאַסונג פון די הײליגע שריפטען מיט די אויסטײַטשונגען פון דער ביבעל אין'ם זין פון קריס־טענטום (553).

די זאָרגען פון דעם ביזאַנטינישען הויף פאַר'ן גליק פון דער יודי־שער נשמה האָבען זיך אויסגעדריקט נאָך אין אַ גאַנצער רײהע פערבאָטען און בעפעהלען. די יודען האָבען אין זײערע שוהלען נישט געטאָרט אויסשרײַען אין דער הויך דעם אויסרוף: ד' אלהינו, ד' אחד (גאָט, אונזער גאָט, איז אײנציג), ווײל דאָס איז אַ שאַרפער פראָטעסט געגען דער אָנגענומענער דרײַ־אײניגקײט פון קריסטענטום; זײ איז פערבאָטען גע־ווען אויסצורעדען דעם פערז „קדוש, קדוש, קדוש ד' צבאות" (הײליג, הײליג, הײליג איז דער האר צבאות), ווײל דאָס איז אויך פון דער קריסטליכער זײט אויסגעטײַטשט געוואָרען, ווי אַ רמז אויף דער דרײַ־אײניגקײט, און דער יודישער בעל־תפילה פלעגט דערצו צוגעבען נאָך אַ וואָרט געגען דער דרײַהײַט; און ענדליך האָבען די רוימישע בעאַמטע אין די יודישע שוהלען אַכטונג געגעבען, אַז קײנער זאָל נישט וואַגען צו לײענען עפענטליך די קאַפּיטלעך פון ישעיהו, וואו די פערשטויסענע יהודה'עאישע הויפטשטאָדט (ציון) ווערט פונ'ם נביא געטרײסט און גע־צערטעלט מיט ליכטיגע האָפנונגען אויף דער צוקונפט.

ווענגען פאַקטען פון צווינגען יודען צום שמד אין יוסטיניאַנ'ס צײַטען זענען צו אונז קײן קוועלען נישט דערגאַנגען. עס איז בעקאַנט בלויז, אַז ווען דער ביזאַנטינישער קריעגס־העלד וועליזאַריאָ האָט זיך אַוועקגעלאָזען אין אַפריקא געגען די וואַנדאַלען און אײַנגענומען די שטאָדט באָריאָן (אין מוריטאַניע־מאַראָקאָ), האָט ער איבער געוואַלט אויסגעשמד'ט די דאָרטיגע יודישע קהלה און די שוהל פערוואַנדעלט אין אַ קירך.

נעענדיגט האָט זיך די רײהע פון יוסטיניאַנ'ס אַכזריות'ען מיט אַ בלוטיגען צוזאַמענשטויס. דאָס איז פאָרגעקומען אין קסריה, בעת אַ פאָרשטעלונג אין צירק, וואו די קריסטען האָבען זיך ווידער פערטשע־פעט מיט די שומרונים; דאָ האָט בײַ די שומרונים געפלאַצט די גע־דולד, און זײ האָבען זיך מיט אַ פערביטערט־ווילדען צאָרן אַרויפגעוואָר־פען אויף זײערע פײַנינגער און בעלײדיגער. צו זײ איז באַלד צוגעשטאַנען אויך די יודישע יוגענד, און ווען דער קײזערליכער פראָקאָנסול סטע־פאַנוס איז געקומען צולויפען מיט סאָלדאַטען אויפ'ן פלאַץ פון דעם צוזאַ־מענשטויס, האָבען די צובונטעוועטע איהם געצוואונגען פריהער צו

אַנטלויפֿען, און דערנאָך — אויסגעפֿונען זיין בעהעלטעניש (פּאָליציי־הויז, פּרעטאָריום) און איהם דאָרטען געטויט (556). די פֿרוי פֿון דערהרגעט'ען איז גלייך אוועקגעלאָפֿען קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל און איבערגעגעבען דעם גאַנצען אינצידענט; דאַן האָט יוסטיניאַן בעפֿוילען דעם פּראָקוראַטאָר פֿון גאַנצען מזרח, אַמאַנציוסען, וועלכער האָט געהאַט זיין רעזידענץ אין אַנטיוכיאַ, ער זאָל זיך נוקם זיין אָן די מורדים. און דער בעפֿעהל איז אויסגעפֿיהרט געוואָרען מיט דער געוועהנליכער אַכזריות פֿון יענע צייטען: די אָנפֿיהרער זענען געקעפּט און אויפֿגעהאַנגען געוואָרען און די איבריגע האָט מען אָבגעהאַקט די הענד.

מעהר בעדייטענד און מיט מעהר קרבנות איז געווען דער אויפֿשטאַנד פֿון די יודען אין אַנטיוכיא אין די צייטען פֿון דעם טראָנרויבער פֿאָקוס (602—610). דער דאָזיגער קעניגליכער מערדער האָט די יודען איבערגעגעבען אינגאַנצען אין די הענד פֿון די גיפֿטיגע גלחים, וואָס האָבען נישט אויפֿגעהערט זיי צו פּייניגען און צו דערצערנען; ווי ס'ווייזט אויס, איז שוין אָבער דעמאָלט די מאָס איבערפֿולט געווען, און די יודען פֿון אַנטיוכיא האָבען פֿון פֿערצווייפֿלונג געפּועל'ט ביי זיך, זיך איינמאָל פֿאַר אַלע מאָל נוקם צו זיין אָן די אַכזריות'דיגע שונאים. זיי זענען דאַן בעפֿאַלען די קריסטען פֿון שטאָדט און אָנגעמאַכט צווישען זיי אַ חורבן: הונדערטער האָבען זיי דערשטאָכען און פֿערברענט, און דעם גיפֿטיגען פּאַטריאַרך אַנאַסטאַזיוס האָבען זיי דערהרג'עט און זיין קערפּער אַרומגעשלעפּט איבער די גאַסען. זייער צאָרן בכלל האָט אַזאַ פּחד אַרויפֿגעוואָרפֿען אויף די אַרומיגע שטעדט, אַז פֿאָקוס האָט זיך געזעהן געצוואונגען צו שיקען געגען די מורדים אַ גרויסע מחנה סאָלדאַטען. ערשט דעמאָלט זענען די נקמה־צורייצטע יודען בעזיעגט געוואָרען און די קריעגספֿיהרער האָבען איבער זיי אויסגעאיבט די שרעקליכסטע שטראָפֿען (604).

אין אַ קורצער צייט אַרום האָבען די יודען ווידער געפֿונען אַ געלעגענהייט זיך נוקם צו זיין אָן זייערע פּייניגער. דאָס איז פֿאָרגעקומען אויף דעם פֿאָלגענדען אופֿן: כאָזרו II דער קעניג פֿון פּערסיען איז געווען אַ איידים פֿון דעם ביזאַנטינישען קייזער מאַוריציוס, ביי וועלכען פֿאָקוס האָט אַוועקגערויבט דעם טראָן; און אַט האָט זיך דער פּערסישער קעניג אַריינגעריסען מיט אַ מוראַ'דיגען חיל אין די גרענעצען פֿון דער ביזאַנטינישער   און פֿערנומען גאַנץ קליין

אזיען און סיריען. אונטער דער צייט איז הערא קליוס געוועהלט געוואָרען פאַר אַ קיסר אין קאָנסטאַנטינאָפּאָל, און ער האָט אויפגעפאָדערט די פערסיאַנער צו פערלאָזען דאָס ביזאַנטינישע לאַנד; די לעצטע האָבען איהם אָבער נישט געפאָלגט, און אַ גרויסע פערסישע מחנה, אונטער דער אָנפיהרונג פון שאַרבאַרזאָ, האָט זיך אַראָבגעלאָזען פון די לבנון-בערג, כדי אָבצורייסען פּאַלעסטינאַ פון דער ביזאַנטינישער אימפּעריע. צו דער ערשיינונג האָבען די יודען נישט געקענט בלייבען גלייכגילטיג: די כפלות פון דעם ביזאַנטינישען חיל האָבען פונאַנדערגערייצט זייער פאַנטאַזיע, און אין זיי האָט ערוואַכט די האָפנונג, זיך ענדליך נוקם צו זיין אָן די בלוטיגע רוימער פאַר די אַלע הונדערטער יאָהרען פון נגישות, גזירות און פּיין. די קריעגערישע שטימונג האָט באַלד אַרומגעהאַפּט גאַנץ פּאַלעסטינאַ, און ווי אין די אַלטע צייטען, האָט אויך איצט טבריה געדיענט פאַר דעם הויפּט-צענטר פון אויפשטאַנד; דאָ האָט זיך געפונען איינער מיט׳ן נאָמען בנימין, וואָס האָט בעזעסען אַ אונגעהויערע עשירות, און ער האָט עס פערווענדעט, אויסצוהאַלטען דעם יודישען חיל און איהם צו בעזאָרגען מיט אַלעם נויטיגען; דערביי זענען אַלע יודען אויפגעפאָדערט געוואָרען, זיך צו שטעלען אין די רייהען פון דער פּערסישער אַרמעע און צו קעמפפען מיט איהר צוזאַמען געגען דעם געמיינזאַמען שונא — די ביזאַנטינער. אויף אַזאַ אופן איז שאַרבאַרזאָ׳ס מחנה געוואַקסען פון טאָג צו טאָג, און ווען ער האָט אָנגעהויבען מאַרשירען מיט איהר אויף דעם וועג קיין ירושלים, וועלכע ער האָט געוואָלט גלייך אָבנעהמען פון די קריסטען, זענען צוגעשטאַנען צו איהר אויך די יודען פון דרום-פּאַלעסטינאַ. מיט אַזאַ אונגעהויערע מחנה איז שאַרבאַרזאָ׳ן נישט שווער אָנגעקומען איינצונעהמען די שטאָדט, און ווי די קריסטליכע קוועלען פון יענער צייט ווילען האָבען, זענען דאַן דורך די זיעגער אויסגעקוילעט געוואָרען אין ירושלים ביז נייַנציג טויזענד קריסטען. די זעלביגע קוועלען גיעבען אָן פאַר אַ פאַקט אויך דאָס, אז די יודען, זייענדיג פערשכור׳ט פון דער דורשט נאָך נקמה, האָבען אָבגעקױפט ביי די פּערסיאַנער די קריסטליכע געפאַנגענע, אום צו קענען אויסאיבען איבער זיי אַכזריות׳דיגע שטראָפען. נאַטירליך, זענען די אַלע ידיעות אין אַ גרויסער מאָס איבערטריעבען, חאָטש עס לאָזט זיך גלויבען, אז דער צאָרן פון פאָלק, וואָס האָט זיך געזאַמעלט אין דעם משך פון הונדערטער דורות, האָט דאָס מאָל אויסגעבראָכען מיט

אַ אונגעוועהנליכער קראַפט, און אַרײַנקומענדיג ווי זיעגער אין זייער הײליגער הויפטשטאָדט, וואו זיי איז ביז אהער פערבאָטען געוועזען אַפילו אַ פוס אַוועקצושטעלען, — האָבען זיי די בעזיעגטע געגעבען צו פיהלען דעם שטורם פון פערשכור׳טער נקמה. די יודישע מחנות האָבען זיך מיט אַ בעזונדער פערביטערטקײט אַרויפגעוואָרפען אויף די קריסטליכע הײליגע און הײליגטימער; זיי האָבען צושמעטערט אַלע קירכען און מאָנאַסטירען פון ירושלים מיט איהר אומגעגענד און דערביי געטויט און געפּײַניגט די גלחים און נזירים. אײנע פון די דאָזיגע מחנות, וואָס האָט געצעהלט ביז צוואַנציג טויזענד יודען (פון טבריה, דמשק, די אינזעל ציפּערן א. א.) האָט זיך אַוועקגעלאָזען צו דער שטאָדט צור, וואו זי האָט זיך געזאָלט פעראײניגען מיט דעם דאָרטיגען יודישען גאַרניזאָן און בעפאַלען די קריסטען פון שטאָדט אין דער ערשטער נאַכט פון זייער פּסח; דאָס האָט זיך אָבער די יודען נישט אײַנגעגעבען איבער דעם, וואָס די קריסטען האָבען זיך דערוואוסט פון דער אונטערנעהמונג און גענומען געפאַנגען אַלע יודען פון שטאָדט. אָבערײַסענדיג אויף אַזאַ אופן די שטאָדטיגע יודען פון דער אָנגעקומענער מחנה, האָבען זיי געדראָהעט דער לעצטער אויסצוהרג׳נען זייערע געפאַנגענע יודען, און ווען די בעלאַגערער האָבען אָנגעהויבען חרוב צו מאַכען די קירכען פון דער אומגעגענד, האָבען די קריסטען פון שטאָדט ווירקליך געענטפערט אויף דעם מיט טויזענדער אַראָבגעוואָרפענע יודישע קעפּ. ביי די אָנגעקומענע איז דאַן געפאַלען דער מוט און זיי האָבען פערלאָזען די שטאָדט מיט בעדייטענדע אבידות.

אַרום פיערצעהן יאָהר האָבען די יודען מיט די פערסיאַנער גע׳בעל-הבתי׳וועט אין פאַלעסטינא. וועגען די בעציהונגען, וואָס האָבען זיך אײַנגעשטעלט אין דער ערשטער צייט צווישען די ביידע בעלי בתים, זענען צו אונז קײן ידיעות נישט דערגאַנגען; בעקאַנט איז נאָר, אַז יודען האָבען זיך שטאַרק געפרעהט מיט דעם נצחון און געזעהן אין איהם אַ צײכען פון הימעל. די פּלוצלונגע איבערקעהרעניש אין דער פּאָליטישער לאַגע פון יודען אין פאַלעסטינא האָט געווירקט זאָגאַר אויף די קריסטען גופא, און פיעל פון זיי האָבען זיך מגייר געוועזען. פון די לעצטע האָבען זיך יודען בעזונדער גרויס געהאַלטען מיט אײנעם אַ פערגעטערטען און בעריהמטען קריסטליכען קדוש, וועלכער איז איבערגעגאַנגען צום יודענטום נישט נאָר פרײַוויליג, נאָר אויך מיט

א שטאַרקער בעגײַסטערונג; דער דאָזיגער הײַליגער האָט אַ סך יאָהרען פערבראַכט אין׳ם קלויסטער אויפן באַרג סיני, פערזונקען אין תפילות און סגופים, און פלוצלונג האָט זיך בײַ איהם דערוועקט אַ צווײַפעל אין׳ם אמת פון קריסטענטום. ווי ער אַליין האָט ערקלערט, האָבען איהם אַ לענגערע צײַט געפּײַניגט די נאַכט־ערשײַנונגען פון קריסטוס׳ען מיט זײַנע אַפּאָסטאָלען און תלמידים פון איין זײַט, און משה׳ן מיט די יודישע נביאים און חכמים — פון דער צווײַטער; דאָס האָט איהם געבראַכט דערצו, אַז ער האָט ענדליך פערלאָזען דעם באַרג, געוואַנדערט לאַנג דורכ׳ן מדבר, און איז געקומען קיין טבריה צו די יודישע געזעצלעהרער. דאָ האָט ער זיך מגייר געווען, חתונה געהאַט מיט אַ יודישע פרוי, און איז געוואָרען איינער פון די וואַרימסטע קעמפּפער פאַר די אמת׳ען פון יודענטום.

בײַ דעם אַלעם איז די האָפנונג, וואָס יודען האָבען געלעגט אויף די פערסישע זיעגער, נישט ערפילט געוואָרען. די פערסיאַנער האָבען וואָס ווײַטער אַלץ מעהר אָנגעהויבען צו קוקען אויף זיך, ווי אויף די איינציגע בעלי בתים פון לאַנד, און אויסער דעם, וואָס זיי האָבען יודען נישט אָבגעגעבען די גרעסערע פונקטען פון פאַלעסטינא, ווי עס איז געווען אָבגעמאַכט צווישען זיי, האָבען זיי דער יודישער בעפעלקערונג שטאַרק געדריקט און בעלעסטיגט מיט שווערע שטײַערן. דאָס האָט אַרויסגערופען צווישען יודען אַ שטאַרקע אונצופריעדענהײַט מיט די פערסישע קאַמפּפס־ברידער, און די דאָזיגע אונצופריעדענהײַט האָט זיך נאָך שטאַרקער פונאַנדערגעקאָכט נאָכדעם, ווי דער פערסישער פיהרער פון פאַלעסטינא האָט אַ גרויסע צאָהל אָנגעזעהענע יודען פערשיקט קיין פערס׳ען. עס האָבען זיך אָנגעהויבען הערן שאַרפע ווערטער געגען די נײַע מושלים, וואָס יודען אַליין האָבען זיי אַרײַנגעבראַכט אין לאַנד, און אָט די יודישע ענטטוישונג האָט דער ביזאַנטינישער קייזער פערשטאַנען אויסצוניצען. דער לעצטער, העראַקליוס, האָט זיך אונטער דער צײַט בעפרײַט פון אַלע שטערונגען, וואָס זענען איהם געשטאַנען אין וועג (די אוואַרען), און האָט אָנגעהויבען זיך גרייטען צו אַ שאַרפען אַרויסטריט געגען די פערסיאַנער, אום אָבצונעהמען פון זיי די פערכאַפּטע ביזאַנטינישע פּראָווינץ; ער האָט אָבער פערשטאַנען, אַז די יודען קענען איהם דאָ שטאַרק בעהילפיג זײַן, און איז געקומען אין אַ נאָהנטער בעציהונג מיט די „אונצופריעדענע" אין פאַלעסטינא. דער פאָרשטעהער פון די לעצטע איז, וואַהרשײַנליך,

געוועזען דער אויבען דערמאנטער בנימין פון טבריה, און מיט איהם האט הערקליוס געשלאסען א פארמעלען אבמאך, לויט וועלכען די יודען איז געזיכערט געווארען א פאלשטענדיגע אמניסטיע, אויסער פערשידענע קלענערע הנחות (627). דערוויל זענען א סך וויכטיגע בעדינגונגען אויך זעהר גינסטיג געווארען פאר דעם ביזאנטינישען קייזער, און די ענדע איז געוועזען, אז ער האט געצוואונגען די פערסיאנער, צו פערלאזען פאלעסטינא, און דאס היילינגע לאנד איז ווידער ארונטערגעפאלען אונטערן קריסטליכען קרייץ. אויף זיין מארשרוט קיין ירושלים, האט הערקליוס זיך אבגעשטעלט אין טבריה, וואו דער רייכער בנימין האט איהם מיט זיין מחנה זעהר גאסט-פריינדליך אויפגענומען, און ווען דער קייזער האט אין א אפענהערציגען שמועס געפרעגט דעם יודישען אריסטאקראט, פארוואס ער האט ארויסגעוויזען אזא פערביטערטע שנאה צו די קריסטען, — האט בנימין איהם קורץ געענטפערט: „וויל זיי זענען שונאים פון מיין גלויבען".

אין ירושלים האבען הערקליוס'ען בעגעגענט די נזירים און גייסטליכע פון שטאדט, מיט'ן פאטריארך מאדעסטוס בראש, און זייער ערשטע בקשה איז געוועזען, אז ער זאל אויסראטען אלע יודען פון פאלעסטינא אלס נקמה פאר זייערע מעשים בנוגע צו די בעזיגטע קריסטען. דער קייזער האט זיך דאן פערריפען אויף דער הבטחה, וואס ער האט יודען געגעבען, זיי נישט צו בעשטראפען פאר זייערע ארויסטרעטונגען; נאר ווען די היילינגע האבען איהם ערקלערט, אז הרג'ענען יודען איז זעהר א אנגענומענע עובדא ביי גאט און אז זיי וועלען בעשטימען א בעזונדער תענית פון א גאנצע וואך, כדי אויסצוקויפען זיין זינד (פון ברעכען די הבטחה), — איז דער פרומער הערקליוס מרוצה געווארען ממלא צו זיין זייער בקשה. דאן איז ארויסגעגעבען געווארען א בעפעהל, צו פאנגען יודען אין די גאסען, חי חיות אין פעלד, און זיי צו טויטען אהן א שום דין און משפט. ביי דער געלעגענהייט האט הערקליוס בענייט אויך דעם אלטען עדיקט פון האדריאנ'ס און קאנסטאנטינ'ס צייטען, לויט וועלכען די יודען איז פערבאטען געווארען מיט א פוס ארויפצוטרעטען אויף דער ערד פון זייער אמאליגער הויפטשטאדט—די שטאדט פון דעם היילינגען קבר. אזוי האבען די פאלעסטינישע יודען איצט ווידער אבגעצאהלט פאר דער קורצער צייט פון זייערע ליכטיגע האפנונגען — דער קרייץ האט טריאומפירט; הערקליוס אליין האט, איבריגענס, נאך דערלעבט צו זעהן,

ווי די הײליגע שטאָדט מיט גאַנץ פּאַלעסטינא, סיריען און מצרים זענען אויף אײביג אָפּגעריסען געוואָרען פון ביזאַנטיען, ווי פון דער קריסטליכער הערשאַפט בכלל, און זענען אַרונטערגעפאַלען אונטער דער ממשלה פון די קאַליפען, די נאָכפאָלגער פון דעם נביא פון מעקקא.

די ביזהעריגע פערפאָלגער מיט'ן קרייץ אין דער האַנד, האָבען איצט אַליין אָנגעהויבען שפּירען דעם טעם פון רעליגיעזער פערפאָלגונג, חאָטש די האַלבע לבנה איז אין איהרע רדיפות קײנמאָל נישט דערגאַנגען ביז די אכזריות'ען פון קרייץ.

דערווײַל אָבער איז נאָך דער קרייץ אַלמעכטיג געוועזען און די יודען פון גאַנץ אײראָפּאַ האָבען זיך געפונען אונטער זײַן הערשאַפט. „צוזײַט אין צושפּרײט אין דער גאַנצער וועלט, — זאָגט אײן בעריהמטער בעאָבאַכטער פון יענער צײַט — זענען די יודען אונטערגעוואָרפען דעם רוימישען יאָך, און לעבען דאָך לויט זײַערע אײגענע געזעצען". פון דער כאַראַקטעריסטיק איז אמת נאָר דער סוף: דעם רוימישען יאָך זענען יודען נישט אונטערגעוואָרפען געוועזען, ווײַל רוים אַליין איז שוין דעמאָלט געוועזען אונטערגעוואָרפען און פערשקלאַפּט פון די באַרבאַרישע שט.מען וועסט-גאָטען, אָסט-גאָטען, געפּידען, הערולען און לאַנגאָבאַרדען), וואָס האָבען איהר די קרוין פון קאָפּ אַראָפּגעריסען און מיט די פיס געטרעטען. יודען האָבען, אמת, פון דער איבערקעהרעניש קײן סך נישט פערדינט; א נקמה אין רוים האָבען זײַ אָבער דערלעבט. די ראַזיגע אַלמעכטיגע אימפעריע איז צופאַלען געוואָרען, אויף איהרע חורבות זענען ענטשטאַנען נײַע פעלקער מיט נײַע מלוכות, און ווי אויף ירושלים אַמאָל, האָט מען איצט אויף רוים אויך געקלאָגט: „די האַרינטע פון פעלקער, די פירשטין פון לענדער איז א בעטלערין געוואָרען". *)

צו אונז זענען נישט דערגאַנגען קײן קלאָרע ידיעות וועגען דער

---

*) בײַ דער פערוויסטונג פון רוים דורך די וואַנדאַלען פון צפון אפריקא, האָט דער פיהרער פון די לעצטע, גיזעריך, אַוועקגעפיהרט מיט זיך קײן אפריקא די הײליגע כלים פון בית המקדש, וואָס טיטוס האָט געבראַכט קײן רוים. מיט 80 יאָהר שפּעטער זענען די דאָזיגע כלים דורך דעם ביזאַנטינישען קײזער יוסטיניאַן געבראַכט געוואָרען קײן קאָנסטאַנטינאָפּאָל און פון דאָרטען האָט מען זײ איבערגעפיהרט קײן ירושלים.

ראַליע, וואָס יודען האָבען געשפּיעלט אין דעם פּראָצעס פון רוים׳ס אונטערגאַנג; זיכער איז אָבער, אַז יודישע קאָלאָניעס האָבען זיך שוין דאַן געפונען אין דעם גאַנצען שטח פון דער אימפּעריע. מילאַן, גענוא, נעאַפּאָל, סיציליען, מעסינא, אַגריגענטיא און אַלע אַנדערע שטעדט פון אויבער־ און אונטער־איטאַליען האָבען געהאַט בעדייטענדע יודישע ישובים נאָך פון די אַלטסטע צייטען אָן, און פון דאָרטין האָבען זיך די יודען פערקליבען אויך אין די ווייטע מערב־פּראָווינצען פון דער אימפּעריע — גאַליען, גערמאַניען און שפּאַניען.

אין אַ בעזונדער לאַגע האָבען זיך געפונען די יודען אין איטאַליען נאָכדעם, ווי עס איז אַרונטערגעפאַלען אונטער דער הערשאַפט פון דעם אָסט־גאָטישען קעניג טעאָדאָריך (493). דער דאָזיגער הערשער, וואָס האָט אָנגענומען דעם קריסטליכען גלויבען, איז פון דער קריסטליכער קירך דאָך פערהאַסט געווען, ווייל ער האָט אָנגעהערט צו די אַריאַנער (די וואָס האַלטען, אַז גאָט דער זוהן איז נאָר ענליך צו גאָט דעם פאָטער, אָבער נישט גלייך צו איהם), און כדי איהם צו דערצערנען האָבען די קאַטוילישע גייסטליכע נישט אויפגעהערט צו רודפ׳ן יודען געגען זיין ווילען. דער מלוכה־פערשטאַנד האָט טעאָדאָריכען אונטערגעזאָגט, אַז קוים לעבען די יודען לויט זייערע אייגענע געזעצען מוזען זיי שוין ממילא האָבען אויך אייגענע ריכטער און אייגענע לעהרער, און אין דעם זין האָט ער בעהאַנדעלט אויך אַנדערע אָנגעלעגענהייטען פון דעם יודישען לעבען; די קאַטוילישע גייסטליכע האָבען זיך אָבער נישט געוואָלט אונטערגעבען די פעראָרדנונגען פון דעם אפּיקורסי׳שען הערשער, און גאַנץ אָפט איז געקומען צו בלוטיגע קאָנפליקטען צווישען זיי און די פאָרשטעהער פון דער קייזערליכער מאַכט, ביי וועלכע די לעצטע האָבען זיך איינגעשטעלט פאַר יודען און בעשטראָפט זייערע בעליידיגער.

וואָס עס געהערט צו טעאָדאָריכען אַליין, האָט ער אויך יודען נישט ליעב געהאַט, און זיין אידעאַל איז געווען, זיי אַרונטערצובריינגען אונטער די פליגעל פון דעם הייליגען גלויבען. ווענדענדיג זיך ביי אַ געוויסער געלעגענהייט צו דער יודישער קהלה אין מילאַן, האָט ער מיט היץ אויסגעשריען: „וואָס זוכסטו, אַ יודא, צייטליכע רוה, ווערענד דו קענסט די אייביגע נישט געפינען איבער דיין פערעקשנט׳ער בלינדקייט!" אַ צווייטער פאַל איז פאָרגעקומען מיט די

יודען פון גענוא, וועלכע האבען געבעטען ביים קייזער א ערלויבניש צו פערשענערן זייער שוהל; „מיר גיעבען אייך די פערלאנגטע ערלויבניש, — האט טעאדאריך זיי געלאזען ענטפערן — אבער מיר פעראכטען דעם פערלאנג, וואס שטאמט פון אייער פעראירטקייט. פון דעסטוועגען, קענען מיר נישט בעפויהלען אין ענינים פון אמונה, און צווינגען וועמען ס'איז צו גלויבען געגען זיין געוויסען". די ערלויבניש איז, איבריגענס, ארויסגעגעבען געווארען בלויז אויף דעם איינציגען מאל, און בכלל איז דעמאלט יודען פערבאטען געוועזען, צו בויען נייע שוהלען און זיי צו פערשענערן.

כאראקטעריסטיש פאר דער שטימונג, וואס האט געהערשט דאן אין די קרייזען פון דער קירך בנוגע צו יודען, איז דער פירוש אויף תהלים, וואס איז פערבליבען פון טעאדאריך'ס נאהנטסטען יועץ און פריינד קאסיאדאר. דאס איז געוועזען א געפיהל פון פערביטערטען כעס צו די פערעקשנ'טע בעלי גאוה'ס, וואס ווילען נישט זעהען דעם ליכטיגען אמת. „הערט, איהר יהודה'ער, — שרייט אויס מיט צארן דער פילאזאפישער מפורש — פערנעהמט, איהר הארטבעשולדיגטע, וואס דער תהלים-זינגער אסף רעדט וועגען קריסטוס'עם געבורט! איהר פערשטעהט דאך נישט אפילו די ווערטער פון אייערע אייגענע נביאים! געהט צו די פאטער'ס פון דער קירך; זיי וועלן עפנען אייערע אויערן, און איהר וועט, מיט גאט'ס הילף, געראטעוועט ווערן פון אייער אייביגער טויבקייט". און גלייך נאך דעם מוסר השכל ווערן די „טויבע" יודען אנגערופען מיט אזעלכע נעמען, ווי „ווילדע אייזלען", „שלאנגען און לייבען", „הינט" א. נ. א.

ביי דער גאנצער אנטיפאטיע צו יודען פון די טאן-געבענדע פערזאנען אין דעם אסטגאטישען איטאליען, האט זיך דא יודען פון דעסטוועגען בעדייטענד בעסער און רוהיגער געלעבט, ווי אין דעם ביזאנטינישען מזרח, און זייער לאגע איז פערבליבען נישט געענדערט אויך אונטער דער הערשאפט פון טעאדאריך'ס נאכפאלגער: זיין טאכטער אמאלאזונטא און איהר מאן טעאדאט. די יודען האבען זיך דעריבער אויך געפיהלט צוגעבונדען צו דער דינאסטיע, און ווען דער ביזאנטינישער חיל, אונטער דער אנפיהרונג פון דעם בעריהמטען בעליזאריא, האט זיך אריינגעריסען אין איטאליען (536), האבען איהם די יודען געשטעלט א שטארקען ווידערשטאנד. דער דאזיגער העלדישער בעזיגער פון די וואנדאלען, וועלכער האט שוין געהאט איינגענומען

גאַנץ סיציליען און אַ גרויסען טייל פון דרום-איטאַליען, האָט אין גענע-ראַל געפונען פאַר זיך אַ פערבייטערטען מעלכטינגען געגנער אין דער געשטאַלט פון די יודישע איינוואוינער. זיי האָבען געוואוסט, וואָס זיי האָבען צו ערוואַרטען פון דער ביזאַנטינישער הערשאַפט, און וועהרענד די גריכישע בעפעלקערונג פון שטאָדט, האָט זיך גלייך געוואָלט אונ-טערגעבען, האָבען די יודען מיט אַ אונגעוועהנליכער העלדישקייט געקעמפפט געגען די ביזאַנטינער און זיי אָבגעהאַלטען אַ לאַנגע צייט הינטער די טויערן פון שטאָדט. עס האָט שוין זאָגאַר געהאַלטען דער-ביי, אַז וועליזאַריאָ זאָל אינגאַנצען אויפגעבען די בעלאַגערונג, און נאָר דורך אַ שווינדעל האָט זיך איהם איינגעגעבען אָבצונאַרען די יודי-שע קעמפפער. וועלכע האָבען אין שטאָדט גופא נאָך אויך נישט אויסגעלעגט דאָס געוועהר פון האַנד און נישט אויפגעהערט צו וואַר-פען טויט און פייער אין די רייהען פון דער ביזאַנטינישער מחנה. נאָך דעם אויסגאַנג פון דער מלחמה, זענען די לעבען-געבליבענע יודען זיך צולאָפען אין פערשיעדענע ערטער, און די היסטאָרישע קוועלען פון יענער צייט וויסען גאָרנישט צו דערצעהלען וועגען דעם גורל פון די דאָזיגע העלדען.

אַזוי האָט זיך געענדיגט די ממשלה פון די אָסטגאָטען אין איטאַליען. וועליזאַריאָ האָט נאָך אַ לענגערע צייט געמוזט קעמפפען מיט זיי; ענדליך האָט ער זיי אָבער אינגאַנצען בעזיעגט, און איטאַליען איז געוואָרען אַ ביזאַנטינישע פראָווינץ, וואָס האָט זיך געפונען אונטער דער השגחה פון אַ עקזאַרך אין ראַווענאַ (554). פאַר יודען איז אָט די ענדערונג געווען אַ שווערער קלאַפּ: זיי זענען אַרונטערגעפאַלען אונטער די בעריהמטע געזעצען פון יוסטיניאַנ׳ס קאָדעקס און האָבען געמוזט אויסשטעהן אַלערליי בעגרענצונגען און ערניעדריגונגען.

די הערשאַפט פון די ביזאַנטינער אין איטאַליען האָט זיך אָבער אויך נישט לאַנג געהאַלטען. מיט פיערצעהן יאָהר שפּעטער האָבען זיך די ריזען-שטאַרקע לאַנגאָבאַרדען אַריינגעריסען אין לאַנד, און יוסטיניאַנ׳ס יורש האָט זיי געמוזט אָבטרעטען גאַנץ צפון-איטאַליען. די מושלים פון דעם שטאַם, וועלכע זענען געווען האַלב געצענדיענע-ריש האַלב אַריאַניש, האָבען זיך צו יודען בעצויגען פאַלשטענדיג טאָלע-ראַנט, און אין דער גאַנצער לאַנגאָבאַרדישער געזעצזאַמלונג געפינט מען נישט קיין איינציגען געזעץ געגען יודען. אָט די גוטע בעציהונג צו יודען האָט זיך נישט געענדערט אפילו אויך שוין נאָכדעם, ווי די

לאנגאבארדען זענען איבערגעגאנגען צום קאטוליציזם. דאס איז געווען דערפאר, וואס די ערשטע פיהרער פון דער קירך אין יענער צייט, די פויפסטען, זענען גראד געווען מענשען מיט סבלנות און יושר. גרעגאר דער ערשטער, דער פויפסט (590—604), וואס האט בעגרינדעט און בעפעסטיגט די אלוועלטליכע ממשלה פון קאטוליציזם, האט זיך געהאלטען ביי דעם פרינציפ, אז אזוי ווי די יודען טארען זיך נישט נעהמען אזעלכע רעכט, וואס זיי האבען נישט, אזוי טאר מען ביי זיי נישט אוועקנעהמען די רעכט, וואס זיי האבען שוין. גרעגאר האט אויך צוגערעדט יודען איבערצוגעהן צום קריסטענטום און האט זיי דערפאר צוגעזאגט פערשידענע זכיות און פריווילעגיעס; ער האט אבער געגען זיי קיינע געוואלט-מיטלען נישט אנגעווענדעט און זאגאר אויבגערעדט די פראווינציעלע בישאפען פאר זייער שלעכטער בעציהונג צו יודען. דאס איינציגע, אויף וואס גרעגאר האט שטרענג מקפיד געווען, איז געווען דאס, אז יודען זאלען נישט האלטען קיין קריסטליכע שקלאפען: אין דעם האט ער געזעהן א פערברעך געגען דעם קריסטליכען כלל, לויט וועלכען א „נישט-גלויביגער" טאר קיין מאכט נישט האבען איבער א גלויביגען

גאנץ אנדערש ווי אין ביצאנץ און איטאליען האבען אויסגעזעהן די יודישע ישובים אין די מערב-לענדער פון דעם אמאליגען רוים — פראנקרייך (גאליען) און שפאניען. דער שטראם פון די בארבארישע פעלקער, וואס האט פערפלייצט די דאזיגע לענדער, האט פונאנדערגעטרייסעלט אלע יסודות פון זייער געזעלשאפטליכען לעבען און איהם איינגאנצען צושרויפט. די רוימישע רעליגיעזע און וועלטליכע ארדנונגען זענען אזוי ווי אונטערגעגאנגען פון זיך אליין, און די ניי-ענטשטאנענע מלוכות מיט די געצענדיענערישע אדער האלב-קריסטליכע פעלקער האבען זיך אויסגעבילדעט גאנץ זעלבסטשטענדיג — אהן דער השגחה פון די רוימישע בשמה-פערזארגער. עס האט געמוזט א לאנגע צייט אריבערגעהן ביז דער קאטוליציזם האט בעקומען די אויבערהאנד אין מערב אייראפא, און אזוי לאנג האבען אויך די יודען, וואס האבען זיך אויפגעהאלטען אין די לענדער, נישט געוואוסט פון קיינע שטערונגען און רדיפות. די לעצטע הויבען זיך אן צוזאמען מיט'ן זיעג פון דער קירך — אהן דער געלייטערטער אמונה און אהן די הויכע בעגריפען פון דער הייליגער ליעבע האבען אט די פעלקער פון קיין רעליגיעזע שנאה נישט געוואוסט. —

די אײַנוואַנדערונג פון יודען אין די צוויי פּראָווינצען, רייכע פּראָווינצען פאַלט אויס כמעט אין איין צייט מיט דער רוימישער רעפּובליק אָדער מיט דער הערשאַפט פון די צעזאַר׳ס. די יודישע סוחרים פון אַלעקסאַנדריע און קליין אַזיע, וועלכע זענען צוליעב זייערע געשעפטען געקומען קיין איטאַליען, ווי די יודישע קעמפּפער וועלכע זענען פון וועספּאַסיאַנ׳ען און טיטוס׳ען אלס געפאַנגענע פערטריבען געוואָרען אין די ווייטע רוימישע מקומות, — דאָס זענען געווען די ערשטע, וואָס האָבען, פרייוויליג אָדער געצוואונגענערהייד, אויסגעטרעטען פאַר די שפּעטערדיגע דורות דעם וועג צו די גאַלישע און איבערישע פּראָווינצען. אָנגעקומען ווי געשעפטסלייט אָדער ווי געפאַנגענע, מיט׳ן זעקעל אָדער אים שקלאַפען-קלייד, זענען די יודען אין פראַנקרייך און שפּאַניען באַלד אויסגעגלייכט געוואָרען אין זייערע רעכט מיט דער אײַנגעבוירענער בעפעלקערונג, און די גערמאַנישע פראַנקען און בורגונדען, וואָס האָבען די ביידע לענדער אײַנגענומען, האָבען גערעכענט די יודען פאַר רוימער. אין דער פון קעניג כלאָדוויג געגרינדעטער פראַנקישער מלוכה (צו דער ענדע פון V-טען יאָהרהונדערט) האָבען יודען אויסגעמאַכט א בעדייטענדען טייל פון דער אַלגעמיינער בעפעלקערונג; יודען האָבען געוואוינט אין אָבערגע, קאַרקאַסאָנע, אָרלעאַנס ביז הויך אין צפון — אין פּאַריז און בעלגיען. בעזונדער רייך איז געווען דער יודישער ישוב אין דער אַלט-גריכישער האַפענשטאָדט מאַרסעל, וואָס האָט אויך געהייסען „העברעאישע שטאָדט“, אין אַרלס, וואו זיי האָבען ביז׳ן זעקסטען יאָהרהונדערט זיך בענוצט מיט דער גריכישער שפּראַך, און אין דער אומגעגענד פון נאַרבאָנא, וואו א געוויסער באַרג האָט זאָגאַר געטראָגען א יודישען נאָמען (מאָנס יודאַיקוס).

אין די לענדער האָבען יודען א סך יאָהרען געלעבט רוהיג און צופריעדען, זיך בעשעפטיגענדיג מיט ערד-אַרבייט, האַנדעל און מעדיצין. די גאַלישע יודען פלעגען טראָגען צוזאַמען מיט א ביבלישען אויך א אַלגעמיינעם נאָמען (אַרמענטאַריוס, גאַזאָלאַס, פּריסקוס, סירעריוס) און בכלל האָבען זיי זעהר גוט געלעבט מיט דער אַרומיגער בעפעלקערונג. עס פלעגען פאָרקומען זאָגאַר חתונות צווישען יודען מיט קריסטען, און די קריסטליכע גייסטליכע פלעגען בעטען יודען צו זיך אָדער זיך בעטייליגען אין יודישע שמחות און מאָלצייטען. דאָס דאָזיגע צוזאַמענלעבען צווישען יודען און קריסטען איז נישט געשטערט געוואָרען

מיט קיין זאך אפילו נאָכדעם, ווי כלאָדוויג איז אריינגעטרעטן אין דער קאַטוילישער קירך — די לעצטע איז איהם זעהר דאַנקבאַר געווען פאַר זיין שריט (זי האט איהם געגעבען דעם טיטול: „ערשטער זוהן פון דער קאַטאָלישער קירך") און האָט פון איהם קיין איבעריגע שטרענג־קייטען בכלל נישט געפאָדערט. אין דעם משך פון דער צייט האָט אפילו איין קירכען־פערזאַמלונג געפרובט איבעררייסען די דאָזיגע פריינדליכע בעציהונג צווישען יודען און קריסטען; דאָס האָט זיך אָבער נישט איינגעגעבען. דאָרט האָט זיך געהאַנדעלט וועגען דעם, וואָס קריסטליכע גייסטליכע געהען צו יודען עסען, און דער קאָנגרעס (וואַן, 465) האָט אַרויסגעטראָגען אַ רעזאָלוציע, אַז דאָס איז די גייסטליכע פערבאָטען, „ווען די קריסטען געניעסען ביי יודען אַלע שפּייזען, זאָגען זיך די לעצטע (די יודען) אָב פון אַ סך קריסטליכע שפּייזען, און עס זעהט אויס, אַזוי ווי די קריסטליכע גייסטליכע וואָלטען געשטאַנען ניעדריגער פון די יודען", אַ עהנליכע החלטה איז אָנגענומען געוואָרען אין אַגד אין יאָהר 506, און נאָכדעם האָבען די ווייליגע פון דער קירך נאָך אַלץ נישט אויפגעהערט צו מוסר'ן דעם עולם פאַר דער צו־נאָהנטער חבר'שאַפט מיט יודען

די ערשטע יודענפיינדליכע שטימונג נישט מצד דעם קירך, נאָר אויך מצד דער מלוכה האָט זיך אַרויסגעוויזען אין בורגונדיען (דער מזרח־טייל פון דער גאַלישער מלוכה) נאָכדעם, ווי דער קעניג סיגיזמונד האָט אָנגענומען דעם קאַטוילישען גלויבען (516). דער דאָזיגער קעניג האָט דער ערשטער אוועקגעשטעלט אַ שייד־וואַנט צווישען יודען און קריסטען, און לויט זיין בעשטעטיגונג איז פערבאָטען געוואָרען ניכט בלויז גייסטליכע, נאָר אפילו אויך געוועהנליכע קריסטען צו עסען ביי יודען (517). פון בורגונדיען האָט זיך די שנאה צו יודען פער־שפּרייט אויך אין די איבעריגע פראַנקישע פּראָווינצען, און אין די קירכען־בעשטימונגען פון די יאָהרען 538 און 545 רעדט זיך שוין וועגען דעם, אַז יודען זאָלען זיך נישט ווייזען אין די גאַסען ווע־רענד דעם קריסטליכען פסח, „ווייל זייער ערשיינען איז אַ מין בעלייידיגונג פאַר'ן קריסטענטום". אין די זעלביגע בעשטימונגען ווערן אויך שטרענג (אונטער דער שטראָף פון חרם) פערבאָטען געמישטע חתונות צווישען יודען מיט קריסטען, און קוים האָט אַ קריסטליכער קנעכט פון אַ יודען אָנגענומען דאָס יודענטום, האָט איהם דאָס געזעץ, לויט דער החלטת פון די קאָנגרעסען, נישט אָנערקענט פאַר קיין פרייען אפילו אין דעם

פאל, ווען דער יודישער בעל הבית האט איהם בעפרייט, „ווייל ס'איז נישט קיין יושר צו לאזען פריי אזוינעם, וואס שטאמענדיג פון קריסטליכע עלטערן, וויל ער דאך לעבען לויט די יודישע מנהגים".

אזוי איז די שנאה צו יודען וואס ווייטער אלץ טיפער אריינגעדרונגען אין די בּרייטע שיכטען פון דער בעפעלקערונג, און מיט דער צייט האבען אויך דא זיך אנגעהויבען ווייזען יענע געשטאלטען פון פאנאטיש-ווילדע הייליגע, וואס האבען געוואלט בעגליקען די נשמות פון די „פערעקשנ'טע" יודען איבער געוואלט, זיך נישט אבשטעלענדיג דערביי אפילו פאר די שרעקליכסטע מיטלען. אזא העלדישער קעמפפער פאר'ן הייליגען גלויבען איז געווען דער בישאף אוויטוס פון קלערמאן, וועלכער איז געווען פאר די יודען פון פראנקענלאנד דאס, וואס דער בלוטיגער קיריל איז געווען אמאל פאר די יודען פון אלעקסאנדריע.

דעם דאזיגען בישאף זענען די יודען פון זיין יעפארכיע געווען, ווי א דארן אין די אויגען. און ער האט יאהרען-לאנג געהאלטען אין איין דרשה'נען פאר זיי און אויפווייזען די גרויסקייט און שענקייט פון דעם קריסטליכען גלויבען. ווען ער האט אבער געזעהן, אז די יודען בלייבען טויב צו זיינע דרשות און לאזען זיך בשום אופן נישט „איבערציינגען" מיט גוטען, איז ער געפאלען אויף אנ'אנדער איבערציינגונגסמעטאדע: ער האט אנגערייצט דעם קריסטליכען המון, און דער לעצטער איז בעפאלען די יודישע שוהל און זי גלייך געמאכט מיט דער ערד! און דערביי האט זיך דער הייליגער נישט אבגעשטעלט; ער האט די יודען אזוי לאנג געראדפ'ט און געפייניגט ביז ער האט זיינם אויסגעפיהרט: איין יוד האט זיך געשמד'ט. איז אבער דער משומד פעראכט און פערהאסט געווארען פון דער גאנצער יודישער קהלה, און ווען ער האט געפרובט דורכגעהן די גאס אין זיינע ווייסע שמד-קליידער, האט איהם א יוד אבגעגאסען מיט שטינקענדיגען אייל; דאס האט שטארק אויפגעקאכט דעם קריסטליכען המון, און ער האט זיך, אונטער דער אנפיהרונג פון הייליגען פאסטוך, ארויפגעווארפען אויף די יודען און פיעל פון זיי אויסגעהרג'עט. דאן האבען די יודען ענדליך נאכגעגעבען און פינף הונדערט פון זיי זענען מרוצה געווארען זיך אבצושמד'ען, כדי נצול צו ווערן פון טויט (די טריי געבליבענע יודען זענען אנטלאפען קיין מארסעל, 579).

די ידיעה וועגען דעם גרויסען „נצחון" האט זיך גלייך פער-

שפרייט איבערן גאנצען לאנד, און דער יום-טוב פון בעגליקען מיט טבילה-וואסער פינף הונדערט יודישע נשמות איז געפייערט געווארען מיט א אונגעוועהנליכער פרייד. פין די וויטסטע שטעדט זענען גייסטליכע געקומען זיך בעטייליגען אין דער הייליגער שמחה, און דער בישאף גרעגאר פון טור האט אויפגעפאדערט דעם פרומען איטאליענישען דיכטער וועננאנטיוס פארטינאטוס, ער זאל בעזינגען די העלדישע עובדא פון דעם גרויסען אוויטוס.

אין די איבריגע פראווינצען פון דער פראנקישער מלוכה זענען די אנפאלען אויף יודען נישט אזוי העפטיג געוועזען; דארט האט מען זיי אבער אויך נישט אויפגעהערט צו דריקען און צו בעליידיגען. יודען איז פערבאטען געווארען צו פערנעהמען דעם פאסטען פון ריכטער און שטייער-אבדינגער, „כדי עס זאל נישט אויסזעהען, אז די קריסטליכע בעפעלקערונג איז זיי אונטערגעגעבען”; לויט די החלטות פון אנ אנדער קאנגרעס זענען יודען פערפליכטעט געווארען אבצוגעבען כבוד די גייסטליכע, און רעדענדיג מיט א גייסטליכען האט זיך דער יוד נישט געטארט זעצען פריהער, איידער דער ערשטער האט דאס איהם ערלויבט. עטליכע מלכים פון יענער צייט האבען אפילו געפרובט נאכטאן די מעשים פון דעם גרויסען אוויטוס; אזוי האט דער קעניג שילפעריק געצוואונגען די יודען פון זיין מלוכה צום שמד; ער האט דאס אבער נישט געטאן פון גרויס פרומקייט, און האט די נייע קריסטען נישט געשטערט צו לעבען לויט אלע געזעצען פון יודענטום.

דער זעלביגער קעניג שילפעריק האט געהאט ביי זיך אלס יועץ און נאהנטען פריינד א יודען מיט'ן נאמען פריסקוס, וועלכער איז געוועזען זעהר געשעצט פאר זיין עהרליכקייט און בילדונג. דער קעניג פלעגט זיך מיט דעם יודען אפט בע־אטען וועגען וויכטיגע ענינים און האט איהם בכלל אויך שטארק ליעב געהאט; ער האט זיך אבער נישט געקענט שענקען דעם פאקט, וואס פריסקוס איז א יוד, און נישט אויפגעהערט איהם איינצורעדען, ער זאל זיך שמד'ען. איינמאל האט דער בישאף גרעגאר פון טור זיך געטראפעןביים קעניג מיט פריסקוס'ען און זיי האבען צוזאמען פערברא כט; דערנאך האט דער קעניג, אין שפאס, ארומגענומען פריסקוס'עס קאפ, איהם עטוואס אנגעבויגען, און זיך אבגערופען צום בישאף: „קום, גאט'ס דינער, לעג ארויף דיינע הענד אויף איהם”. דערהערענדיג דאס, האט פריסקוס מיט שרעק זיך א ריס געטאן און בעפרייט דעם קאפ פון קעניג'ס

הענד ; דאן האט דער קעניג אויסגערופען : „א, דו אונטרייער שטאם, וואס גלויבט נישט אין גאט'ס זוהן !" און ווען פריסקוס האט אויף דעם געענטפערט : „גאט האט קיינמאל נישט חתונה געהאט און נישט געקענט האבען קיין זוהן. ער אליין האט געזאגט דורך דעם נביא משה : איך בין גאט, און קיין אנדערער אויסער מיר איז נישטא !" — האט זיך ענטוויקעלט א הייסער וכוח צווישען איהם מיט'ן בישאף. דער לעצטער האט מיט א גאנצער רייהע אויסטייטשונגען פון דער תורה און די נביאים געוואלט דערוויזען דעם אמת פון די קריסטליכע דאגמען, און דאנעגען האט זיך פריסקוס געהאלטען ביי דעם פשוט'ען מענשליכען פערשטאנד. „עס קען נישט זיין, — האט דער יוד געטענה'ט — אז גאט זאל זיך פערוואנדלען אין א מענשען, געבוירען א קינד פון א פרוי, ליידען צרות און שטארבען. און צו וואט האט ער עס געזאלט טוהן ? צו וועלכען צוועק האט ער זיך געזאלט ערניעדריגען און ווערן א בשר־ודם ? האט ער דען נישט געקענט אראבשיקען נייע נביאים און אפאסטאלען, כדי ארויפצופיהרען דעם מענשען אויפ'ן וועג פון אמת ?" ביי אזא לאגישער ניכטערקייט מצד דעם יודישען עקשן האבען נאטירליך די אלע מגיד'ישע ארגומענטען פון דעם הייליגען בישאף קיין ווירקונג נישט געקענט האבען, און דער קעניג האט איהם ענדליך אבגעלאזען ; ער האט אבער דערביי נישט אויפגעהערט צו זוכען מיטלען געגען דער יודישער עקשנות, און זעהענדיג, מיט עטליכע יאהר שפעטער, אין פאריז, האט ער דארט פיעל יודען אבגעשמד'ט איבער געוואלט (581).

דא האט זיך דער קעניג ווידער גענומען אויך צו דעם פערעקשנ'טען פריסקוס און האט איהם איינגעזעצט אין תפיסה ; דער הייסער יוד איז דאן איינגעגאנגען אויף א קליינער פאלשקייט : ער האט זיך אבגעבעטען ביים קעניג אויף א געוויסער צייט, כלומר'שט אום בייצעוואוינען די חתונה פון זיין זוהן אין מארסעל, וועלנדיג דערוויילע צוזאמענעהמען זיין פערמעגען און אויסוואנדערן פון לאנד. ער האט דאס אבער נישט דערלעבט : געהענדיג איינמאל שבת אין שוהל, איינגעהילט אין טלית, איז איהם בעפאלען א געוויסער יודישער משומד, מיט'ן נאמען פאטיר, און אויפן א־ט דערשטאכען. די דאזיגע רציחה האט אויפגערודערט דער גאנצער בעפעלקערונג פון שטאדט, און פאטיר'ן האט מען געוואלט אפילו ארויסשלעפען פון דער קירך, וואו ער האט זיך בעהאלטען, נאר דער קעניג, וועלכער איז געוועזן פאטיר'ס טויפפאטער, האט איהם נישט געלאזען בעשטראפען ; און פערשיקט אין

דער שבני׳שער בורגונדיע, וואָס האָט זיך אין יענער צייט געפונען אונטער דער ממשלה פון קעניג גאָנטראַם. אויך דאָ אָבער האָט דעם רוצח זיין גורל געפונען: די קרובים פון דערהרג׳עטען האָבען איהם אָבגעזוכט און מיט זיין טויט אָבגעוואַשט דאָס פערגאָסענע בלוט.

נאָך שילפעריק׳ס טויט איז דאָס פראַנקישע לאַנד ערונטערגעפאַלען אונטער דער ממשלה פון די בורגונדיער, וואָס האָבען מיטגעבראַכט מיט זיך אַ שטאַרקען רעליגיעזען פאַנאַטיזם און ממילא אויך אַ גיפטיגע שנאה צו יודען. די יודען אין דעם לאַנד זענען פאַר יענער צייט, אַ דאַנק די שווערע אויסנאַהמס-געזעצען, פערפאַלט און ערניעדריגט געוואָרען פון די העכערע, ווי פון די ברייטע פאָלקסשיכטען, און די שמד-רדיפות געגען זיי זענען געווען אַזוי שטאַרק, אַז דער פויפסט גרעגאָר האָט געפונען פאַר נויטיג, אָבצוהאַלטען דעם שטראָם פונ׳ם קירכליכען פאַנאַטיזם און צו מוסר׳ן די קריסטליכע הייליגע פאַר זייערע צבוריות׳דיגע מעשים (591). מיט עטליכע צעהנדליג יאָהר שפעטער האָט דער פאַריזער קירכען-קאָנגרעס אַרויסגעגעבען אַ ריידע נייע בעשיםונגען געגען יודען, און דער קעניג קלאָטאַר II האָט די בעגרענצונגען בעשטעטיגט (615). נאָך שעקליכער איז געווען די בעציהונג צו יודען פון קלאָטאַר׳ס זוהן, דאַגאָבערט. דער לעצטער האָט זיך געוואָלט בעזונדער אויספיינען מיט זיין רעליגיעזער התלהבות, און ווען טויזענדער יודען פון דער שפּאַנישער וועסט-גאָטישער מלוכה האָבען זיך געוואָלט ראַטעווען ביי איהם אין לאַנד פון די דאָרטיגע אכזריות׳דיגע רדיפות, האָט ער אָנגעווענדט געגען זיי די שרעקליכסטע מיטלען און ענדליך אויך בעפוילען צו טויטען די אַלע יודען, וואָס וועלן זיך נישט שמד׳ען אין דעם בעשטימטען טאָג (629). די דאָזיגע שרעקליכע רדיפות זענען פאָרגעקומען אין איין צייט מיט די רדיפות געגען יודען אין ביזאַנטיען, און דאָס האָט געדיענט די היסטאָריקער אַלס יסוד פאַר דער לעגענדאַרישער השערה, אַז דער קייזער העראַקליוס פון קאָנסטאַנטינאָפּאָל האָט אָנגעבעטען דאַגאָבערטען, ער זאָל אויך, אַזוי ווי ער, פערטיליגען די יודען פון זיין מלוכה, ווייל די שטערנזעהער (אַסטראָלאָגען) האָבען איהם, העראַקליוס׳ען, נביאות געזאָגט, אַז ביזאַנטיען וועט חרוב ווערן דורך אַ „געמל׳טען פאָלק״. דאָס לעצטע איז, איבריגענס, מקוים געוואָרען, נאָר נישט אַזוי, ווי העראַקליוס האָט זיך עס פאָרגעשטעלט: די געמל׳טע אַראַבער האָבען זיך, אונטער

דער פאָהן פון איסלאַם, ווי אַ שטורם אַרײַנגעריסען אין ביזאַנטיען און זי חרוב געמאַכט.

אויף וויפיעל דאַגאָבערט׳ס בעפעהל איז דורכגעפיהרט געוואָרן — איז נישט בעשטימט. יעדענפאַלס איז אַ פאַקט, אַז יודען זענען פערבליבען אינ׳ם פראַנקענלאַנד אויך נאָך דאַגאָבערט׳ס ממשלה, און נישט שפעטער, ווי אין יאָהר 630, האָט דער קירכען־קאָנגרעס אין ר ה ײ מ ס אַרויסגעגעבען נײַע תקנות געגען דער צו שטאַרקער קרובה׳שאַפט צווישען יודען און קריסטען.

צום גליק פון די פראַנקישע יודען איז די מעראָווינגישע דינאַס־טיע וואָס ווײַטער אַלץ שוואַכער געוואָרען, און די פאַקטישע הנהגה פון לאַנד איז כמעט אינגאַנצען איבערגעגאַנגען צו די אַזוי גערופענע מאַיאָרדאָמ׳ס (פיהרער פון קעניגליכען הויף). די לעצטע, ווי מלוכה־פיהרער מיט אַ פראַקטישען פערשטאַנד, האָבען פערשטאַנען, אַז די יודען מיט זײער ריהרעווודיגקײַט און געשעפטליכע פעהיגקײטען קענען ווערן אַ בעדײַטענדער שטאַנד מיט גרויסע נוצען פאַר׳ן לאַנד. זיי האָבען זיך דעריבער בעצויגען צו יודען פיעל טאָלעראַנטער און געזעהן אָבצושוואַכען די ווירקונג פון די קירכליכע גזירות און תקנות.

אין ד ײַ ט ש ל אַ נ ד, וואָס האָט צו יענער צײַט עקסיסטירט אַלס אַ טײל פון דער פראַנקישער מלוכה, אונטערן נאָמען א ו י ס ט ר אַ ז י ע, זענען די יודען אויך אָבהענגיג געוועזען פון די מעראָווינגישע מלכים. דאָ האָבען יודען געלעבט נאָך פון די צײַטען פון דער רוימישער הערשאַפט, און ווי אײניגע כראָניקער ווילען האָבען, זאָלען די ערשטע יודען פון די רהײן־פראָווינצען גאָר אָבשטאַמען פון די לעגיאָנען, וואָס האָבען זיך בעטײליגט אין חורבן פון בית המקדש. דאָס זאָלען האָבען געוועזען אוראײניקלעך פון די שענע ציונ׳ס טעכטער, וועלכע די קריגע־רישע וואַנגיאָנען האָבען מיטגעבראַכט מיט זיך אַלס געפאַנגענע אויף די ברעגעס פון ר ה ײַ ן און מ ײַ ן, — אַלס געפאַנגענע און אַלס לוסט־פרויען. די פון יודישען און גערמאַנישען בלוט געבוירענע קינדער זענען פון די מוטער׳ס ערציהונג געוואָרען אינ׳ם יודישען גלויבען, ווײַל די פאָטער׳ס האָבען זיך וועגען זיי איבערהויפט ווייניג געקימערט, און אָט די האַלב־בלוטיגע יודען זאָלען עס האָבען געוועזען די ערשטע גרינדער פון די יודישע קהלות אין וואָרמס און מײַנץ. אַלענפאַלס איז בעקאַנט, אַז אין ק ע ל ן אויפן רהײַן האָט זיך געפונען אַ גוט אײַנגע־אָרדענטע יודישע קהלה נאָך מיט אַ צײַט פריהער, איידער דאָס קריסטענ־

טום איז נתעלה געוואָרען. די פיהרער און חשוב׳ע מיטגליעדער פון דער קהלה (אונטער׳ן טיטול-נאָמען היערעע׳ר, ארכיסינאַגאָגוס אָדער פאַטרעס סינאַגאָגאַרום) האָבען פון די פאַר-קריסטליכע קיסרים גענאָסען פערשידענע פריווילעגיעס, וועלכע דער ערשטער קריסטליכער קייזער, קאָנסטאַנטין, האָט ביי זיי אָבגענומען. שפּעטער, בעת דער הערשאַפט פון די פראַנקישע מלכים, האָט זיך יודען דאָ אויך פון דעסטוועגען לייכטער געלעבט, ווי אין די פראַנקישע מערב-פראָווינצען, און אין דער געזעצגעבונג פון דעם לאַנד פאַר יענער גאַנצער עפּאָכע געפינט מען נישט קיין שום געזעץ געגען יודען.

א בעזונדער בעדייטענדע ראָליע אין דער יודישער, ווי אין דער אַלגעמיינער געשיכטע, האָט געשפּיעלט דער יודישער ישוב אין שפּאַניען. נאָך יהודה און בבל האָט דאָס יודישע שפּאַניען דעם שטאַרקסטען אַנטייל גענומען אין דער אויסבילדונג פון יודענטום, און ווי אין יענע לענדער אַזוי אויך דאָ, זענען מיט יעדען טריט ערד פערבונדען טייערע כּרונות פאַר דער יודישער אומה.

די ערשטע איינוואַנדערונג פון יודען אויף דער שענער פּירענעאישער האַלב-אינזעל פערליערט זיך אין דער אוראַלטער פערגאַנגענהייט. דאָס זענען אָהן שום ספק געווען יודען, וואָס האָבען זיך דערשלאָגען אַהער צוליעב געשעפט אָדער דורך אַנדערע סבות, נאָך אין די צייטען פון דער רוימישער רעפּובליק. אָט דער קליינער יודישער קבוץ איז בעדייטענד פערגרעסערט געוואָרען מיט די קרבנות פון די אונגליקליכע מרידות אונטער וועספּאַסיאַנען, טיטוס׳ען און האַדריאַנען, ווען די רוימער האָבען, לויט א געוויסער לעגענדע, אוועקגעפיהרט קיין שפּאַניען ביז אַכציג טויזענד יודישע געפאַנגענע. אויף וויפיעל די יודען זענען געווען מאַסענהאַפט בעזעצט אין געוויסע טיילען פון שפּאַניען, בעווייזען די נעמען. מיט וועלכע די דאָזיגע טיילען זענען אָנגערופען געוואָרען אין די אַלטע צייטען. די שטאָדט גראַנאַדאַ האָט זיך גערופען די „יודענשטאָדט”, ווייל זי איז געווען אינגאַנצען בעפעלקערט פון יודען; דעם זעלביגען נאָמען האָט געטראָגען דאָס אוראַלטע, פון די פיניקיער אויפגעבויטע טאַראַקאָנאַ; אין קאָרדאָוואַ האָט זיך פון אַלטע דורות אָן געפונען א יודען-טויער און ביי סאַראַגאָסאַ — א פעסטונג, וועלכע האָט אין דער אַראַבישער צייט געהייסען רוטא אַל יאַהוד (יודישע פעסטונג)

? שפּאַנישע יודען גופא האָבען זיך נישט בעגנוגענט מיט דעם

פאַקט, וואָס זייער קאָלאָניע האָט דאָ גענאָסען אַלע בירגערליכע רעכט, נאָך איידער די וועסטגאָטען און די אַלע איבעריגע אַנגעלאָפענע פעלקער האָבען אַ פוס אַוועקגעשטעלט אויף דער שפּאַנישער ערד — זיי האָבען דורכאויס געוואָלט דערוויזען, אַז זיי זענען בכלל די ערשטע אײַנוואוינער פון דעם לאַנד און זענען דאָ פערוואָרפען געוואָרען נאָך אין די צייטען פון בית ראשון. אפשר דערפאַר טאַקי האָבען די שפּאַנישע יודען נישט געוואוסט פון קיינע בעגרענצונגען אין דער גאַנצער עפּאָכע פון רוים'ס הערשאַפט, און אַפילו שפּעטער, אין די צייטען פון קריסטענטום, איז זייער לאַגע אויך געבליבען פעסט. די איבעריגע און רוימער, וועלכע זענען איבערגעגאַנגען צום קריסטענטום, האָבען פריעדליך פערקעהרט מיט זייערע יודישע שכנים, און קיין אהנונג נישט געהאַט פון דעם פערביטערטען קאַמפף צווישען יודענטום און דער קירך.

די דאָזיגע טאָלעראַנטע בעציהונג צו יודען מצד דער מלוכה און מצד דעם פאָלק האָט זיך נישט געענדערט אויך שפּעטער, נאָכדעם ווי די גערמאַנישע פעלקער-שטאַמען (זועווען, וואַנדאַלען און וועסטגאָטען) האָבען פערפלייצט דאָס לאַנד און געגרינדעט דאָ די זעלבסטשטענדיגע וועסטגאָטישע מלוכה. די וועסטגאָטען זענען צופעליג געווען אַריאַנער, וועלכע האָבען זיך בעצויגען פיינדליך צו די קאַטוילישע אײַנוואוינער פון לאַנד; די יודען דאַגעגען האָט זיך אונטער זייער ממשלה גאַנץ פריי געלעבט, און זיי זענען געווען אין אַלע הינזיכטען גלייכבערעכטיגט מיט דער הערשענדער בעפעלקערונג. פון דער גלייכבערעכטיגונג האָבען גענאָסען אויך די יודען אין דער פּראָווינץ נאַרבאָנא און אין די אפריקאַנישע קאָלאָניעס, וואָס האָבען אַנגעהערט צו דער וועסטגאָטישער מלוכה. זיי זענען דעריבער געווען איבערגעגעבען דער וועסטגאָטישער דינאַסטיע, און ווען די פראַנקען מיט די בורגונדער האָבען זיך געוואָלט אַריינרייסען אין לאַנד דורך דעם גאַלישען גרענעץ-פּאַס, צופוסענס פון די פירענעען, האָבען די דאָרטיגע יודישע אײַנוואוינער אַרויסגעשטעלט געגען זיי אַ בעוואָפענטע קראַפט, אַרויסווייזענדיג דערביי אונגעוועהליכע העלדישקייטען און אַ שטאַרקען קריגערישען מוט.

אַזוי האָבען יודען אָבגעלעבט אין שפּאַניען אַ גאַנצע רייהע דורות און קיינער האָט זייער מנוחה נישט געשטערט; אָט די יודישע מנוחה האָט זיך אָבער גלייך געענדיגט, ווי נאָר דער קאַטוליציזם האָט איבערגענומען די ממשלה אין זיינע הענד, און דער ערשטער קאַטוילישער

קעניג, ר ע ק א ר ע ד, איז אויך געווען דער ערשטער, וואס האט געשאפען אין שפאניען א מחיצה צווישען דער יודישער און קריסטליכער בעפעלקערונג; רעקארעד אליין האט פארגעלעגט דעם סינאד א רייהע גזירות געגען יודען, און די פארשטעהער פון דער קירך האבען דעם פארשלאג, נאטירליך, אנגענומען. אויף אזא אופן איז יודען פערבאטען געווארען, זיך מחתן צו זיין מיט קריסטען, צו בעזיצען קריסטליכע שקלאפען און צו פערנעהמען וועלכען ס'איז עפענטליכען פאסטען; דערביי איז אויך בעשלאסען געווארען, אז די קינדער פון געמישטע התונות (צווישען יודען און קריסטען) מוזען ערצויגען ווערן אין דעם קריסטליכען גלויבען (589). די דאזיגע בעגרענצונגען, וואס האבען אוועקגעשטעלט די יודען אויף א ניעדריגערער מדרגה פון דער איינגעבוירענער בעפעלקערונג, האבען שטארק אנגעגריפען דעם שטאלץ פון די יודישע בירגער, און בעזונדער האט אויף די לעצטע שלעכט געווירקט דער פערבאט, נישט צו האלטען קיין קריסטליכע שקלאפען. דאס איז געווען א גזירה, וואס האט געמוזט פיהרען צו א פאלשטענדיגען חורבן פון דעם יודישען פערמעגען, ווייל אין יענע צייטען האט קיין ווירטשאפט נישט געקענט אויסקומען אהן דער ביליגער ארבייטס-קראפט פון געקויפטע לייב-אייגענע; יודען האבען דעריבער אנגעווענדט פערשידענע השתדלות'ען מבטל צו זיין די דאזיגע גזירה, און האבען געפרובט פארלעגען דערפאר דעם קעניג א גרויסע סומע געלד.

ר ע ק א ר ע ד האט זיך אבגעזאגט פונ'ם יודישען געלד און בעקומען דערפאר א שטארקען יישר כח פון פויפסט גרעגאר; זיין גרויסע אידעע איז אבער אויך נישט פערווירקליכט געווארען, און ווי ס'האט זיך דערנאך ארויסגעוויזען, האבען יודען גאנץ וועניג געשפירט דעם יאך פון קעניג'ס גזירות. די סבה דערפון איז געווען דאס, וואס לויט דער וועסטגאטישע קאנסטיטוציע איז די פאקטישע ממשלה איבערן לאנד געלעגען אין די הענד פון די פעאדאלען (אדעל-לייט, פריצים), און די לעצטע האבען גראד גוט געלעבט מיט יודען. זיי האבען ערלויבט יודען צו קויפען שקלאפען און האבען בכלל זיך גארנישט גערעכענט מיט די גזירות פון קעניג. ביי אזא נאכלעסיגקייט זענען די געזעצען געגען יודען פערגעסען געווארען אין א גאנץ קורצער צייט, און רעקארעד'ס נאכפאלגער אויף דעם וועסטגאטישען טראן האבען אויך נישט ארויסגעוויזען קיין שום אבנייגונג בנוגע צו יודען.

דער ערשטער פון די דאזיגע נאכפאלגער, וואס האט ווידער

אנגעהויבען רופ'ען יודען איז געווען סיזעבוט (620—612). א צייט-חבר פון דעם ביזאנטינישען קייזער העראקליוס, איז סיזעבוט אין זיינע פערפאלגונגען געגען יודען פערגאנגען נאך ווייטער פון דעם ערשטען. סיזעבוט האט בעגייט פאר יודען דעם פערבאט צו קויפען שקלאפען, און אפילו פון די אלטע שקלאפען האבען זיך אויך יודען געמוזט אבזאגען. די יודען האבען זיך ווידער געווענדעט צו די פאקטישע מושלים פון לאנד, וועלכע האבען זיך בעצויגען צו דעם גאנצען ענין פיעל לייכטער; דאס האט דעם קעניג נאכמעהר אויפגערייצט און ער האט בעפוילען, ארויסצוטרייבען פון לאנד אלע יודען, וואס וועלען ביז א בעשטימטען טערמין נישט אנגעהמען דעם קריסטליכען גלויבען. און דער בעפעהל האט געווירקט: א סך שוואכע נאטורען האבען זיך דערשראקען און אנגענומען לפנים דאס קריסטענטום. די שטארקערע, דאגעגען, וואס האבען אויף אזא פשרה אויך נישט געוואלט איינגעהן, האבען עמיגרירט אין די שכני'שע לענדער (613).

סיזעבוט'ס נאכפאלגער איז געווען סווינטילא. ער איז געווען פונקט דער היפך פון סיזעבוט'ן, און האט אבגעשאפט אלע געזעצען געגען יודען: פאר זיין צייט האבען זיך אלע פערטריבענע אומגעקעהרט אין זייער פאטערלאנד און די כלומר'שט געשמד'טע — צו דעם גלויבען פון זייערע אבות (31—621). געהערשט האט ער אבער נישט לאנג: זיינע מעשים זענען נישט געפעלען געווארען די זיילען פון דער קירך, און זיי האבען אויף זיין שטוהל אוועקגעזעצט איינעם מיט'ן נאמען סיזענאנד. דער לעצטער איז געווען איננאנצען אונטערגעווארפען דעם איינפלוס פון די גייסטליכע, און דער קירכען-קאנגרעס אין טאלעדא (633), וואס איז פארגעקומען אין זיין צייט, האט בעשלאסען, אז הגם מ'דארף זיך נישט בענוצען מיט קיין צוואנגס-מיטלען, אום צו שמד'ען יודען, דארף מען דאך נישט דערלאזען, עם זאלען זיך אומקעהרען צום יודענטום יענע, וועלכע האבען שוין געהאט אנגעהערט צו דער קירך. אויף דיעם סמך איז די משומדים שטרענג פערבאטען געווארען, צו היטען יודישע מנהגים און בכלל צו האבען א מגע ומשא מיט יודען. די אפענע יודען האט זיך אין דער צייט אלזא פרייער געלעבט, ווי די בעהאלטענע — די משומדים; באלד איז אבער די מנוחה פון די ערשטע אויך געשטערט געווארען. אויף דעם וועסטגאטישען טראן איז ארויף חינטילא, און זיין ערשטע עובדא איז געווען, צו בעגייען סעזיבוט'ס בעפעהל: זיך שמד'ען אדער

פערלאָזען שפּאַניען. דער דאָזיגער פאַנאַטישער קעניג האָט געוואָלט בעוואָרענען דער קירך אויך אויף דער צוקונפט, און לויט זיין פאָרשלאָג איז אויף דעם צונויפגערופענעם קירכען־קאָנגרעס (טאָלעדאָ, 638) אויסגעאַרבייט געוואָרען א שבועה פאַר אַלע קומענדיגע וועסטגאָטישע מלכים, אַז זיי וועלען היטען די קאַנאָנישע געזעצען געגען יורענטום.

הינטילאַ׳ס גזירות האָבען ווידער אַרויסגערופען א יודישע מאַסען־אויסוואַנדערונג און די איבערגעבליבענע משומדים האָבען געמוזט אונטערשרייבען א איינשטימונגס־אַקט (פלאַציטום), אַז זיי וועלען טריי דינען דער קירך און היטען איהרע געבאָטען.

אַראַבישע רייטער (לויט א אַראַבישען פאַפּירוס פון 10־טען י״ה)

פופצעהנטעס קאַפּיטעל

יודען אין אַראַביען

דאָס לעבען פון יודען אין אַראַביען אין דעם יאָהרהונדערט פון מחמד׳ס אויפטרעטען און ווירקען בילדעט אַ ליכטיגען בלאַט אין דער פינסטערער יודישער גלות-געשיכטע. דאָ, אין׳ם דרום-מערב ווינקעל פון אזיען, זעהען מיר דעם יודען מיט אַ שטאָלץ אויפגעהויבענעם קאָפּ, אָהן אַ שום פחד פאַר הייליגע קירכען-לייט און וועלטליכע טיראַנען. גלייך אין אַלע הינזיכטען מיט דער איינגעבוירענער בעפעלקע-רונג פון לאַנד, האָבען יודען דאָ ענטוויקעלט אַ פּיעלזייטיגע קראַפט, וואָס האָט זיי גאַנץ אָפט אַוועקגעשטעלט בראש פון גרויסע אַראַבישע שבטים. יודען זענען דאָ נישט בלויז בעאיינפלוסט געוואָרען פון דעם אַרומיגען לעבען, נאָר אויך אויף איהם אַ איינפלוס געהאַט; מיר בעגעג-נען דאָ יודען אַלס טאָן-געבער פון דער גאַנצער סביבה, אין וועלכער זיי געפינען זיך, אַמאָל אין דער געשטאַלט פון גייסטיגע וועג-ווייזער, אַמאָל אַלס דיפּלאָמאַטען און פּאָליטישע טוער און אָפט אויך אַלס קריעגערישע העלדען.

די ערשטע איינוואַנדערונג פון יודען אויף דער פרייער אַראַבישער האַלב-אינזעל איז איינגעהילט אין אַ נעבעל פון לעגענדעס: דאָ זאָלען זיך האָבען געפונען יודען נאָך פון די צייטען פון יהושע בן נון אָדער דוד המלך. היסטאָריש וואַקסט זיך דער ערשטער יודישער ישוב אין אַראַביען צוזאַמען מיט׳ן צווייטען יאָהרהונדערט פון דער קריסטליכער צייטרעכנונג; די ערשטע איינוואַנדערער זענען, ווי ס׳איז

צו גלויבן, געווען אַנטלאָפענע פון יהודה אין די צייטן פון איהר פּאָליטישן אונטערגאַנג, און אין די שפּעטערדיגע יאָהרהונדערטער זענען די קאָלאָניעס פערמעהרט און פערגרעסערט געוואָרן מיט מאַסן אַנגעלאָפענע פון ביזאַנטיען, פערסיען און אַלע אַנדערע לענדער, וואו יודען איז אויסגעקומען צו ליידן. אָנגעקומען אין דעם לאַנד פון אונבעגרענעצטער פרייהייט, קריגערישן העלדען־מוט, לירישער ווייכקייט און פּאַטריאַרכאַלע לעבענס־פאָרמען, האָבן די יודען זיך גלייך צוגעפּאַסט צו דער אַרומיגער סביבה און זיך ענג צוזאַמענגעלעבט מיט דער איינגעבוירענער באַפעלקערונג; ווי די שבטים פון צפון־אַראַביען האָבן די יודען דאָ אויך געלעבט איינגעטיילט אין באַזונדערע גרופּן, מיט באַזונדערע שייכן אָדער פּאַטריאַרכן; אַזעלכע זענען געווען די שטאַמען בענו (בני)־נאַדהיר, בענו־קוראַיזאַ און בענו־נאַכדראַל.

די דאָזיגע יודישע שטאַמען האָבן געהאַט זייער מיטעלפּונקט אין דער שטאָדט יאַטריב (מעדינאַ), וואָס האָט זיך געפונען אין אַ פרוכטבאַר־שענער געגענד. כדי זיך צו שיצן פון די שכני'שע בעדואינען, האָבן יודען באַפעסטיגט זייערע שטעדט מיט פעסטונגס־ווענט; דערביי האָבן זיי אויך, ווי די אַראַבער, זיך באַשעפטיגט מיט ערד־אַרבייט און פיה־צוכט.

פּיעלזייטיגער און קולטורעלער איז געווען דאָס לעבן פון די יודישע קאָלאָניעס אין דרום־אַראַביען (תימן), אין דעם לאַנד, „וואו דער שטויב איז גאָלד, וואו עס וואַקסן אויס די געזינדסטע מענשן און די מוטער'ס געבוירן זיי אָהן שמערצן". דאָ האָבן יודען געלעבט ניט אַלס באַזונדערע שבטים, נאָר אינאיינעם מיט די אַראַבער, וועלכע האָבן זיך מעהר פערנומען מיט האַנדעל, און זייער איינפלוס אויף דער אַראַבישער סביבה איז געווען אַזוי שטאַרק, אַז אין אַ משך פון גאַנצע פינף הונדערט יאָהר האָט דאָס קריסטענטום זיך דאָ קיין אָרט ניט געקענט געפינען

צוליעב דער פערוואַנדשאַפט צווישן די יודען און אַראַבער בנוגע צום בלוט (די אַראַבער רעכנען זיך אויך פאַר סעמיטען), ווי בנוגע צו דער שפּראַך און די מנהגים, האָבן זיך די יודען זעהר ווייניג אונטערגעשיידט פון זייערע שכנים. די יודישע שבטים האָבן געפיהרט מלחמות צווישן זיך, און עס פלעגט זאָגאַר פאָרקומען, אַז אַ יודישער שבט האָט זיך פעראייניגט מיט אַן אַראַבישן, כדי צוזאַמען צו באַקעמפן אַן אַנדער יודישן שבט. יודען זענען ניט אָבגעשטאַ־

נען פון די אראבער אויך אין דער הינזיכט פון פאעזיע; ווי די לעצטע האבען זיי אויך געהאט דיכטער, וואס האבען געזונגען פון און פאר'ן פאלק.

ביי דער גאנצער אויסערליכער עהנליכקייט צו די אראבער, האבען יודען פון דעסטוועגען דאך אבגעהיט זייערע רעליגיעזע און נאציאנאלע טראדיציעס און זיי איבערגעגעבען פון דור צו דור. די אראבישע יודען האבען געפייערט די יודישע יום-טובים אין דער צייט, געפאסט אום יום-כפור, זיך אבגעהיט פון טרפה שפייזען און שטרענג געהאלטען שבת — אפילו אין דער צייט פון א מלחמה. זייער צוגעבונדענקייט צו דעם לאנד פון דער יודישער פערגאנגענהייט און צוקונפט האבען די אראבישע יודען אויסגעדריקט דערמיט, וואס זיי האבען בעת'ן דאווענען געהאלטען דאס געזיכט געווענדעט צו ציון (מזרח), — ווי אלע יודען אין די גלות-לענדער, און אויך וויפיעל ס'איז צו גלויבען, האבען זיי געהאט בעציהונגען מיט די גייסטיגע יודישע צענטערן אין בבל, פון וואנען זיי האבען בעקומען אנווייזונגען וועגען די פערוויקעלטע פראגען פון דעם יודישען רעליגיעזען לעבען, ווייל זיי אליין האבען זיך וועניג אבגעגעבען מיט רעליגיעזע למודים. דער איינציגער אקאדעמישער פונקט פאר די אראבישע יודען, איז געווען א וועניג בעדייטענדע ישיבה אין יאטריב; דא האט מען זיך אבער אויך בעשעפטיגט נאר מיט אגדי'שע בעארבייטונגען פון דעם ביבלישען מאטעריאל. די שענע פארצייטיגע שילדערונגען פון דער ביבעל זענען א דאנק דער שטארקער דיכטערישער פאנטאזיע פון די אראבישע יודען פערפוצט און פערשענערט געווארען מיט פערשיעדענע צוגעטראכטע שטריכען און עפיזאדען, און מיט דער צייט האבען אט די צוגעפוצטע מעשות אנגעהויבען ארומגעהן צווישען דער יודישער, ווי צווישען דער אראבישער בעפעלקערונג, אלס געשעהענע פאקטען פון דער ווייטער פערגאנגענהייט.

אויף אזא אופן איז דער פאעטיש-רעליגיעזער אינהאלט פון די הייליגע שריפטען פערשפרייט געווארען אין דער אראבישער וועלט, און צוזאמען מיט איהם זענען ביסליכווייז אריינגעדרונגען אין דער וועלט אויך געוויסע יודישע פארשטעלונגען און רעליגיעזע בעגריפען. יודען האבען די אראבער געגעבען א בעשטימטע צייט-רעכנונג, וואס האט זיי די אויגען געעפענט, פון יודען האבען די אראבער איבערגענומען נאך פיעל אנדערע עלעמענטארע ידיעות, פון וועלכע זיי האבען פרי-

אַן אַראַבישע האַנדעלס־שיף
(מיניאַטורען צום בוך פון האַרירי)

אַן אַראַבישער קאַראַוואַן

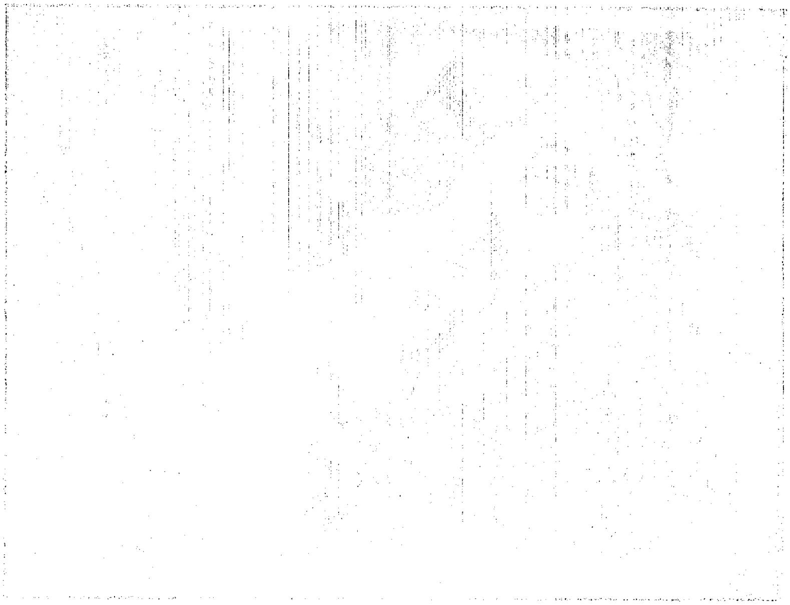

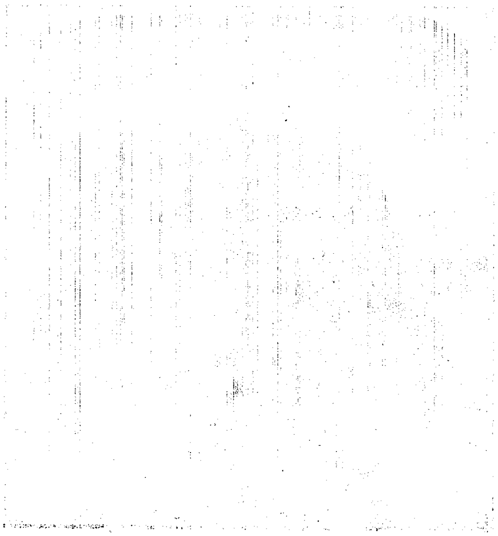

הער קיין אהנונג נישט געהאט, און דאָס דאָזיגע ענגע צוזאַמענלעבען פון די ביידע שבטי'שע בעפעלקערונגען האָט ענדליך געבראַכט דערצו, אַז גרויסע מאַסען פון די אַראַבער זענען אינגאַנצען אַריבערגעגאַנגען צום יודענטום. דער איבערגאַנג גופא איז זיי נישט שווער אָנגעקומען, ווייל דער מנהג פון מלה האָט זיך ביי זיי פראַקטיצירט נאָך פון אַלטע צייטען; אגב האָט דערביי אַ סך מיטגעווירקט אויך דער פּאַטריאַרכאַלער סיסטעם פון דעם אַראַבישען לעבען: האָט דער שייך (דער עלטסטער פון שבט) זיך מגייר געווען, איז גלייך דער גאַנצער שבט געוואָרען יודיש-גלויביג. אין דרום-אַראַביען האָט זאָגאַר עקסיסטירט אַ גאַנצע מלוכה פון אַזעלכע יודישע אַראַבער; דאָס זאָל, לויט דער אַראַבישער פאָלקס-לעגענדע, האָבען געשעהען אויף דעם פאָלגענדען אופן:

איינער פון די דרום-אַראַבישע (יעמענישע, תימני'שע) קעניגען מיט'ן נאָמען אַבו קאַריבאַ אַססאַד טאָבאַן, האָט אין פינף הונדערטען יאָהר אונטערגענומען אַ קריעגסצוג געגען פּערסיען און געגען די אַראַבישע פּראָווינצען פון ביזאַנטיען, און דורכגעהענדיג די שטאָדט יאַטריב (מעדינא), האָט ער דאָרט איבערגעלאָזען זיין זוהן פאַר אַ בעפעהלער. די איינוואוינער פון שטאָדט זענען אָבער בעפאַלען דעם זוהן און איהם געטויט, און אַבו קאַריבאַ האָט זיך אומגעקעהרט צוריק, כדי זיך נוקם צו זיין אָן די פּערדעטער. ער האָט בעלאַגערט די שטאָדט מיט זיינע גרויסע חילות און געלאָזען אויסהאַקען אַלע פּאַלמענבוימער אַרום שטאָדט, פון וועלכע די איינוואוינער, אַממעהרסטען יודען, האָבען זייער גאַנצע יניקה געצויגען. דערווייל האָט זיך געמאַכט, אַז דער קעניג איז שווער קראַנק געוואָרען, און אין דער גאַנצער געגענד אַרום האָט זיך קיין וואַסער נישט געפונען, אויף צו שטילען זיין ברענענדען דורשט. האָבען זיך די בעלאַגערטע דערפון דערוואוסט, און צוויי פון זיי, די יודישע חכמים קאַאַב און אַסאַד, זענען אַוועק צום קעניג אין געצעלט, פּועל'ן ביי איהם, ער זאָל אָראָבנעהמען די בעלאַגערונג פון שטאָדט. און מיט דער בקשה אַליין האָבען זיך די יודישע שלוחים נישט בעפרידיגט, דען געענדיגט האָט זיך די השתדלות דערמיט, אַז אַבו קאַריבאַ האָט נישט בלויז אַראָבגענומען די בעלאַגערונג פון שטאָדט, נאָר אויך אָנגענומען דעם יודישען גלויבען. דעם קעניג האָבען גלייך נאָכגעטאָן די מיטגלידער פון זיין סוויטע, און מיט דער צייט האָט זיך די גאַנצע אַראַבישע בעפעלקערונג פון דער יעמענישער מלוכה מגייר געווען.

דאס איז דער אינהאלט פון דער לעגענדע; פאקטיש האבען זיך אין יעמען מגייר געווען נאר די אויבערשטע שיכטען פון דער בעפעלקערונג, און דאס יודישקייט פון די דאזיגע גרים האט אויך קיין גרויסע ממשות נישט געהאט. א ערנסטע בעציהונג צום יודענטום האט ארויסגעוויזען ערשט קאריבא'ס יונגסטער זוהן אדער אייניקעל, מיט'ן נאמען זארעה דהו-נאוואס (520—530). ער האט זיך צוגעגעבען דעם העבראישען נאמען יוסוף (יוסף) און זיין צוגעבונדענקייט צו דער יודישער אומה איז דערגאנגען ביז אזוי ווייט, אז ער האט בעשלאסען זיך נוקם צו זיין אן די ביזאנטינער דערפאר, וואס זיי דריקען „זיינע ברידער" — די יודען. דער ערשטער אקט פון אט דער נקמה איז געווען דאס, וואס אויף דהו-נאוואס'עס בעפעהל איז געפאנגען און געטויט געווארען א גאנצע מחנה ביזאנטינישע קריסטען-סוחרים, וועלכע זענען דורך תימן געגאנגען קיין אינדיען. פון דער עובדא האט אבער נאר געליטען דער אינדיש-אראבישער האנדעל, ווייל די קריסטען האבען אויפגעהערט צו קומען קיין אראביען. און די נערורפ'טע ביזאנטינער האבען אויך נישט געשוויגען: זיי האבען אנגערייצט איינעם פון די קריסטליכע פירשטען, וואס איז געווען אונטערגעווארפען דהו-נאוואס'ן, ער זאל מורד זיין אין דעם לעצטען און די מרידה האט זיך געענדיגט מיט א מפלה פון דעם יודיש-גלויביגען קעניג (521); באלד איז ער אבער ווידער צו די כחות געקומען און האט זיך גענומען נאך מיט מעהר פערביטערטקייט קעמפפען געגען די קריסטען פון אראביען. לויט געוויסע קריסטליכע קוועלען האט דהו-נאוואס דעמאלט אויסגעהרג'עט מאסען קריסטען פון דער שטאדט נאדזשראן, וועלכע האבען זיך אבגעזאגט אנצונעהמען דעם יודישען גלויבען, און אויך די קריסטען פון די איבריגע שטעדט אין זיין מלוכה האט ער שטארק גערודפ'ט און פערפאלגט. דאס האט ארויסגערופען א שטארקע אויפרעגונג אין די לענדער פון דער קריסטליכער וועלט, און די גרעסטע זיילען פון דער קירך האבען אנגעהויבען זיך משתדל זיין ביי עטליכע מלכים, זיי זאלען ארויסטרעטען געגען דעם שרעקליכען יודישען קייזער. פון געוויסע זייטען האט מען אפילו אנגעהויבען רעדען וועגען איינזעצען אין געפענגעניש די יודישע געזעצלעהרער פון פאלעסטינא און האלטען זיי אלס משכון אזוי לאנג, ביז דהו נאוואס וועט זיך נישט אבזאגען פון זיינע רדיפות געגען די קריסטען אין אראביען. בעזונדער היים זענען ארויסגעטרעטען פאר די גערודפ'טע קריסטען די בישאפען

דוס און שמעון פון סיריען; דער ערשטער איז אליין אוועק קיין קאנסטאנטינאפאל, און וויזענדיג דעם קייזער, יוסטינוס I, א צוריסענעם און צוטרעטענעם עוואנגעליום, האט ער פערביטערט אויסגערופען: „אט דעם הייליגען ספר האב איך מציל געווען פונ׳ם פייער, אין וועלכען דער יודישער מלך האט איהם אריינגעווארפען; ווען דער גרויסער קייזער זיך איצט נישט אננעהמען פאר אונז זענען מיר אלע פערלוירען!“ דער שוואכמוטיגער און גרוי־אלטער יוסטינוס איז אבער גראד פערוויקעלט געווען אין א שווערער מלחמה מיט פערסיען, און ער האט דעם הייליגען שתדלן געענטפערט: „היםיארא (תימן) איז צו־ווייט פון אונז: איך קען נישט שיקען קיין חיל אין אזא ווייטער שטרעקע דורך זאמדיגע מדבריות. דערפאר וועל איך שרייבען צו דעם נעגוס פון אבעסיניען (עטיאפיע); ער געהערט אויך צו דער קירך אזוי ווי מיר, און איז נעהנטער צו אראביען“.

און דער נעגוס האט דעם פארשלאג אנגענומען. ער האט אוועקגעשיקט א גרויסען חיל אויף שיפען צו די ברעגעס פון אראביען, וואו עס זענען גלייך איבערגעגאנגען אויף זיין זייט אלע קריסטען פון לאנד; דער איבערראשטער יודישער קעניג האט געפרובט צונויפזאמלען זיינע כחות און זיך אנטקעגענשטעלען דעם שטארקערן שונא; די איבריגע אראבישע פירשטען האבען איהם אבער אלע פערראטען, און זעהענדיג, אז ער האט פאר זיך קיין רעטונג נישט, האט ער בעשלאסען, צו שטארבען בעסער אליין, איידער אריינצופאלען צו די זיגער אין די הענד: ער איז מיט זיין פערד ארויף אויף א הויכען פעלזען און האט זיך אריינגעווארפען אין די שטורמדיגע חוואליעס פון ים (530).

די זיגענדע עטיאפיער האבען זיך נאך דעם אריינגעריסען אין לאנד מיט פייער און שווערד, גערויבט, געהרג׳עט און מאסען יודען גענומען געפאנגען. דאס איז געווען די ענדע פון דער יודיש־תימנ׳ישער מלוכה, וואס איז איבער נאכט ענטשטאנען און איבער נאכט פערשוואונדען געווארען.

אין יענער צייט האט זיך די יודען פון צפון אראביען אויך נישט רוהיג געלעבט. די יודישע קהלה אין יאטריב איז אריינגעצויגען געווארען אין דעם פלאנטער פון די אייביגע קריגערייען צווישען די פערשיעדענע אראבישע שבטים, און געענדיגט האט זיך דער צוזאמענשטוים דערמיט, אז די שטאדט איז ארונטערגעפאלען אונטער דער הערשאפט פון די אויסיטען און האדראזשיטען, אנשטאט דעם, וואס

זי איז פריהער געלעגען אין די הענד פון צוויי יודישע שבטים.

א בעזונדער פלאץ צווישען די יודישע מיוחסים, וואס זענען בעזיעגט געווארען בעת יענע ארומרייסעניש׳ען, פערנעהמט דער פירשט און דיכטער **שמואל אבן-עדיה** (געב. 500, געשט. 560). זיין נאמען איז פערראייביגט געווארען אין דער אראבישער פאעזיע פון דעם פאר׳מחמד׳נישען פעריאד און די לעגענדע האט איהם בעקרוינט מיט א רייהע העלדישקייטען און וואונדערליכע מעשים. שמואל איז געוועזען דער ראש פון א קליינעם שבט און האט בעוואוינט דעם פרעכטיגען בארג-שלאס אלאבלאק, וואו עס האבען זיך געשיצט אלע גערודפ׳טע און פערפאלגטע. דערצו איז ער געוועזען בעריהמט אין דער גאנצער סביבה אלס בעגאבטער דיכטער, און ווען עס האט זיך געמאכט אמאל, אז דער קענדיטישער פרינץ **אימרולקי׳ס**, איז פערפאלגט געווארען פון אנ׳אנדער פירשט, און קיינער האט נישט געוואגט איהם ביי זיך ארייננצולאזען — האט אימיצער דעם פרינץ אנגעוויזען אויף דער שוץ-פעסטונג פון דעם יודען **שמואל**. „ווער איז ער?" — האט געפרעגט דער פערוואגעלטער פרינץ און קעניג פון אלע אראבישע דיכטער. „דאס איז דער יוד **שמואל אבן-עדיה**; נעהם מיט מיט זיך דעם דיכטער **רביע**, וועט ער דיך פארשטעלען פאר איהם" — האט מען איהם געענטפערט, און אין גיכען איז ער, אימרולקיים, מיט זיין שענער טאכטער און דער סוויטע אויפגענומען געווארען פון דעם יודישען פירשט און דיכטער. דעם פערפאלגטען פרינץ איז אבער די מנוחה אין שלאס ווייניג געוועזען: ער האט זיך דורכאויס געוואלט נוקם זיין אן די קעניגליכע רוצחים פון זיין פאטער; האט ער זיין טאכטער מיט זיינע פירשטליכע פאנציר׳ס איבערגעלאזען ביי שמואל׳ן, און אליין איז ער אוועק קיין קאנסטאנטינאפאל, צו געווינען פאר זיך דעם ביזאנטינישען קייזער. דאן האבען דעם פרינצ׳ס שונאים, און בעזונדער דער ראש פון די גהאסאנידען, בעלאגערט שמואל׳ס פעסטונג און געפאדערט פון איהם, ער זאל זיי ארויסגעבען די כלי-זיין פון דעם אנטלאפענעם אימרולקיים. שמואל האט זיך אָבגעזאָגט, נאכצוגעבען די פאדערונג, און וויל די פעסטונג גופא איז געוועזען אונבעצווינגבאר, האבען די בארבארען זיך בענוצט מיט א אומגעוועהנליכער אכזריות געגען דעם בעלאגערטען העלד: זיי האבען פון דער אם אוועקגענומען זיינס א זויג-קינד, און געדראהעט, עס פאר איהם אין די אויגען צו טויטען, אויב ער וועט די פערלאנגטע וואפען

ניִשט אַרויסגעגעבן. און אויך דאָס האָט שמואל׳ן ניִשט וויִיכער געמאַכט; „פֿערראַט איִז אַ האַלזבאַנד, וואָס ראַסטעט קיינמאָל ניִיט: — האָט דער העלדיִשער דיִכטער געענטפֿערט די תּליינים פֿון זיין קינד — טוט וואָס איִהר ווילט, איִך וועל די וואָפֿען ניִשט אַרויס־געבען!" און די אַכזרים האָבען דאָס קיִנד געשחט׳ען. פֿון דער מעשה שטאַמט דאָס אַראַביִשע שפּריִכוואָרט: געטריי ווי שמואל.

איִן שמואל׳ס וועגען איִז געגאַנגען אויך זיין זוהן שאַרייד, און ווען דער בעריִהמטער דיִכטער מיימון אַשאַ איִז צופֿעליִג געבראַכט געוואָרען איִן שאַרייכ׳ס שלאָס צוויִשען אַ גאַנצער רייהע געפֿאַנגענע, האָט ער זיִך געווענדעט צו איִהם מיִט די פֿערזען:

זיי ווי שמואל, ווען איִהם געקוועלט האָט
דער קריִעגער מיִט זיין וואָפֿען:
„שטעה צוויִשען עלענדקייט און פֿערראַט!
וועהל דיִר פֿון די צוויי, אַ טרויריִגע וואַהל!"
און ער געענטפֿערט האָט דאָך געפֿאַסט: „טויט דיין
געפֿאַנגענעם, ניִשט פֿערראַטען וועל איִך מיין גאַסט!"

אַזוי האָבען די יודען פֿון צפֿון אַראַביען זיִך אויך נאָהנט צו־זאַמענגעלעבט מיִט די אַרומיִגע שבטים, און איִן גיִכען איִז יאַטריִב וויִעדער אַרונטערגעפֿאַלען אונטער דער הערשאַפֿט פֿון די יודיִשע בני־קורייזא און בני נאַדיִר.

זעכצעהנטעס קאפיטעל

מחמד אין זיינע מלחמות מיט יודען

דער שטארקער איינפלוס פון יודישע אידעען און בעגריפען אויף די שבטים פון דער פאדערשטער אזיען, וואס איז געוואקסען צוזאמען מיט דער יודישער בעפעלקערונג אין אראביען, האט אין אנהויב פון זיבעטען יאהרהונדערט בעקומען א שארפען, בולט'ען אויסדריק, אין דער געשטאלט פון א נ י ע ם ג ל ו י ב ע ן. מ ח מ ד, „דער נביא פון מעקקא און יאטריב", איז נישט געוועזען קיין זוהן פון דעם יודישען שטאם; זיין גייסטיגע יניקה האט ער אבער געצויגען פון יודענטום, און נאר די צונויפשמעלצונג פון דער יודישער וועלט-אנשויאונג מיט דער פלאמענדער פאנטאזיע פונ'ם פאעטישען מדבר-קינד איז אימשטאנד געוועזען צו בעשאפען דאס גרויסע ווערק פאר פעלקער און דורות — דעם א י ס ל א ם.

אין די פריעדליכע פערזאמלונגען פון די אראבישע און יודישע שבטים, וואנדערנדיג פון שטאדט צו שטאדט אויף מערק און ירידען, צווישען שכנים און פריינד, — אומעטום האט אבדולאה'ס זוהן (מחמד) געהערט רעדענדיג פון דער אמונה אין איין איינציגען גאט, וואס האט א ל ץ בעשאפען און הערשט איבער א ל ע וועלטען, פון א פאטריארך א ב ר ה ם, וואס האט זיך איבערגעגעבען צו דינען אט דעם אלמעכטיגען גאט, פון רעליגיעזע געבאטען, וואס צייכנען אויס די אמתגלויביגע פון געצענדינער, און פון נאך אנדערע יודישע פארשטעלונגען און בעגריפען, דאס האט דעם עמפפינדליכען נאטור-קינד אריינ-

געפיהרט אין א וועלט פון געטליכע וועהונגען און הימלישע בילדער.

מחמד׳ס ערשטער נבואה-אויסרוף איז דער גרונד-געדאנק פון משה׳ס תורה: „ס׳איז נישטא קיין גאט, אויסער אללאה (אל)!“ און ערשט שפעטער האט ער זיך ערלויבט צוצוגעבען צו דעם עיקר די ווערטער: „און מחמד איז זיין נביא“. אינ׳ם ערשטען פעריאד האט מחמד איבערהויפט גערעדט וועגען דער איינציגקייט פון דעם אלמעכטיגען גאט און וועגען די שענדליכקייטען און אכזריות׳ען פונ׳ם געצענדיענריי. די דאזיגע בעציהונג צו די יסודות פון יודענטום און צו יודען גופא האבען זיך אבער באלד געענדערט צום ערגערן, און אין גיכען זעהען מיר דעם נביא פון מעקקא ארויסטרעטענדיג געגען יודען, ווי געגען געפעהרליכע שונאים.

ארויסטרעטענדיג מיט די ערשטע התגלות׳ען אין זיין געבורטס-שטאדט מעקקא, האט כחמד געפונען גאנץ ווייניג אנהענגער פאר זיין נייער תורה. דא האט זיך געפונען דער אלטער קאאבא-טעמפעל מיט זיינע דרייהונדערט געטער, און די פאנאטישע געצענדיענער האבען דעם יונגען לעסטערער פון זייערע הייליגטימער געוואלט פערשטיינען. אנגערופען זיך אויף זיין התגלות און זי אנערקענט האבען בלויז עטליכע אנגעזעהענע תושבים פון דער יודישער יאטריב, און דאס האט מחמד׳ן בעוואויגען אריבערצוטראגען דעם צענטר פון זיין טעטיגקייט אין יאטריב גופא (622).

אין דעם נייעם צענטר האט מחמד קודם כל אנגעהויבען ארביי-טען צווישען דער יודישער בעפעלקערונג. ער האט יודען פארגעשטעלט די זאך אזוי, אז זיין שטרעבונג איז, צו פערשפרייטען דאס יודענטום אין גאנץ אראביען, און אריינקומענדיג אין שטאדט אום יום-כפור, האט ער ווירקליך אויסגערופען: „מיר דארפען ניכער פון די יודען פאסטען דעם טאג“. דער „נביא“ האט זאגאר בעפויהלען זיינע אנהענגער, זיי זאלען בעת די תפילות האלטען די אויגען געווענדט צו ירושלים.

אזוי האט זיך מחמד אלץ מעהר מקרב געווען צו יודען, און נישט קענענדיג אליין שרייבען, האט ער אפילו געהאלטען א יודישען שרייבער, וועלכען ער האט דיקטירט זיינע „נבואות“. ביי דעם אלעם האט ער אבער פון דעסטוועגען דא קיין גרויסען ערפאלג נישט געהאט און נאר געצעהלטע יודען זענען געווארען זיינע מיטהעלפער (אנסא-רען). די איבריגע האבען זיך בעצויגען מיט א געוויסען בטול צו דעם

חוצר׳דיגען נביא, וואָס האָט קיין גרויסע קענטענישען נישט ארויסגעוויזען און איז נאָך דערצו געווען זעהר פערדאָרבען און אויסגעלאסען. די יודען האָבען חוזק געמאַכט: „קוקט נאָר אָן דעם נביא, וואָס ווערט קיינמאָל נישט זאַט און האָט שטענדיג מיט ווייבער צו טאָן; איז ער ווירקליך אַ נביא, טאָ זאָל ער זיך מיט זיין נביאות אָבגעבען, און נישט מיט ווייבער“; אָדער: „ווען מחמד וואָלט זיין אַ אמת׳ער געטליכער נביא, וואָלט ער ארויסגעטרעטען אין יהודה, דען נאָר דאָרט ענטפּלעקט זיך גאָט צו זיינע אויסדערוועהלטע“. בעזונדער שאַרף זענען ארויסגעטרעטען געגען מחמד׳ן דער יוד פּנחס אבן עזורה, דער זוהן פון אַ אראַבישען פּאָטער און אַ יודישער מוטער קאַאַב אבן אַשראַב, דער הונדערט-יעהריגער דיכטער אבו אַפּאַק און דער געלעהרנטסטער יוד פון גאַנץ העדזשאַס אבדאַללאַה. זיי האָבען מיט אַ בעזונדער פּערזאַכטונג אויסגעלאַכט דעם נביא פון מעקקא און חוזק געמאַכט פון זיינע נבואות, גאָרנישט אהנענדיג, אַז אָט דער הילפלאָזער טרוימער וועט אין גיכען הערשען איבער מיליאָנען און האַלטען אין זיינע הענד דעם גורל פון אַ גרויסען טייל פון דער יודישער אומה.

דער פערביטערטער מחמד האָט געפיהלט דערוויַיל זיין שוואַכקייט און זיך נישט ווייסענדיג געמאַכט פון דער יודישער חוזק׳דיגער בעציהונג צו איהם. „מיט דעם פאָלק פון דער שריפט, — האָט ער אָנגעזאָגט זיינע אָנהענגער — זאָלט איהר שטרייטען אויף אַנ׳אָנשטענדיגען אופן און זאָגען: מיר גלויבען אין דעם, וואָס איז אונז און אין דעם, וואָס איז אייך ענטפּלעקט געוואָרען; אונזער גאָט און אייער גאָט איז איינער און מיר דיענען איהם געטריי“.

דער דאָזיגער מצב האָט זיך אָבער נישט געקענט לאַנג האַלטען. פון איין זייט האָבען די יודען אָנגעווענדעט אַלע מיטלען, אָבצוציהען פון מחמד׳ן זיינע אָנהענגער, און זיי איז אפילו געלונגען אָבצורעדען פון איהם דעם אָנגעזעהענסטען בירגער פון יאַטריב, וואָס האָט געזאָלט אויסגעוועהלט ווערן פאַר אַ קעניג פון שטאָדט; פון דער צווייטער זייט ווידער, האָבען אויך די גלויביגע גופא אָנגעהויבען צושטעהן צו מחמד׳ן און פאָדערן פון איהם אַ בעשטימטע ערקלערונג וועגען זיין בעציהונג צום יודענטום. זיי האָבען געזעהען, אַז יודען בכלל דערווייטערן זיך פון איהם, און אפילו די יודישע אָנהענגער זיינע הערן אויך נישט אויף אָבצוהיטען די יודישע געבאָטען, און זיי האָבען געזאָגט: „איז די תורה

אַ גאָטלִיך ווערק, טאָ זאָלען מִיר אויך אָבּהִיטען אִיהרע געבּאָטען״. דאַן האָט מחמד ערשט זִיך בּעשלאָסען צו מאַכען אַ געוואַגטען שרִיט: ער האָט זִיך נִישט אונטערגעגעבען דער יודִישער תּורה, נאָר זִיך אִינגאַנצען אָבּגעזאָגט פון אִיהר. מִיט דעם אַקט האָט ער אִיז אויפגעהויבען זײַן פּרעסטִיזש אַלס געזעצגעבער, אִיז זִיך צוגעפּאַסט צו דעם לעבּענסלוסטִיג-לײַדענשאַפטלִיכען כאַראַקטער פון זײַן פאָלק, פאַר וועלכען די געזעצען פון דער תּורה זענען געווען צו שטרענג און צו-האַרב.

מחמד האָט פערעפענטלִיכט אַ לאַנגע סורא (התגלות), פול מִיט זלזולים געגען יודען, און געהײַסען זײַנע אָנהענגער ווענדען פון דאַן אָן זײַערע אויגען נִישט צו מזרח-זײַט (ירושלִים), נאָר צו מערב, צו דער זײַט פון מעקקאַ מִיט אִיהר קאַאַבּאַ-טעמפּעל. דעם תּענית פון יום-כּפּור האָט ער אָבּגעשאַפט, און אָנשטאָט אִיהם בּעפעסטִיגט די תּעניתִים פון דעם חודש ראַמאַדאַן, וועלכען די אַראַבּער האָבּען הײַלִיג געהאַלטען נאָך פון אוראַלטע צײַטען (624). דאָס זעלבּע האָט ער געטאָן אויך מִיט נאָך אַנדערע געבּאָטען פון דער תּורה: דעם שבּת פערבִּיטען אויף פרײַטאָג, און פון אַלע טרפה מאכלִים פערבּאָטען נאָר חזִיר און פלײַש פון אַ נבלה, וואָס די אַראַבּער האָבּען פאַר אִיהם אויך נִישט געגעסען.

אַ דאַנק דער דאָזִיגער צופּאַסונג צו די טראַדִיציעס פון דעם אַראַבִּישען פאָלק און צו זײַן כאַראַקטער, אִיז די צאָהל פון מחמד׳ס אָנהענגער צווִישען די אַראַבּער געוואַקסען, און צוזאַמען דערמִיט אִיז געוואַקסען אויך זײַן גאוה און זײַן אַכזריות׳דִיגע חוצפּה. דער פרִיהערדִיגער פרעדִיגער פון יודענטום האָט אִיצט אַלײַן פערשפּרײַט די שענדלִיכסטע בּלבּולים אויף יודען, און נאָך די ערשטע נצחונות, וואָס ער האָט אָבּגעהאַלטען אִיבּער די אַראַבִּישע געצענדִינער, אִיז ער אַרויסגעטרעטען אִין אַ אָפענער מלחמה מִיט די יודִישע שבטִים דערפאַר, וואָס זײַ האָבּען זִיך נִישט געוואָלט אונטערוואַרפען זײַן אויטאָרִיטעט און זײַן הײַלִיגקײַט.

די ערשטע קרבּנות פון מחמד׳ס צאָרן זענען געווען די יודען פון שבט קײַנוקאַ. זײַ האָט מחמד אִיבּער אַ קלײַנִיגקײַט אַרויסגעפאָדערט צום קאַמפּף, און די פאָרשטעהער פון דעם שבט האָבּען אִיהם דרײַסט געענטפערט: מִיר זענען פרִיעדלִיכע מענשען און ווִילען זִיך

מיט דיר פערבינדען; אזוי אבער, ווי דו זוכסט נאר א צוטשעפעניש אבי זיך מיט אונז צו שלאגען, וועלן מיר דיר ווייזען, אז אונז פעהלט אויך קיין מוט נישט". און זיי האבען ווירקליך נישט וועניג מוט ארויסגעוויזען, קעמפפענדיג גאנצע פופצעהן טאג געגען מחמד'ס שטארקער מחנה. ענדליך זענען זיי אבער בעזיעגט געווארען, און נאר די השתדלות פון דעם שטארקען אבדאלאה אבן אובייע האט זיי מציל געווען פון מחמד'ס שווערד *).

נאך דעם צוזאמענשטויס, אין וועלכען די יודען האבען בעקומען א געוויסע שטיצע פון אראבער, האט מחמד פערעפענטליכט די סורא, אין וועלכער עס זאגט זיך: א, איהר גלויביגע, שליעסט ניט קיין פערבינדונג נישט מיט קריסטען, נישט מיט יודען: זיי קענען זיך אליין בעשיצען. ווער עס בעפריינדעט זיך מיט זיי, איז איינער פון זיי, און גאט פערטראגט נישט דעם זינדיגען פאלק. אין דעם אויפרוף האבען די איבערגעבליבענע יודישע שבטים געזעהען א געפאהר פאר זיך, און זיי האבען זיך פערבונדען מיט די אראבישע שבטים, וואס זענען אויך געווען פיינדליך געשטימט צו מחמד'ן. די לעצטע האבען אבער פערראטען זייערע יודישע קריגס-חברים, און מחמד האט ווידער אבגעהאלטען א נצחון איבער זיינע יודישע שונאים, אן וועלכע ער האט זיך אכזריות'דיג נוקם געווען (אויף זיין בעפעהל זענען זיבען הונדערט יודישע קעמפפער געטויט געווארען אין מיט'ן מארק און די איבריגע האבען געמוזט אויסוואנדערן 627 — 625). מיט א יאהר שפעטער איז מחמד ארויסגעטרעטען געגען די יודען פון דער געגענד חיבר, און דא איז איהם דער נצחון אנגעקומען פיעל שווערער. די יודישע קריגער האבען דא ארויסגעוויזען אונגעוועהנליכע העלדישקייטען און מחמד'ס מחנה האט א סך געליטען און נישט וועניג קרבנות געבראכט, ביז איהר איז געלונגען אריינצודרינגען אין די יודישע פעסטונגען. צו מחמד'ן אין די הענד זענען דאן אריינגעפאלען אלע אוצרות פון די רייכע חיבר'ישע יודען, און זיינע קריגער זענען צוריקגעקומען פון דער מלחמה בעלאדען מיט כל טוב.

*) די בעזיעגטע, אין א צאהל פון זיבען הונדערט מאן, האבען דאן אויסגעוואנדערט קיין פאלעסטינא

צווישען די טראפעען פון דער חיבר׳ישער מלחמה האבען זיך בעפונען אויך צוויי שענע יודישע פרויען, וועלכע מחמד האט איבערגעלאזען פאר זיך: ס א פ י א, די טאכטער פון זיין טויט-פיינד הויעי, און זיינאב, די שוועסטער פון דעם העלדישען מארהאב; וועגען דער לעצטער, זיינאב, דערצעהלט די אראבישע לעגענדע, אז זי האט זיך געוואלט נוקם זיין אן דעם רוצח פון איהרע גלויבענסברידער, און האט אריינגעשיט גיפט אינ׳ם עסען, וואס זי האט דערלאנגט צום טיש. מחמד האט אבער דערשפירט דעם גערוך פון גיפט, און האט גלייך אויסגעשפיגען דעם ביסען פון מויל אין דער צייט, ווען איינער פון דער סוויטע האט גענעסען מעהר פונ׳ם פערגיפטעטען פלייש און איז געשטארבען. ווען מחמד (וועלכער האט נאכדעם געליטען פון דער פערגיפטונג א לאנגע צייט) האט געפרעגט זיינאב׳ן, פארוואס זי האט עס געטאן, האט זי קאלטבלוטיג געענטפערט: „דו האסט מיין פאלק פערשאפט אונמענשליכע יסורים. איך האב מיך דעריבער געטראכט: ביזטו בלויז א העלדישער בעזיגער, וועל איך דורך גיפט בעפרייען מיין פאלק פון א פייניגער; ביזטו-זשע א נביא, וועט דאך דיך גאט װארנען פון מיין פלאן און עס וועט דיך נישט שאדען". דער ענטפער האט דעם נביא נישט בעפרידיגט: ער האט זי געהייסען טויטען.

מחמד׳ס טויט האט ארויסגערופען ביי יודען א שטארקע שמחה: זיי האבען געגלויבט, אז די אראבער וועל׳ן זיך אין גיכען אויסניכטערן פון זייערע איינבילדונגען וועגען מחמד׳ס געטליכקייט; דאס איז אבער נישט געשעהען. די קריעגס-לוסטיגע אראבער זענען בעהערשט געווארען פון א שרעקליכען רעליגיעזען פאנאטיזם, און זיי האבען די העסליכע בלעטער פון קאראן געגען יודען אויפגענומען מיט דער זעלביגער בעגייסטערונג, ווי די בלעטער פון יודען און דער יודישער תורה. דער קאראן איז געווארען דאס הייליגע בוך פאר א גרויסען טייל פון דער מענשהייט אין דריי ערד-טיילען, און אזוי ווי ער איז פול מיט פיינדליכע אויפרופען געגען די פערזענליכע שונאים פון נביא (די יודען), האט ער ערצויגען אין די מחמד׳נישע פעלקער (ווי דאס עוואנגעליום אין די קריסטליכע) א שטארקע שנאה צו די זעלבע.

„דאך האט די פערשפרייטונג פון איסלאם, אלס א גלויבען, וואס שטיצט זיך פארט אויף דער ביבלישער וועלט-אנשויאונג, געהאט אויך גוטע פאלגען פאר יודען: דער איסלאם האט אויפגעוועקט

די שלאָפענדע כּהות פון מזרח און בּעשאַפען אַ נײַע אַלגעמײן-מענשלי-
כע קולטור, צו וועלכער די יודען זענען אויך צוגעשטאַנען. די פּאָלי-
טישע נצחונות, ווידער, און די טעריטאָריאַלע בּערײַכערונגען פון
די מושלמענער האָבּען גאַנץ אָפט געבּראַכט מיט זיך אַ ישועה
פאַר די יודען, וואָס זענען געפּײַניגט געוואָרען און אויסגעשטאַנען
אַלערלײַ רדיפות אין די דעמאָלדיגע קריסטליכע מלוכות. (דובנאָוו)

אינהאַלט פון פיערטען באַנד

גלות־עפּאָכע

די איבערגאַנגס־צייט

		זייט
ערשטעס קאַפּיטעל:	די לאַגע אין יהודה און דער נייער גייסטיגער צענטר אין יבנה	3
צווייטעס קאַפּיטעל:	די פולשטענדיגע שפּאַלטונג צווישען יודענטום און קריסטענטום; די ליטעראַטור	37
דריטעס קאַפּיטעל:	די ווייטערדיגע ענטוויקלונג פון יודענטום און דער נייער אויפשטאַנד געגען רוים	58
פיערטעס קאַפּיטעל:	די בלוטיגע מלחמה אין יהודה . .	81
פינפטעס קאַפּיטעל:	דער נייער צענטר אין גליל . .	109
זעקסטעס קאַפּיטעל:	די לאַגע פון די יודען אין בבל און פערסיען	158
זיעבעטעס קאַפּיטעל:	די מלוכה־איבערקעהרעניש אין בבל און די ירידה פון רוים	173
אכטעס קאַפּיטעל:	יהודה אונטער די ערשטע קריסטליכע מלכים	189
נייטעס קאַפּיטעל:	די ישיבות אין בבל . . .	204
צעהנטעס קאַפּיטעל:	די ווייטערדיגע רוימישע מלכים און די ירידה פון פּאַטריאַרכאַט	213
עלפטעס קאַפּיטעל:	דער אונטערגאַנג פון פּאַטריאַרכאַט .	225
צוועלפטעס קאַפּיטעל:	דאָס יודענטום אין בבל (די אָבשליסונג פון תלמוד)	233
דרייצעהנטעס קאַפּיטעל:	די ווייטערדיגע רדיפות געגען יודען אין פערסיען; די „סבוראים"	241
פיערצעהנטעס קאַפּיטעל:	יודען אין די אייראָפּעאישע לענדער	244
פופצעהנטעס קאַפּיטעל:	יודען אין אַראַביען . .	270
זעכצעהנטעס קאַפּיטעל:	מחמד און זיינע מלחמות מיט יודען	278

רשימה פון די בילדער אין פיערטען באַנד

זייט

1) מטבעות צום זכר פון רוימישען נצחון 3
2) אַ געמאָלטער ארון-קודש אויף גאָלד-גלאָז 16
3) פון די אַלטע רואינען אין גֶרֶש (טראַנסיאָרדאַניען) . . . . „
4) אַ דיסקוסיע 32
5) דאָמיציאַן 57
6) פּערשפּרייטער פון דער תורה 64
7) טראַיאַן 80
8) מטבעות פון די צייטען פון בר-כוכבא 81
9) חרמון און מי-מרום 96
10) דער ירדן 112
11) די חורבות פון אַנ׳אַלטער שוהל אין כפר-בירים 128
12) האַדריאַן 157
13) אין הויז פון עקזילאַרך 160
14) דער עשתורת-טויער אין בבל 176
15) קאָנסטאַנטין דער גרויסער 192
16) דאָס פערברענען פון יודישע ספרים 224
17) פאַר׳ן משפט פון גאון 240
18) אַנ׳אַלטער וואַנד-שמוק אין בבל . . . . . „
19) אַראַבישע רייטער 269
20) אַנ׳אַראַבישער קאַראַוואַן (מיניאַטור) 272
21) אַנ׳אַראַבישע האַנדעלס-שיף (מיניאַטור) . . . . „